POLARITY, PARALELY A PRIENIKY JAZYKOVEJ KOMUNIKÁCIE

Zborník príspevkov
z 8. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii
konanej 6. – 7. 9. 2012 v Banskej Bystrici

Editor
Vladimír Patráš

Banská Bystrica
2014

BELIANUM

Recenzenti
prof. PhDr. Alena Jaklová, CSc.
doc. PhDr. Ján Bosák, CSc.

Editor
prof. PaedDr. Vladimír Patráš, CSc.

Redakčná rada
prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc. – Univerzita Komenského, Bratislava
Dr. h. c. prof. PhDr. Ján Findra, DrSc. – Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica
prof. PhDr. Jana Hoffmannová, DrSc. – Ústav pro jazyk český
Akademie věd ČR, Praha
prof. PhDr. Jan Kořenský, DrSc. – Univerzita Palackého, Olomouc
prof. dr hab. Kazimierz Michalewski – Uniwersytet Lódzki, Łódź
Dr. h. c. prof. PaedDr. Pavol Odaloš, CSc. – Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica
prof. PaedDr. Vladimír Patráš, CSc. – Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica
Dr. h. c. prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc. – Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Košice
prof. dr. sc. Diana Stolac – Sveučilište u Rijeci, Rijeka
doc. PhDr. Jana Klincková, PhD. – Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica
doc. Mgr. Jaromír Krško, PhD. – Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica
doc. PhDr. Michal Šmigeľ, PhD., prodekan pre vedeckovýskumnú činnosť
a doktorandské štúdium – Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica
doc. Alžbeta Uhrinová-Hornoková, PhD., mim. prof. – Výskumný ústav
Slovákov v Maďarsku, Békéscsaba
PaedDr. Ivan Očenáš, PhD. – Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

© Všetci autori

ISBN 978-80-557-0731-0

8. medzinárodnú vedeckú konferenciu

POLARITY, PARALELY A PRIENIKY JAZYKOVEJ KOMUNIKÁCIE

Univerzita Mateja Bela
Komenského 20 Banská Bystrica
6. – 7. 9. 2012

nezištne a ústretovo podporili

Mesto Banská Bystrica

Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela
Banská Bystrica

Mäso – Reštaurácia – Prístavka Štefan
Lučenec

Baliarne obchodu Poprad, a. s.
Poprad

OBSAH

Úvodné slovo 8

TEORETICKO-METODOLOGICKÉ ZDROJE, RÁMCE A ROZHRANIA JAZYKOVEJ KOMUNIKÁCIE

Juraj Dolník
Riadiaci princíp komunikácie 12

Ján Findra
Základné štylistické pojmy a predmet štylistiky
(Vymedzenie vzťahu medzi textom a štýlom) 24

Jana Hoffmannová
Stylistická profilace sféry odborné komunikace:
kolik neformálnosti snese současný český vědecký text? 31

Jan Kořenský
Implicitní axióm 43

Ján Sabol
Ekvipolentné protiklady medzi členmi
binárnych opozícií jazykovo-semiotických štruktúr 48

Milada Hirschová
Evidenciální markery, modifikátory, větná adverbia, predikáty
– další rozhraní pragmatiky a sémantiky v syntaxi 67

KOMUNIKAČNÉ SFÉRY, KOMUNIKAČNÉ SITUÁCIE A LINGVISTICKÁ TEÓRIA

Kazimierz Michalewski
Przenikanie stylu niskiego do textów medialnych 80

Jana Klincková
Jazyk bilbordov 88

Anastazija Vlastelić
Što muškarci žele... Reklamne strategije
(na primjeru reklamiranja proizvoda namijenjenih muškarcima) 103

Jaromír Krško
Proprium ako súčasť komunikačného registra 116

Mária Imrichová
Zložky právnej komunikácie
alebo komu sú texty zákonov adresované 124

Iveta Bónová
Konsonantické skupiny v detskej reči
ako „predobraz“ zreťazovania nesonánt v slovenčine 133

Martina Bodnárová
Verba dicendi v neinštitucionálnej komunikácii dospelých
na východnom Slovensku 143

Lucia Satinská
Jazyková krajina Bratislavy: Dunajská ulica 157

Eva Čulenová
Môže totalitný systém ovládať myseľ ľudí? 168

JAZYKOVÉ KONTAKTY, TRANSLAČNÁ KOMUNIKÁCIA A SOCIOLINGVISTIKA

Anita Huťková
Polarity, paralely a prieniky jazykovej, interkultúrnej, transkultúrnej a translačnej komunikácie 190
Eva Schwarzová
Tlmočník ako mediátor interkultúrnej komunikácie 204
Vladimír Patráš
Sociolingvistické pohľady na vnorený text *e*-periodík v prostrediach slovanských jazykov 216
Vladimír P. Polách
Komunikační strategie českých poslanců na Facebooku 233
Pavol Odaloš
Populizmus ako koordináta súčasnej politickej komunikácie 243
Lujza Urbancová
Zdvorilosť počas vedenia dialógu v rámci výskumu hovorenej komunikácie 249
Jana Miškovská
Komprimačné stratégie pri titulkovaní dokumentárnych textov 257
Lena Ivančová
Korelačné tendencie medzi zvukovou konexiou a sémantikou textu 266
Alžbeta Uhrinová-Hornoková
Slovenská komunikácia v Maďarsku 273
Eva Horváthová-Farkasová
Striedanie jazykových kódov v reči žiakov slovenských a nemeckých národnostných gymnázií v Maďarsku 283
Anna Guzy – Bernadeta Niesporek-Szamburska
Komunikacja na lekcji a bariery interakcyjne 293

Irena Orszulik
Strukturovaný dialog v mediaci 311
Ladislav György
Hovorená podoba jazyka v meste Veľký Krtíš – výsledky analýz, syntetické závery a prínos sociolingvistického výskumu 320

Záverečné slovo 332

ÚVODNÉ SLOVO

Vážené kolegyne, kolegovia,
vzácni hostia,
ctení prítomní,

v zastúpení členov organizačnej zostavy na prípravu konferencie vám, nám všetkým prajem príjemné, odborne a spoločensky hodnotné chvíle, ktoré nás očakávajú počas dvoch dní na banskobystrickej Univerzite Mateja Bela. V týchto okamihoch otvárame ďalšie, v poradí ôsme podujatie v seriáli medzinárodných vedeckých konferencií o komunikácii, ktoré sa na tunajšej akademickej pôde programovo uskutočňujú už od počiatku 90. rokov minulého storočia. Považujem za česť, že v univerzitných priestoroch a na tomto známom a osvedčenom podujatí môžem privítať predovšetkým vás – niekoľko desiatok tvorivých účastníkov, prichádzajúcich z piatich európskych krajín, renomovaných vedeckovýskumných pracovníkov, skúsených vysokoškolských učiteľov a vedno s vami v prirodzenej a pokračujúcej línii aj ambicióznych adeptov vedeckého života.

Otvorenie konferencie, ktorá sa stáva súčasťou jubilea – 20. výročia vzniku Univerzity Mateja Bela –, poctili svojou návštevou aj reprezentanti mesta a štatutárni predstavitelia univerzity a fakulty. Dovoľte na tomto podujatí privítať doc. RNDr. Katarínu Čižmárovú, CSc., zástupkyňu primátora mesta Banskej Bystrice, prof. PaedDr. Karola Görnera, PhD., prorektora pre vedu a výskum v zastúpení rektorky UMB, a dekana Fakulty humanitných vied UMB doc. Mgr. Vladimíra Biloveského, PhD.

Konferenčné podujatie pripravila integrovaná Katedra slovenského jazyka a literatúry s oddelením prekladateľstva a tlmočníctva Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela a v spolupráci s príslušnými útvarmi a zamestnancami. Pravdaže, popri domácom zázemí rád pripomínam nezištnú podporu priaznivcov s ústretovým, činorodým vzťahom k zabezpečeniu vedeckých podujatí, a to z hostiteľského prostredia i z prajného mimouniverzitného okolia.

Profesor Ján Findra, dekan vtedajšej samostatnej Pedagogickej fakulty, pri otvorení prvého dielu konferenčného seriálu v septembri 1991 zdôraznil hlavný vedecký záujem zúčastnených – výskumné zacielenie na jazyk ako prostriedok komunikácie a vnútornej väzby, spolupatričnosti sociálnych skupín a národných spoločenstiev. Aj tieto dva septembrové dni koncepčne potvrdzujú a rozvíjajú tento nosný motív. Opäť patria sústredeným, obvykle viacrozmerným, inter- a multidisciplinárne vystuženým vstupom na územie jazykovej komunikácie – jej vždy zaujímavých zdrojov, sprievodných a sprostredkujúcich činiteľov a, pravdaže, výsledkov či dosahov ich spolupráce, nezriedka aj v prekvapivých konfrontáciách či napätiach.

Zámerom 8. vedeckej konferencie s ústredným názvom *Polarity, paralely a prieniky jazykovej komunikácie* je tematicky, metodologicky a pragmaticky účinne prispieť do ustavične sa roztvárajúceho vejára poznatkov o komunikácii a komunikovaní prostredníctvom dvoch prienikovo spätých oblastí. Prvý okruh sa zameriava na metodologické zdroje jazykovej komunikácie, na komunikačné sféry a situácie vo svetle lingvistickej teórie. V jadre druhého bloku spočívajú medzijazykové kontakty a translačné vzťahy medzi nimi vo vzťahu nielen, ale aj k sociolingvistike. Už teraz si dovoľujem poznamenať, že konferenčné príspevky okrem obohatenia súčasnej vedeckej úrovne napomôžu aj využitiu poznatkov vo vzdelávacej a komunikačnej praxi a podnietia hľadanie a nachádzanie ďalších bádateľských ciest v ľudskej komunikácii.

V naznačených súvislostiach je potrebné vyzdvihnúť skutočnosť, že do rokovacieho programu prispievajú nielen konferenčné stálice. Niektorí účastníci sa na podujatí objavujú po prvý raz. Vyjadrujem presvedčenie, že prítomní v tvorivom názorovom dialógu rozvážne nadviažu na myšlienky a výsledky Banskobystrickej sociolingvistickej školy, na závery predchádzajúcich konferenčných ročníkov a budú získané podnety inšpiratívne rozpracúvať v ďalších hodnotných pokračovaniach.

Vážení účastníci konferencie,

vitajte v Banskej Bystrici,

cíťte sa vskutku príjemne v priestoroch Univerzity Mateja Bela a jej organizačných súčastí,

prežite odborne hodnotné a ľudsky obohacujúce chvíle na ôsmej konferencii o komunikácii.

Prof. PaedDr. Vladimír Patráš, CSc.
vedúci organizačnej zostavy

TEORETICKO-METODOLOGICKÉ ZDROJE, RÁMCE A ROZHRANIA JAZYKOVEJ KOMUNIKÁCIE

RIADIACI PRINCÍP KOMUNIKÁCIE

Juraj Dolník

STEUERUNGSPRINZIP DER KOMMUNIKATION

Es handelt sich um das Prinzip der optimalen Interpretation, das besagt, dass die Aktivitäten der Kommunikanten auf die optimale Interpretation hingesteuert werden. Im Beitrag wird der Hintergrund dieses Prinzips erläutert. Es wird die folgende These erörtert: Die evolutionäre Geburt des Menschen ist die Geburt des hermeneutischen Wesens. Die These impliziert, dass sich das Subjekt durch Konstituierung von Bedeutungsbeziehungen zu den Objekten der Welt herausgebildet hat. Der Mensch wurde von Anfang an auf die Interpretation eingestellt. Diese Einstellung als Modus seiner antropologischen Existenz liegt seiner mannigfaltigen Teilnahme an der Interaktion mit der Welt und somit auch an der sprachlichen Kommunikation zugrunde. Die Ausführungen werden durch die Frage geleitet, was der tiefere Sinn der sprachlichen Kommunikation ist. Das Stichwort: Überleben. Er muss und will überleben, und zwar als antropologisches Wesen, als kollektives (kulturelles) Subjekt sowie als Einzelwesen.

SCHLÜSSELWÖRTER
Kommunikation, Hermeneutik, Steuerungsprinzip, Überleben, Interpretation

V základe tohto výkladu je téza, že zrod človeka je zrodom hermeneutickej bytosti. Keď sa v predhumánnej bytosti rozvinuli predpoklady na to, aby na ňu mohla pôsobiť sila jazyka prírody, evolučne dozrela bytosť novej kvality – človek. Príroda v nej navodila predpoklady na realizáciu jej potenciálneho jazyka, ktorým môže vypovedať o sebe. Predhumánna bytosť sa stala človekom objavením otázky, čo znamená x, presnejšie povedané, čo znamená x pre mňa, pretože vzťah humanizujúcej sa predhumánnej bytosti k prírode bol poznačený jej rozvíjajúcimi sa potrebami a záujmami. Táto otázka pripomína známu apodiktickú tézu, že v objektívnom svete (svete nezávislom od existencie človeka) sa významy objavujú len z pozície človeka, ako aj Peirceov výklad znaku (Peirce, 1998, s. 131): „Znak

alebo *reprezentamen* je niečo, čo niekomu niečo v nejakom zmysle alebo funkcii zastupuje.“ Pri nej však ide o viac ako len o explicitné vyjadrenie, že význam sa viaže na ľudského recipienta. Ide o konštitučnosť významu pri formovaní subjektu, o to, že subjekt sa formoval konštituovaním významového vzťahu k objektu (prírode) a tento vzťah sa vytváral narastaním potrieb a navodzovaním záujmov subjektivizujúcej sa bytosti. Na začiatku musela byť orientačná potreba spojená so zabezpečovaním vlastného prežitia, evolučne nadväzujúca na inštinkty nasmerované na prežitie (napríklad potreba odlíšiť zviera, ktoré ma ohrozuje, od zvieraťa, ktoré ma nasýti). Táto potreba sa postupne rozrastala v rozvíjajúcej sa interakcii subjektivizujúcej sa bytosti s objektmi a reakcie tejto bytosti sa riadili otázkou, čo znamená x pre mňa so zreteľom na danú orientačnú potrebu, resp. aký význam má pre mňa x z hľadiska danej orientačnej potreby.

Zo sledovanej perspektívy subjektivizácia predhumánnej bytosti teda prebiehala zrením a rozvíjaním jazykovej heuristickej a tým aj hermeneutickej kompetencie a navodzovaním orientačnej potreby. Uspokojovanie tejto potreby motivovalo interpretačné konanie subjektu, ktorého zmysel spočíval v zachovaní seba ako bytosti svojho druhu. Konaním motivovaným touto potrebou človek sa reprodukoval ako bytosť *sui generis*, je to reprodukcia jej existenčnej, bytostnej podmienky, jej spôsobu existencie. Interpretačná nastavenosť človeka ako spôsob jeho druhovej – antropologickej – existencie je v základe rozmanitých prejavov jeho účasti na interakcii so svetom, a teda aj na medziľudskej komunikácii. Toto východisko korešponduje s pohľadom D. Davidsona (1990) na komunikáciu z hermeneutickej perspektívy, z ktorej sa hovoriaci ukazuje ako interpret prehovorov, a teda v popredí nie je hovorenie, ale porozumenie. Pohľad z tejto perspektívy je zdôvodnený predstavou o prascéne komunikácie, podľa ktorej túto scénu necharakterizuje blízkosť, dôvernosť členov spoločnej kultúry, ale práve naopak: profiluje ju dištantnosť, cudzosť jej príslušníkov, takže kľúčovou stránkou komunikácie je interpretácia.

V medziľudskej komunikácii sa reprodukuje interpretačná nastavenosť človeka, napĺňa sa jeho údel nekonečného interpreta, neustále sa aktualizuje jeho významový vzťah k druhovým príslušníkom, a tak sa udržiava ako bytosť svojho druhu. Reprodukcia

tejto nastavenosti, realizácia tohto údelu, neustála aktualizácia tohto vzťahu prebieha ako permanentné navodzovanie komunikačných udalostí, v ktorých komunikanti sú orientovaní na interpretáciu zodpovedajúcu podmienkam danej komunikácie. Táto orientovanosť funguje ako princíp, ako základná riadiaca sila komunikácie. Je to princíp interpretačnej optimality. Imperatív tohto princípu znie: *Svojou aktivitou v komunikácii smeruj k tomu, aby si dospel k optimálnej interpretácii!* Optimálna interpretácia je taká, ktorá je najlepšia vzhľadom na podmienky danej komunikačnej udalosti. Týmto imperatívom sa komunikant neriadi len v role recipienta, ale aj ako tvorca komunikačného príspevku: príspevok tvorí so zreteľom na jeho optimálnu interpretovateľnosť. Rozhodujúce je, či komunikant pri danej komunikačnej udalosti navodenú interpretáciu pociťuje, prežíva, resp. si aj uvedomuje ako optimálne uspokojenie jeho aktuálnej orientačnej potreby spätej s touto udalosťou. Princíp interpretačnej optimality vzišiel z tejto potreby a stal sa fundamentálnou riadiacou silou komunikácie.

V princípe interpretačnej optimality je skĺbená základná konštitučná vlastnosť človeka (jeho fundamentálny antropologický determinant) – nastavenosť na interpretáciu –, interpretačná otvorenosť komunikátov a jeho aktuálna orientačná potreba. Antropologickým základom komunikácie je, že človek musí (je nútený) interpretovať, pričom komunikácia mu ponúka interpretačné možnosti, ktoré realizuje v súlade s aktuálnymi potrebami aj obmedzeniami. Človek nemôže nekomunikovať, lebo nemôže neinterpretovať, teda napĺňať svoju existenčnú rolu (keďže musí interpretovať, musí aj komunikovať). Keďže človek nemôže neinterpretovať, jeho interpretačná dispozícia musí byť nevyčerpateľná, tak ako je nevyčerpateľná interpretačná ponuka univerza vrátane toho, čo sám človek vyprodukuje. Táto nevyčerpateľnosť zaručuje pretrvávanie človeka ako bytosti svojho druhu. Život človeka je však reťazec jeho aktuálnych stavov v aktuálnych situáciách, v nich sa realizuje ako evolučne determinovaný interpret v súlade s tým, čo si jeho aktuálny stav v aktuálnej situácii vyžaduje a čo mu umožňuje. Riadiac sa princípom interpretačnej optimality uspokojuje svoj aktuálny záujem o navodenie významov, ktoré korelujú s jeho aktuálnou orientačnou zameranosťou. Fundamentálny význam každého interpretačného aktu však spočíva v tom, že je príspevkom

k napĺňaniu zmyslu interpretácie – k sebazáchove človeka ako bytosti svojho druhu. Na tento fundamentálny význam interpretácie sa navrstvujú významy, súvisiace s tým, že človek je sociálna aj individuálna bytosť, a teda má sociálne podmienené potreby a záujmy aj individuálne sklony, predstavy, želania a pod.

Princíp interpretačnej optimality riadi človeka tak, že ho upriamuje na výrazové formy a na selekciu z jeho znalostného fondu, aby z interakcie foriem a fondu navodil význam, ktorý najlepšie zodpovedá jeho optimálnej orientačnej potrebe. Upriamovanie na výrazové formy je „pripomínaním" človeku, že vzišiel z evolučného procesu, v ktorom sa predhumánna bytosť subjektivizovala a začala objavovať jazyk prírody, aby ju prostredníctvom neho interpretovala. Protointerpretácia bola spätá s objavovaním jazyka. V princípe interpretačnej optimality je zakódovaná protointerpretácia, takže riadenie sa týmto princípom v komunikácii znamená objavovanie jazyka. Princíp interpretačnej optimality orientuje človeka v komunikácii na konanie v duchu protointerpretácie. V tomto duchu komunikant koná tým, že jazykové aj mimojazykové výrazové formy nevníma mechanicky, automaticky, ale heuristicky, t. j. opakovane sa vyskytujúce formy recepčne oživuje, nanovo ich objavuje, aby mu neunikol ich živý význam (idealizovane: aj tisíc ráz susedom vyslovené „Dobré ráno" je zakaždým iné „Dobré ráno"). Predpokladom optimálnej interpretácie je permanentné objavovanie jazyka.

V protointerpretácii sú už založené komponenty komunikácie, ktoré sú zahrnuté do známeho štvorcového modelu správy, ktorý vypracoval psychológ komunikácie F. Schulz von Thun (1994). Pripomeňme si, že do tohto modelu sú zapracované znakové funkcie zo známeho modelu *organon* Karla Bühlera (1934) – zobrazovacia, vyjadrovacia a apelová funkcia –, ktoré sa dopĺňajú relačnou funkciou, takže štvorcový model zobrazuje, že každá správa má

– vecnú dimenziu, ktorá predstavuje predmetnú rovinu komunikácie, jej vecný obsah (o čom sa hovorí, čo je predmetom dorozumievania),
– sebaprezentačnú dimenziu, ktorá zahŕňa to, čo chtiac-nechtiac komunikant „prezrádza" o sebe, o svojej osobnosti, jej črtách, stálych aj premenlivých,
– apelovú dimenziu, ktorá sa týka zameranosti komunikanta na ovplyvnenie recipienta, jeho vnútorného sveta, správania alebo konania,

– vzťahovú dimenziu, ktorá predstavuje intersubjektívnu rovinu komunikácie, a teda sa týka kvality vzťahu medzi komunikantmi.

Poučné je, že tento štvorcový model, ktorý je skonštruovaný z pozície hovoriaceho, má recipientsky pendant. Z perspektívy tohto modelu sa ukazuje, že recipient má štyri komunikačno-funkčné „uši“:
– „vecné ucho“ je nastavené na porozumenie vecnému obsahu správy (*Ako mám rozumieť tomu, o čom hovorí?*),
– „sebaprezentačné ucho“ je zamerané na „diagnózu“ osobnosti (*Ako kto sa mi tu prezentuje?*), na osobnostné pozadie správy,
– „apelové ucho“ registruje v správe jej pôsobiacu silu na recipienta (*Čo má správa spôsobiť v mojom vnútornom svete, v správaní a konaní?*),
– „vzťahové ucho“ je orientované na identifikáciu vzťahu hovoriaceho k recipientovi (*Čo si myslí o mne?*, *Ako hovorí so mnou?* a pod.).

Princíp interpretačnej optimality sa vzťahuje na všetky štyri „uši“, riadi vecnú, sebaprezentačnú, apelovú aj vzťahovú interpretáciu, ale aj ich štrukturáciu so zreteľom na ich dôležitosť z hľadiska komunikanta. Komunikačnofunkčný sluch človeka sa takto diferencoval už v období protointerpretácie. Ilustračne: protočlovek interpretoval hrom vecne (hrom mu vypovedal o tom, že sa blíži búrka), sebaprezentačne (prostredníctvom hromu niekto/niečo mu prezentoval/o svoju silu), apelovo (hrom apeloval na neho, aby sa skryl) aj vzťahovo (hrom dával najavo hnev tajuplnej sily). Protočlovek prežíval a spoznával štvorakú silu jazyka, čo demonštroval zodpovedajúcimi reakciami: evokovaním asociácie hrom – búrka („vecná“ reakcia), nejakým správaním alebo konaním vyjadrujúcim rešpekt pred neznámym pôvodcom hromu („sebaprezentačná“ reakcia), stiahnutím sa do úkrytu („apelová“ reakcia), strachom („vzťahová“ reakcia). Človek ako bytosť svojho druhu sa rozvíjal v tomto interpretačnom rámci, teda v poli pôsobnosti týchto síl jazyka. K téze, že človek je interpretačne nastavená bytosť, sa žiada dodať, že je to subjekt podmienený multiinterpretačným vzťahom k univerzu. Voľne nadväzujúc na známu Humboldtovu tézu, že prostredníctvom jazyka univerzum sa pretvára a stáva sa vlastníctvom ducha, môžeme povedať, že človek sa zmocňuje univerza jeho multiinterpretačným privlastnením. Človek si duchovne privlastní istú vec tak, že ju vecne, sebaprezentačne, apelovo a vzťahovo interpretuje – istá vec sa premieňa na objekt (na vec v duchovnom vlastníctve človeka, na vec pre človeka) jej viacaspektovou interpretáciou. Idealizovaná ilustrácia: „vec“ *strom* sa stáva objektom

strom – prvkom v mysli človeka – tým, že ho človek prostredníctvom jazyka interpretuje napr. ako „drevnatá rastlina s kmeňom a korunou“ (vecná interpretácia), ako „koruna, vládca rastlinného sveta“ (sebaprezentácia), ako „rastlina, ktorú treba zvlášť chrániť“ (apel) a ako „rastlina, ktorá nám pomáha prežiť a prirodzene žiť“ (vzťahová interpretácia). Človek si duchovne privlastňuje veci pod „velením“ otázky „Čo znamenajú pre mňa vôbec alebo v danej situácii so zreteľom na ich vecnú, sebaprezentačnú, apelovú a vzťahovú stránku?“. Inak vyjadrené, základnými piliermi vyrovnávania sa človeka so svetom sú otázky „Čo/kto je to?“ (identifikačná otázka), „Čo vyjadruje o sebe?“ (profilová otázka), „Čo chce odo mňa?“ (kauzálna otázka) a „Aký vzťah má ku mne?“ (relačná otázka).

Perspektívy vnímania určené týmito otázkami vymedzujú základný orientačný rámec ľudskej komunikácie. Princíp interpretačnej optimality riadi komunikantov jednak tak, že tí smerujú k optimálnej interpretácii týchto stránok komunikačných príspevkov, a jednak tak, že im vytvára priestor na istú komunikačnú manipuláciu, ktorá je založená na utilitárnej zmene perspektívy. Táto manipulácia býva aj základom komunikačnej stratégie, resp. komunikačného manévru. Typickým príkladom je politická konfrontácia:

A: *Naša strana vylučuje zvýšenie daní. Finančné zdroje hľadáme...*

B: *To je populizmus. Ste nezodpovední...*

B nereaguje na A vecne, ale upiera pozornosť na sebaprezentačnú dimenziu repliky osoby A. Ilustrácia poukazuje na známy jav: nerešpektovanie pravidla vecnej diskusie, v ktorej sa „bojuje“ s vecnými argumentmi. Podľa tohto pravidla vecnosť sa nemá odsúvať do úzadia, resp. nemá byť zaťažená fokusáciou nevecných dimenzií komunikácie. Funguje však princíp interpretačnej optimality: pre *B* je optimálnou interpretáciou komunikátu *A*, že v popredí je sebaprezentácia. Bežným prípadom je zahováranie s fokusáciou perspektívy z úzadia:

A: *Zasa si neurobila skúšku? Prečo si sa neučila?*

B: *Stále mi niečo vyčítaš. Podľa teba nerobím nič dobre.*

Matkine (A) otázky dcéra (B) interpretuje tak, že presúva pozornosť na ich vzťahovú dimenziu, aby sa rozhovor nerozvíjal na vecnej rovine. V obidvoch ilustračných prípadoch osoby *B* sa usilujú o to, aby komunikáciu „prežili“ tak, ako je to pre nich najvýhodnejšie.

Tým, že sa človek riadi princípom interpretačnej optimality, správa sa a koná v duchu svojej evolučnej naprogramovanosti: „prežiť“ ako bytosť svojho druhu. Úvodzovky naznačujú, že nejde len o biologické prežitie. Človek nie je naprogramovaný na prežitie len ako biologický jedinec, ale aj ako interaktant v rozličných situáciách, ktorého imanentnou vlastnosťou je orientovanosť na seba. Táto vlastnosť musela vzísť z pudu sebazáchovy, ktorý orientuje človeka na „biologické seba“. Pole pôsobnosti tejto orientácie sa rozšírilo do sfér „mimobiologického seba“, a tak človek ako interaktant sa správa a koná v duchu zachovania seba ako bytosti svojho druhu. Orientácia na biologické prežitie sa rozšírila na prežitie interaktanta v rozličných situáciách. Rozširovanie tohto poľa pôsobnosti sa dá opísať termínom *analógia*: vývoj človeka (zo stavu protočloveka) prebiehal (aj) tak, že sa správal a potom aj konal analogicky s pudovým správaním orientovaným na sebazáchovu. „Analogicky“ tu znamená „v tom duchu, v tom zmysle“ a zahŕňa jednak mimovoľnosť, spontánnosť, neuvedomenosť a jednak zámernosť, uvedomenosť. Pri mimovoľnom, spontánnom, neuvedomovanom správaní v tom duchu, v tom zmysle ako sebazáchovnopudové správanie orientovanosť na seba expandovala na základe „echa“ sily pudu sebazáchovy v behaviorálnom svete človeka. Pri zámernom, uvedomovanom konaní orientovanosť na seba sa rozširovala aktívnym preberaním „ducha, zmyslu“ sebazáchovného správania. To, že sa človek takto správa a koná, je v jeho evolučnom programe. Je naprogramovaný na to, aby sa správal a konal tak, že tým zabezpečí svoje biologické a analogicky aj mimobiologické prežitie, čo znamená, že reprodukuje orientovanosť na seba. Výraz *prežiť* sa tu používa v tomto rozšírenom význame, ktorý korešponduje s jeho používaním v bežnej komunikácii; porov.:

Dúfam, že prežijem dnešnú skúšku.

Len aby som prežil rozhovor s riaditeľom.

a pod. V tomto zmysle treba „čítať“ výrok, že človek ako interaktant sa správa a koná tak, aby prežil, aby reprodukoval a tým „zachraňoval“ seba. Ako bytosť evolučne „odsúdená“ na rolu interpreta je podriadený prežitiu. Princíp interpretačnej optimality hovorí o tom, že interpretácia, na ktorú je človek ako interaktant nastavený, je riadená tak, aby sa zabezpečilo jeho optimálne prežitie.

Antropologickým základom komunikácie je interpretácia podriadená optimálnemu prežitiu, zachovaniu seba v súlade

s podmienkami komunikácie, čiže ľudská komunikácia je založená na reprodukcii orientácie na seba ako bytosť svojho druhu. V komunikácii vždy ide o to, aby v nej komunikanti optimálne prežili, aby vyšli z nej s pocitom, resp. vedomím, že v nej optimálne presadili svoju orientáciu na seba. Najprv v tomto duchu interpretujú a potom v tomto duchu aj reagujú. Z Darwinovej evolučnej teórie vieme, že prežiť mohli len tie organizmy, ktoré sa najlepšie prispôsobili meniacim sa podmienkam prostredia, ktoré teda zvládli akomodačnú požiadavku prírody. Akomodácia však má v sebe moment asimilácie: to, že sa organizmy prispôsobovali podmienkam prostredia, zahŕňa, že si ich príroda prispôsobovala podľa meniacich sa podmienok, čiže ich asimilovala. Človek „zdedil" od prírody asimilačnú vlastnosť, ktorá sa rozvíjala s rozvojom jeho vedomia. Schopnosť prispôsobovať si podmienky prostredia bola v základe jeho emancipácie. Rozvoj asimilačnej schopnosti išiel ruka v ruke s rozvíjaním aktivít orientovaných na seba, pričom, prirodzene, nezanikla jeho akomodačná dispozícia. Výrok, že v komunikácii vždy ide o to, aby v nej komunikanti optimálne prežili, implikuje výrok, že „za" aktivitami zameranými na prežitie je ich akomodačno-asimilačná dispozícia. Ako prežijeme v istej komunikačnej udalosti, závisí od toho, ako v nej dokážeme uplatniť akomodačno-asimilačnú dispozíciu. Optimálnosť prežitia je, prirodzene, určená aj touto dispozíciou. Obsahom tejto dispozície sú skúsenostné aj inak získané znalosti, ktoré sa vzťahujú na svet aj na komunikačné praktiky, usudzovacia kompetencia, ako aj istá predreflexívna schopnosť vniknúť do interpretovaného. Od rozsahu a kvality týchto znalostí, od rozvinutosti tejto kompetencie a od miery tejto schopnosti závisí, ako prežijeme v rozličných komunikačných udalostiach, ako „zachraňujeme" seba, reprezentanta človeka ako bytosti svojho druhu.

K objasneniu výrazu *prežitie* v sledovanom zovšeobecnenom význame – môžeme hovoriť o antropologickom prežití – azda prispeje stručný výkladový dodatok. Antropologické prežitie sa rovná reprodukcii interpretácie s orientáciou na seba. Interpretácia bola začiatkom duchovného stvárňovania vznikajúcej bytosti zvanej človek, čo bolo späté s objavením jazyka vlastného len tejto bytosti, teda jazyka podmieneného ľudskou interpretáciou. Reprodukcia interpretácie sa teda rovná reprodukcii duchovného stvárňovania interpreta. Duchovné stvárňovanie človeka je vytváranie jeho významovo-zmyslového sveta.

Keď hovoríme o tom, že v každej komunikácii nám ide o to, aby sme v nej prežili ako príslušníci druhu, reč je o reprodukcii vytvárania tohto sveta. Tento prostý, ale menej zjavný (antropologický) zmysel komunikácie – reprodukcia vytvárania významovo-zmyslového sveta – sa premieta do našich pocitov aj reflexií týkajúcich sa toho, ako sa nám komunikácia vydarila vzhľadom na našu orientovanosť na seba, na náš významovo-zmyslový svet. Princíp interpretačnej optimality nás riadi v súlade s naším želaním tak, aby sa naša účasť na komunikácii vydarila čo najlepšie so zreteľom na dané podmienky. Implicitne či explicitne aj hodnotíme našu účasť odstupňovaním jej vydarenosti. Je to hodnotenie toho, ako sme prežili v danej komunikácii, t. j. ako sme reprodukovali vytváranie nášho významovo-zmyslového sveta, alebo inak, ako sme naplnili antropologický zmysel komunikácie, ktorý je konštantný.

Otázka, ako prežijeme komunikačné udalosti, ako reprodukujeme vytváranie nášho významovo-zmyslového sveta, je relevantná vo vzťahu k rozvíjaniu človeka ako bytosti svojho druhu. Ak vyjdeme z toho, že rozvíjanie človeka v tomto zmysle je pokračovaním v subjektivizácii predhumánnej bytosti, ktorá spočíva v zrení jej interpretačného zárodku a potom v interpretačnom kultivovaní ľudskej bytosti, meradlom hodnotenia toho, ako prežijeme istú komunikačnú udalosť, je súlad spôsobu prežívania s kultiváciou interpretačnej schopnosti človeka. Kultivovanie tejto schopnosti zahŕňa senzibilizáciu človeka pre potenciálne významy a pre nadindividuálny zmysel. Ak pocit alebo reflexia týkajúce sa vydarenosti komunikácie sú v súlade s obsahom kultivácie interpretačnej schopnosti človeka, komunikantovo hodnotenie vlastnej účasti na komunikácii sa univerzalizuje, a tým zodpovedá predstave neustále sa humanizujúceho človeka. Skúmanie týmto smerom už vedie k etike komunikácie, napr. k jej korektnosti, ktorá sa rozvádza v práci Dolník, 2009, s. 361 – 365. Je v nej formulovaný princíp korektnej komunikácie – princíp akomodačno-asimilačnej proporcie: *Ak chceš, aby komunikačná interakcia, do ktorej vstupuješ, bola optimálne korektná, prispôsobuj sa svojmu partnerovi a súčasne si ho prispôsobuj aj sebe, a to tak, aby tieto spôsoby reagovania boli v rovnováhe, čiže v optimálnom pomere.* O rovnováhe môžu, prirodzene, rozhodovať len samotní aktéri, kritériom je ich pocit, resp. presvedčenie, že interakcia priniesla obojstrannú plnohodnotnú komunikačnú sebarealizáciu. Výraz sebarealizácia je kompatibilný s výrazom orientácia na seba, na ktorý sa odkazovalo pri výraze prežitie.

Sebarealizácia „reprezentuje tendenci individua „být tím, kým může být“, t. j. tendenci rozvíjet vlastní duševní potenciál“ (Nakonečný, 1998, s. 220), je manifestáciou orientácie na seba. To znamená, že komunikačná sebarealizácia je prejavom prežitia v komunikačnej udalosti, ktorý je poznačený etikou, ak je riadený princípom akomodačno-asimilačnej proporcie.

Jednotlivci sú príslušníci istého kolektívu a komunikujú svojím materinským jazykom. Analogicky platí: hĺbkový zmysel komunikácie materinským jazykom spočíva v prežití kolektívneho subjektu. Človek ako bytosť svojho druhu – antropologický subjekt – je evolučne naprogramovaný na prežitie v existenčnej role interpreta (popri biologickom prežití), človek ako príslušník materinskojazykového kolektívu – kolektívny subjekt – je kultúrnoevolučne naprogramovaný na prežitie v kultúrnej role interpreta. Naša fundamentálna nastavenosť na interpretáciu v nás ako v nositeľoch materinského jazyka sa prejavuje ako nastavenosť na kultúrne determinovanú interpretáciu, t. j. na interpretáciu impregnovanú duchovným prostredím materinsko-jazykového kolektívu. Komunikáciou v materinskom jazyku sa reprodukuje interpretácia s orientáciou na seba ako kolektívny (kultúrny) subjekt, a tak sa zabezpečuje prežitie tohto subjektu. Je to reprodukcia duchovného stvárňovania interpreta v kultúrnej role, teda vytvárania jeho významovo-zmyslového sveta. V každej komunikácii v materinskom jazyku nám ide o to, aby sme v komunikačnej udalosti prežili ako príslušníci kolektívu, teda aby sme prispeli k sebazáchove kolektívneho subjektu. Sila materinského jazyka pôsobí na nás jednak tak, že nám „podsúva“ zafixované interpretácie, ktoré chtiac-nechtiac reprodukujeme, a jednak tak, že nás upriamuje na interpretačné vzory a podnety, a tak nás pripútava k vlastnému interpretačnému prostrediu aj vtedy, keď nezostávame pri jednoduchej reprodukcii interpretácií. Toto konštatovanie neznamená prijatie pozície radikálneho jazykového relativizmu – jazykového determinizmu –, podľa ktorého sme v totálnom zajatí vlastného jazyka. Tým, že sme nositelia materinského jazyka, nie sme zbavení našej evolučnej určenosti ako bytosti svojho druhu s konštitučnou vlastnosťou „nastavenosť na interpretáciu s orientáciou na seba“. Žije v nás aj antropologický subjekt, čo nám umožňuje prekračovať interpretačný horizont materinského jazyka. Antropologický subjekt v nás necháva nás interpretačne otvorenými a pripravenými na fungovanie v existenčnej role interpreta nad rámcom

vymedzeným kolektívnym subjektom. Preto ľahko prijímame interpretácie z iných jazykových prostredí alebo reinterpretujeme zafixované vo vlastnom jazyku za hranicami jeho interpretačného horizontu. Faktom však je, že sila materinského jazyka určuje našu základnú interpretáciu sveta a jej reprodukciou v komunikáciách sa napĺňa interpretačná rola človeka určená kultúrnou evolúciou.

Ako jednotlivci sme exempláre človeka ako bytosti svojho druhu, reprezentanti kolektívnej bytosti a súčasne sme jedinečné bytosti, alebo inak povedané, sme reprezentanti antropologického aj kolektívneho subjektu a súčasne sme jedinečné subjekty. To znamená, že sme vystavení pôsobeniu antropotvornej sily jazyka aj kolektívotvornej sily materinského jazyka a súčasne pôsobeniu síl, ktoré sú „zodpovedné" za našu jedinečnosť. Antropotvorná sila jazyka spôsobuje, že musíme existovať ako interpreti, ktorí sa musia reprodukovať v tejto role, aby prežili ako druhoví príslušníci, a teda zabezpečovali trvácu existenciu človeka ako bytosti svojho druhu. Tým, že komunikujeme a interpretujeme, objektívne reagujeme na túto silu, t. j. nezávisle od našej vôle. Sila materinského jazyka nás „núti" existovať ako interpreti v rámci duchovného prostredia jeho nositeľov, reprodukovať sa v tejto role, aby sme prežili ako príslušníci jazykového kolektívu, a teda zabezpečovali trvácu existenciu tohto kolektívu. Tým, že pri našich interpretáciách používame materinský jazyk, napĺňame „poslanie" tejto roly. Ale sily určujúce našu jedinečnosť si „vynucujú", aby sme existovali ako interpreti zachovávajúci jedinečnosť, ako jednotlivci v jedinečnom duchovnom prostredí. V komunikácii nám ide o to, aby sme prežili ako antropologická, kolektívna (kultúrna) aj individuálna (jedinečná) bytosť. Existujeme ako trojjediná bytosť a fundamentálny zmysel komunikácie spočíva v prežití tejto bytosti.

LITERATÚRA

BÜHLER, K.: *Sprachtheorie.* Jena : Fischer, 1934.
DAVIDSON, D.: *Čin, myseľ, jazyk.* Bratislava : Archa, 1997.
DOLNÍK, J.: *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka.* Bratislava : Veda, 2009.
NAKONEČNÝ, M.: *Psychologie osobnosti.* Praha : Academia, 1998.

PEIRCE, Ch. S.: Logika ako semiotika: teória znakov. In: *Pragmatizmus (Charles Sanders Peirce, William James, John Dewey, Richard Rorty)*. Ed. E. Višňovský a F. Mihina. Bratislava : Iris, 1998.
SCHULZ von THUN, F.: *Miteinander Reden*. Bd. 1: Störungen und Klärungen. Allgemeine Psychologie der Kommunikation. Reinbek bei Hamburg : Rowohlt, 1994.

Prof. PhDr. Juraj DOLNÍK, DrSc.
Filozofická fakulta UK
Katedra slovenského jazyka
Gondova 2
P. O. Box 32
814 99 BRATISLAVA
SLOVENSKO
juraj.dolnik@fphil.uniba.sk

ZÁKLADNÉ ŠTYLISTICKÉ POJMY A PREDMET ŠTYLISTIKY (VYMEDZENIE VZŤAHU MEDZI TEXTOM A ŠTÝLOM)

Ján Findra

BASIC STYLISTIC CONCEPTS AND THE SUBJECT OF THE STYLISTICS (DEFINITION OF THE RELATION BETWEEN TEXT AND STYLE)

The core of an interpretation is the category of style. Concurrently, its status within basic stylistic concepts and categories is monitored, with the focus on its relation to the text category. With regard to the tension between a text as a bilateral unit and the style as an invariant as well as its individual variants, the style is considered as a complex phenomenon, which characterizes the interrelationship of the theme and language, content and form, sense and expression on both a diachronic and a synchronic axis. The relational dynamics of general – unique, invariant – variant forms an in-depth (philosophical) foundation of the interpretation. Considering both the theoretical and practical level, it regards predominantly a search of the subject of stylistics.

KEYWORDS
text, style, invariant, variant, content, form, sense, expression, genre, individual, social, text model

Pôvodne som mienil uvažovať o vzťahu medzi komunikačnou sférou a funkčným jazykovým štýlom; takto som formuloval aj tému svojho príspevku. Teoreticko-metodologicky som v ňom zamýšľal vychádzať z idey, že medzi komunikačnou sférou a funkčným jazykovým štýlom nie je priamočiary vzťah, ako sa to občas prezentuje. Nestotožňujem sa totiž s názorom, že systém štýlov je absolútne otvorený, že v každej komunikačnej sfére, ba dokonca

v každej oblasti ľudskej činnosti, kde sa medziľudská komunikácia uskutočňuje prostredníctvom ústnych alebo písomných jazykových prejavov, sa konštituuje osobitný jazykový štýl. V tomto zmysle je najmenej presvedčivá obhajoba tohto názoru, ktorá ho opodstatňuje klasifikáciou štýlov na základné a sekundárne, pričom najmä sekundárne štýly majú predstavovať otvorený (nekonečný) rad. Ako potvrdzuje teória textových modelov, dochádza tu vlastne ku kolízii medzi štýlom a žánrom ako modelovými štruktúrami textu, k ignorovaniu ich systémovo-funkčnej korešpondencie. Práve v dôsledku toho sa potom narúša, ba vlastne celkom ruší presne vymedzená a jednoznačne definovaná hranica medzi nimi ako textovými modelmi. Vzťah komunikačná sféra – štýl – žáner sa ukáže v inom svetle, ak ho budeme sledovať na priesečníku napätia konkrétne – abstraktné, jedinečné – všeobecné, individuálne – sociálne, variant – invariant. Riešenie tohto vzťahu je aktuálne hlavne preto, že ide síce o teoreticko-metodologický problém, ktorý však má závažný praktický dosah, a to tak z teoretického i didaktického hľadiska, ako aj z hľadiska bežnej jazykovej praxe.

Pri úvahách o spracovaní takto stanovenej témy sa mi však ukázalo, že riešenie vzťahu medzi komunikačnou sférou a funkčným jazykovým štýlom súvisí s iným, rovnako dôležitý problémom, ktorému tiež treba venovať osobitnú pozornosť, lebo toto riešenie v podstatnej miere podmieňuje. Pravdaže, aj v tomto výklade sa síce budem zaoberať kategóriou štýlu, no pôjde mi predovšetkým o jeho status v priestore základných štylistických pojmov a termínov, ktoré sa v doterajších prácach zo štylistiky vymedzovali a charakterizovali v súvislosti s vymedzovaním jej predmetu. Tento pojmovo-terminologický aparát, s ktorým pracujú autori komplexných (národných) štylistík a ktorý sa uplatňuje aj v štúdiách a článkoch o čiastkových štylistických otázkach, je vcelku vymedzený a ohraničený; problém je skôr v heterogénnom hodnotení a výklade pojmovej náplne jednotlivých termínov. K najbežnejším patria: štýl, funkčný jazykový štýl, štyléma, text, jazykový prejav, prehovor, komunikát, diskurz, výpoveď, kontext, výrazové prostriedky, spisovný jazyk, národný jazyk, variety (formy) národného jazyka, slohová (štýlová) vrstva, slohová (štýlová) norma, slohová hodnota, štýlotvorné činitele, vertikálne členenie textu, odstupňovanie textu, slohový postup, slohový útvar; komunikačná sféra, komunikačná

situácia, expedient, percipient, komunikačný zámer, komunikačný plán, rečový akt, textový model, obsah, forma, povrchová organizácia textu, hĺbková organizácia textu, žáner atď.

Pravdaže, uvedený pojmovo-terminologický aparát sa tvoril a rozširoval postupne; v ostatnom čase aj štylistika metodologicky i terminologicky ťaží najmä z teórie komunikácie. Východiskovo však moderná česká a slovenská štylistika, ktorá sa postupne konštituovala ako lingvistická disciplína, vychádzala z tradícií pražskej lingvistickej školy. Postupne sa tak vyhraňovalo jej teoreticko-metodologické podložie, obohacoval a precizoval sa obsah a rozsah jednotlivých (aj nových) pojmov a termínov a zároveň sa vymedzoval i jej predmet v rámci lingvistických disciplín. Pravdaže, táto jej cesta nebola jednoduchá, a to tak pokiaľ ide o terminologické pokrytie a v tej súvislosti o vymedzenie jej predmetu, ako aj pokiaľ ide o hierarchické usporiadanie vzťahov medzi používanými termínmi a o ich definovanie. Na ilustráciu stačí uviesť pojmovo-terminologické metamorfózy štylémy, ktorá si tiež iba postupne nachádzala svoj štatút ako základná štylistická kategória. Pritom je paradoxné, že niektorí autori sa ju naďalej snažia „novo“ vymedziť, prezentujú ju však ako vágnu entitu a vo vzťahu k textu ako abstraktný, neuchopiteľný pojem, ktorý nemožno jednoznačne definovať.

V tejto súvislosti je z hľadiska formovania štylistiky ako osobitnej vednej disciplíny, ako aj z hľadiska vymedzovania jej predmetu zaujímavý práve vývin vzťahov medzi textom a štýlom. Všetci doterajší autori čiastkových štylistických sond, ako aj autori štylistík ich síce považovali za základné, funkčne späté kategórie štylistiky, no pokiaľ ide o hierarchizáciu ich obsahových a formálnych vzťahov, vnímali a charakterizovali ich asymetricky. Tento rozpor si už začiatkom šesťdesiatych rokov všimla V. Budovičová (1963). Ako nesprávne hodnotila tradičné názory, že štylistika je len súborom rôznych pravidiel, ako treba písať rozličné druhy jazykových prejavov, ako štylizovať. Správne naznačila, že ak sa štylistika vzdáva komplexnej textovej analýzy, slovo *štýl* stráca svoju vedeckú hodnotu. Ani ona však neprekročila dovtedajší štylistický tieň, lebo vzápätí štýl definuje ako svojrázny a jednotný spôsob výberu a usporiadania jazykových prostriedkov v jazykových prejavoch, uskutočňovaných v istých podmienkach jazykovej komunikácie. V tom istom čase aj J. Holý (1963) naznačil, že by štylistika mala sledovať aj obsahovú

stránku textu. Aj on však sloh (štýl) tiež spája iba s výberom a usporiadaním vyjadrovacích prostriedkov.

A tak nečudo, že nielen v štylistikách, ale aj pri riešení jednotlivých problémov sa autori zameriavali hlavne na povrchovú organizáciu textu. Predmet štylistiky sa takto zúžil na sledovanie, analýzu a charakteristiku vonkajších a vnútorných podmienok (štýlotvorných činiteľov), ktoré by autor mal rešpektovať pri výbere zo synonymných výrazových prostriedkov, ak chce vytvárať jazykovo-kompozične diferencované jazykové prejavy (texty). Ako vieme, dlhý čas sa aj funkčné jazykové štýly, ktoré sa považovali za abstraktné invarianty individuálnych štýlov, spájali iba so spisovným jazykom. Až neskôr sa štylistiky opreli o funkčnú stratifikácia národného jazyka. Naďalej sa však (pozri zoznam v Literatúre) zameriavajú predovšetkým na komplexný opis výrazových prostriedkov z jednotlivých rovín jazykového systému, pomocou ktorých expedient vytvára jedinečné aktuálne texty tak, aby nezradil ich invariantné rozmedzie. V tomto zmysle je štylistika dodnes aj praktickou disciplínou, ktorá výrazne ovplyvňuje jazykovú kultúru i kultúru vyjadrovania.

Vzhľadom na napätie text – štýl je z teoreticko-metodologického hľadiska ďalej závažné, že o desať rokov neskôr K. Hausenblas (1972) kategóriu štýlu síce tiež spája s povrchovou organizáciou textu, hovorí o spôsobe využitia jazykových prostriedkov, no medzi „iné“ stavebné jednotky, ktoré sa zúčastňujú na výstavbe verbálnych komunikátov, zaraďuje aj prostriedky tematické. Táto koncepcia štýlu sa systémovo rozvinula až neskôr, dôležité však bolo, že sa štylistika začala podrobnejšie zaoberať klasifikáciou a charakteristikou kompozičných prostriedkov, jednotkami na členenie a odstupňovanie textu, ako aj slohovými postupmi a útvarmi. Najnovšie štylistiky však už chápu štýl oveľa širšie, vo vzťahu k textu pracujú s ideou, že štýl je prvotne sémantický jav, s ktorým sa spája aj zmysel komunikátu a spôsob spracovania témy (pozri napr. Čechová a kol., 2008). Kvôli pravde však treba povedať, že ideu o bilaterálnosti textu, na základe ktorej sa štýl chápe ako komplexný jav, charakterizuje sa vo vzájomnej spätosti jazyka a témy, obsahu a formy, významu a výrazu, prezentovali predovšetkým literárni vedci v súvislosti s analýzami literárnych textov. Podľa L. Doležela s kolektívom (1962) literárne dielo tvorí jednotu, ktorej nevyhnutnou súčasťou je jazyk. Použité

jazykové prostriedky však slúžia len na vyjadrenie umelecky stvárnenej skutočnosti. Preto jazykový štýl nie sú „ozdoby" a „okrasy", ale je to zákonitý a nutný výraz umeleckého zobrazenia skutočnosti. F. Miko (1970, 1976) je ešte dôslednejší. Umelecký štýl považuje za jednotu funkcie a štruktúry, témy a jazyka, textu a spoločenského kontextu. Aj on síce pripúšťa, že jazyková rovina literárneho diela je priezračnejšia, a preto je výhodnejšie pri jeho hodnotení a výklade vychádzať od jazyka, hoci vo vzťahu k téme je druhotný, je jej mikrorealizáciou.

Aj koncepcia *Štylistiky slovenčiny* je východiskovo založená na vzťahu medzi textom a štýlom ako základnými kategóriami v rámci uplatňovaného pojmovo-terminologického aparátu. Pri nespochybniteľnosti idey o bilaterálnej povahe textu sa pritom na riešenie tohto vzťahu ponúkali dve možnosti, ktoré historicky predstavovali teoretické podložie štylistických úvah a výkladov a ktoré takto žili vedľa seba alebo aj v náhodnom dotyku i čiastočnom prieniku. V prvom prípade sa štylistika vydeľovala ako špecifická (svojrázna) jazykovedná disciplína o výrazových prostriedkoch a o ich funkčnej klasifikácii a charakteristike. Na základe toho sa potom vymedzovali a charakterizovali funkčné jazykové štýly v rámci spisovného a neskôr národného jazyka. Na všeobecnej úrovni sa štylistika definovala ako náuka o cieľavedomom výbere a usporiadaní výrazových prostriedkov a o ich úlohe a fungovaní v jazykových prejavoch, vytváraných v istých oblastiach spoločenského styku a dorozumievania. V konkrétnej rovine sa expedient na základe toho mal rozhodovať a primerane správať pri výbere z alternatívnych možností. V tomto prípade sa štýl viazal na povrchovú organizáciu textu. V druhej koncepcii sa štýl chápal ako komplexný jav, ako pojem, ktorý sa nevzťahuje iba na rovinu formy (jazyka), ale aj na rovinu významu (témy). Do istej miery šlo však len o deklaráciu zámeru, lebo aj v tomto prípade v centre štylistických výkladov zostalo poučenie o diferenciácii a stratifikácii národného jazyka a v tej súvislosti sa pozornosť naďalej venovala charakteristike variantných výrazových prostriedkov, ktoré má expedient k dispozícii pri štylistickej, jazykovo-kompozičnej stavbe, a teda vlastne štylizácii jazykového prejavu.

Koncepcii *Štylistiky slovenčiny* je bližšia druhá teoreticko-metodologická línia, no inšpirovala sa aj výdobytkami literárnej

teórie. Pracuje s centrálnym pojmom *text*, ale v rámci teórie textových modelov pojem a termín *štýl* programovo viaže iba na jeho povrchovú organizáciu. S kategóriou štýlu ako modelovou štruktúrou textu je spätý ďalší základný pojem a termín *štyléma* a systémová klasifikácia a charakteristika jej sémantiky a štylistiky. Dominantným pojmom je však *žáner*. Ten je pre expedienta invariantným pôdorysom, v priestore ktorého si vymedzuje svoj komunikačný zámer a komunikačný plán. Takéto hierarchicky prioritné postavenie si žáner udržuje napriek tomu, že ako modelová štruktúra i v aktuálnej variantnej realizácii je zdanlivo „v područí" vyšších textových modelov, v dôsledku čoho akoby sa „strácal" v rámci pojmovo-terminologického aparátu štylistiky. Ako som už naznačil v úvode, niektorých autorov to pomýlilo natoľko, že nerozlišujú medzi žánrom a štýlom. Ako štýl definujú každú textovú celosť, ktorá sa v dôsledku nevyhnutnej diferenciácie života a práce začína v istých sférach spoločenského styku a dorozumievania na časovej osi konštituovať ako „iná", špecifická. Štýl potom prezentujú ako otvorený rad, ktorý sa prirodzene rozrastá. Nedorozumenie je v tom, že sa tu nerozlišuje medzi štýlom ako vedeckým pojmom a termínom, ktorý si istá vedná disciplína – a teda aj štylistika – vymedzuje a špecifikuje definíciou, a medzi jeho nezáväzným používaním v každodennej jazykovej praxi, keď ide o posudzovanie a hodnotenie akéhokoľvek prírodného útvaru alebo diela, ktoré je výsledkom zámernej aktivity človeka.

LITERATÚRA

BEČKA, J. V.: *Sloh žurnalistiky*. Praha : Vydavatelství a nakladatelství Novinář, 1986. 256 s.

BUDOVIČOVÁ, V.: Otázky slovenskej štylistiky a krásna literatúra. In: *Slovenská reč*, 28, 1963, s. 3 – 17.

DOLEŽEL, L. a kol.: *Knížka o jazyce a stylu soudobé české literatury*. 2. vyd. Praha : Orbis, 1962. 202 s.

FINDRA, J. – GOTHARDOVÁ, G. – JACKO, J. – TVRDOŇ, E.: *Slovenský jazyk a sloh.* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983. 436 s.

FINDRA, J.: *Štylistika slovenčiny*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 2004. 232 s.

FINDRA, J.: *Jazyk v kontextoch a v textoch*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2009. 317 s.

HUBÁČEK, J.: *Učebnice stylistiky.* Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1987. 223 s.
CHLOUPEK, J. – ČECHOVÁ, M. – KRČMOVÁ, M. – MINÁŘOVÁ, E.: *Stylistika češtiny*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1990. 296 s.
IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: *Štylistika*. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1965. 232 s.
JEDLIČKA, A. – FORMÁNKOVÁ, V. – REJMÁNKOVÁ, M.: *Základy české stylistiky*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1970. 224 s.
JELÍNEK, M.: *O jazyku a stylu novin.* Praha : Rudé právo, 1957. 182 s.
KOŘENSKÝ, J.: Co je předmětem stylistiky a co je předmětem teorií verbální komunikace? In: *Stylistyczne konfrontacje*. Red. S. Gajda, M. Balowski. Opole : Instytut Filologii Polskiej, 1994, s. 27 – 31.
KOŽINA, M. N.: *Stilistika russkogo jazyka*. Moskva : Prosveščenije, 1977. 224 s.
KURKOWSKA, H. – SKORUPKA, S.: *Stylistyka polska*. Wyd. III. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966. 400 s.
MIKO, F.: *Text a štýl.* Bratislava : Smena, 1970. 190 s.
MIKO, F.: *Štýlové konfrontácie*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1976. 352 s.
MISTRÍK, J.: *Praktická slovenská štylistika.* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1961. 204 s.
MISTRÍK, J.: *Štylistika slovenského jazyka.* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1977. 456 s.
MISTRÍK, J.: *Štylistika.* 3.vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997. 600 s.
SLANČOVÁ, D.: *Praktická štylistika.* Prešov : Slovacontact, 1994. 180 s.
SLANČOVÁ, D.: *Základy praktickej rétoriky*. Prešov : Náuka, 2001. 211 s.

Dr. h. c. prof. PhDr. Ján FINDRA, DrSc.
Filozofická fakulta UMB
Katedra slovenského jazyka a komunikácie
Tajovského 40
P. O. Box 263
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKO
jan.findra@umb.sk
jfindra@chello.sk

STYLISTICKÁ PROFILACE SFÉRY ODBORNÉ KOMUNIKACE: KOLIK NEFORMÁLNOSTI SNESE SOUČASNÝ ČESKÝ VĚDECKÝ TEXT?

Jana Hoffmannová

ACADEMIC DISCOURSE AND ITS STYLE: HOW MANY INFORMAL FEATURES CAN THE CONTEMPORARY CZECH ACADEMIC TEXT WITHSTAND?

This paper deals with the possibilities of shift in contemporary scholarly discourse in the direction of informality and subjectivization. It contrasts texts which uphold the traditional norm of an academic style (standard, objective, impersonal, non-individualized) and texts which deviate from this style norm. In the latter set of texts, the author's personality, his or her subjective evaluation and originality of the language and style are promoted; the authors are inclined to a certain degree toward an essay style, their expressions are more informal and updated, and they do not avoid expressive means, colloquialisms (including phrasemes) or language games. The paper illustrates, using clear examples, that the authors of these texts consider their audience (they do not want to present them with boring texts that are similar in style to administrative ones), and that they aim to adapt their academic style to the texts they are interpreting.

KEYWORDS
scholarly discourse, academic style, style norm, essay style, terms, phrasemes, authorial plural/singular

1. Otázka, kterou si chci v tomto příspěvku položit, je formulována už v jeho názvu: budu se zabývat možnostmi posunu současného českého vědeckého diskursu, vyjadřování ve sféře odborné komunikace směrem k neformálnosti a subjektivizaci.[1] A už

[1] Adjektiva *odborný* a *vědecký* užívám v tomto příspěvku bez výraznějšího rozlišení, víceméně jako synonyma – i když jsem si vědoma toho, že první z nich má širší extenzi

předem bych se ráda omluvila za to, že dikce celého mého textu bude až nenáležitě subjektivní. Budu se samozřejmě pohybovat v prostoru českých vědeckých textů, takže vycházím z pojetí odborného stylu u M. Krčmové v *Současné stylistice* (Krčmová, 2008), také z publikace *Jak napsat odborný text* (Čmejrková – Daneš – Světlá, 1999) nebo ze *Stylistiky pro žurnalisty* E. Minářové (2011, s. 114 – 120). Přihlížím ale i k pracím slovenských stylistiků (Mistrík, 1975, 1997; Findra, 2004, s. 181 – 186, 211 – 213; Findra, 2006). Především však navazuji na některé své starší práce (Hoffmannová, 2001, 2003) a na práce kolegy Petra Mareše. Mareš (2004) shrnuje, že k závažným rysům odborné komunikace (jakožto komunikace veřejné a oficiální, formální) patří nocionální povaha, spisovnost (přinejmenším u psaných odborných textů), to, že nejsou expresivní, jsou relativně standardizované a dodržují ustálené, publikem očekávané vzorce textové výstavby, které by měly zaručovat přehlednost výkladu. V citovaném článku Mareš názorně předvádí několik textů současných českých vědců (filozofa L. Šerého a dalších), které uvedenou stylovou normu výrazně narušují, a jejich stylizační postupy označuje jako „hry na neformálnost“. Tato stylizace spočívá mj. v užívání obecné češtiny (ale případně i moravismů), kontaktových a expresivních prostředků, objevují se i prvky mluvené syntaxe, frazeologie typická pro důvěrnou mluvenou komunikaci aj. Jsou to texty výrazně subjektivizované, programově nekonvenční, a jejich provokativní „jinakost“ je podle P. Mareše motivována odporem k autoritativní a normativní uniformizaci; také polemikou s některými vědeckými směry, potřebou jejich důrazné kritiky a ironizace; případně i vlivem mediální reality a familiární konverzacionalizace, stylizace důvěrného kontaktu, kterou současná média neustále stupňují.

Odborné texty, které P. Mareš v citovaném článku analyzuje, představují ovšem vyloženou schválnost, záměrnou vzpouru proti normě. Ale i když necháme stranou tyto extrémní projevy, shodneme se nejspíš s P. Marešem i s dalšími stylistiky v tom, že současný (jistě nejen český) vědecký diskurs prochází určitou proměnou. Jen si nejsem úplně jista, zda tuto proměnu přičítat posunu od „teutonského intelektuálního stylu“, který donedávna v českých vědeckých textech

a představuje ve vztahu ke druhému víceméně hyperonymum, ale v různých kontextech mohou být sémanticky usouvztažněna i jinak.

dominoval, ke stylu anglosaskému (srov. Čmejrková – Daneš – Světlá, 1999, s. 26 – 27, 32; Krčmová, 2008, s. 209). Anglosaský styl zřejmě umožňuje autorům vědeckých textů více projevů osobního přístupu, jistou míru vyjadřování expresivního, originálního, obrazného, třeba i hravého, a explicitní adresnost vzhledem k adresátům/příjemcům. Naproti tomu právě anglosaský styl asi přináší zvýšenou normativnost v podobě vysokých nároků na organizaci textu, jeho členění a uspořádání, které musí být maximálně jasné, logické a přehledné, explicitně signalizované (textovými orientátory, „topikálními větami" na počátku odstavců) a musí odpovídat zafixovaným modelům.

2. Takže na jedné straně máme normu odborného stylu, která je možná jakousi kombinací stylu teutonského a anglosaského a která – přes některé „úlitby" – houževnatě přetrvává v povědomí většiny autorů, čtenářů, editorů a redaktorů českých a slovenských vědeckých textů. Požaduje texty

- relativně uniformní, se standardizovaným a zřetelným uspořádáním
- s rovnoměrným dávkováním informací v odstavcích vyrovnaného rozsahu, které obsahují jediné hlavní sdělení; bez odboček, bez přemíry vsuvek
- spisovné, případně až knižní; prosté vší expresivity, emocionality, kolokviálnosti (hovorové výrazy se do jisté míry připouštějí jen v odborných projevech mluvených)
- vylučující veškeré nositele obraznosti, aktualizace, výrazového ozvláštnění, tj. ostře oddělené od stylu esejistického
- držící se zavedené terminologie nebo jasně zavádějící nové termíny, vyhýbající se metaforickým ekvivalentům nebo nedůslednému počešťování termínů cizího původu
- usilující o vyjadřování věcné, přesné, jednoznačné, neutrální, explicitní, koncizní, objektivizované, s důrazem na pojmovost
- neosobní, zbavené všech exponentů subjektivního hodnocení, osobního zaujetí i individuálních stylových zvláštností autora
- nedovolující tedy ani modalizaci, např. projevy autorské nejistoty, pochybností
- úsporné, podrobené „průklestu" (Šesták, 2000), tedy neobsahující nic zbytečného; není radno dobírat se výstižného vyjádření např. pomocí několika výrazů významově blízkých, pomocí parafrází apod.

– pokud možno založené na konvenci autorského plurálu.

Většina uvedených normativních požadavků je v souladu s nároky Viléma Mathesia (1947a, s. 367 – 379) na jasný výkladový sloh, jejichž platnost samozřejmě trvá, pokud směřují k jasné významové výstavbě odstavců i vět a k tomu, aby odborníci raději volili vedlejší věty s určitým slovesem než přemíru složitých nominálních konstrukcí. Ani Mathesius ovšem v závěru této své stati nevylučuje „individuální slohové variety vyrůstající z osobních potřeb“ – pokud autor zachová srozumitelnost svého textu a zůstane v mezích „dobrého slohu“.

Prostřednictvím stejně obsáhlého výčtu lze nyní formulovat i vlastnosti odborných textů, které se v poslední době od této uniformizující stylové normy do jisté míry odchylují, porušují uvedená pravidla. Jejich autoři

– mají potřebu zvýšit autenticitu svého odborného projevu, vystupovat skutečně sami za sebe
– potřebují aspoň poněkud zvýšit stupeň subjektivizace a výrazové individualizace
– snaží se neužívat konvenční neosobní stylizace a autorského plurálu, ale rozhodně preferovat vyjadřování v 1. osobě jednotného čísla
– vykazují určitou inklinaci k esejistice (ač se ji snaží „držet na uzdě“); vpouštějí náznaky esejistického vyjadřování aspoň do těch žánrů (např. recenze) nebo do těch částí vědeckých studií (hlavně úvod, závěr), v nichž nejde např. o sdělování výsledků exaktní analýzy dat
– jsou přesvědčeni, že volba příznakového prostředku expresivního nebo kolokvialismu někdy umožní výstižnější a názornější vyjádření určité myšlenky nebo představy, než výraz přísně spisovný a stylově neutrální
– v rámci této výrazové aktualizace rádi sahají i k frazémům, rčením, idiomům, které v sobě koncentrují staleté komunikační zkušenosti příslušného etnika (srov. Čmejrková, 1992, o tom, jaký význam má pro lingvistiku reflexe jazykového vědomí v tzv. lidovém, laickém jazykozpytu)
– při hledání nových termínů nebo při zavádění cizojazyčné terminologie do českého kontextu se nevyhýbají třeba ani několika pokusům o vyjádření téhož, nešetří synonymy, opisy apod.

– neobejdou se bez metajazykových komentářů a bez hojnosti uvozovek
– neskrývají před čtenáři svůj osobní vztah k tématu ani svůj proces uvažování a tvorby textu, vedou s nimi intratextový dialog pomocí kontaktových prostředků a různých rétorických technik. (Srov. Mathesius, 1947b, o prostředcích „řečnické perspektivy“, určených ale především pro mluvené odborné texty, pro přednášky, soudní řeči, kázání aj. K rétorice vědeckého jazyka viz Kraus, 1995.)
– domnívají se, že odborný text nemusí úplně vylučovat vtip, humor a zaujetí, třeba i pobavení posluchačů. Např. M. Krčmová (2008, s. 211 – 212) uvádí, že v současných odborných textech se prosazuje osobnost autora, jeho subjektivní hodnocení, interakce s vnímatelem, originalita jazyka a stylu, případně i jazyková hra. Rovněž podle J. Krause (1995) v současné vědě nastává určitý odklon od automatizovaného, neosobního, neutrálního, administrativně vyprázdněného vyjadřování; někteří autoři dokážou založit přesvědčivost svých vědeckých textů nejen na věcné argumentaci, ale i na osobním ladění a originálním stylu.

3. Čtenáře mých textů určitě nepřekvapí, že já sama patřím mezi ony provinilce a kacíře, kteří hřeší proti vžitým normám odborného stylu. Také Petr Mareš v závěru svého článku z r. 2007 (s. 44 – 45), kde se dotýká směřování dnešního vědeckého diskursu k neformálnosti, uvádí jako příklad text našeho kolegy Josefa Šimandla – a právě jeden z textů mých. Těchto svých kontroverzních postupů jsem si velmi dobře vědoma a uplatňuji je se střídavými úspěchy. Vhodnější jsou samozřejmě pro odborné projevy mluvené – při konferenčních vystoupeních jsem s tímto typem vyjadřování snad nikdy nenarazila, právě naopak, získala jsem snad i některé příznivce svých referátů. A pokud jde o přednášky pro vysokoškolské studenty (ale i pro některé další skupiny – překladatele a tlumočníky, učitele cizích jazyků, středoškoláky aj.): aniž bych se chtěla chlubit, sleduji v posledních letech celkem s uspokojením slovní hodnocení vyjadřovaná v různých evaluačních dotaznících; studenti a posluchači kromě toho, že ocení vysokým počtem bodů odbornou úroveň, velmi často připojí i poznámku o tom, že je zaujala živá forma projevu, dokonce se setkávám i s výroky typu „Jste ohromně vtipná“. Něco jiného jsou ovšem psané projevy – studie a články pro renomované

časopisy, kapitoly pro kolektivní monografie; tady se musím přiznat, že střídavě narážím na různé, někdy i značně kritické reakce redaktorů a editorů, jejichž kvalifikace a kompetence si jinak velice vážím. Rozhodla jsem se nenechat si tyto zkušenosti pro sebe a aspoň v náznaku, pomocí několika názorných příkladů z poslední doby je zveřejnit; myslím, že mohou být poučné i pro některé další členy naší diskursní komunity.

3.1 S kolegou Františkem Štíchou jsme nedávno připravili článek *O jazyce a stylu korespondence Jiřího Voskovce a Jana Wericha*, nabídli jsme ho redakci časopisu *Korpus – Gramatika – Axiologie* a obdrželi od redakce posudky dvou anonymních recenzentů. Ve své části článku jsem použila formulace, které přiblížím v ukázce (zde jsou ovšem příznakové prvky, které jsem zvýraznila tučným písmem, nakumulovány a zkoncentrovány, jinak byly rozptýleny asi na 18 stranách textu!):

To byla jen nepatrná **ochutnávka** jazykového humoru a hry s jazykem v podání obou přátel. Výplodem **ludické kreativity** a **jakéhosi verbálního přetlaku** jsou ovšem i enumerativní řetězce – kumulace výrazů více či méně významově příbuzných, ale někdy už vyložené **asociativní erupce**. Najdeme je v hojné míře u obou autorů, ale zdá se, že řetězce Voskovcovy mají povahu spíše nocionální, věcnou, autor se drží základní představy a sémantikou hromaděných výrazů (synonym, kohyponym) **krouží kolem ní**. Naproti tomu Werich podstatně více **popouští uzdu** imaginaci, volným asociativním procesům, zvukovým motivacím i originálnímu tvoření slov; tady vskutku nezapře spolutvůrce poetiky Osvobozeného divadla, souputníka poetistů a dadaistů.

Ani v dopisech nebyla čeština V+W nikdy **bezkrevná**, ale vždycky **plnokrevná, bujná, šťavnatá**; a taková by nemohla být bez hojnosti frazémů a idiomů. I s těmi si oba autoři **s gustem** hrají… Voskovec se **fascinovaně** zastavuje u některých frazémů… **roztodivně** je kříží a kontaminuje… A od variací na známé frazémy přechází – opět v poetisticko-dadaistickém stylu – až k **hravému konstruování** frazémů fiktivních, **jakýchsi neofrazémů (idiofrazémů)**… Úplné variační, slovotvorné a tvarotvorné **orgie** se oběma účastníkům podařilo **rozpoutat** kolem idiomu to keep posted… V bezprostředním sousedství **se** tu **mihají** frazémy anglické a české, vzniká **bizarní směsice**… Angličtina bezpochyby v této **smršti, záplavě** frazeologických **hrátek** mezi cizími jazyky naprosto převládá… **„průsak“** angličtiny do jejich českých dopisů je mnohovrstevný … mnohé z už uvedených ukázek demonstrují, že si s angličtinou spíš **zálibně hrají** a své česko-anglické směsi **si užívají**…

Rozbujelá intertextualita… rozvětvená a **bujará** intertextovost… **výpady** obou přátel směrem k jiným textům… intertextové **paprsky** vycházející z jejich dopisů…

Snad mi bude prominuto, že zde zveřejním úryvky ze dvou posudků, které zůstanou anonymní a byly v tomto případě velmi sympatické:

POSUDEK 1: … Autor/ka využívá nápadných prvků esejistického stylu (výrazy jako „ochutnávka", „popouštět uzdu", „plnokrevná čeština") – esejističnost ovšem neoslabuje celkovou odbornost vyjádření a lze také poukázat na to, že vychází vstříc povaze analyzovaného jazykového materiálu…

POSUDEK 2: … Příspěvek je napsán s odborným nadhledem, ale i s patrným osobním zaujetím, což se projevilo ve výrazové lehkosti a v nejlepším slova smyslu čtivosti textu...

Oba tolerantní recenzenty jsem ocenila jako „spřízněné duše"; v textu své části příspěvku jsem díky jejich velkorysosti nemusela nic upravovat. Ocenila jsem i postřeh jednoho z recenzentů o korespondenci mezi dikcí příspěvku a povahou analyzovaného materiálu.

3.2 Své přítelkyni, vynikající české (moravské) lingvistce, jsem nedávno odevzdala text pro chystanou kolektivní monografii o korespondenčních textech. Jako editorka se k mému textu vyjádřila, ale její vyjádření nemělo formu posudku, nýbrž spíše soukromého dopisu – přátelského a velmi taktního, jak je zmíněné kolegyni vlastní. Proto se jen nerada, s rozpaky a velmi stručně dopustím malé indiskrece: editorka mi doporučila – v zájmu kompatibility mého textu s ostatními kapitolami publikace – abych se vyhnula *ich*-formě, a v textu vyznačila osobní formulace jako „zaujalo mě", „vyhovuje mi", „nemohu odolat, abych se nezmínila", které navrhuje vypustit. Dále mě požádala, abych oslabila rysy neformálnosti svého textu – ovšem podle mého vlastního uvážení, tak, „aby se neztratilo nic ze živosti a přitažlivosti mých textů". Čili opět posudek velkorysý, uznalý, empatický – ale v tomto případě jednoznačně orientovaný na převládající a vžitou normu odborného stylu. Kolegyni jsem vyhověla: nahrazení *ich*-formy neosobní dikcí a odstranění několika osobních či neformálních vyjádření mi nečinilo žádný větší problém.

3.3 Se Světlou Čmejrkovou jsme připravily společnou studii pro *Slovo a slovesnost* a prostřednictvím redakce obdržely opět posudky

dvou anonymních recenzentů. Upozorňuji na to, že v tomto našem článku je – se zaměřením na intertextualitu, vícehlasí, textovou polyfonii – analyzována jedna televizní talk show obávaného moderátora Jana Krause; tedy vrcholně neformálního spíkra, který si pohrává s postupy bulvární žurnalistiky a rozhodně nevyniká právě vybraným vyjadřováním. I zde by se tedy dalo uvažovat o tom, že dikce interpreta se určitým uvolněním, užíváním názorných spojení, frazémů a přirovnání přibližuje povaze analyzovaného textu a tomu, jak interpretovanou komunikaci vnímají účastníci. Opět předkládám ukázku některých svých formulací ze společného textu, opět ve výběru a tedy ve zkreslující, přehnané koncentraci:

Moderátor se snaží partnera demaskovat, odhalit, shodit, zesměšnit, přivést do rozpaků, **zatlačit ke zdi**… Někdy mu ovšem partner umožní **smečovat**, **„naběhne si“** i jaksi navíc, nad plán. … Moderátor dostává hosta pod tlak svou technikou **neomalených, dotěrných otázek**, neustále opakovaných – dokud **z partnera nedostane to, co potřebuje**. Obvykle takovou sekvenci úspěšně zakončí buď tím, že z partnera **vymámí** něco, k čemu se nechtěl přiznat, anebo tím, že partnera zesměšní a tím **zaboduje u publika** … Vyjadřování politika je defenzivní, uhýbavé a nejisté; snaží se **„uhýbat z otázky“**, **zahrává ji do outu**, odpovídá neurčitě… Nakonec nedokáže čelit agresivnímu a manipulativnímu tlaku moderátora, musí **„s barvou ven“**, moderátor i publikum si ho **„vychutná“**… Moderátor **umanutě trvá** na své otázce, klade ji opakovaně až **do úmoru** a nakonec z každého hosta dostane odpověď. Tak je tomu i v případě premiéra; ten pouze v uvedené sekvenci dává najevo, že si rozložení pozic dobře uvědomuje a že své pozici **„mučené oběti“** hodlá čelit… Pokouší se uniknout z této pozice a **neztratit tvář**, moderátor si s ním **ironicky pohrává**… **Šance na záchranu tváře** se host okamžitě chopí, pokusí se o **spásnou** reformulaci… Tím si samozřejmě **„vykoleduje“** jedině moderátorův ironický signál porozumění, smích a rovněž ironický potlesk publika… **vysloužíš** si jen to, že ho moderátor **předhodí** publiku jako falešného a neupřímného manipulátora s veřejným míněním… Moderátor pohotově využívá toho, jak politik v odpovědích na otázky **„bruslí“** a jak se snaží kamuflovat skutečnosti; činí to **s gustem**, nemůže si nechat ujít příležitost **„nachytat hosta na švestkách“**. … Jeho záměr je zjevný: opět hosta **přivést do úzkých** a buď **si pochutnat** na jeho rozpacích, **vytáčkách a úhybných manévrech**, které jistě pobaví publikum, anebo ho dotlačit – v situaci **„ohrožení tváře“** – k tomu, aby se host **„pochlapil“** a dopustil se **velkohubých, nadutých** prohlášení, kterých pak bude případně litovat.

A zase uvádím úryvky ze dvou anonymních posudků, které se týkají právě mých uvedených vyjádření.

POSUDEK 1: … Autoři hodně psychologizují, spekulují… aniž vysvětlují, v čem spatřují evidence pro svá tvrzení… V teoreticko-metodologické části by mělo být řečeno, jaký rámec taková tvrzení umožňuje, alternativně je třeba se takových tvrzení vzdát, resp. je modifikovat. ... Metajazykové reformulace spíš svědčí o analytické bezradnosti, nevědeckosti než o prohlubující se interpretaci… V analytických částech se nadměrně a podle mě nefunkčně (minimálně nezdůvodněně) využívá kolokvialismů, někdy dokonce bez uvozovek… (*v odpovědích na otázky „bruslí“, „naběhne si“, „vykoleduje si“ signál porozumění*…). Užití kolokviálního metajazyka by měli autoři omezit, resp. zdůvodnit v teoreticko-metodologické části. Jeho užívání není nic samozřejmého – nezasvěcení čtenáři SaS by to mohli považovat za projev … nevědeckosti…

POSUDEK 2: … Za nedostatek považuji, že některá tvrzení nejsou adekvátně terminologicky vyjádřena a vycházejí spíše ze sportovního slangu nebo subjektivního pocitu: *partner umožní moderátorovi SMEČOVAT, moderátor MILOSRDNĚ přirovnává, partnera PŘEDHODÍ publiku, činí něco S GUSTEM, zesměšněním partnera ZABODUJE u publika* aj. Je užito i nadměrného množství slov v uvozovkách a není vždy jasné, zda uvozovky signalizují odkaz na cizí terminologický aparát (*„positioning“*) či užití výrazu z jiného funkčního stylu (*„vychutná“ si hosta; musí „s barvou ven“*)…

V tomto případě jsme se spoluautorkou článek upravily a snažily se posuzovatelům maximálně vyhovět; zda a nakolik to textu prospělo, je věc názoru. Jeden z posuzovatelů ale požadoval, aby ono užívání kolokvialismů, „sportovního slangu“, výrazů z jiného funkčního stylu v uvozovkách nebo subjektivních, psychologizujících interpretací v mém textu bylo zdůvodněno. Domnívám se, že se tu spojuje dohromady mnoho důvodů; některé už byly uvedeny výše, tedy souhrnně připomínám:

– výzkum mluvených, zvláště dialogických projevů (ale i např. výzkum soukromých dopisů, jež jsou mluvenými projevy silně ovlivněny) je relativně mladá disciplína, která např. v češtině zatím nedisponuje ustáleným terminologickým aparátem
– i v anglické terminologii, vyvinuté např. konverzační analýzou, se vyskytují metaforické termíny, které činí při převodu do češtiny nemalé potíže (*opening up closing, small talk, warming-up / winding-up talk* aj.)
– využití bohatých výrazových možností češtiny podle mého soudu může názorně přiblížit výsledky interpretace dat čtenářům odborného textu; to se týká především rčení a frazémů, vždyť kolik ustálených spojení je v češtině založeno např. na výrazu *slovo* (*mít*

slovo, mít poslední slovo, chytat někoho za slovo, dostat se ke slovu, pustit někoho ke slovu, hlásit se o slovo aj.), kolik přirovnání vychází ze slovesa *mluvit* (*mluví jako kniha, jak mu zobák narost, jako když másla ukrajuje…*)

- odborný styl by snad mohl být v současné době více rozrůzněný a individualizovaný, mohl by absorbovat i výrazy z jiných funkčních stylů, které umožní výstižné vyjádření
- určité exkurzy do esejistického stylu by snad nemusely být úplně nepřípustné
- důslednost v umisťování stylově příznakových výrazů do uvozovek je samozřejmě těžko řešitelným problémem; pokud jsou to např. obecně známé frazémy apod., snad by bylo lépe uvozovky v odborném textu vyhradit spíše pro nově zaváděné termíny
- za ryze stylistický důvod můžeme považovat jistou „adjustaci", přizpůsobení odborného stylu interpretovaným textům; nebo musíme trvat na tom, že se budeme stroze odborným stylem vyjadřovat při analýze bulvární publicistiky, každodenních neformálních mluvených projevů, osobní korespondence…?

4. Celou tuto argumentaci bych ráda uzavřela tím, že snad bychom jako autoři vědeckých textů měli brát ohled i na jejich adresáty – na to, abychom jim nepředkládali texty výrazově bezbarvé a nezáživné, které se stylově blíží písemnostem administrativním. S takovými texty se bohužel někdy setkávám, když sama posuzuji texty nabízené redakcím lingvistických časopisů. Jsou to například některé zprávy o konferencích, v nichž se autoři těžkopádně snaží reprodukovat obsah cizích přednášek, navíc někdy svou reprodukci odvozují z překladu cizojazyčného abstraktu. Vznikají tak texty přehnaně kondenzované, nominalizované, plné složitých přetížených souvětí, vsuvek, polovětných konstrukcí, dlouhých rozvitých přívlastků apod.

Víme ale, jaké odborné texty by chtěli adresáti, účastníci vědeckého diskursu číst? Ty nekonvenční, které balancují na hranicích příslušných norem, někdy je porušují – nebo ty přísně věcné, odosobněné, někdy špatně srozumitelné, v mnohém závislé na textech cizojazyčných? Možná odpověď na tuto otázku znají kolegyně a kolegové, kteří vyučují ve speciálních seminářích věnovaných odborné komunikaci, v kurzech základů vědeckého psaní, jaké pořádá např. Akademie věd ČR. Možná doporučují „zlatou střední cestu".

V každém případě bychom měli všichni, intenzivně a na každém kroku zvažovat, nakolik si při vědeckém psaní můžeme ponechat svůj individuální styl a nakolik se přizpůsobit normám a konvencím; a měli bychom při tom brát ohled na redaktory a editory, ale především na čtenáře našich textů.

LITERATURA

ČMEJRKOVÁ, Světla. 1992. Jazykové vědomí a jazyková kultura (zamyšlení nad tzv. lidovým jazykozpytem). In: *Slovo a slovesnost*, 53, 1992, s. 56 – 64. ISSN 0037-7031.

ČMEJRKOVÁ, Světla – DANEŠ, František – SVĚTLÁ, Jindra. 1999. *Jak napsat odborný text*. Praha : Leda, 1999. 256 s. ISBN 80-85927-69-1.

FINDRA, Ján. 2004. *Štylistika slovenčiny*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 2004. 232 s. ISBN 80-8063-142-5.

FINDRA, Ján. 2006. Odborný text. In: Moško, D. – Katuščák, D. et al.: *Akademická příručka*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 2006, s. 25 – 48. ISBN 80-8063-219-7.

HOFFMANNOVÁ, Jana. 2001. Odborný diskurs a vědecká komunikace v nových publikacích. In: *Slovo a slovesnost*, 62, 2001, s. 115 – 121. ISSN 0037-7031.

HOFFMANNOVÁ, Jana. 2003. Intertextové, metatextové, terminologické problémy české analýzy diskurzu. In: *Philologica LVI*. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, 2003, s. 67 – 72. ISBN 80-223-1813-2.

KRAUS, Jiří. 1995. Existuje rétorika vědeckého jazyka? In: *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. Sv. 2. Ed. J. Jančáková – M. Komárek – O. Uličný. Praha : FF UK, 1995, s. 195 – 200. ISBN 80-85899-02-7.

KRČMOVÁ, Marie. 2008. Pojmovost jako konstituující faktor projevu. Funkční styl odborný. In: Čechová, M. – Krčmová, M. – Minářová, E.: *Současná stylistika*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 208 – 229. ISBN 978-80-7106-961-4.

MAREŠ, Petr. 2004. Hry na neformálnost. K neformálnímu vyjadřování v současných odborných textech. In: *Čeština – univerzália a specifika 5*. Ed. Z. Hladká – P. Karlík. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 332 – 339. ISBN 80-7106-659-1.

MAREŠ, Petr. 2007. Některé vývojové tendence současné češtiny. In: *Přednášky z 50. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha : FF UK, 2007, s. 37 – 46. ISBN 978-80-86642-45-1.

MATHESIUS, Vilém. 1947a. Cesty k jasnému výkladovému slohu v češtině. In:

MATHESIUS, Vilém. 1947b. Jazykozpytné poznámky k řečnické výstavbě souvislého výkladu. In: *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha : Melantrich, 1947, s. 380 – 414.
MINÁŘOVÁ, Eva. 2011. *Stylistika pro žurnalisty*. Praha : Grada Publishing, 2011. 296 s. ISBN 978-80-247-2979-4.
MISTRÍK, Jozef. 1975. *Žánre vecnej literatúry*. Bratislava : SPN, 1975. 216 s.
MISTRÍK, Jozef. 1997. *Štylistika*. 3. upr. vyd. Bratislava : SPN, 1997. 600 s. ISBN 80-08-02529-8.
ŠESTÁK, Zdeněk. 2000. *Jak psát a přednášet o vědě*. Praha : Academia, 2000. 208 s. ISBN 80-200-0755-5.

Příspěvek vznikl v rámci grantového projektu č. 406/12/1829 (*Stylistika mluvené a psané češtiny*), podporovaného Grantovou agenturou ČR.

Prof. PhDr. Jana HOFFMANNOVÁ, DrSc.
Ústav pro jazyk český AV ČR
Letenská 4
118 51 PRAHA 1
ČESKÁ REPUBLIKA
hoffmannova@ujc.cas.cz

IMPLICITNÍ AXIÓM

Jan Kořenský

IMPLICIT AXIOM

Current linguistics comes in still tighter methodological contact with sciences which identify with requirements of formal theoretical and modelling correctness. These no longer include just mathematics and logics. This also concerns biology the apparatus of which builds up on the grounds of genetics, information theory and semiotics; there is also the contact with theoretical physics in its developmental post-Newtonian phase leading to deterministic chaos theories. There are also sciences on complexity. Under such circumstances, it can only bring advantages to these contacts and moreover to linguistics as such that theoretical and modelling apparatuses are being built on a strictly explicit basis. Real formal correctness is an internal feature to the theory and the model which presents a lot of prerequisites, such as the correct usage of axiomatics above all.

KEYWORDS
implicit axiom, linguistic axioms, deterministic chaos theory

1. Axióm je výrok, jehož platnost mívá následující vlastnosti:
2. Jeho pravdivost je potvrzena zkušeností, praxí, evidencí.
3. Jeho platnost, pravdivost není možné ověřit v důsledku neexistence výroků zásadnějších, obsažnějších při platnosti 2.
4. „Relativní axióm“ – výrok, jehož axiómatická platnost je dána systémem, jehož je součástí.
5. Axióm, jehož axiómatický charakter je sám o sobě neprokazatelný, stojící na čelním místě (experimentálního) systému, jenž slouží ověření možností realizace daného systému.

V teoretických textech v oblasti humanitních věd, které se deklarují jako vědecko-racionální, dochází k tomu, že takový text obsahuje teorémy závislé na axiómu (nejčastěji ve smyslu 2 a 4, v zásadě i 3), jenž není vysloven (tj. není splňováno 1.). Axióm je

(pouze zpětně) vyvoditelný z teorie nebo ze zkušenosti v širším slova smyslu. Teorie je korektní, úplná, verifikovatelná a falzifikovatelná pouze s odkazem na nevyslovený axióm. Takový axióm označíme jako implicitní axióm. Implicitní axióm není toliko zdrojem formálních nedostatků teorie, ale především skrytých, nesnadno evidovatelných nedůsledností teorie.

Jako implicitní axiómy fungují často předpoklady, které nejsou vyslovovány právě proto, že jsou považovány za axióm ve smyslu 2., tj. jako zjištění potvrzené všeobecnou zkušeností, praxí, evidencí. Jinak řečeno, jde o předpoklady gnoseologického, epistemologického charakteru, které jsou všeobecným povědomím ontologizovány, shledávány daností, ač jde o „pouhé" teorémy, k nimž lze opozitivně, korelativně přiřadit výroky odlišné, zakládající zcela odlišné teorie.

Uveďme několik příkladů:

V naší (ale nejen naší) lingvistické tradici funguje jako „implicitní axióm" to, co zde označím jako langue-parolové tvrzení. Jde o „samozřejmé" tvrzení spočívající v předpokladu axiómatické platnosti blíže nespecifikovaného saussurovského východiska lišícího jazyk, systém jazykových prostředků, a řeč. Nespecifikovanost tohoto východiska má řadu podob, týkajících se stupně abstrakce konceptu langue, způsobů imanence tohoto konceptu, tj. stupně (ne)závislosti langue na parolových procesech, v charakteru závislosti imanence langue na teleologických charakteristikách, především však na variabilitě instrumentalistického chápání langue jako prostředku, kterého mluvčí užívá při produkci řeči. V dnešním myšlení o řeči však již problém nespočívá jen v oněch četných specifikacích langue-parolového tvrzení, ale ani samo toto tvrzení již není jediným a „samozřejmým" východiskem teoretizování o řeči vzhledem k existenci monizovaných přístupů, reprezentovaných např. emergentními a procesuálními gramatikami.

Analogické problémy lze nalézt ve východiskových vlastnostech chomskiánské a postchomskiánských teorií kompetence a performance. Každá (tedy nikoli pouze přísně formální) práce o řeči by měla vycházet z jasné formulace těchto předpokladů.

Jiný okruh problémů spočívá ve způsobech sémiotického lingvistického myšlení. Práce o řeči implicitně vycházejí z toho, že jazyk (první předpoklad spojený s langue-parolovým tvrzením) má charakter znakového systému (druhý předpoklad). Díváme-li se

na tuto problematiku z čistě lingvistického hlediska (a nechme teď zcela stranou, co ono spojení „z čistě lingvistického hlediska“ vlastně znamená), pak by neměl být problém deklarovat zřetelný přístup k znakovému charakteru teorií řeči např. klasicky saussurovsky nebo hjelmslevovsky, popř. i v dalších modifikacích a vývojových podobách, včetně aktuálních způsobů sémiotického myšlení ecovského typu, jak ho známe z jeho *A theory of semiotics*. Jen zřídka se však setkáváme ve východiscích prací s explicitní, jasnou, jednoznačnou formulací příslušných východisek. Obecným problémem – překračujícím ono „čistě lingvistické hledisko“ je unilateraristická či bilateraristická pozice v teorii znaku. Můžeme považovat za prokázanou skutečnost, že tento protiklad má ryze gnoseologický charakter (srov. např. Novák, 1978). Obecně vzato proto platí, že výběr stanoviska je řízen principem teoretické, modelační výhodnosti. Přesto však platí, že výběr unilateralistické, či bilateralistické pozice je svázán s potřebou explicitní formulace výše charakterizovaných východisek axiómatizace langue-parolové duality, nebo naopak jejího monistického překonání. Zjednodušeně řečeno, axiómatizace monistického překonání je kompatibilní s unilateraristickou pozicí, dualistické, zejména vyhraněně instrumentalistické pojetí je kompatibilní s pozicí bilateraristickou.

Uveďme příklad i z oblasti literárně vědného bádání. Výklad textu jako uměleckého díla se realizuje v složitě interaktivním prostoru Autor – Produkce – Text (jako Proces/jako Rezultát – Recepce – jako Proces/jako Rezultát Recepce). Jednotlivé způsoby výkladu tohoto interaktivního procesu a prostoru se liší zpravidla tím, kterou z uvedených složek shledávají dominantní, jinak řečeno, jakým způsobem provádějí redukci tohoto interaktivního prostoru na jednu z jeho složek, přičemž ostatní jsou nazírány ze zorného úhlu tohoto dominovaného prvku. Můžeme se zabývat textem, jako souborem dat vypovídajícím o stavu a dynamice mysli autora, můžeme vnímat text jako nekončící interakci autora a čtenáře, můžeme text chápat jako artefakt zcela nezávislý na autoru a čtenáři, můžeme trvat na tom, že význam, strukturu a smysl textu vytváří čtenář zcela nezávisle na autorovi, atd. To vše je noeticky vzato zcela korektní: dialog různých řešení ovšem je smysluplný toliko tehdy, jestliže je předem axiómaticky zavedeno, který z prvků je postaven do oné „privilegované“ pozice.

Až dosud jsem se pokoušel potřebu transparentní axiómatizace výchozích předpokladů teoretizování prezentovat spíše abstraktně, nyní budu problematiku ilustrovat téměř z hlediska sociologického pohledu na teoretické diskuse týkající se řeči.

Uvedu příklad:

Přednáška se týkala syntézy a strukturace vývoje myšlení v prostředí česko-slovenské lexikologie. Aniž by to v relevantních pracích, které byly předmětem analýzy a historického usouvztažnění, bylo řečeno explicitně, jde vesměs o práce, kde je implicitním axiómem předpoklad, že lexikální systém je „plně" odpovědný za sémanticko-referenční funkční vlastnosti jazyka, přičemž syntax představuje pouhou linearizační strukturaci lexikálně sémantických hodnot. Nechám teď stranou zjištění plynoucí z uvedené přednášky, že za podstatnou součást vývoje myšlení je třeba považovat jistou míru opouštění tohoto striktního předpokladu, jenž je ovšem přítomen v pracích implicitně, v podobě blízké výše uvedenému kritériu 4. V diskusi kriticky zaznělo, že přednášející se zabývá pouze „půlkou lingvistiky", protože se zabývá pouze tou stránkou vztahu slovníku a syntaxe, kde platí, že slovník je vstupem do syntaxe, přičemž zcela pomíjí možnost výkladu, v jehož rámci je lexikální systém výstupem ze syntaxe.

Vedle již – jinými slovy – charakterizovaného předpokladu, je tu další velmi silný předpoklad: axiómatizováno je tu stanovisko, že příslušné problémy je možné řešit toliko v teoriích, modelech generativistického typu, tedy se silným, limitujícím předpokladem, že řečová činnost je zařízení fungující na principu vstupu a výstupu, a to na základě pouze dvou komponentů, tj. právě slovníku a syntaxe. Je třeba připomenout, že implicitně jsou v této souvislosti přítomny výše uváděné východiskové faktory: přístup, na kterém spočívá analyzovaná lexikologická literatura, je založen na langue-parolovém předpokladu, přístup, který je základem uvedeného polemického stanoviska, je k tomuto předpokladu inertní. Navíc předpoklad, že slovník „stojí" na vstupu do syntaxe, je bilateralistický, předpoklad, že slovník je výstupem ze syntaxe, je primárně unilateralistický.

Je to častý případ průběhu diskusí a polemik: jsou konfrontovány dva přístupy, které jsou inkompatibilní, což není na první pohled zpravidla zřejmé, právě z toho důvodu, že nejsou explicitně formulovány příslušné předpoklady.

Co říci na závěr:

Současná lingvistika se dostává do stále těsnějších metodologických kontaktů s vědami, které se identifikují s požadavky formální teoretické a modelační korektnosti. Není to již jen matematika a logika. Je to i biologie, jejíž aparát buduje na základech genetiky, teorie informace a sémiotiky, je to i kontakt s teoretickou fyzikou v její vývojové po newtonovské fázi ústící do teorií deterministického chaosu. Jsou to i vědy o komplexitě. Za takových okolnosti je v zájmu těchto kontaktů, ale především lingvistiky samotné, budovat teoretické a modelační aparáty na důsledně explicitní bázi. Skutečná formální korektnost je vnitřní vlastností teorie, modelu, a to reprezentuje řadu předpokladů. Mezi nimi na předním místě je korektní práce s axiómatikou.

LITERATURA

ECO, Umberto. 1976. *A Theory of Semiotics*. Bloomington : Indiana University Press, 1976. 354 s. ISBN 0-253-35955-4.

HJELMSLEV, Louis. 1972. *O základech teorie jazyka*. Praha : Academia, 1972. 154 s. ISBN 80-207-0296-2.

HOPPER, Paul. 1987. Emergent Grammar. In: *Proceedings of the thirteenth annual meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley : Berkeley Linguistics Society, 1987, s. 139 – 157. ISBN 978-3-515-09207-4.

KOŘENSKÝ, Jan. 2003. Procesuální gramatika v kontextu současných tendencí lingvistického myšlení. In: *Slovo a slovesnost*, roč. 64, 2003, s. 1 – 7. ISSN 0037-7031.

NOVÁK, Pavel. 1978. Některé přednosti tzv. unilateralistického pojetí (jazykového) znaku. In: *Slovo a slovesnost*, roč. 39, 1978, č. 3–4, s. 215 – 217. ISSN 0037-7031.

SAUSSURE, Ferdinand de. 1967. *Cours de linguistique générale*. Paris : Payot, 1967. ISBN 2-2285-0068-2.

Prof. PhDr. Jan KOŘENSKÝ, DrSc.
Filozofická fakulta UP
Katedra obecné lingvistiky
Křížkovského 10
771 47 OLOMOUC
ČESKÁ REPUBLIKA
korensky@ujc.cas.cz

EKVIPOLENTNÉ PROTIKLADY MEDZI ČLENMI BINÁRNYCH OPOZÍCIÍ JAZYKOVO-SEMIOTICKÝCH ŠTRUKTÚR

Ján Sabol

EQUIPOLLENT CONTRAPOSITIONS BETWEEN THE MEMBERS OF BINARY OPPOSITIONS OF LANGUAGE-SEMIOTIC STRUCTURES

The background theorem of this paper is a relationship between symmetry and asymmetry in language as one of the dominant manifestations of both form and content. This relationship has become an essential indicator of two central semiotic tenets, "tonalities" of the language system – the iconic-symbolic one (with symmetry between form and content) and the arbitrary one (with "inherited" symmetry, but predominantly with asymmetry between form and content), which cooperate closely, complement each other, and re-group mutually, creating in this way equipollent contrapositions between the members of binary oppositions according to the above first and second semiotic principles. These equipollent, intersection relations, are documented by the analysis of operation of the following oppositions: motivatedness – non-motivatedness, paradigmaticity – syntagmaticity, simultaneity – successivity, and poetry – prose.

KEYWORDS
symmetry/asymmetry, semiotics, iconicity/arbitrariness, binarity, motivatedness/non-motivatedness, paradigmaticity/syntagmaticity, simultaneity/successivity, poetry/prose

1. V štúdii budeme uvažovať o ekvipolentných vzťahoch medzi členmi binárnych opozícií v jazyku, ale aj v širšej ontologickej a kognitívnej „zóne" (ktoré možno symbolicky znázorniť prostredníctvom Vennových diagramov zobrazujúcich množiny s neprázdnym prienikom), a to na pozadí jednej z podstát jazykovej sústavy – relácie *symetrie* a *asymetrie*[1], pričom tento protiklad napojíme na semiotické východisko (z doterajších našich výskumov tejto problematiky porov. Sabol, 1999; 2007a; 2007b; 2007c; 2008; 2010; 2011 a i.). Je to

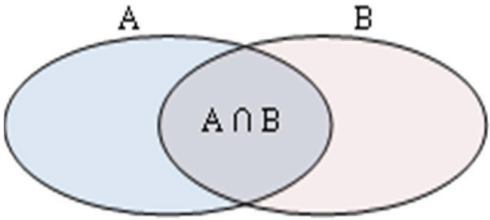
zároveň jedna z centrálnych teoreticko-metodologických indícií všeobecnej jazykovedy aj s ponukou možnosti ich aplikácie pri skúmaní uvedenej relácie v jednotlivých jazykových rovinách, osobitne pri vymedzovaní paradigmatických a syntagmatických, simultánnych a sukcesívnych a asociatívnych a lineárnych relácií medzi prvkami jazykového systému, a to aj cez priezor opozície motivovanosti a nemotivovanosti.

1.1. Symetria a asymetria v jazyku je jednou z dominantných podôb formy a obsahu (porov. Sabol, 1988a, s. 34 n; tam aj ďalšia literatúra); tento vzťah sa stal základným iniciátorom dvoch centrálnych semiotických podstát, „podloží", „tonalít", „posolstiev" jazykovej sústavy pri jej vzniku a plne sa premieta do vývinu a súčasného „diania" jej prvkov. Ide o ikonicko-symbolický (so symetriou medzi formou a obsahom) a arbitrárny (so „zdedenou" symetriou, ale dominantne s asymetriou medzi formou a obsahom) semiotický princíp,[2] ktoré úzko – najmä cez svoje prvky, znaky – kooperujú, dopĺňajú sa a vzájomne sa preskupujú[3] (túto skutočnosť dokumentuje aj neurofyziologický základ reči: ide o dominantné funkcie – vývinovo staršej – pravej a ľavej mozgovej hemisféry, ako to potvrdzujú aj základné typy afázií – potláčanie vzťahu podobnosti, resp. vzťahu priľahlosti, teda metaforického verzus metonymického princípu – Jakobson, 1991, s. 87 n.), vytvárajúc prienikové množiny takých binárnych opozícií v jazykovej sústave, k akým patria (prvý príznak sa dominantne uplatňuje v „zóne" ikonicko-symbolického princípu, pre druhý je dominantným semiotickým pozadím arbitrárny princíp): asociatívnosť (napr. pri štýlotvornom procese ide o fázu selekcie tematických prvkov) a lineárnosť (napr. pri generovaní textu v diferencovaných komunikačných situáciách tento „činiteľ" garantuje jazykovo-syntaktické spracovanie tematických prvkov; je to teda os kompozície). Na póle asociatívnosti dominantne stojí metaforický princíp, realizácia podobnosti, na póle linearity zasa metonymický princíp, stvárnenie prvkov podľa priľahlosti. Od ikonicko-symbolického a arbitrárneho semiotického pozadia sa odráža ďalšia, a to jedna z ťažiskových binárnych opozícií, stojaca na jednej z ich najvyšších „hladín", „priečok", a to vďaka svojej univerzálnosti a zásahu do paradigmaticko-syntagmatickej podstaty a pragmatického fungovania jazykových jednotiek: motivovanosť (zóna ikonicko-symbolického semiotického princípu) – nemotivovanosť (zóna

arbitrárneho semiotického princípu). Uvedené opozície ďalej „tieňujú“ binárne protiklady paradigmatickosť (utvárajúca na základe asociatívnosti štruktúru príslušného systému; porov. paradigmatické vzťahy foném) proti syntagmatickosti (linearite, horizontalite; porov. Stvárňovanie fonetických korelátov foném v aktuálnej realizácii reči) a simultánnosť (voľný, asociačný princíp spájania prvkov) proti sukcesívnosti (tendencia k lineárnemu radeniu prvkov). Simultánnosť pomáha kreovať „ikonickosť“ ako (dominantný) znakový princíp poézie (vrátane hudobnosti verša) a sukcesívnosť zasa „arbitrárnosť“ ako (dominantný) znakový princíp prózy. Uvedené dva základné semiotické princípy v týchto dvoch základných formách literatúry dômyselným spôsobom regulujú aj kooperáciu všeobsiahlych, univerzálnych kategórií – priestoru a času. Priestor sa dominantne zrkadlí na ikonicko-symbolickom, „stacionárnom“ pozadí – je to skôr „konštantná“ doména poézie/lyriky; čas sa ťažiskovo prikláňa k arbitrárnej, „dynamickej“ semiotickej štruktúre – hlási sa cezeň skôr „premenlivý“ princíp prózy, napr. v makrokompozičnej zóne rozprávania. Na osi asociatívnosti sa v komplexnom komunikačnom oblúku ocitá hľadisko percipienta; lineárny, sukcesívny tok jazykových prvkov „rozohráva“ expedient. Od ikonicko-symbolického znakového princípu sa pri vzniku a fungovaní motivovanosti dominantne odvíjajú odrazové gramatické kategórie, arbitrárny semiotický princíp je zasa dominantným pozadím pre klasifikačné gramatické kategórie (Sabol, 2004; tam aj odkaz na ďalšie naše štúdie).

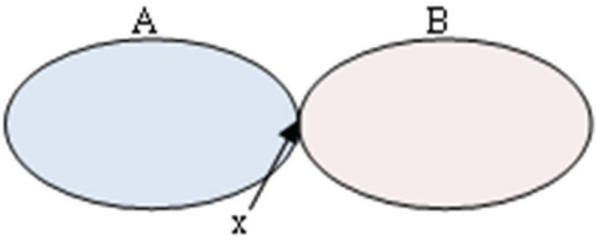
Pripomíname, že vo vymedzovaní binárnych opozícií, navrúbených na uvedené dva semiotické princípy, a to najmä v priestore jazyka, filozofie a umenia, možno pokračovať ďalej. Ide o ďalšie možné opozície dominantne „tónujúce“ príslušné východiskové semiotické pozadie: statickosť – dynamickosť (stabilita – vývinovosť), synergickosť – entropickosť (informačnosť – entropickosť), diskontinuálnosť – kontinuálnosť (pozri aj v 5.1, 6.1), analógia – anomália, resp. analogickosť – anomálnosť (v metajazykovom priestore analogistická verzus anomalistická kodifikačná koncepcia) a pod.

2. Pri ekvipolentnom protiklade, na ktorý podrobnejšie mierime v tejto úvahe, existuje medzi množinami A, B, znázorňujúcimi v našom prípade jazykovo-semiotické binárne opozície, neprázdny prienik $A \cap B \neq \emptyset$ (za predpokladu, že $A, B \neq \emptyset$).

Z množiny ekvipolentných protikladov vylučujeme privatívne protiklady A ∩ B = A, resp. A ∩ B = B a identitu množín A = B.

Najmenším prípadom ekvipolencie je jeden spoločný bod A ∩ B = {x}.

Existencia ekvipolentných protikladov medzi členmi binárnych opozícií potvrdzuje poznanie, že „ikonickosť znaku má rozličné stupne vernosti, takže jestvujú viac aj menej ikonické znaky. To znamená, že v jazyku nejestvujú rýdzo ikonické ani rýdzo konvenčné znaky“ (Krupa, 1991, s. 70).

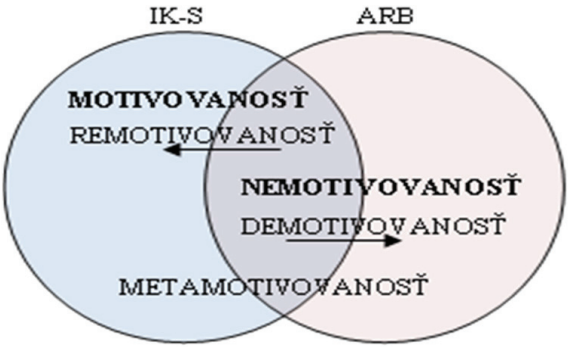
2.1. Prechodné štádiá, prienikovosť vzťahu prvkov (dominantne ikonicko-symbolickej, resp. dominantne arbitrárnej semiotickej proveniencie) možno pozorovať napr. pri (postupnej) premene piktografického písma na ideografické, ideogramov na arbitrárne fonografické písmo, v neurofyziologickom základe reči („súčinnosť“ a „protipohyb“ pravej a ľavej mozgovej hemisféry, napr. pri dvoch základných typoch afázie – porov. aj v 1.1), vo vývine detskej reči, vo vzťahu oboch členov binárnych opozícií v jazyku, pričom túto reláciu zaznamenávame už v základnom protiklade ikonicko-symbolického a arbitrárneho semiotického princípu.

Ekvipolentné vzťahy budeme ďalej tézovito demonštrovať pri opozíciách **a)** motivovanosť – nemotivovanosť, **b)** paradigmatickosť – syntagmatickosť, **c)** simultánnosť – sukcesívnosť, **d)** poézia – próza.

3. Ekvipolentné vzťahy začneme najprv vyčleňovať pri protiklade motivovanosť (zóna ikonicko-symbolického semiotického princípu) – nemotivovanosť (zóna arbitrárneho semiotického princípu). Pri motivovanosti (v širokom zmysle slova) ide o tvorbu a používanie znakových jednotiek, v ktorých je forma aktivizovaná, stimulovaná „priamym" odleskom skutočnosti, a to v rozsiahlych intralingválnych, intrakomunikačných, extralingválnych a externo-lingválnych kontextoch premietajúcich sa do kreovania a uplatňovania formy inšpirovanej „reflexmi" uvedených okolností (porov. aj Sabol, 2005b); tento člen protikladu možno interpretovať napr. aj ako „zdôvodnenosť jazykového vyjadrenia pomenovaného javu" (Furdík, 2005, s. 265), ako „neľubovoľný, nenáhodný vzťah medzi formou a významom", forma je tu „v kauzálnom vzťahu" k významu (Dolník, 2003, s. 121); ide o „súhrn všetkých faktorov, vďaka ktorým nie je štruktúra slova náhodná" (Černý – Holeš, 2004, s. 51). Pri nemotivovanosti ide o opačné tendencie ako pri motivovanosti; je to relatívna nezávislosť znakovej formy od obsahu, nedostatok jednoznačnej korelácie medzi vnútornou štruktúrou znakovej formy a štruktúrou obsahu (Krupa, 1980, s. 28; Furdík, 1993, s. 28 – 33).

Prienikovosť motivovanosti a nemotivovanosti vyplýva z procesov demotivácie ([postupný] prechod od genetickej motivácie k značkovému pomenovaniu), remotivácie ([postupné] oživovanie pôvodnej motivácie, návrat prvku k ikonickým „žriedlam"), transmotivácie či metamotivácie.

Graficky:

4. Jedným zo základných organizačných princípov v jazykovom systéme, dotýkajúcich sa všetkých jazykových jednotiek a ich konfigurácií, sú paradigmatické a syntagmatické vzťahy (všeobecnejšie sa dá hovoriť o paradigmatickosti a syntagmatickosti v jazykovej sústave). Paradigmatické vzťahy jazykových prvkov sú asociatívne vzťahy utvárajúce štruktúru príslušného (pod)systému; syntagmatické vzťahy sú vzťahy lineárne, horizontálne prejavujúce sa v aktuálnej realizácii reči, pri generovaní textu. Ako príklad uvedieme pozorovanie paradigmatických a syntagmatických vzťahov vo fónickom systéme. Ich súčinnosť a protipohyb možno v tejto rovine jazykového systému pozorovať napr. pri fónickom „rozptyle“ významových jednotiek, ktorý spôsobujú neutralizácie a alternácie. Neutralizácie sú zmeny foném „vyvolané“ syntagmatickou organizáciou zvukových prvkov; alternácie sú zasa zmeny foném „vyvolané“ paradigmatickou organizáciou zvukových jednotiek. Pravda, paradigmatické a syntagmatické súvzťažnosti zvukových prvkov treba interpretovať dialekticky, čím sa potvrdzuje prienikovosť vzťahu medzi nimi; paradigmatické zmeny foném majú svoj začiatočný „impulz“ na syntagmatickej osi a syntagmatické zmeny fónických prvkov sú tak či onak ovplyvňované vzťahmi foném aj na paradigmatickej osi jazyka (porov. Kráľ – Sabol, 1989, s. 312 – 313, 319; Sabol, 1989, s. 134). Osobitným prípadom realizácie paradigmatických a syntagmatických vzťahov medzi fónickými prvkami je ich konexia.

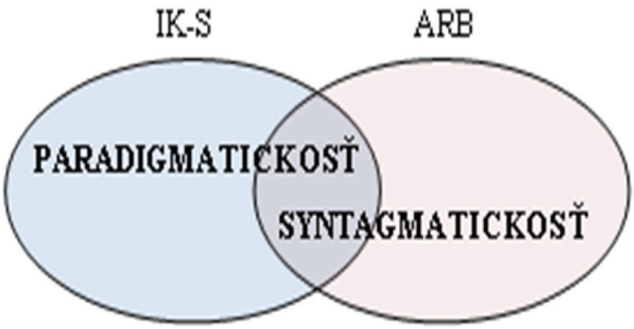
4.1. Protiklad ikonicko-symbolického a arbitrárneho znakového princípu sa prejavuje aj v kooperácii a protipôsobení (relácia symetrie a asymetrie) formových a obsahových zložiek jazykových jednotiek. Najmenšou plochou, na ktorej možno pozorovať reláciu formy a obsahu, je vzťah slabiky ako základnej jednotky súvislej fónickej reči a morfémy ako najmenšej vydeliteľnej časti slova alebo slovného tvaru, ktorá je nositeľom elementárneho alebo komplexného významu. Vzťah paradigmatického a syntagmatického organizovania jazykových jednotiek však nepredpokladá nevyhnutnú súčinnosť formových a obsahových jednotiek. Možno ho – aj na pozadí simultánnosti a sukcesívnosti (porov. v 5) – pozorovať a) vo formových jednotkách, b) v sémantických jednotkách, c) v dialektickej jednote formových a obsahových prvkov (Sabol, 2007a).

4.1.1. V štruktúre slabiky sa paradigmatické a syntagmatické vzťahy realizujú už pri základnej konfigurácii dvoch prvkov – nesonanty a sonanty (CV), ktorá je východiskovým štruktúrovaním jej prirodzených (artikulačno-akusticko-percepčných) fáz (porov. aj Hálovu koncepciu slabiky, 1956): prechodu artikulačných orgánov zo stavu striktúry do stavu apertúry a prechodu od neznenia hlasu k jeho zazneniu (z percepčného hľadiska treba zdôrazniť dôležitosť striktúrnej fázy – slabiku vnímame tým jednoznačnejšie, čím je foneticky presnejšie vykreslená jej počiatočná fáza, striktúra, praetúra, iniciála). Štruktúra slabiky je stvárnená transgresívnou povahou konsonantu, vypĺňajúceho fázu striktúry, a inherentnou povahou vokálu, vypĺňajúceho vrcholovú fázu slabiky, apertúru, nukleus, jadro. Tento slabičný archetyp realizuje jednotu konsonantickej a vokalickej fázy v štruktúre slabiky ako najtesnejšie možné prepojenie paradigmatickej a syntagmatickej osi jazyka (v týchto súvislostiach porov. našu definíciu slabiky: „Slabika je základná syntagmaticko-paradigmatická fonotaktilná a fónicko-rytmická jednotka s jedným vrcholom sonority, v ktorej sa manifestujú kontrastovosť a dištinktívne príznaky fónických prvkov a ktorá je nositeľom všetkých suprasegmentálnych javov [prozodém] príslušného jazyka.“ – 1994, s. 217); väzba konsonantu a vokálu v štruktúre slabiky je najsilnejším spojením fónických prvkov zintenzívneným realizáciou tranzientov v prechodnom pásme striktúrneho konsonantu a apertúrneho vokálu (k problematike tranzientov porov. Sabol – Zimmermann, 2003). Toto prirodzené poradie prvkov v slabike – konsonant + vokál – tvorí

pevný reťazec (pravda, s možnosťou paradigmatickej „obmeny“ – na prvom, striktúrnom a druhom – apertúrnom fónovom/fonematickom mieste, avšak syntagmaticky viazaný do celostného, vlastne nerozčleniteľného fónového/fonematického „prúdu“), ktorého sila je daná práve prenikaním konsonantu do nasledujúceho vokalického prvku. Tento paradigmaticko-syntagmatický nukleus jazyka je „predobrazom“ organizovanosti všetkých jazykových prvkov; na najvyššej úrovni ide o najvlastnejšie parametre štýlu: selekcie a kompozície, ktoré dominantne ohlášajú hľadisko percipienta (os paradigmatickosti, asociatívnosti, simultánnosti – ikonicko-symbolický znakový princíp), resp. dominantne hľadisko expedienta (os syntagmatickosti, linearity, sukcesívnosti – arbitrárny znakový princíp). Aj prítomnosť expedienta a percipienta v komunikačnom oblúku jazyka/textu – ktorú takto predikuje jednota paradigmatickej a syntagmatickej organizácie prvkov už v slabičnom archetype – vedie k rovnováhe, homeostáze obidvoch základných semiotických princípov navrúbených na jazykovú sústavu; toto vyvažovanie je zároveň podnecovateľom permanentného oživovania textotvorných procesov.

4.2. Prechodné, prienikové, ekvipolentné pásmo paradigmatickosti a syntagmatickosti je evidentné – predikuje ho jednota paradigmatickej a syntagmatickej organizácie, ako sme naznačili (podrobnejšie Sabol, 2007a), už v slabičnom „archetype“.

Graficky:

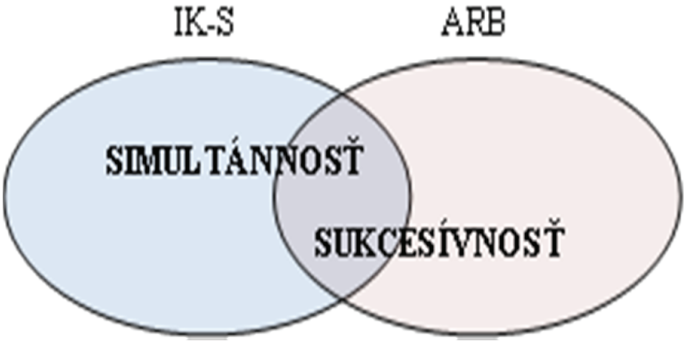
5. Ďalšou opozíciou, na ktorej budeme demonštrovať vzťah ekvipolencie, je simultánnosť – sukcesívnosť. Simultánnosť (voľný, asociačný princíp spájania prvkov) proti sukcesívnosti (tendencia k lineárnemu radeniu prvkov)[4] signalizuje dominantne ikonické semiotické podložie textu (ide napr. o znakové črty poézie) a sukcesívnosť jeho arbitrárnu „tonalitu“ (uplatňujúcu sa napr. v prozaických textoch), na čo sme upozornili už v 1.1 (porov. aj v 6.1 a 6.2).

5.1. Protiklad simultánnosti a sukcesívnosti možno ďalej preukazne pozorovať v opozícii diskontinuálnosť – kontinuálnosť (pozri aj v 6.1). Ide predovšetkým o skúmanie protikladu „horizontálneho“, syntagmatického, „sukcesívne“ vymedzovaného a „horizontálno-vertikálneho“, paradigmatického, „simultánne“ vymedzovaného taktu. Pri lineárnom, syntagmatickom definovaní taktu (takt je neprázdna množina 1... n slabík s jednou slabikou prozodicky/prízvukovo zvýraznenou, pričom pre vzťah taktu a slova platí, že takt je väčší alebo sa rovná slovu a hranica taktu je zároveň hranicou slova – porov. Sabol, 1975, s. 390, pozn. 2; 1977, s. 76 – 77) sa v rozhodujúcej miere uplatňuje vzťah symetrie, ale aj pri asymetrickom vzťahu vždy platí konštatovanie, že hranica taktu je zároveň hranicou slova. Táto relácia platí pre lineárne texty („syntagmaticky“ definované takty), pre druhý člen syntakticko-konštrukčného protikladu diskontinuálnosť – kontinuálnosť (Sabol, 2008 a i.; porov. podrobnejšie pri analýze opozície poézia – próza v 6.1 a 6.2). Pri „paradigmatickom“ interpretovaní taktu (ako stopy v básnickom texte) sa v slovenskej literatúre dominantne uplatňuje vzťah symetrie pri trocheji a daktyle (tendencia k realizovaniu dieréz a k pritlmovaniu cezúr; avšak aj pri asymetrickom vzťahu, vyvolanom vynechaním rytmického vrcholu, platí už uvedená téza, že hranica taktu/stopy je zároveň hranicou slova) a vzťah asymetrie pri jambe (tendencia k realizovaniu cezúr a k pritlmovaniu dieréz; pri úplne periférnom asymetrickom vzťahu platí, že hranica taktu/stopy je zároveň hranicou slova; o vzťahu cezúry a dierézy v českom verši pozri Hrabák, 1973, s. 181, 184). Ukazuje sa, že bude treba rozlišovať dva typy kvantitatívnej asymetrie pri diskontinuálnom texte (Sabol, 2011, s. 35 – 37): **a)** takt < slovo (pričom hranica taktu/stopy je zároveň hranicou slova; tento vzťah platí pre začiatok prvého a koniec ďalšieho taktu – trochej, daktyl); **b)** takt > slovo (pričom hranica slova je zároveň hranicou taktu/stopy; tento vzťah platí pre začiatok a koniec taktu – subvariant taktu/stopy realizovaný viacerými slovami pri trocheji

a daktyle a úplne periférny typ jambu). Pri kvalitatívnej asymetrii hranica slova ≠ hranica taktu/stopy (jamb v slovenskej poézii; v slovenskom sylabotónickom verši treba – okrem iného – osobitne riešiť spojenia s jednoslabičnými predložkami, prípady presúvania prízvuku z ťažkej doby na ľahkú a opozíciu rytmu a metra – sú to parciálne námety pre ďalší výskum).

5.2. Prienikovosť vzťahu medzi sukcesívnosťou a simultánnosťou možno ďalej pozorovať aj na semiotickom pozadí segmentov a suprasegmentov (Sabol, 2012). Ide predovšetkým o protiklad fonologicko-dištinktívnej funkcie dominantne sa uplatňujúcej v segmentálnom podsystéme a štylizujúcej funkcie dominantne sa prejavujúcej v suprasegmentálnom podsystéme. Pri tomto protiklade sa potvrdzuje výrazný ekvipolentný vzťah a prieniková množina medzi segmentmi a suprasegmentmi (porov. pozíciu kvantity v spisovnej slovenčine v tejto prienikovej množine); túto súčinnosť možno jednoznačne pozorovať pri kooperácii hlasového registra (a ďalších suprasegmentov) a timbru – farby hlasu, vytváraného aj segmentálnymi zložkami akustického signálu a ich fonotaktilným spájaním a prepájaním (fónického javu – na úrovni hypofóny a hypointóny – výsostne individuálneho vyznenia, ktorý však má – pri svojom invariantnom smerovaní – výraznú štylizujúcu funkciu; porov. naše vymedzenie reprodukčného/imitatívneho, recitačného, registrového, rituálového, religiózneho a reklamového timbru; Sabol – Zimmermann, 2006). Výrazná prienikovosť prvkov oboch zvukových podsystémov sa prejavuje v subdominantnom uplatňovaní segmentov v štylizujúcej funkcii – pravda, predovšetkým v ich sukcesívnom, lineárnom smere (porov. druhý protiklad segmentov a suprasegmentov – Sabol, 2012, s. 61 – 62) a v subdominantnom uplatňovaní suprasegmentov ako nosičov a diferenciátorov sémantickej informácie (fonologicko-dištinktívna funkcia kvantity, fonologicko-delimitačná funkcia pauzy a prízvuku, fonologicko-distributívna funkcia dôrazu, fonologicko-diferenciačná funkcia melódie).

Graficky:

6. Vývinové prúdenie literatúry je dané najmä faktom, ako sú rozmiestnené dominanty a subdominanty poézie a prózy (resp. aj drámy) a aké sú veľké, resp. ako sú štruktúrované prienikové množiny medzi nimi vychádzajúce predovšetkým z uvedených (a ďalších) binárnych opozícií (pozri v 1.1) vymedzených na semiotickom pozadí.

6.1. Naše pozorovania (Sabol, 1983; 1988b; 1992; 2001b; 2001c a i.; Sabol – Sabolová, 2001) nám dovoľujú konštatovať, že protiklad poézie (verša) a prózy – osobitne na základe príslušnej semiotickej „tonality" – sa realizuje:

1) *jazykovo-semioticky*: ide o protiklad *simultánnosť – sukcesívnosť* (porov. v 5 a v pozn. 4; ďalej Sabol, 2001b).

2) *syntakticko-konštrukčne*: ide o opozíciu *diskontinuálnosť – kontinuálnosť* (ako „vyznenie" horizontálno-vertikálnej štruktúrovanosti poézie a horizontálnej štruktúrovanosti prózy).

Tento protiklad sa premieta aj do lineárneho, syntagmatického definovania taktu a do jeho „paradigmatického" interpretovania (pozri v 5.1). Preukazne to možno pozorovať v opozícii *stopa* (medzi ňou a slovom ako formovo-sémantickou jednotkou sa realizuje dieréza alebo cezúra) – *takt* (medzi ním a slovom sa realizuje dieréza).

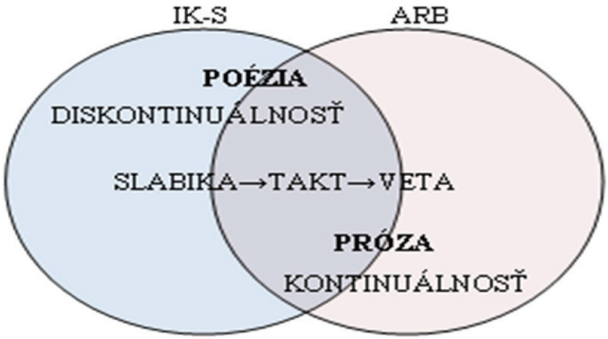
3) *suprasegmentálno-melodicky:* ide o *tendenciu k monotónnosti*[5] (pri suprasegmentoch daných tónovou moduláciou artikulačného prúdu – melódii a hlasovom registri) smerujúcej k semiotickému „poľu" hudby (pri tlaku intonácie verša) proti *tendencii k nemonotónnosti*, k tónovej variabilite (pri týchto suprasegmentoch) vyjadrujúcej fónicko-semiotický princíp reči (pri tlaku intonácie vety v próze).

4) podľa *dominancie kreátora rytmicko-intonačnej štruktúry*: ide **a)** o dominantne fónické členenie textu (analógia s konštrukčno-sémantickým slovotvorným/tvarotvorným princípom; základným je prvý rytmický prúd – pohyb od slabiky k taktu – básnické texty, osobitne viazaný verš); **b)** o dominantne syntakticko-sémantické členenie (analógia s konštrukčno-sémantickým vetotvorným princípom; základným je druhý rytmický prúd – pohyb od taktu k vete – prozaické texty; k týmto opozíciám porov. aj Čepan, 1962; Sabol, 1977; 2000a; 2000b; k viacerým nami načrtnutým teoretickým otázkam pozri aj Miko, 1973).

6.2. Prienikovosť vzťahu medzi poéziou a prózou je daná predovšetkým faktom, že dominanty poézie zároveň fungujú ako subdominanty v próze a naopak: dominanty prózy sa zároveň uplatňujú ako subdominanty poézie.[6] Za rozhodujúci dištinktívny príznak vymedzenia opozície poézie a prózy pokladáme primárnu realizáciu semiotického protikladu ikonicko-symbolického a arbitrárneho princípu, od ktorých sa odvíjajú ďalšie kontrasty.[7] V protikladných dvojiciach vymedzených na jazykovo-semiotickom podloží (1.1) stojí teda najvyššie (vrátane opozície simultánnosť – sukcesívnosť), prirodzene, semiotický kontrast.

Z ďalších javov, ktoré sú v ekvipolentnom vzťahu pri opozícii poézie a prózy, treba upozorniť: a) na prechodné útvary medzi týmito druhmi literatúry (poézia epického typu, lyrizovaná próza); b) na protiklad dvoch rytmických prúdov (pohyb od slabiky k taktu – ako dominanta poézie; pohyb od taktu k vete – ako dominanta prózy); c) na tendenciu k istej tvarovej „prozaickosti“ aj pri niektorých typoch voľného verša (Štraus – Sabol, 1968); d) na rytmický protiklad lineárneho, syntagmatického taktu a jeho „paradigmatického“ interpretovania (syntakticko-konštrukčne možno tieto takty definovať aj na pozadí opozície kontinuálnosť – diskontinuálnosť; porov. v 5.1).

Niektoré z uvedených protikladov možno graficky zachytiť nasledujúcim spôsobom:

7. Záverom možno konštatovať, že ekvipolentné vzťahy medzi členmi binárnych opozícií v jazyku, vymedzenými na základe vzťahu symetrie a asymetrie (ako jednej z dominantných podôb formy a obsahu v jazykovom systéme), odrážajú „prirodzený status vecí". A to nielen v jazyku.

POZNÁMKY

[1] Ide – všeobecne – o jednu z univerzálnych podôb ontologického štruktúrovania sveta (a javov v ňom), na ktoré možno aplikovať fyzikálnu tézu o deterministickom chaose (z hľadiska problému dobra a zla o nej uvažuje J. Krempaský, 1998; 2006, s. 174 – 180); pripomína to črtu pružnej stability jazyka, ako ju postulovala Pražská škola.

[2] Vzťah symetrie a asymetrie formy a obsahu má dve základné podoby: a) reflexnú, odrazovú symetriu (forma je súčasťou odrazovej plochy znaku – je to doména ikonicko-symbolických znakov) a reflexnú, odrazovú asymetriu (forma nie je súčasťou odrazovej plochy znaku – je to doména arbitrárnych znakov); b) nonreflexnú, „mechanickú" symetriu medzi formou a obsahom (doména ikonicko-symbolickej „tonality" jazykových jednotiek) a nonreflexnú, „mechanickú" asymetriu (doména arbitrárnej „tonality" jazykových jednotiek). (K naznačeniu týchto podôb vzťahu medzi formou a obsahom porov. Sabol, 2003; 2004; 2005a; 2011 – pozn. 2.)

[3] Vzťah symetrie ikonicko-symbolických znakov a symetrie a asymetrie arbitrárnych znakov treba vidieť vo viacerých rovinách. Ikonické znaky „o objekte, ktorý zastupujú, signalizujú aj formou, nielen obsahom", ide tu o „*paralelizmus* (podč. J. S.) formy a obsahu" (Krupa, 1980, s. 27); arbitrárne/konvenčné znaky sa charakterizujú „neprítomnosťou odrazovosti na formálnej rovine" (Krupa, ibid.). Vzhľadom na to, že vo vývine jazyka nachádzame nielen signály „premeny" (prvších) ikonicko-symbolických znakov na arbitrárne, ale aj vývinovú kontinuitu a preskupovanie týchto obidvoch semiotických princípov (pričom sa „získané" vzťahy medzi formou a obsahom stávajú trvalou súčasťou ich nového navrstvovania: $IKON_1 \rightarrow ARBITR_1 \rightarrow IKON_2 \rightarrow ARBITR_2$ atď. – pozri Sabol, 2001a; 2003, s. 29 – 30, pozn. 1; 2004, s. 30 – 31, najmä pozn. 2; 2011 – pozn. 3), aj pri vývine ikonicko-

symbolického princípu (od $IKON_2$) sa „mechanický“ (pozri pozn. 2) vzťah symetrie medzi formou a obsahom (F ≡ O) môže obohacovať o impulz predchádzajúcej arbitrárnosti „mechanickým“ vzťahom asymetrie (v podobe relácie jednej formy a viacerých obsahov – pri polysémii; pravda, vnútorná väzba medzi jednotlivými významami sa tu zachováva; a navyše – z hľadiska znaku a pomenovania – je tu stále prítomná symetria: jazykový znak je reprezentovaný významom polysémantického slova; porov. Horecký – Blanár – Sekaninová, 1984, s. 13).

Ako sa ukazuje, vzťah ikonicko-symbolických a arbitrárnych znakov nie je disjunktný (medzi členmi jednotlivých opozícií definovaných na tomto semiotickom podloží sa realizujú ekvipolentné vzťahy, čo zdôrazňujeme v tejto štúdii – pozri aj nižšie): je to symbióza, ale aj protipôsobenie ako jedno zo „zrkadlení“ symetrie a asymetrie v štruktúre jazykového znaku (podrobnejšie Sabol, 2003, s. 29 – 30, pozn. 1; 2011 – pozn. 3).

Vzhľadom na vývinové preskupovanie ikonicko-symbolických a arbitrárnych znakov možno konštatovať, že východiskový ikonicko-symbolický semiotický princíp sa aj po „presadení“ arbitrárnosti stal trvalou súčasťou jazykovej štruktúry, a to tak v akusticko-auditívnom, ako aj v opticko-vizuálnom type komunikácie. A tak možno – na pozadí deterministického chaosu (pozri v pozn. 1) – definovať zákonitosť permanentnej prítomnosti a preskupovania ikonicko-symbolického a arbitrárneho princípu v jazykovej štruktúre, a to v oboch základných typoch komunikácie, s tendenciou k ich vzájomnému vyvažovaniu (pozri Sabol, 2001a; 2004; 2011).

Pridávame ďalšiu všeobecnú poznámku:

Členy binárnych opozícií vymedzené na predpolí (sub)dominantného ikonicko-symbolického verzus arbitrárneho semiotického princípu vytvárajú rozsiahlu prienikovú množinu príslušných charakteristických čŕt (čo podrobnejšie rozvádzame v tejto štúdii), a to tak v „horizontálnej“ (asociatívnosť – lineárnosť, paradigmatickosť – syntagmatickosť, simultánnosť – sukcesívnosť atď.), ako aj vo „vertikálnej“ štruktúrovanosti (asociatívnosť – paradigmatickosť, asociatívnosť – simultánnosť, paradigmatickosť – simultánnosť atď. [dominantne] v zóne ikonicko-symbolického semiotického princípu proti príznakom lineárnosť – syntagmatickosť, lineárnosť – sukcesívnosť, syntagmatickosť – sukcesívnosť atď. [dominantne] v priestore arbitrárneho semiotického princípu). Členy týchto (a ďalších) opozícií sú teda previazané aj „navonok“, pravda vždy pri nich ide (aj napriek možným značným stupňom „afinity“, „blízkosti“, „súladnosti“) o zdôraznenie istých špecifických, neopakovateľných čŕt, osobitých „konotácií“ v uplatnení ikonicko-symbolického či arbitrárneho pozadia. Tento fakt prienikovosti, „prepojenia“, vývinovej aj synchrónnej „kooperácie“ členov uvedených protikladov (v oboch smeroch) možno z neurofyziologického aspektu podoprieť fungovaním tzv. kalózneho telesa (corpus callosum; porov. napr. Valček, 2007; tam aj ďalšia lit.).

Pripomíname, že uplatnenie vzťahu binárnych opozícií vymedzených na pozadí ikonicko-symbolického a arbitrárneho princípu, napr. paradigmatického a syntagmatického organizovania jazykových jednotiek (porov. v 4) nepredpokladá nevyhnutnú súčinnosť formových a obsahových jednotiek (porov. v 4.1).

[4] Porov. konštatovanie F. Mika (1973, s. 56): „Simultánnosť... spočíva v princípe rytmu, t. j. v slede jednotiek, ktoré majú popri rozdielnych črtách niektoré znaky podobné. Prvok podobnosti v susedných jednotkách vyvoláva tendenciu nechápať ich následne, ale stavať ich akoby nad seba s úmyslom konfrontovať ich a hľadať na pozadí ich rozdielnosti ich podobnosť, totožnosť, ekvivalenciu.“ – Sukcesívnosť výrazu „maximálne slúži narastaniu a rozvíjaniu témy (v epike, vo vedeckom štýle)“ (s. 264).

[5] Táto tendencia môže konotovať „stálosť, trvalosť toho, o čom text hovorí“ (Miko, 1985, s. 36). Aj ňou sa zbližujú charakteristiky oboch uvedených semiotických štruktúr – hudby a reči (osobitne v poézii a v liturgii). – O tendencii k monotónnosti veršovej intonácie

a k nemonotónnosti vetnej intonácie v próze porov. ibid. (s. 38: „veršová intonácia“ je „vyrovnávanie vetnej intonácie... a hodnotí sa prosto ako jej hudobné prekonávanie“) a výsledky našich pozorovaní (2001c).

[6] V tejto „hre na vyvažovanie“ upozorňujeme na Mikovu charakteristiku štruktúrovania dvojíc výrazových kategórií: pri voľbe alternatívy „nejde len o voľbu určitej výrazovej kategórie ako takej, ale aj o stupeň jej uplatnenia v texte“; pri výbere malého stupňa „danej výrazovej vlastnosti“ sa popri nej bude „v nepriamej proporcii uplatňovať opozičná vlastnosť“; ide o princíp „vertikálnej polarizácie“, „výrazovej komplementárnosti“ (1973, s. 158 – 159).

[7] Osobitne upozorňujeme na Jakobsonom definované metaforické a metonymické póly (1991; porov. aj v 1.1): téma sa môže v texte rozvíjať alebo prostredníctvom podobnosti (metaforický spôsob), alebo prostredníctvom priľahlosti (metonymický spôsob), prirodzene, aj s funkčnou „hrou na ekvivalenciu“ (porov. pozn. 6).

LITERATÚRA

ČEPAN, Oskár. 1962. Poézia a próza. In: *Otázky prózy. (Litteraria. 5.)* Red. O. Čepan. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1962, s. 7 – 28.

ČERNÝ, Jiří – HOLEŠ, Jan. 2004. *Sémiotika*. Praha : Portál, 2004. 362 s. ISBN 80-71788-32-5.

DOLNÍK, Juraj. 2003. *Lexikológia*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2003. 236 s. ISBN 80-22317-33-0.

FURDÍK, Juraj. 1993. *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča : Modrý Peter, 1993. 199 s. ISBN 80-85515-03-2.

FURDÍK, Juraj. 2005. *Život so slovotvorbou a lexikológiou. Výber štúdií pri príležitosti nedožitých sedemdesiatin*. Ed. M. Ološtiak, L. Gianitsová-Ološtiaková. Košice : Vydavateľstvo LG, 2005. 472 s. ISBN 80-96944-75-4.

HÁLA, Bohuslav. 1956. *Slabika. Její podstata a vývoj*. Praha : Nakladatelství ČSAV, 1956. 107 s.

HORECKÝ, Ján – BLANÁR, Vincent – SEKANINOVÁ, Ella. 1984. Obsah a forma ako organizujúce princípy slovnej zásoby. In: *Obsah a forma v slovnej zásobe*. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny. (Smolenice 1. – 4. marca 1983.) Red. J. Kačala. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 1984, s. 13 – 21.

HRABÁK, Josef. 1973. *Poetika*. Praha : Československý spisovatel, 1973. 337 s.

JAKOBSON, Roman. 1991. Metaforické a metonymické póly. In: *Lingvistická poetika* (Výber z diela). Bratislava : Tatran, 1991, s. 87 – 93. ISBN 80-22202-72-X.

KRÁĽ, Ábel – SABOL, Ján. 1989. *Fonetika a fonológia*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989. 388 s. ISBN 80-08000-36-8.

KREMPASKÝ, Július. 1998. Problém dobra a zla z pohľadu fyziky. In: *Tvorba*, 8 (17), 1998, č. 3, s. 1 – 3.

KREMPASKÝ, Július. 2006. *Veda verzus viera?* Bratislava : VEDA, 2006. 253 s. ISBN 80-22408-96-4.

KRUPA, Viktor. 1980. *Jednota a variabilita jazyka. Systémový prístup a tzv. exotické jazyky*. Bratislava : Veda, 1980. 166 s.
KRUPA, Viktor. 1991. *Jazyk – neznámy nástroj*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1991. 163 s. ISBN 80-22001-53-8.
MIKO, František. 1973. *Od epiky k lyrike. Štylistické prierezy literatúrou*. Bratislava : Tatran, 1973. 293 s.
MIKO, František. 1985. *Verš v recepcii poézie*. Nitra : Pedagogická fakulta, Vedeckovýskumné pracovisko literárnej komunikácie a experimentálnej metodiky, 1985. 131 s. (štúdia na s. 7 – 49).
SABOL, Ján. 1975. Sústava suprasegmentálnych javov spisovnej slovenčiny. In: *Studia Academica Slovaca. 4. Prednášky XI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red. J. Mistrík. Bratislava : ALFA, 1975, s. 373 – 393.
SABOL, Ján. 1977. *Prozodická sústava slovenčiny*. Bratislava : Metodicko-výskumný kabinet Československého rozhlasu, 1977. 98 s.
SABOL, Ján. 1983. K metodologickým otázkam výskumu slovenského verša. In: *Studia Academica Slovaca. 12. Prednášky XIX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red. J. Mistrík. Bratislava : ALFA, 1983, s. 437 – 455.
SABOL, Ján. 1988a. *Kapitoly zo všeobecnej jazykovedy. Výberová prednáška*. Košice : Rektorát Univerzity P. J. Šafárika, 1988 (a). 183 s.
SABOL, Ján. 1988b. *Teória literatúry. Základy slovenskej verzológie*. 2. vyd. Košice : Rektorát Univerzity P. J. Šafárika, 1988 (b). 189 s.
SABOL, Ján. 1989. *Syntetická fonologická teória*. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 1989. 253 s.
SABOL, Ján. 1992. Z teoretických výskumov verša. In: *Studia Academica Slovaca. 21. Prednášky XXVIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red. J. Mlacek. Bratislava : STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK, 1992, s. 119 – 127. ISBN 80-85697-00-9.
SABOL, Ján. 1994. Slovenská slabika (Náčrt problematiky). In: *Studia Academica Slovaca.23. Prednášky XXX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red. J. Mlacek. Bratislava : Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK, 1994, s. 214 – 224. ISBN 80-85697-15-7.
SABOL, Ján. 1999. K problematike vzťahu ikonicko-symbolických a arbitrárnych znakov. In: *Retrospektívne a perspektívne pohľady na jazykovú komunikáciu*. Materiály z 3. konferencie o komunikácii. Banská Bystrica – Donovaly 11. – 13. septembra 1997. 1. diel. Red. P. Odaloš. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela – Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 1999, s. 47 – 50. ISBN 80-80552-87-8.
SABOL, Ján. 2000a. Rytmická stavba slovenčiny. In: *Studia Academica Slovaca. 29. Prednášky XXXVI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red. J. Mlacek. Bratislava: STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK, 2000 (a), s. 173 – 178. ISBN 80-88982-25-1.

SABOL, Ján. 2000b. Rytmická stavba reči. In: *Človek a jeho jazyk. 1.* Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Red. K. Buzássyová. Bratislava : Veda, 2000 (b), s. 319 – 327. ISBN 80-224-0641-4
SABOL, Ján. 2001a. Semiotické impulzy biblického textu. In: *Slovenská kresťanská a svetská kultúra*. Studia Culturologica Slovaca. 2. Red. J. Skladaná. Bratislava : Veda, 2001 (a), s. 148 – 156. ISBN 80-22406-76-7.
SABOL, Ján. 2001b. Simultánny a sukcesívny princíp v poézii pre deti a mládež. In: *Vnútrotextové priestory textu pre deti a mládež*. Zborník materiálov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou, ktorá sa konala 18. – 20. 10. 2000 v Prešove. Vedecká konferencia bola venovaná pamiatke prof. PhDr. Jána Kopála, CSc., pri príležitosti jeho nedožitých 75. narodenín. Red. Z. Stanislavová a V. Žemberová. Prešov : Náuka, 2001 (b), s. 46 – 53.
ISBN 80-89038-06-9.
SABOL, Ján. 2001c. Hviezdoslavovský verš vo vývine slovenskej poézie. In: *Studia Academica Slovaca. 30. Prednášky XXXVII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry*. Red. J. Mlacek. Bratislava : STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK, 2001 (c), s. 242 – 259. ISBN 80-88982-42-1.
SABOL, Ján. 2003. Semiotické parametre štýlu. In: *Komunikácia a text.* Zborník materiálov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou organizovanej pri príležitosti životného jubilea doc. PhDr. Františka Ruščáka, CSc., v dňoch 15. – 16. novembra 2001 v Prešove. Red. Z. Stanislavová. Prešov : Náuka, 2003, s. 29 – 33. ISBN 80-89038-21-2.
SABOL, Ján. 2004. Semiotické pozadie komunikačných sústav. In: *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach.* 5. medzinárodná konferencia o komunikácii. Banská Bystrica 3. – 4. 9. 2003. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, Pedagogická fakulta, 2004, s. 30 – 36. ISBN 80-80559-79-1.
SABOL, Ján. 2005a. Vzťah znaku a slova a supraznaku a vety v mediálnom texte. In: *Médiá a text.* Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis. Jazykovedný zborník. 17 (AFPh UP 111/193). Ed. J. Rusnák, M. Bočák. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2005 (a), s. 20 – 26. ISBN 80-80684-08-1.
SABOL, Ján. 2005b. Historicko-synchronické morfologické a derivačné signály kvantity v slovenčine. In: *Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach*. Zborník materiálov z vedeckej konferencie konanej 2. – 3. apríla 2001 v Budmericiach. Ed. M. Považaj. Bratislava : Veda, 2005 (b), s. 9 – 32. ISBN 80-22408-58-1.
SABOL, Ján. 2007a. Syntagmatický a paradigmatický princíp v konexii fónických prvkov. In: *Koreferencia a konexia textu.* Zborník príspevkov z vedeckého seminára usporiadaného na záver riešenia grantového projektu VEGA „Kohézia a koherencia ako vlastnosť textu a ako aktivita expedienta a recipienta“ v decembri 2001. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis. Jazykovedný zborník. 48 (AFPh UP 96/178). Eds. J. Sabol, L.

Sisák. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2007 (a), s. 13 – 20. ISBN 80-8068-636-9.
SABOL, Ján. 2007b. Symetria a asymetria rytmotvorných prvkov. In: *Studia Academica Slovaca. 36. Prednášky XLIII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry*. Ed. J. Pekarovičová, M. Vojtech. Bratislava : STIMUL – centrum informatiky a vzdelávania FF UK, 2007 (b), s. 121 – 126. ISBN 978-80-8923-623-7.
SABOL, Ján. 2007c. Symetria a asymetria v štruktúrovaní rytmu a metra básnického textu. In: *Z problematiky literárnej vedy*. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie organizovanej pri príležitosti životného jubilea prof. PhDr. Pavla Petrusa, DrSc. (26. október 2007). Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis. Literárnovedný zborník. 23 (AFPh UP 189/271). Red. M. Součková. Prešov : Prešovská univerzita, Filozofická fakulta, 2007 (c), s. 210 – 216. ISBN 978-80-8068-673-4.
SABOL, Ján. 2008. Všeobecnolingvistické a semiotické aspekty vzťahu symetrie a asymetrie textotvorných prvkov. In: *Jazykové a kognitívne aspekty okazionálnych výrazov a ich textové funkcie*. Zborník príspevkov riešenia grantového projektu VEGA 2006 – 2008 pod názvom „Slovotvorba a textotvorba. Čo dáva text slovotvorbe a slovotvorba textu“. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis. Jazykovedný zborník 27 (AFPh UP 233/315). Eds. J. Sabol, L. Sisák. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2008, s. 6 – 23. ISBN 978-80-8068-869-1.
SABOL, Ján. 2010. Semiotická hladina motivovanosti v jazyku. In: *Slovo – Tvorba – Dynamickosť*. Na počesť Kláry Buzássyovej. Ed. M. Šimková. Bratislava : VEDA, 2010, s. 44 – 49. ISBN 978-80-2241-107-3.
SABOL, Ján. 2011. Symetria a asymetria v jazyku. In: *Vidy jazyka a jazykovedy*. Na počesť Miloslavy Sokolovej. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis. Jazykovedný zborník 34 (AFPh UP 304/386). Ed. M. Ološtiak, M. Ivanová, D. Slančová. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011, s. 31 – 40. ISBN 978-80-555-0335-6.
SABOL, Ján. 2012. Semiotické pozadie segmentov a suprasegmentov. In: *Jazykoveda v pohybe*. Autorky a autori venujú k životnému jubileu prof. PhDr. Oľge Orgoňovej, CSc., a prof. PhDr. Jurajovi Dolníkovi, DrSc. Ed. A. Bohunická. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 59 – 68.
ISBN 978-80-223-3276-7.
SABOL, Ján – SABOLOVÁ, Oľga. 2001. Semiotické a kompozičné poznámky k Pankovčínovej próze. In: *Kontexty tvorby Václava Pankovčína*. Zborník materiálov z vedeckého seminára, ktorý sa konal 24. mája 2001 v Prešove. Red. J. Sabol. Prešov : Náuka, 2001, s. 8 – 17. ISBN 80-89038-10-7.
SABOL, Ján – ZIMMERMANN, Július. 2003. Perspektívy porovnávacieho výskumu fónickej stavby slovenčiny a ukrajinčiny (Metodologické a metodické skice). In: *Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti jazyka, literatúry, histórie a kultúry*. Zborník materiálov z medzinárodnej vedeckej konferencie, ktorá sa konala 12. – 13. septembra 2002 v Prešove. AFPh UP. Slavistický zborník. 4

(AFPh UP 91/173). Red. Ľ. Babotová, J. Kredátusová. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2003, s. 131 – 148. ISBN 80-8068-211-9.
SABOL, Ján – ZIMMERMANN, Július. 2006. Farba hlasu a štylistické parametre zvuku. In: *Kapitoly z fonetiky a fonologie slovanských jazyků*. Příspěvky z pracovního vědeckého setkání na XVI. zasedání Komise pro fonetiku a fonologii slovanských jazyků. Ed. Z. Palková – J. Janoušková. Praha : Univerzita Karlova, 2006, s. 25 – 31. ISBN 80-7308-142-3.
ŠTRAUS, František – SABOL, Ján. 1968. Voľný verš v súčasnej slovenskej poézii (Genéza a charakteristika). In: *Rytmus a metrum. (Litteraria. 11.)* Red. O. Čepan. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1968, s. 81 – 198.
VALČEK, Peter. 2007. *Sperryho syndróm. Kognitívna dynamika a multimediálny chronotop*. Bratislava : Pictus, 2007. 131 s. ISBN 80-7128-011-9.

Dr. h. c. prof. PhDr. Ján SABOL, DrSc.
Filozofická fakulta UPJŠ
Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie
Šrobárova 2
040 59 KOŠICE
SLOVENSKO
jan.sabol@upjs.sk

EVIDENCIÁLNÍ MARKERY, MODIFIKÁTORY, VĚTNÁ ADVERBIA, PREDIKÁTY – DALŠÍ ROZHRANÍ PRAGMATIKY A SÉMANTIKY V SYNTAXI

Milada Hirschová

EVIDENTIAL MARKERS, MODIFIERS, SENTENCE ADVERBIALS, PREDICATES – ANOTHER INTERFACE OF PRAGMATICS AND SEMANTICS WITHIN SYNTAX

The article deals with the phenomenon of evidentiality in languages expressing evidential meanings lexically and in Czech, in particular. The so-called evidential markers are presented as a group with fuzzy limits, partly overlapping with epistemic modals (modal verbs *muset, moci, mít,* e. g.). In Czech, the core of evidential markers is represented by particles/sentence adverbs with the ability to function as scoping (focussing) expressions (*očividně, slyšitelně, očekávatelně, logicky, předpokládatelně*) and reportive particles (*prý, údajně*). Other expressions, e. g., sentence constructions with verbs of perception in the matrix sentence or with adjectives related to sentence adverbs express evidentiality as incorporated into propositions or, with modal verbs, as context-bound (pragmatically anchored) interpretations. In similar sentences, expressing modality acquires properties of subsidiary illocutions.

KEYWORDS
evidentiality, evidential markers, operators, scoping expressions, context-bound interpretation, subsidiary illocution

0. Zkoumání evidenciálnosti se původně rozvíjelo kontrastivně, při srovnávání jednotlivých jazyků (způsob vyjadřování evidenciálnosti se považuje za jeden z typologických rozdílů), v posledních letech se pěstuje jednak jako „nová perspektiva“ zkoumání modality, jednak i s přesahem do lingvistické pragmatiky. Vyjadřování evidenciálních

významů znamená, že mluvčí ve své výpovědi specifikuje, na čem se zakládá sdělovaná informace, její zdroj. Asi ve třetině jazyků je taková specifikace gramatikalizována. Rozlišují se jazyky vyjadřující evidenciálnost jako gramatickou kategorii (nemají „prostý“ indikativ; indikativ vždy obsahuje morfém specifikující evidenci) a jazyky vyjadřující evidenciálnost lexikálními prostředky. Např. v arawackém jazyce Tariana (severozápadní Amazonie) se může jedna a táž věta/propozice „José hrál fotbal“ objevit v následujících formách:

1. *Juse irida di-manika-ka*
   José fotbal hrát 3sg-ned.min.-VIS
   -ka = nedávná minulost + vizuální evidence
   „José hrál fotbal (viděl jsem to)“
2. *Juse irida di-manika-mahka*
   José fotbal hrát 3sg-ned.min-NONVIS
   -mahka = nedávná minulost + nevizuální (sluchová) evidence
   „José hrál fotbal (slyšel jsem to)“
3. *Juse irida di-manika-nihka*
   José fotbal hrát 3sg-ned.min-INFR
   -nihka = nedávná minulost + evidence vyvozená z toho, co vidíme
   „José hrál fotbal (soudím podle toho, jak vypadá)“
4. *Juse irida di-manika-sika*
   José fotbal hrát 3sg-ned.min-ASSUM
   -sika = nedávná minulost + předpoklad uvedený jako evidence
   „José hrál fotbal (protože je čtvrtek odpoledne, a tehdy má vždycky trénink)“
5. *Juse irida di-manika-pidaka*
   José fotbal hrát 3sg-ned.min-REP
   -pidaka = nedávná minulost + důkazem je sdělení jiné osoby
   „José hrál fotbal (bylo mi to řečeno)“

Podle A. Aikhenvaldové (2004, s. 2 – 3).

Jak vidět, „evidence“ především znamená uvedení zdroje informace. Ne všechny jazyky s gramatikalizovaným vyjadřováním evidenciálnosti však nutně vyjadřují všechny výše představené varianty evidenciálních významů; jak ukazuje Aikhenvaldová, obvyklé jsou např. kombinace vizuální evidence vs. všechny ostatní, nebo vizuální evidence vs. ostatní evidence vs. převzatá informace. Jako teoretické opory v současném zkoumání evidenciálnosti se nejčastěji objevují práce Plungjanovy, zejm. jeho vymezení sémantických oblastí (hodnot) uvnitř evidenciálnosti (percepční evidence vs. evidence založené na vyvozování + evidence opřené o sdělení jiné osoby, 2001) a zmíněná práce Aikhenvaldové (2004). Protože slovanské jazyky vesměs patří k těm, které uvedené významy vyjadřují lexikálně, při úvahách o evidenciálnosti se zde adoptuje zejména sémantické rozlišení evidenciálních významů.

0.1. Tématu komunikace se zkoumání evidenciálnosti týká proto, že uvádění zdroje informace, kterou mluvčí předává, je důležitým pragmatickým faktorem, který jednak ovlivňuje kvalitu komunikace, jednak dokresluje komunikační událost. Je významný rozdíl, zda mluvčí prezentuje obsah své výpovědi jako danost, která není nijak modifikovaná (prostý indikativ), nebo zda adresáta informuje, že nějaký děj nebo jev sám viděl, slyšel, cítil, zda se o něčem z určitých důvodů domnívá, že se to stalo, nebo naopak pokládá za nutné upřesnit, že sdělovanou informaci odněkud převzal. Zcela specifické postavení má uvádění zdrojů informace nebo otevřené distancování se od její nezpochybnitelnosti v komunikátech publicistických.

0.2. Důležitým tématem je vztah významů evidenciálnosti a epistémické modality. Většina výrazů, které lze (nejen v češtině) považovat za vyjadřovací prostředky evidenciální, se tradičně řadí k epistémickým. Ve vlivné práci Palmerově (1986) se v rámci epistémické modality rozlišují soudy (*judgements*) a evidence (*evidentials*), přičemž za evidence autor pokládá odkazy na pozorování nebo jinak vnímané skutečnosti, a především odkazy na převzatou informaci. Zatímco soudy jsou subjektivní (jde o vyjádření víry, subjektivní hodnocení mluvčího, pokud jde o stupeň jistoty o platnosti/pravdivosti tvrzené propozice, případně stupeň jeho přesvědčení o pravdivosti toho, co tvrdí), evidence se blíží k uvádění objektivních skutečností, které platnost sdělované informace podporují. Palmer sice dochází k názoru, že i uvádění evidencí je subjektivní,

protože i zde jde o vyjádření „závazku“ mluvčího k obsahu sdělení, stejně jako u soudů (a proto sjednocuje obojí do oblasti epistémické modality), nicméně rozdíl je viditelný. Hranice mezi „soudy“ a „evidencemi“ je však neostrá, zejména proto, že v mnoha jazycích jsou užívané jazykové prostředky polyfunkční (platí to především pro modální slovesa) a rozdíl spočívá v kontextu:

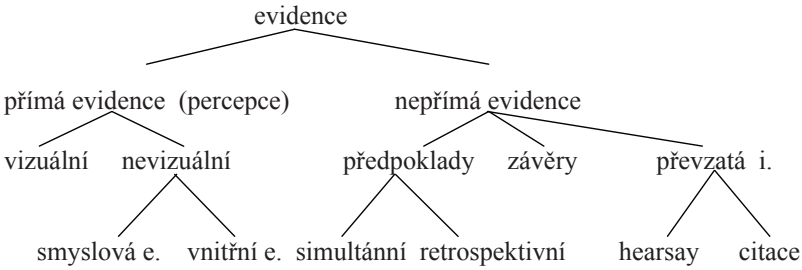
(1) epistémická modalita vs. evidenciálnost

epistémická modalita (soud)	evidenciálnost
Na horách je teď určitě krásně.	*Na horách je teď zjevně krásně.*
Na horách je teď asi krásně.	*Na horách je teď pravděpodobně krásně.*
Na horách teď musí být krásně.	*Na horách je teď nepochybně krásně.*
Petr byl asi unavený.	*Petr byl očividně / viditelně / zřetelně unavený.*
Petr byl možná opilý.	*Petr byl údajně / prý opilý.*
Petr se nejspíš zlobí.	*Zdá se / vypadá to, že se Petr zlobí.*

Vyjádřením evidence podle Aikhenvaldové naopak není zdůvodnění pravdivosti nebo nepravdivosti nějakého výroku (argumentace), vyjádření potvrzující zjištěné skutečnosti (v právnickém smyslu), svědectví u soudu apod., např. *Někdo je doma, protože v domě se svítí. Určitě to viděl/musel to vidět, vždyť tam byl se mnou.* Evidenciálnost není totožná s epistémickou modalitou (viz výše), i když se s ní do jisté míry stýká. Jde o specifickou modifikaci výpovědi. Přítomnost evidenciálního prvku ve výpovědi nesouvisí s pravdivostí (pravdivostní hodnotou) vyjadřované propozice, jde o modifikaci ze strany mluvčího. Pro lexikální vyjádření evidenciálních významů se souhrnně užívá označení *evidenciální markery*. V následujícím textu se chceme pokusit zjistit, jak široké spektrum takovýchto markerů lze v češtině najít a jak vypadá jejich fungování ve výpovědích.

1. Základní významové hodnoty v oblasti evidenciálnosti (uváděné zdroje informace) se opírají o smyslové vnímání, myšlenkové operace a o odkaz na jiné sdělení.

(2) Základní významové hodnoty v oblasti evidenciálnosti:

Uvedený přehled zčásti vychází z Plungjana (2001), bere však v úvahu i jiné aspekty.

1.1. Jak již bylo řečeno, čeština (a jiné slovanské jazyky) patří k těm, které vyjadřují evidenciálnost lexikálně, nejčastěji pomocí adverbiálních/částicových výrazů, a pomocí syntaktických konstrukcí se slovesy smyslových vjemů a slovesy myšlení. Mluvčí ne vždy mezi specifikací zdroje informace (evidence) a svým hodnocením stupně pravdivosti tvrzení (soud, epistémický postoj) rozlišují; protože např. v situaci, kdy mluvčí pozoruje nebo slyší nějaký děj nebo událost a pokládá za vhodné tuto skutečnost verbalizovat, posiluje to zároveň jeho epistémický postoj směrem k přesvědčení o platnosti/pravdivosti sdělení o takovém ději.

1.1.1. Epistémické postoje vyjadřují jednak částice *asi, možná, stěží, nejspíš, opravdu, snad, sotva*: *Jan zítra přijede – Jan asi / možná / stěží / nejspíš* atd. *zítra přijede.* Dále tyto postoje vyjadřují od původu kvalitativní adverbia *jistě, určitě, vážně, zaručeně* (nejde o vyčerpávající výčet), která v důsledku změny své role v aktuálním členění ztrácejí původní větněčlenskou funkci a slovnědruhovou platnost (Uhlířová, 1979, 1987; Koktová, 1986, 1999) a stávají se částicovými modifikátory: *Jeho hlas zněl vážně a jistě* (kvalitativní adverbium, adverbiální určení způsobu) *– Byl to jistě / určitě / vážně / zaručeně jeho hlas* (epistémická částice). Zejména tyto výrazy se tradičně označují jako větná adverbia, jednak proto, že jejich platnost se vztahuje na celou větu, jednak proto, že je lze převést na predikátový výraz v maticové větě: *Bylo jisté, že to byl jeho hlas,* popř. na jiné větné vyjádření (*Byl to jeho hlas, to je jisté / jsem si*

jistá.). Kromě postojů epistémických se zde objevuje i styčná plocha s dalšími postoji mluvčího k obsahu výpovědi, jak je vymezuje M. Grepl (1998, 2002) – jde o postoje hodnotící a preferenční. Jsou signalizovány jednak postojovými predikátory v maticové větě – *jsem si jistý, předpokládám, myslím, soudím, je správné, mrzí mě*, postojovými částicemi – *zjevně, patrně, možná, asi, myslím, tuším, soudím*, slovesy *muset* a *mít* v nedeskriptivní funkci a frazeologizovanými konstrukcemi (*On ho musel něčím rozzlobit, že spolu teď nemluví; Že on na to zapomněl!*). S výjimkou frazeologizovaných konstrukcí jde o stejné typy prostředků, s jakými se počítá při vyjadřování evidenciálnosti.

1.2. Výrazy vyjadřující evidence (evidenciální markery) vyjadřují, co mluvčímu dává mu základ k tomu, aby něco tvrdil. Jak ukazuje přehled (2), nejobecněji se rozlišují vyjádření přímé evidence založené na percepci (vizuální – *očividně, viditelně, zřejmě, zjevně;* nevizuální – *slyšitelně, hmatatelně*) a nepřímé evidence založené na předpokladech (*evidentně, předstíraně, ostentativně*), nebo na závěrech/dedukci/inferenci (*nesporně, nutně, logicky, pravděpodobně, nepochybně,bezpochyby, hypoteticky, očekávatelně, předvídatelně*), a na převzaté informaci, a to na informaci bez uvedení zdroje – tzv. hearsay (*prý, údajně*), nebo se zdrojem nějak identifikovaným – s citací (*podle předpovědi počasí, podle iDnes*). Stejně jako epistémické modifikátory mohou být evidenciální markery ve formě predikátového adjektiva složkou maticové věty: *Je očividné / zřejmé / zjevné / evidentní / logické / nepochybné, že...; Je vidět / vypadá to / zdá se / říká se, že...* V běžném vyjadřování se epistémické a evidenciální modifikátory/markery často překrývají, např. *možná / je možné / může být* mohou fungovat jak jako vyjádření epistémického hodnotícího postoje (vyjádření pravděpodobnosti), tak jako deduktivní marker. Deduktivní evidenci (někdy také označovanou jako inferenční) mohou vyjadřovat rovněž slovesa *myslím, soudím, domnívám se* (tradičně také pokládaná za signalizátory epistémického postoje), která buďto tvoří maticovou větu, nebo ztrácejí větnou platnost a poklesají do platnosti vsuvek, nebo se již zcela partikularizují. Modifikátory z obou těchto oblastí se mohou také kombinovat, např. prototypický marker pro cizí mínění *prý* může tvořit dvojice *prý snad, prý asi, prý určitě* (kombinace s částicemi epistémickými) - *prý očividně, prý slyšitelně, prý hmatatelně, prý*

evidentně, prý ostentativně, prý jistě; prý to vypadá; prý se to jeví, aj. (kombinace s evidenciálními markery); zásadní ovšem je, že ve všech těchto případech vždy převládne vyjádření převzatého tvrzení (tzv. hearsay). Již z tohoto přehledu je však vidět, že výrazové spektrum evidenciálních prostředků je velmi široké a že danou skupinu sotva lze jednoduše vymezit, vzniká tedy otázka, zda status všech těchto prostředků je na stejné úrovni. Podobně široké chápání evidenciálních prostředků představuje M. Ivanová (2011), která ovšem pracuje s označením *evidenční operátory*. Řadí sem modální sloveso *mať,* konstrukci *podľa* + subst G, percepční predikáty *vidieť, počuť, cítiť,* komunikační predikáty (termín M. I., jinak verba dicendi nebo ilokuční slovesa) *povedať, tvrdiť, hovoriť,* deagentní věty se slovesy mluvení (*hovorí sa*), jednočlenné věty typu *vidieť, počuť, cítiť* + Ak, parentetické věty *ako vidím, ako počúvam,* adverbia *logicky, zákonite,* a rovněž adjektiva *očividný, viditeľný, badateľný.*

1.3. Takto velký rozsah formálně rozrůzněné skupiny prostředků spojených jen jedním funkčně sémantickým rysem ovšem do jisté míry zpochybňuje možnost vymezit, co ještě „markuje" evidenciálnost a co je už právě na cestě ke zdůvodňování, vysvětlovaní, argumentaci – tedy k jazykovým formulacím, která se za vyjádření evidenciálnosti nepovažují. Např. věty typu *vidím / viděl jsem; je/bylo vidět, že ...; slyším/slyšel jsem; bylo cítit, že ...* pokládá Aikhenvaldová za lexikální „posílení" (*reinforcement*) vyjadřování evidencí, v podstatě za vyjádření metajazyková (s. 339 – 343). To sice platí zejména pro jazyky, které vyjadřují evidenciálnost gramaticky, specifickým morfémem, a podobné formulace jsou v nich „navíc", vede to však k úvahám o statutu podobných případů i v jazycích našeho typu, protože formální rozdíly mezi adverbiálními a částicovými výrazy na jedné straně a větnými formulemi a adjektivy na straně druhé jsou příliš velké na to, abychom je bez váhání řadili do stejné kategorie. Sémantická příbuznost mezi např. *vidím – je vidět – viditelný – viditelně* je dána na prvním místě slovotvorně a nepochybně existuje, avšak syntaktické rozdíly mezi větami jako *Vidím / je vidět, že je unavený – Je viditelně unavený – Jeho únava je viditelná* nedovolují tvrdit, že ve všech případech jde o stejnou „modifikaci" propozice (resp. zda a kdy vůbec o modifikaci jde, protože u maticové věty nebo adjektiva v predikátové pozici jde o složku propozice).

2. V dané souvislosti se jako jisté východisko k nalezení hranic a vnitřního členění takovéto vágně vymezené skupiny nabízí možnost využít pojem/termín *operátor*. Běžně se tak označuje jednotka s vlastností/funkcí „operovat na něčem“, zejm. na propozici nebo různých jejích složkách; nejčastěji se hovoří o operaci negace a operátoru negace, který zpravidla stojí u té složky, na niž se jeho funkce/platnost/dosah vztahuje. Operátor negace se tedy uplatňuje pro rozlišení celkového popření (*Jan nepřijel*) a popření částečného (*Ne / nikoli Jan přijel*). Mohou stejnou vlastnost, tj. vyznačovat rozdílný skopus své působnosti, vykazovat evidenciální výrazy? Zcela nepochybně to platí o slovech adverbiální povahy (fungujících ovšem jako partikule), která mají ve výpovědích různý skopus v závislosti na tematicko-rematickém členění (vyznačují réma):

(1) **a)** *Evě se viditelně třásly ruce* **b)** *Ruce se Evě viditelně třásly* **c)** Ruce *se třásly viditelně Evě* **d)** *Evě se třásly viditelně ruce.*

(2) **a)** *Unikátní staré tisky tady hmatatelně existovaly* **b)** *Unikátní staré tisky tady existovaly hmatatelně* **c)**? *Existovaly tady hmatatelně unikátní staré tisky* **d)** *Existovaly tady hmatatelně staré unikátní tisky.* (V př. **c)** jde o omezení kolokační – spojení *hmatatelně unikátní* je přinejmenším neobvyklé.)

(3) **a)** *Bratr dal očividně vnímavému nadšenci podrobné informace* **b)** *Bratr dal podrobné informace nadšenci očividně vnímavému* **c)** *Očividně bratr dal vnímavému nadšenci podrobné informace* **d)** *Podrobné informace vnímavému nadšenci dal očividně bratr* **e)** *Bratr očividně dal podrobné informace vnímavému nadšenci* **f)** *Bratr vnímavému nadšenci podrobné informace očividně dal* **g)** *Bratr dal vnímavému nadšenci očividně podrobné informace* **h)** *Informace dal bratr vnímavému nadšenci očividně podrobné.*

Analogické se ukázalo chování výrazů pro evidence založené na předpokladu, dedukci/inferenci a převzaté informaci:

předpoklady

(4) **a)** *Jan se včera pravděpodobně opil.* **b)** *Jan se opil pravděpodobně / nepochybně včera.* **c)** *Včera se opil pravděpodobně / nepochybně Jan.*

dedukce/inference

(5) **a)** Jan *se včera nepochybně / nutně / logicky opil.* **b)** *Jan se opil nepochybně / nutně / logicky včera.* **c)** *Včera se opil nepochybně / nutně / logicky Jan.*
převzatá informace
(6) hearsay – **a)** *Jan se včera prý opil.* **b)** *Jan se opil prý včera.* **c)** *Včera se opil prý Jan.*
citace – **a)** *Podle Franty se Jan včera opil.* **b)** *Jan se opil podle Franty včera.* **c)** Včera *se opil podle Franty Jan*. (*Prý* je možné dodat i do výpovědí s citací – *Podle Franty se Jan prý včera opil.*)

Jestliže se vyjádření inference nebo odkaz na převzatou informaci objeví v souvětné konstrukci, nabízí se pro mluvčího možnost vyjádření evidence přesněji odstínit:
(7) **a)** *Jan pravděpodobně říkal, že Karel pije.* **b)** *Jan říkal, že Karel pravděpodobně pije.* **c)** *Jan pravděpodobně říkal, že Karel pravděpodobně pije.*
(8) **a)** *Jan prý říkal, že Karel pije.* **b)** *Jan říkal, že Karel prý pije.* **c)** *Jan prý říkal, že Karel prý pije.*
(9) **a)** *Jak prý zaznamenali pozorovatelé OSN, bylo slyšet střelbu.* **b)** *Jak zaznamenali pozorovatelé OSN, bylo prý slyšet střelbu.*

Odlišná situace ovšem nastává, je-li vyjádřením evidence celá maticová věta nebo adjektivum, které je složkou predikátu nebo je v atributivní pozici:
(10) *Vidím / viděl jsem, že; Je / bylo vidět, že ...; Slyším / slyšel jsem, že / jak ...; Bylo cítit, že ...; Říká se / povídá se / rozneslo se, že ...*
(11) *Jeho nervozita byla zřejmá / viditelná / slyšitelná; Bylo evidentní / pochopitelné, že se mu do toho jednání nechtělo;*
(12) *Rušila mě jeho viditelná nervozita; Překvapila nás jeho evidentní neochota.*

2.1.V případech jako (10) je vyjádření evidenciálnosti samostatným syntaktickým celkem nebo je do stavby věty integrováno jako v (11) a (12). Operátorové pojetí (různý skopus evidence závisející na T-R členění) nepřipadá v úvahu, jako evidence funguje popis situace. Vyjádření typu (10) – (12) představují ze syntakticko-sémantického hlediska deskripce, pragmaticky jsou výsledkem kroku následujícího po vyhodnocení situace ze strany mluvčího, jejich popisnost je přibližuje k výše zmíněným objasněním nebo zdůvodněním.

Syntakticky jde o standardní konstrukce s propoziční platností, nikoli o signály/markery/operátory fungující na propozici, jejichž skopus se může měnit. Je navíc možné do takovýchto konstrukcí operátorový výraz dodat:
(13) **a)** *Logicky mě rušila jeho viditelná nervozita;* **b)** *Jeho logicky viditelná nervozita mě rušila;* **c)** *Jeho viditelná nervozita rušila logicky mě;*
(14) **a)** *Návštěvníky viditelně překvapila jeho evidentní neochota;* **b)** *Jeho evidentní neochota návštěvníky viditelně překvapila;* **c)** *Jeho evidentní neochota překvapila viditelně návštěvníky;* apod.

Pokud jde o modální slovesa *muset, moci* a *mít*, jejich epistémická vs. evidenciální platnost je vždy dána kontextem, tj. opět pragmaticky.

3. Naše sonda ukázala, že v češtině jakožto jazyce bez gramatického vyjádření evidenciálnosti bude zřejmě vhodné rozlišovat sémanticko-pragmatické pole „uvádění evidencí/zdrojů informace" a skupinu evidenciálních markerů/operátorů uvnitř tohoto pole. Uvádění evidencí/zdrojů informace může mít syntakticky rozmanitou formu a z pragmatického hlediska se zpravidla stýká s řečovým jednáním charakterizovatelným jako vysvětlování, zdůvodňování a uvádění argumentů (někdy označovaným jako tzv. subsidiární ilokuce). Z hlediska funkce uvedení evidenciálního významu (specifikace zdroje) není zásadní rozdíl mezi
(15) *Nevěřím mu, on viditelně lže;*
(16) *Nevěřím mu, vidím / je vidět, že lže;*
(17) *Nevěřím mu, protože vidím, že lže;*
(18) *Nevěřím mu, to jeho lhaní je viditelné*.

V příkladech (15) – (18) jsou věty následující po *nevěřím mu* pragmaticky (nikoli nutně stylově) ekvivalentní, ve všech jde o sdělení ve funkci subsidiární ilokuce (zdůvodnění), avšak pouze v (15) je k tomuto řečovému jednání užito modifikace výpovědi evidenciálním markerem.

Vzhledem k tomu, že gramatické vyjádření evidence zde neexistuje, není důvod, proč podobné řečové jednání a „pouhé" uvádění evidencí striktně od sebe oddělovat, zejména proto, že vyjádřování evidencí má charakter převážně pragmatický vždy. Jako jádro zmíněného sémanticko-pragmatického pole se jeví tzv. větná adverbia *očividně, viditelně, slyšitelně, hmatatelně, citelně, nutně,*

předstíraně, logicky, předvídatelně, evidentně, hypoteticky, nesporně, nepochybně, očekávatelně, údajně a výrazy pro vyznačení převzaté informace *prý* a *údajně*. Jejich sjednocujícím rysem je kromě sémantiky schopnost fungovat jako operátory, tedy na propozici, v souvislosti s tematicko-rematickým členěním; kromě toho se řadí do širší, pragmaticky vymezené skupiny výpovědních modifikátorů.

LITERATURA

AIKHENVALDOVÁ, Alexandra Y. 2004. *Evidentiality*. Oxford : Oxford University Press. 452 s. ISBN 0-19-926-585-4.

GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr. 1998. *Skladba češtiny*. Olomouc : Votobia. 503 s. ISBN 80-7198-281-4.

GREPL, Miroslav. 2002. Hesla Postoj mluvčího, Postoj evaluační, Postoj preferenční. In: *Encyklopedický slovník češtiny*. Eds. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002. ISBN 80-7106-484-X.

HOFFMANNOVÁ, Jana – KOLÁŘOVÁ, Ivana. 2007. Slovo *prý/prej*: možnosti jeho funkční a sémantické diferenciace. In: *Gramatika a korpus/Grammar and Corpora*. Eds. F. Štícha, J. Šimandl. Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR, 2007, s. 93 – 102. ISBN 80-86496-32-5.

HOLVOET, Axel. 2005. Evidentialität, Modalität und interpretative Verwendung. In: *Modality in Slavonic Languages. New Perspectives*. Eds. B. Hansen, P. Karlík. München : Verlag Otto Sagner, 2005, s. 95 – 105. ISBN 3-87960-916-3.

CHRAKOVSKIJ, Viktor. 2005. Evidencialnosť i epistemičeskaja modaľnosť. In: *Modality in Slavonic Languages. New Perspectives*. Eds. B. Hansen, P. Karlík. München : Verlag Otto Sagner, 2005, s. 87 – 94. ISBN 3-87960-916-3.

IVANOVÁ, Martina. 2011. Epistemické funkcie evidenčných operátorov v slovenčine. In: *Vidy jazyka a jazykovedy*. Eds. M. Ološtiak, M. Ivanová, D. Slančová. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011, s. 145 – 154. ISBN 978-80-555-0335-6.

KOKTOVÁ, Eva. 1986. *Sentence Adverbials in a Functional Description*. Amsterdam : John Benjamins, 1986. 96 s. ISBN 978-1-55619- 001-8.

KOKTOVÁ, Eva. 1999. *Word-Order Based Grammar*. Berlin – New York : Mouton de Gruyter, 1999. 389 s. ISBN 3-11-016252-0.

PALMER, Frank Robert. 1986. *Mood and Modality*. Cambridge : Cambridge University Press, 1986. 243 s. ISBN 52-26516-9.

PLUNGIAN, Vladimir A. 2001. The place of evidentiality within the universal grammatical space. In: *Journal of Pragmatics*, 33, 2001, s. 349 – 358. ISSN 0378-2166.

PLUNGIAN, Vladimir. A. 2005. Irrealis and modality in Russian and in typological perspective. In: *Modality in Slavonic Languages. New Perspectives.* Eds. B. Hansen, P. Karlík. München : Verlag Otto Sagner. 2005, s. 135 – 146. ISBN 3-87960-916-3.
UHLÍŘOVÁ, Ludmila. 1979. K postavení větných příslovcí v aktuálním členění. In: *Slovo a slovesnost*, 40, 1979, č. 2, s. 143 – 148. ISSN 0037-7031.
UHLÍŘOVÁ, Ludmila. 1987. *Knížka o slovosledu.* Praha : Academia, 1987. 160 s. ISBN 21-113-87.
WIEMER, Björn. 2005. Conceptual Affinities and Diachronic Relationships between Epistemic, Inferential nad Quotative Functions. (Preliminary Observations on Lexical Markers in Russian, Polish and Lithuanian.) In: *Modality in Slavonic Languages. New Perspectives.* Eds. B. Hansen, P. Karlík. München : Verlag Otto Sagner, 2005, s. 107 – 131. ISBN 3-87960-916-3.

Doc. PhDr. Milada HIRSCHOVÁ, DSc.
Pedagogická fakulta UK
Katedra českého jazyka
M. D. Rettigové 4
116 39 PRAHA 1
ČESKÁ REPUBLIKA
milada.hirschova@pedf.cuni.cz

KOMUNIKAČNÉ SFÉRY, KOMUNIKAČNÉ SITUÁCIE A LINGVISTICKÁ TEÓRIA

PRZENIKANIE STYLU NISKIEGO DO TEKSTÓW MEDIALNYCH

Kazimierz Michalewski

PERMEATION OF INFERIOR LANGUAGE VARIETES TO THE MEDIA

The permeation of different forms of Polish language is fulfilled mainly through the means of television. The following factors can be distinguished among the causes of contemporary permeation of inferior language varieties to the media, be they negative: the advancing neglect of in-school language education, the decrease in readership, the social advancement of poorly educated persons in general, the increase in the number of media that employ poorly educated persons, or, on the other hand, positive: the dissemination of knowledge in various fields by the media, the increase in the freedom of expression, diversification of texts on account of the recipients' inclinations.
The permeation of style-oriented types of the mother tongue, fulfilled mainly with media involvement, has certain undesirable consequences: weakening the clarity of speech genres, weakening the clarity of the texts' emotional characterization, confusing the informational value (causing functional illiteracy) encouraging incompetent ruling in certain cases.

On the other hand there are consequences worthy of approval: establishing more benevolent contact between the sender and the receiver, encouraging speaking out in socially important matters, diversifying and enriching the generally applied linguistic means, creating a subsequent interdialect.

KEYWORDS
colloquial speech, stylization, vulgarity, lapse, spontaneity, democracy

Językoznawcy ciągle jeszcze wyróżniają funkcjonalne odmiany języków etnicznych (Markowski, 2006, s. 104 – 117, Slančová, 1994, s. 39 – 59), chociaż coraz częściej obserwuje się eklektyzm (Michalewski, 2004) tekstów. Przykłady przenikania stylów najłatwiej znaleźć w przekazach medialnych, bo te utrwalają i upowszechniają

zjawiska językowe właściwe dziennikarzom, politykom, kaznodziejom, artystom, sportowcom, tzw. celebrytom i osobom przygodnym, nieznanym większości odbiorców (Gajda, 2000).

Językowi ojczystemu poświęca się niewiele uwagi w szkołach, bo w znacznej części lekcje adekwatnego przedmiotu (nazywanego *język polski*) poświęca się rozważaniu problemów okołoliterackich i ideologicznych. Spada czytelnictwo książek dlatego, że w szkołach w istocie nie wymaga się znajomości lektur i coraz rzadziej analizuje stosowane w nich środki językowe a także z powodu upowszechniania się wymagających mniej wysiłku intelektualnego telewizyjnych komunikatów obrazkowych. Nieprzyzwyczajony do zastanawiania się nad stosowanymi formami językowymi przyjmuje bezrefleksyjnie wzory podsuwane mu przez telewizję. Radio nie oddziałuje zbyt wyraźnie na kształtowanie sprawności językowej kolejnych pokoleń posługujących się językiem etnicznym, bo słuchane są przede wszystkim audycje muzyczne.

Od młodych ludzi w UE wymaga się znajomości języka angielskiego, co nie budzi sprzeciwu, bo jakiś język międzynarodowy w wielojęzycznej Unii jest potrzebny. Dawniej we wschodniej części Europy upowszechniany w takiej funkcji był język rosyjski. Zmieniły się uwarunkowania polityczne i deliberowanie na temat słuszności zastąpienia go nie ma sensu tym bardziej, że współcześnie także Rosjanie posługują się językiem angielskim i to nawet w rozmowach z rozumiejącymi ich bez tego Słowianami. Jeśli jednak trzeba wspomnieć o upowszechnianiu języka angielskiego, to dlatego, że rośnie liczba zapożyczeń z tego języka. Coraz więcej jest anglicyzmów trudniej postrzeganych, manifestujących się zmianami znaczeń, pojawianiem się nowej łączliwości wyrazów polskich, odwzorowywaniem angielskich konstrukcji składniowych.

Upowszechnia się brak dbałości o polszczyznę. Widoczne stało się przystawanie na teksty niestaranne, zawierające zdawkowe, stereotypowe, ubogie treściowo połączenia wyrazowe (Michalewski, 2002). Styl pozornie elegancki, nasycony angielszczyzną, jest w istocie niski, kiedy posługujący się słabo językiem angielskim wprowadza jego elementy do nieudanie tworzonych tekstów w języku ojczystym. Nie zapożyczenia są jednak zasadniczą przyczyną pogarszania tekstów rodzimych. Przyczyną jest przyzwyczajanie do prymitywnego komunikowania.

Prymitywizowanie dotyczy przede wszystkim wypowiedzi propagandowych, politycznych, ale i publikacji z zakresu nauk humanistycznych. To, co dotyczy propagandy, dostrzega się najłatwiej. Zresztą od wielu lat. Dziś unika się wprawdzie nazywania języka polityki „nowomową", bo wyraz ten związano z ideologią komunistyczną, manipulacyjne stosowanie języka jednak trwa od wieków i współcześnie też się je obserwuje (Michalewski, 2006).

Uwagę zwracają przede wszystkim komunikaty upowszechniane za pomocą prasy, radia i telewizji, bo te najłatwiej obserwować i tym też przypisać należy istotną funkcję edukacyjną. Mniej istotne są dla tej sprawy internetowe formy komunikowania (fora, facebooki, blogi), chociaż właśnie w nich leksyki niskiej, rubasznej, wulgarnej jest relatywnie najwięcej. W niektórych przypadkach można przypuścić, że wulgarną odmianą posługują się w Internecie osoby unikające jej w kontaktach bezpośrednich, oficjalnych, zawodowych. Dają w ten sposób upust emocjom, odreagowują stres wynikający z konieczności kontrolowania, cenzurowania swoich publicznych wystąpień. Niewykluczone, że taka praktyka ośmiela jednak do włączania wulgaryzmów ew. ich eufemizmów do tekstów oficjalnie publikowanych.

W mediach pracuje wiele osób młodych a odbiorcami medialnych przekazów są często również ludzie młodzi. Jest kilka rozgłośni radiowych i kilka stacji telewizyjnych specjalizujących się w prezentowaniu nieskomplikowanej muzyki rozrywkowej, piosenek z nieskomplikowanymi, „młodzieżowymi" tekstami. Słownictwo młodzieżowe jest często stosowane mediach. Młodzieżowa leksyka ewoluuje szybko, co się wiąże ze skłonnością do ekspresji. Zmienia się co kilka lat a ostatnio także różnicuje się ze względu na powstające modne subkultury. Niektóre z nich są kreowane (odwzorowywane na obcych) i upowszechniane przez media. Słyszało się już m.in. o blokersach, galeriankach, emo, klubersach. Żadna z subkultur nie egzystuje w izolacji, więc oddziałują wzajemnie także na sposób komunikowania się, przenikają (Dyszak, 2011). Tak się dzieje ze wszystkimi socjolektami i żargonami. Moda na kolejne subkultury przemija, ale część wykorzystywanego dotąd słownictwa pozostaje w użyciu (czasem tylko pracowników radia i telewizji). Co ważniejsze, pozostaje skłonność do swobodnego traktowania polszczyzny. Do nieskrępowanego łączenia elementów różnych jej odmian.

Przenikanie odmian polszczyzny nie wywołuje żywszego sprzeciwu. W tekstach literackich od dawna występowały stylizacje, czasem stylizowane były całe utwory literackie (por. powieść Edwarda Redlińskiego *Konopielka* w całości gwarowa). A w regionalnej Telewizji Silesia często pojawiają się stylizacje słownikowe (*ciepać* 'rzucać', *kiery* 'który') i fonetyczne (*chlib* 'chleb', *gowa* 'głowę'). Nie budzi też sprzeciwu zapożyczanie obcego słownictwa. Istotna jest świadomość adekwatności, funkcjonalności stosowanych środków językowych. Umiejętność odróżniania wypowiedzi przygodnych, spontanicznych od oficjalnych, od artystycznych stylizacji.

Spontaniczne wystąpienia osób przygodnych prezentowane są w telewizji i w radiu. Mniej ich jest w prasie, bo tam nie ma konieczności przytaczania wypowiedzi bezpośrednio w formie mowy niezależnej, można dokonywać korekt zanim gazeta (tym bardziej czasopismo) się ukaże. Nie znaczy to jednak, że drukowane teksty są nienaganne. Sami pracownicy redakcji stosują kolokwialne słownictwo (*kasa* 'pieniądze', *lewy* 'nielegalny', *prawko* 'prawo jazdy') i wyrażenia (*od łebka* 'od osoby', *na gazie* 'po pijanemu' , *ze wspomaganiem* 'pod wpływem alkoholu, narkotyków').

Radiowi i telewizyjni rozmówcy przypadkowi (np. spotkani na ulicy) i okazjonalni (np. zapraszani do studia wyjątkowo, z jakiegoś doraźnego powodu) popełniają błędy językowe *(...wytaczała mu drogę, żeby była szeroka…, ...zawiódł brak wyobraźni..., zawiódł brak profesjonalizmu*), ale zwykle wystrzegają się wulgaryzmów, starają się mówić elegancko (np. *Rodzina jest apogeum wszystkiego*). Niekiedy przesadnie. Niestary bohater jednego z telewizyjnych programów interwencyjnych, nieogolony, ukazujący zaniedbane uzębienie, leżący w niechlujnym posłaniu mówi reporterce: „*Nie mam żadnej opieki a* ***ponadto*** *żadnej pomocy ze strony MOPS.*" Autopromocja osób niewykształconych, niepełniących żadnych ważnych funkcji społecznych dokonuje się często z użyciem słów i połączeń wyrazowych wyszukanych, zasłyszanych lecz na co dzień rzadko używanych i niekiedy niezbyt dobrze poznanych.

Wśród osób publicznych (polityków, artystów, sportowców) zdarzają się również osoby niezbyt sprawnie posługujące się polszczyzną ogólną, wysoką. To w pewnej mierze jest rezultat kolejnego nagłego awansu społecznego. Wśród tzw. celebrytów nie brak ludzi niewykształconych, którzy wypowiadają się jak potrafią, nieporadnie ale

z uzyskaną dzięki awansowi społecznemu pewnością siebie (…*jest* ***odpowiedzialny*** *za nasze najnowsze nagranie*. …***dokładnie*** 'tak!', *był* ***taki – nie wiem*** 'jakiś', *ja tu* ***jakby*** *kieruję* 'kieruję').

Świadomość powodów, dla których dopuszcza się przenikanie odmian języka, czy przenikanie składników języka obcego nie zawsze wchodzi w rachubę. Jej brak powoduje, że np. słownictwo wulgarne nie jest oceniane nagannie (por. „*Ludzie jesteście* ***zajebiści***!": „*Śmierdzi jak z koziej* ***dupy***" „***Gówno*** *mnie to obchodzi panie Październiku*", „*To będzie jedyny kandydat* ***z jajami***.") a kolokwialne i rubaszne („*To kolejne biuro podróży, które* ***splajtowało*** *w tym sezonie". Premier walnął dzisiaj pięścią w stół i pytał, co tu się* ***do cholery*** *dzieje*. *Spotykają się, biją się* ***po pyskach*** *i rozchodzą. ...przyznaje, że w tej sprawie rząd też* ***nawalił.*** *...kilkuset* ***durniów*** *próbowało udowodnić, że są ważniejsi niż Euro. Nasz syn właśnie* ***ciupcia.)*** traktowane jest jak uatrakcyjnienie tekstu (Skudrzyk, 1992).

Przenikanie polszczyzny niskiej do tekstów oficjalnych manifestuje się też licznymi błędami językowymi. Wymowa beznosówkowa (*mogo, majo, opłacalno produkcjo*) charakterystyczna była od pewnego czasu dla Ministrów Rolnictwa, rozkładanie wygłosowych samogłosek nosowych (*muszom, chcem, dobrom okazjom*) właściwe jest kilku ważnym politykom z różnych partii. Prezes jednej z nich dokonuje przesadnych uproszczeń grup spółgłosek (*wyszczał, czeba),* pomija u niezgłoskotwórcze przed *u (suży ludziom, sucha wyborców*). Projekcja autorytetu powoduje przyjmowanie tej wymowy bez sprzeciwu a nawet jej naśladowanie.

Wzbogacanie słownictwa dokonywane jest między innymi drogą derywacji. Też niekiedy niezgodnej z tendencjami właściwymi polszczyźnie wysokiej (*Problem* ***chuliganizmu***..., salon **modowy**). Dziwnie tworzone są nowe feminatywa (*marszałkini, prezydentka, motornicza*). Dyskusyjna i właściwa raczej spontanicznej polszczyźnie niskiej jest sama tendencja.

Przenikają do tekstów oficjalnych błędy słownikowe (*To wymagałoby dłuższych* ***dywagacji***. *...w* ***miejscach*** *najbardziej* ***poszkodowanych*** *w akcji ratunkowej biorą udział żołnierze. Prawica zgodnie* ***postuluje o*** *odwołanie go... Gol jest zawsze* ***dedykowany dla*** *jego mamy*. *Czucie w palcach powinna* ***uzyskać*** *za półtora roku. W* ***każdym bądź razie*** *dziś otrzymaliśmy odpowiedź na te polskie nadzieje. ...został* ***ranny*** *nożem To są takie, myślę,* ***ważne priorytety***

w życiu. ...zamieszczają ***błagalne prośby****..., Liczy się chęć* ***wspólnej współpracy****. To, że rządzi Platforma,* ***nie ma*** *aż tak* ***wielkiej roli*** *Jego stan* ***uległ poprawie.*** *Jeszcze* ***większa metoda*** *na głoda.*)

Zdarzają się błędy fleksyjne (*To był jeden z najlepszych* ***meczy*** *na tych mistrzostwach. Gdy byłem na pierwszym meczu* ***Hiszpan*** *... w mieście za ich sprawą zaczął się właściwie karnawał. ...****siedemnaście*** *dzieci,* ***siedemnaście*** *uczniów,* ***siedemnaście*** *absolwentów...; ...w roku* ***dwutysięcznym*** *dwunastym.* ***Umią*** *się bawić panie. Nie zastanawiając się* ***zdjęłem*** *kurtkę, wszystkie rzeczy* ***wyciągnęłem****,* ***zdjęłem*** *buty i wskoczyłem... ...walczyć o* ***każdy piędź*** *ziemi.*)

Niepostrzegane i niekorygowane są błędy składniowe (***Tysiące*** *ludzi* ***ucieka*** *z domów. Ta sytuacja będzie trwała* ***tak długo****,* ***jak*** *uda nam się zidentyfikować niemalże wszystkie osoby. Szef klubu PO* ***wyklucza z nimi*** *bliższą współpracę.* ***Cel do osiągnięcia*** *wydaje się być jasno sprecyzowany Ta* ***ustawa*** *jest* ***ustaw****ą, któr*a*... Nie* ***zostały*** *wtedy* ***sygnalizowane*** *jakieś dodatkowe problemy. U nas jest* ***wiele trenerów*** *zdolnych. ...i on* ***wymaga to, czego*** *się nauczyli wszyscy na próbie. Przekazując kobieta tą informację, powiedziała, że* ***przed jej*** *drzwiami* ***jej mieszkania*** *odnalazła noworodka... to nam przeszkadza* ***jakby*** *w dokładnym przeszukaniu dna zbiornika. Ten* ***człowiek, w jego sercu*** *tkwił nóż.* ***Wszystkie osoby*** *poszkodowane****, zwrócono im*** *ich pieniądze).*

Niskiemu stylowi językowemu towarzyszą niewyszukane niewerbalne składniki komunikatów. Mimika wyraża niekiedy pogardę, pobłażliwe traktowanie rozmówcy komentowane także werbalnie (*Wolę Kaczyńskiego, który* ***się bawi*** *kalkulatorem a nie zapałkami*). Gesty (np. kolisty ruch ręki wokół głowy) zastępują obelżywe wyrazy.

Stopień nasycenia tekstów medialnych kolokwializmami, wulgaryzmami, argotyzmami jest zależny od prezentowanych gatunków i od woli, kompetencji redaktorów.

Wśród przyczyn współczesnego przenikania różnych odmian polszczyzny można wyróżnić następujące negatywne:

– postępujące zaniedbywanie kształcenia językowego w szkołach,
– spadek czytelnictwa,
– awans społeczny osób ogólnie słabiej wykształconych;
– zwiększenie się liczby mediów zatrudniających osoby słabiej wykształcone

i niektóre pozytywne:
– upowszechnianie przez media wiedzy (i tekstów) z różnych dziedzin,
– zwiększenie swobody wypowiadania się,
– urozmaicanie tekstów ze względu na upodobania odbiorców.

Przenikanie odmian stylowych języka ojczystego dokonujące się przede wszystkim z udziałem mediów, ma skutki niepożądane:
– osłabienie wyrazistości gatunków mowy (infotainment),
– osłabienie wyrazistości nacechowania emocjonalnego tekstów,
– gmatwanie wartości informacyjnej (analfabetyzacja wtórna),
– ośmielanie do niekompetentnego wyrokowania;
i godne aprobaty:
– nawiązywanie życzliwszego kontaktu między nadawcą i odbiorcą,
– zachęcanie do śmiałego wypowiadania się w sprawach społecznie ważnych,
– urozmaicanie i wzbogacanie ogólnie stosowanych środków językowych,
– tworzenie kolejnego interdialektu.

LITERATURA

DYSZAK, A. S. 2011. Z badań nad leksyką subkultur młodzieżowych. Słownictwo kluberów. [w:] *Język trzech pokoleń, podobieństwa i różnice.* Red. K. Wojtczuk, M. Jasińska. Siedlce 2011, s. 67 – 77.
GAJDA, S. 2000. Media – stylowy tygiel współczesnej polszczyzny. [w:] *Język w mediach masowych*. Red. J. Bralczyk, K. Mosiołek-Kłosińska. Warszawa 2000, s. 19 – 27.
MARKOWSKI, A. 2006. *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*. Warszawa 2006.
MICHALEWSKI, K. 2002. Texte von geringer Bedeutung. [w:] *Translation and Meaning*, part 6. Red. B. Lewandowska-Tomaszczyk, M. Thelen. Maastricht 2002, s. 369 – 372.
MICHALEWSKI, K. 2004. Eklektyzm tekstów medialnych. [w:] *Współczesne odmiany języka narodowego*. Red. K. Michalewski. Łodź 2004, s. 92 – 98.
MICHALEWSKI, K. 2006. Neutralizowanie emocji. [w:] *Wyrażanie emocji*. Red. K. Michalewski. Łódź 2006, s. 77 – 83.

SKUDRZYK, A. 1992. Potoczność a strategia uwiarygodnienia. [w:] *Socjolingwistyka* 1992, s. 104 – 117.
SLANČOVÁ, D. 1994. *Praktická štylistika*. Prešov : Slovacontact, 1994.

Prof. dr hab. Kazimierz MICHALEWSKI
Uniwersytet Łódzki
Wydział Filologiczny
Instytut Filologii Polskiej
Katedra Współczesnego Języka Polskiego
al. Kościuszki 65
90-514 ŁÓDŹ
POLSKA
kmichal@uni.lodz.pl
kmichalewski2@gmail.com

JAZYK BILBORDOV

Jana Klincková

LANGUAGE OF BILLBOARDS

The texts on static billboards offer a space for analysis and interpretation of professional language use for commercial purposes. In this article we deal with the evaluation of the word as a symbolic expressive means and the sentence as a communicative unit taking into account that semantic and pragmatic meaning of the word and sentence are best understandable in the actual context. Our aim is to identify the communicative function of billboards and to interpret the applicability of the expressive vocable in the selected commercial billboards. While analyzing commercial billboards we focus on the description of frequent linguistic means and on the explanation of units of information, persuasion and hidden manipulation.

KEYWORDS
billboard, graphic language, visually-verbal communicate, verbal means, communicative models, communicative functions, persuasion

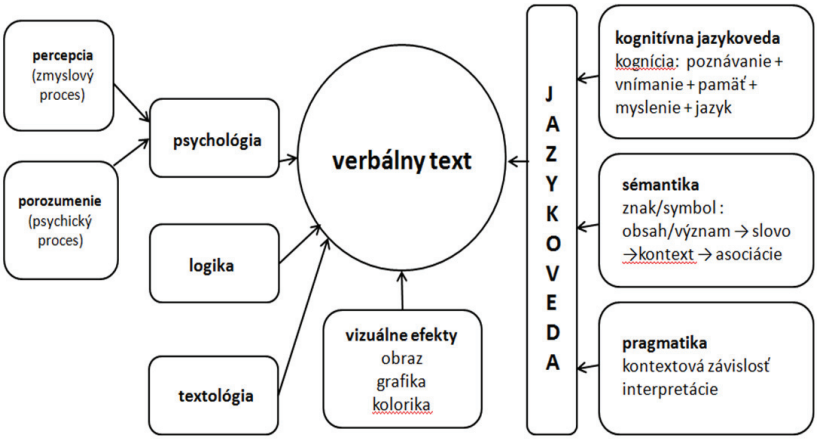
Bilbord[1] podobne ako jeho predchodca *plagát* sa pokladá za komunikačný prostriedok tzv. rýchleho dialógu (Mistrík, 1975, s. 133 – 134). Možno hovoriť o ňom ako o vizuálno-slovesnom alebo o opticko-vizuálnom komunikáte (o opticko-vizuálnej komunikácii pozri napr. Sabol, 2004). Bilbord oslovuje adresáta grafickou rečou (písmo, obrázok, farby, kompozícia) a jedinečným, zrozumiteľným a ľahko zapamätateľným obsahom. Selekciu grafických verbálnych prostriedkov okrem témy, komunikačného zámeru a funkcie zásadne ovplyvňuje cieľová skupina adresáta: *Je dobré byť na strane víťazov – Trend top 2011 – Najúspešnejšia banka roka – Najbezpečnejšia banka v strednej a východnej Európe – S vami myslíme na budúcnosť*

[1] bilbord = veľkoplošná tabuľa určená na vonkajšiu reklamu umiestnená spravidla pri diaľniciach a cestách, pútač. *Slovník súčasného slovenského jazyka a – g*, 2006, s. 294.

(banky sa uchádzajú o klientov); *Nestačí byť IN, buďte UP – Naučte sa rozumieť peniazom a získajte finančnú nezávislosť – Vaše vzdelanie – váš kapitál* (určené tým, ktorí sa rozhodujú, komu zveria svoje financie); *Rok tabletu prichádza – Pripravte sa!* (akcia pre perspektívnych majiteľov tabletu); *Nekonečné happy hovory* (nová ponuka mobilného operátora) .

Poslaním bilbordu je v priebehu niekoľkých sekúnd poskytnúť mobilnému adresátovi informácie, ktoré on sám zámerne nevyhľadáva. Na tom, aby adresát venoval svoju pozornosť niektorému bilbordu, má zásluhu úspešná kooperácia viacerých oblastí vedy, umenia a informačných technológií.

Obr. 1: Čo ovplyvňuje text bilbordu?

Znaky bilbordu

1. **Bilbord má byť vizuálne nápadný,** graficky, koloricky, kompozične príťažlivý a obsahom presvedčivý (kultúrny program, nový výrobok, nové služby a pod.). Reklamné agentúry sú si vedomé toho, že súčasný bilbord ako opticko-vizuálny komunikát býva úspešný zásluhou príznakovej, často expresívnej lexiky, šokujúcej kombinácie farieb, ale i evokovaním pozitívnych

a negatívnych emócií najmä vtedy, keď sa zásluhou výrazu dostaví i emocionálna spätná väzba. To je jeden z dôvodov, prečo bilbord rád využíva obrázky a farby, napr. čierno-biele obrázky hladujúcich detí, angažované bilbordy pri protestných postojoch proti inte-

rupciám, pri kauze Gorila alebo v súvislosti s rómskou problematikou. Výnimkou sú niektoré predvolebné bilbordy, ktoré zámerne chcú pôsobiť na racio prijímateľa, a preto siahajú po informáciách s číslami, percentami, hodnotiacimi slovami a pod. (Komplexne o predvolebných politických bilbordoch pozri Patráš, 2009, s. 111 – 120.) V oboch prípadoch je čitateľný zámer o symetriu medzi formou a obsahom.[2] Ak sa na bilborde stretnú výrazy z dvoch rozdielnych semiotických sústav, môžu vstúpiť, a často aj vstupujú, do komplementárneho vzťahu, resp. prvky z inej semiotickej sústavy, napr. noty, suplujú jazykovú sústavu, napr. bilbord informujúci o pripravovanej premiére muzikálu alebo koncertu. Pri hodnotení výrazovej stránky nie je neobvyklé, že kolorika a obrázok majú vyššiu výpovednú hodnotu ako slovo, vnímajú sa ako primárni nositelia informácie, kým verbálne výrazy vystupujú v komplementárnej funkcii (podrobnejšie Čechová et al., 2008, s. 275).

2. **Bilbord má byť čitateľný** aj pre pohybujúceho sa čitateľa. Text sa číta vertikálne, je hierarchizovaný, čo garantuje grafika a kompozícia. Čitateľnosť znamená tiež jeho zrozumiteľnosť, ktorá je jednou z podmienok nielen percepcie, ale i zapamätania obsahu. Usporiadanie prvkov grafickej reči do vzťahov pomáha percipientovi zorientovať sa v komunikáte a posúva ho k osobnému rozhodovaniu. Hoci ide len o etapu formálnej analýzy povrchovej štruktúry reklamného komunikátu, pre percipienta je to nevyhnutná etapa pred následnou interpretáciou a porozumením.
3. **Bilbord má byť stručný**: J. Mistrík prirovnáva štylistiku plagátu k štylistike telegramu, pretože text plagátu je často agramatický a veľmi často využíva elipsu. Z. Křížek (2012, s. 56) pokladá reklamný text za **umenie skratky**.[3]

[2] *Ikonicko-symbolický princíp* – motivované znaky, symetria alebo zámerná asymetria – *arbitrárny princíp* vzťahu forma – obsah, nemotivované znaky, symetria, ale i asymetria (Sabol, 2004, s. 31 – 36).

[3] Zásadný rozdiel medzi bilbordom a ostatnými žánrami informačnej modelovej štruktúry je v kompozícii, v téme a v jazyku, čo ovplyvňuje aj ich zaradenie k funkčným štýlom (napr.

4. **Bilbord je aktuálny**: ani najlepší text nesplní svoju funkciu, ak ho ani adresát z cieľovej skupiny nepochopí, ak nie je ponúknutý v správnom čase a ak nie je zverejnený v správnom priestore: *Poď do školy a uži si študijný pobyt* (vysoká škola ponúka štúdium blízko existujúcich stredných škôl v čase podávania prihlášok); *Život, tak ako futbal, je plný úspechov aj pádov. S nami zvládnete oboje* (banka reaguje na práve konajúce sa majstrovstvá sveta vo futbale). Pri nesprávnej percepcii príjemca nedokáže správne interpretovať informáciu a nepochopí zámer jej autora. Pri voľbe komunikačnej sústavy sa očakáva, že autor (emitor) a adresát disponujú rovnakými alebo blízkymi asociáciami, ktoré uľahčia dekódovanie a pozitívne ovplyvnia porozumenie aj v prípadoch neobvyklých kolokácií, čím eliminujú prípadné neporozumenie komunikačnému zámeru.

Aktuálnosť ako dôležitý znak korešponduje s vymedzením bilbordu ako žánru v rámci informačnej modelovej štruktúry, pričom sa zdôrazňuje jeho časová a dobová obmedzenosť a individuálna modifikácia (viac Findra, 2004, s. 277). Modifikovateľnosť obsahu a napĺňanie konkrétnej komunikačnej funkcie robí z bilbordu dynamický jav s dočasnou podobou: podľa toho, akú časovú perspektívu bilbord implikuje, môže ísť o informácie dlhodobé (nový obchod, nová služba a pod.), o informácie s obmedzenou účinnosťou (napr. predvolebné bilbordy) a o informácie aktuálne alebo krátkodobé (upútavka na kultúrny program).

Bilbord ako komplexný komunikát

Reklamné komunikáty majú spoločného menovateľa v tom, že sú komponované na pozadí informačného slohového postupu, ktorý pri svojej inkohéznej a inkoherentnej štruktúre umožňuje uplatniť sa výrazovým prostriedkom rozličných semiotických sústav. Pri žánrovej klasifikácii sa tak môžu zaradiť k publicistickému alebo k admi-

---

reklamný inzerát patrí do publicistického štýlu, inzerát o výberovom konaní do administratívneho štýlu). Informačná a perzuazívna funkcia bilbordov odráža vlastnosti publicistického štýlu, hoci pri dosahovaní komunikačných zámerov sa vlastnosti uvedených štýlov „prekračujú“. Takéto situácie kongruujú s názorom, že publicistický štýl implikuje aj prvky „reklamného štýlu“ (pozri viac Čmejrková, 2000; Srpová, 2007).

nistratívnemu štýlu. Otázkou je, či tieto komunikáty, ktoré síce funkčne a opodstatnene, ale predsa dominantne využívajú mimojazykové výrazové prostriedky, možno pokladať za slovesné žánre.[4] Akcentovanie výtvarných prvkov ako jedinečných prostriedkov vizualizácie vedie niektorých autorov k názoru, že slovo v takýchto žánroch vystupuje skôr ako opora vtedy, ak obrázok nevypovedá dostatočne, a tak hrozí, že príjemca nepochopí zámer autora (pozri napr. Gero, 2004, s. 253).[5] J. Sabol vzťah obrazu a textu na bilborde pokladá za funkčné využívanie komunikačných kódov dvoch semiotických sústav, ktoré možno má opodstatnenie v prítomnosti dvojúrovňového vzťahu percepcie, zahrnujúcej (1) vizuálne vnímanie a (2) porozumenie (dekódovanie, interpretácia) (viac Sabol, 2004, s. 30 – 36).

O. Šoltys v súvislosti s otázkami mediálnej komunikácie podobne konštatuje, že bilbord ako komplexný komunikát využíva najmenej dva semiotické kódy, pričom ich výpovedná hodnota sa dosahuje uplatňovaním vhodne zvolených princípov, a to (1) princípu harmónie ako vzťahu medzi verbálnymi a neverbálnymi kódmi a/alebo (2) princípu dominancie, keď neverbálny kód, napr. farba, obrázok, plnia dominantnú funkciu a jazyk je komplementom výrazovej kompozície. Nevylučuje ani využívanie 3. princípu substitúcie, pri ktorom obraz v snahe upútať pozornosť supluje slovo alebo slovo nahrádza inú semiotickú sústavu, napr. vzorec, morzeovku a i. (Šoltys, 2004, s. 257 – 263).

V súvislosti s bilbordom, ktorý pokladáme za špecifický komunikačný žáner, budeme sledovať najmä jeho jazyk, pretože je najvhodnejším nositeľom aktuálneho obsahu konkrétnej informácie. Vzhľadom na svoje funkcie a vlastnosti sa bilbord pokladá jednak za propagačný komunikát, pretože jeho frekventovaným obsahom je politická reklama, ktorej imanentnou súčasťou je persuázia, jednak za reklamný komunikát s výraznými komerčnými znakmi, nesúci prvky

[4] J. Mistrík hovorí, že väčšinu týchto komunikátov nemožno pričleniť k slovesným žánrom jednak preto, že v nich prevládajú mimojazykové výrazové prostriedky, a aj preto, že klasifikačnými kritériami sú tu mimojazykové momenty a pokladá ich za špecifické dorozumievacie útvary (Mistrík, 1985, s. 383).

[5] Synestetické obrazy, pri ktorých sa viac obrazov podieľa na tvorbe vnemu, je možné vytvoriť aj s pomocou jazykových prostriedkov (metafora, epiteton ornans, personifikácia a i.). Pri bilborde sa aktivuje najmä zrak, ktorý sa podľa experimentov viac ako 80% zúčastňuje na percepcii vnemov využívajúcich nielen koloriku, grafiku, priestor, kompozíciu, ale v písanom texte i jazyk.

nielen informácie, ale i skrytej manipulácie (porov. Doubravová, 2002). Funkcia komunikátu súvisí s jeho komu-nikačným zámerom, s adresátom a s viacerými extralingválnymi faktormi. Komunikatívna funkcia je verbalizovaná jazykovou formou, ovplyvňovaná mimojazykovou situáciou a jej interpersonálnosť zrkadlí vzťahy medzi komunikátorom a komunikantom, resp. medzi produktorom a adresátom. Vo všeobecnosti možno komunikatívne funkcie členiť:

1. na iniciačné funkcie: vytvárajú podnety na verbálne alebo neverbálne konanie adresáta, formulujú sa napr. ako otázky, ponuky alebo rozkazy;
2. na reakčné funkcie: sú vyvolané verbálnym alebo neverbálnym konaním produktora a adresát na ne reaguje svojou odpoveďou, sľubom, výčitkou a pod.

Ak bilbord ako žáner má povahu komplexného komunikátu, môžeme konštatovať, že komunikatívne funkcie a ciele bilbordov kopírujú funkcie a ciele publicistického a administratívneho štýlu. Informácia na bilbordoch je stručná, ale má ambície presvedčiť adresáta a ovplyvniť jeho rozhodovanie. V psychológii komunikácie sa uvádzajú aj ďalšie funkcie komunikácie (porov. napr. Vybíral, 2000; Hoffmannová, 1997 a i.), ktoré ovplyvňujú a modifikujú klasickú komunikačnú paradigmu.

Kooperácia, kontakty a kombinácie komunikatívnych funkcií sa úspešne využívajú na bilbordoch:

<table>
<tr><th colspan="2">bilbord</th></tr>
<tr><td>informuje + presviedča
+ manipuluje
⇩
informačná + persuazívna
+ manipulačná funkcia</td><td>informuje + presviedča + motivuje
⇩
informačná + persuazívna +
apelovo-konatívna funkcia</td></tr>
<tr><td>je krátkodobá alebo strednodobá
adresátom pripomína značku produktu
pojmovú metaforu využíva
na propagačnú funkciu
dynamické kolokácie vytvárajú
prostredie pre persuazívnu
a emocionálno-expresívnu funkciu</td><td>persuazívna a motivačná funkcia
argumentácia a sugescia plní apelovo-konatívnu funkciu, vytvára tlak na
adresáta, uchádza sa o jeho priazeň:
motív zmeny životného štýlu:
Keď si kúpiš toto, tak ...;
motív zmeny prostredia, napr. ako
pozvanie do lepšej spoločnosti</td></tr>
<tr><td colspan="2">modifikácia komunikačnej paradigmy</td></tr>
</table>

K základným komunikatívnym funkciám bilbordov patria najmä nasledovné funkcie**:**

- **informačná funkcia**: jej úlohou je informovať, t. j. odovzdať adresátovi správu, doplniť, zverejniť, t. j. oznámiť novú informáciu. Vecná informácia je hodnotná na bilbordoch prezentujúcich kultúrne podujatia, alebo akcie nákupných stredísk, napr. ***Bábkarská Banská Bystrica 16. ročník MFSBD*** + *dátum*, ***Letná kolekcia 2012 už v predaji***. Informačnú funkciu nezriedka sprevádza subjektívne alebo účelové inštitucionálne (manipulatívne) stanovisko, ktoré na jej primárnu funkciu navrstvuje ďalšiu, napr. persuazívnu, expresívnu alebo apelatívnu funkciu, napr. ***Outdoorová premiéra Tanec medzi črepinami*** + *miesto a čas* + *logo organizátora* **+ *vstup voľný;*** ***Slovenské*** *mliečne výrobky majú na obaloch toto označenie:* ***SK****;* ***Najúspešnejší*** *český* ***HIT*** *muzikál xxx v Bratislave;*

optimálny model informačnej funkcie
neosobná syntaktická konštrukcia
+ bezpríznakové lexikálne prostriedky
+ jednoznačný a zreteľný pragmatický zámer

V sledovanej výskumnej vzorke bilbordov ako veľkoplošnej exteriérovej reklamy informačnú funkciu najčastejšie plnili oznamovacie vety, substantíva, adjektíva a ďalšie údaje, týkajúce sa rozličných okolnostných a časových referencií. Nie je neobvyklé, že niektorý informačný prvok v štruktúre bilbordu funkčne nahradil obrázok napr. dieťaťa na bilbordoch *Slovenské mlieko je kvalitné a plné zdravia;* matraca v súvislosti so *Štúdiom zdravého spánku;* hlavného protagonistu muzikálu na bilborde *Outdoorová premiéra Tanec medzi črepinami;* ušľachtilej konskej hlavy na pozvánke *9. medzinárodnej výstavy koní;* informáciu v niektorých prípadoch dopĺňala aktuálna webová adresa, pretože bilbord rešpektuje jazykovú ekonómiu a nechce byť presýtený mnohými informáciami.[6] V situácii, keď možno počítať s *informovaným* adresátom, vecnosť emitovanej informácie garantuje (aj) referenčná funkcia (napr. vývojové bilbordy).

[6] Rešpektujúc platný autorský zákon v príspevku neuvádzame názvy, konkrétne údaje a kontakty bánk, mobilných operátorov a i. inštitúcií a firiem. Z toho istého dôvodu nie je možné použiť v príspevku ani fotokópie interpretovaných bilbordov.

- výrazové prostriedky plniace **persuazívnu funkciu** majú za úlohu presvedčiť adresáta o niečom, dosiahnuť, aby pozmenil názor, chcú ho získať na svoju stranu, alebo sa snažia ovplyvniť jeho hodnotenie alebo postoj, pričom nie je zriedkavosťou skrytá manipulácia. Persuazívna funkcia v komunikácii má nielen iniciačnú, ale aj reakčnú povahu. Frekventovanými pragmatickými prostriedkami[7] sú neosobné formulácie, údaje a fakty vzbudzujúce dojem nevyhnutnosti.[8] Ich lexikálna a štylistická charakteristika je vhodná na presmerovanie pozornosti adresáta od niečoho, za čo zodpovedá autor, ktorý však v tomto kontexte nechce pripustiť ani minimálnu mieru zodpovednosti k niečomu. Tým, že vťahujeme adresáta do hry, prenášame na neho istú (spolu)zodpovednosť za vývoj udalostí, napr. (*Keby niečo ...) Bola by veľká škoda, keby ste nemali poistený majetok* (poisťovňa); *(Úver na bývanie raz-dva.) A s kým bankujete vy?* (banka) (porov. Beck/ová, 2007, s. 122).

Pragmatika vstupuje do komunikácie ako sociálnej interakcie tým, že sa podieľa na vzájomnom ovplyvňovaní postojov a konania účastníkov komunikácie, pragmatické prostriedky sa spolupodieľajú na dosahovaní týchto zámerov. Modifikácia komunikačného modelu súvisí so zmenou komunikačnej paradigmy, iniciovanej funkciou sémantických prostriedkov v konkrétnom komunikáte. V takto chápanom komunikačnom procese je dôležité pochopiť (skutočný) zmysel (nielen explicitný význam) vyslanej informácie, pretože ten môže byť „prekrytý" jazykovými prostriedkami plniacimi (aj) iné funkcie:

informačno-komunikačný model	percepčno-komunikačný model
kto? čo? komu? prečo? ako? kedy?	
primárny je význam informácie využívané jazykové prostriedky majú relatívne ustálený význam, autor (produktor) neriskuje nepochopenie adresáta forma korešponduje s obsahom	dôležité je, čo sa informáciou mieni, odkryť zámer a myslenie autora (produktora), pochopiť jeho hodnoty jazyk je v symetrii s významom, je možný i asymetrický vzťah

[7] *Lasswellova formula:* kto – čo – komu – akým kanálom – s akým výsledkom (hovorí), t. j. aký zmysel má povedané: Lasswell, 1927. Recipient je ten, ktorý dotvára význam. Komunikácia je sociálna interakcia, v komunikácii ide o vzájomné dorozumievanie a ovplyvňovanie. Cesta od významu k zmyslu je cestou, ktorú nastúpila jazykoveda po pragmaticko-komunikačnom obrate (viac pozri Kořenský, 2010, s. 63 – 71).

[8] „... aktualizácie, parafrázy označujú také zmeny v ustálenom lexikálnom zložení, syntaktickom alebo morfologickom stvárnení, ktoré narúšajú ustálený význam, prinášajú modifikáciu pôvodného významu" (Glovňa, 2002, s. 55).

Presviedčanie niekedy prekračuje svoje hranice a dochádza k manipulácii adresáta, pretože sú mu z komerčných dôvodov vnucované isté produkty, služby a pod., ktoré zaručujú napr. úspech, pohodu, harmóniu. Presviedčanie môže nenápadne prerásť do manipulácie vtedy, keď prestane fungovať racionálna argumentácia. Úspešnosť presviedčania závisí od výrazových prostriedkov, ktoré sú rámcované zvolenou stratégiou komunikátora: napr. risk *versus* opatrnosť. Niektoré techniky uplatňované pri manipulácii možno pokladať za neférové ovplyvňovanie, ktoré má podobu napr. skrytého alebo verejného vyhrážania, vzbudenie súcitu alebo utváranie nejakých zoskupení. Presviedčanie nemusí byť vždy manipulácia. Bilbord neoslovuje adresáta ako konkrétny subjekt, hoci v niektorých prípadoch sa tak „tvári" (napr. využívanie 2. os. sg). Spravidla ide o konkrétnu cieľovú skupinu, ktorú vymedzuje zvolenými verbálnymi i neverbálnymi prostriedkami. Napr.:

- ✓ kolokvializmy a slangizmy: ***makajte*** *po televízor... za 1 €, to nie je* ***ofajč***, ***dajte kopačky*** *svojej* ***starej*** (telke);
- ✓ personifikácie: *nakŕmte svoj šatník*; *kúpte si slniečko* (nadácia); *On a Ona za jednu cenu* (svadobný salón), *Ťahá sa s vami vysoký úrok*? (banka)
- ✓ alúzie: *O troch centoch* (výstava); *Slovenka ... aj mňa dostala* (názov časopisu/žena Slovenka); *peniaze nikomu z neba nespadnú* (pôžičkáreň);
- ✓ superlatívy adjektív: ***najlepšie*** *ceny pozemkov rodinných domov, doprajte si aj vy len to* ***najlepšie*** (optický internet), najlepšie *ceny korčulí* (shop)*, predávame* ***najrýchlejšie*** *reality, nenechajte si ujsť* ***najväčšiu*** *grilovačku na Slovensku!,* ***najvýhodnejšie ceny*** (dvere);
- ✓ frekventované adjektíva s jednoznačným významom: ***dobrá*** *známosť* (pôžičkáreň), ***rozprávkové*** *prázdniny* (cestovná kancelária), *výpredaj za* ***šialené*** *ceny* (určite bezkonkurenčne najlepšie);
- ✓ gramatické kategórie slovies, najmä osoba a číslo:
- ▪ 2. osoba plurálu (anonymný adresát): ***získajte*** *palivo za 0 € až na celý rok;* ***príďte si*** *po domáci neobmedzený internet;* ***Schudnite ... jedzte*** (diéta)*;* ***Platíte*** *veľké dane?* ***Zmeňte*** *účtovníka.* (agentúra); *Aj* ***vy chcete bývať*** *v slnečnom byte s výhľadom?;* ***Nalepte si*** *výhry!* ***Vyhrajte*** *...* (čerpacia stanica); ***Odkliknite*** *si dovolenku;* ***Volajte a píšte*** *donekonečna ...* (mobilný operátor), ***Využite*** *svoj smartfón naplno s aplikáciou GO* (mobilný operátor)*;* ***Majte*** *firmu pod palcom*

(tablet, smartfón + internet ponúka mobilný operátor); ***Nenechajte*** *si ujsť najväčšiu grilovačku na Slovensku!* (pozvánka mesta);

- inkluzívny plurál: ***kupujme*** *výrobky s týmto logom, podporíme Slovensko!;*
- autorský plurál: *Len* ***my vám vrátime*** *všetky úroky****; Otvorili sme pre vás*** *dvere.*
- 2. osoba singuláru: ***Poď*** *do školy a* ***uži si*** *študijný pobyt* (zahraničná VŠ); ***Uži*** *si kolekciu XXX* (oblečenie); ***Objav*** *svoj cyklosvet* (športservis*),* ***Zober*** *loptu, nie drogy*; ***Adoptuj*** *kravičku svojmu dieťaťu* (mliečne výrobky);

✓ elipsa: *paušál s telefónom a neobmedzenými SMS do všetkých sietí v SR; Každá druhá tehla zadarmo + iba u nás – 50%; U nás najvýhodnejšie! Nábytok lacnejší ako u výrobcov!; Menej fám, viac faktov. Menej nudy, viac noviniek. Menej senzácie, viac serióznosti.* (denník); *Úver na bývanie raz-dva; Hurá do záhrady!* (TV program), *Garážové brány – pohony vstupných brán; Bažant xxx osviežujúce spojenie výnimočných chutí; Keď váš domov vyhlási poplach. K poisteniu domácnosti a nehnuteľnosti ZDARMA asistenčná služba.* (poisťovňa);

✓ slogany: *Po svete širom jedine s FIROM* (cestovná kancelária); *Firmám ľudí, ľuďom prácu* (agentúra); *My cvičíme s cenami, ty cvičíš s nami* (fitnes);

✓ zisťovacie interogatívne vety: ***Je*** *taxík naozaj drahé riešenie?****Je*** *niekedy zložité si ho objednať?; **Je** možnosť vybrať si z ponuky? **A** toto všetko **trvá** príliš dlho? **A** s kým **bankujete vy**?;**Platíte** veľké dane? **Zmeňte** účtovníka.* (agentúra); *Kto povedal, že* ***sporenie*** *nemôže mať* ***vyšší úrok ako termínovaný vklad?***

Jazyková manipulácia sa zakladá na premyslenej voľbe slov a na nekritickej percepcii prijímateľa informácie. Manipulovať znamená nielen ovplyvňovať, ale i regulovať vnímanie prijímateľa. Zo psychológie reklamy je známe, že vnímanie javu sa mení, nielen vtedy, ak je v spoločnosti konkurencia, ak sa ponúkajú iné možnosti porovnania napr. odkazmi na predchádzajúce úspechy, ale aj upútaním pozornosti adresáta na niečo, čo nás viacerých, resp. všetkých spája a pod. Naša výskumná vzorka (200 bilbordov) ukázala, že psychologické ovplyvňovanie sa dosahuje najmä takými jazykovými prostriedkami, ktoré sú nositeľmi príznakov neurčitosti,

neporovnateľnosti, najvyššieho stupňa kvality, nedostatočne overených skutočností a pod. (*Úver na bývanie raz-dva*; *Keby niečo*...).

✓ Vhodnými lákajúcimi, *akoby* presvedčujúcimi a (skryto) manipulujúcimi slovami sú **neurčité, ale aj určité číslovky, zámená, adjektíva**, napr. *Úplne nové Vxxx... také ako **Vy,** Pre **každého** Pre **hocikoho** Pre **Vás***; *Ponúkame **všetky** možnosti cestovania* (CK);***Vlastný** kúsok Bratislavy Zelený dvor **to najlepšie** 2-izbový byt (od) **47 000 €***; *Príďte si po **neobmedzený** internet dostupný **takmer** na celom Slovensku len za ...*(mobilný operátor); *Paušál s telefónom a **neobmedzenými** SMS do **všetkých** sietí v SR* (mobilný operátor); *Príďte si po **najvýhodnejší** internet ...* (mobilný operátor); *Len **my** vám vrátime **všetky** úroky. Pri **každom** nákupe na splátky*; *Reality Market – **váš** partner na trhu nehnuteľností*; *Bývajte **v obľúbenej** lokalite ... **Prekvapivá zľava** 15% na vybrané byty.*

Analyzovaný materiál priniesol i nasledovné frekventované persuazívno-manipulačné jazykové prostriedky:

✓ **opakovanie kľúčových slov** v sledovanom období orientovaných najmä:

- ***na kvalitu*** slovenských výrobkov ako súčasť celoslovenskej masívnej kampane: *Slovenské jogurty sú kvalitné a plné šťastia; Kvalita z našich regiónov: Kupujme výrobky s týmto logom, podporíme Slovensko;*
- ***na výpredaje***: *Výpredaj za šialené ceny; Späť do školy získaj zľavu na produkty Adidas a Nike* (nový školský rok);
- **na najvýhodnejší internet**: *Príďte si po **neobmedzený** internet dostupný **takmer** na celom Slovensku len za ...*(mobilný operátor); *Paušál s telefónom a **neobmedzenými** SMS do **všetkých** sietí v SR* (mobilný operátor); *Len **my** vám vrátime **všetky** úroky. Pri **každom** nákupe na splátky* (konkretizovaná podmienka);

✓ **sugestívne a rétorické otázky**: *A s kým bankujete vy?; Vieš, o čom to bude?*

✓ **výzvové vety**: *kupujme; príďte si; Získajte palivo **za 0 € až na celý rok!***

✓ **záporné slovesá**: *Nemyslíte si? Ďakujem, že mi **nepredávate** cigarety, lebo **nie som** plnoletý. Vek **nemám** napísaný na čele,...;*

✓ **elipsy** *Firmám ľudí, ľuďom prácu* (počas krízy aktuálne); *Nábytok **lacnejší** ako u výrobcov! **Každá** druhá tehla zadarmo + iba **u nás** – 50% len do ...; **Dobrá známosť – hotové peniaze*** (= pôžičkáreň)

optimálny model persuazívnej funkcie
syntaktická konštrukcia s výrazne zastúpenou modálnosťou
+ nocionálne a expresívne lexikálne prostriedky
+ pragmatický zámer,
ktorý dosahuje vysoké hodnoty

- **expresívno-apelatívna funkcia** je iniciačná funkcia a znamená vyvolávanie verbálnych alebo neverbálnych reakcií na strane príjemcu. Apelatívnu funkciu má napr. žiadosť, prosba, rada, návrh a pod. Na zdôraznenie **expresívnosti komunikatívnej funkcie** sa v analyzovanom materiáli najčastejšie využívali:

✓ **modálne a iné príznakové slovesá,** ktoré sugestívne oslovujú, ponúkajú a apelujú: ***Odkliknite si** dovolenku* (CK); ***Poď** do školy a **uži si** študijný pobyt* (zahraničná VŠ); *Pitná voda nie je samozrejmosť*. ***Pomôžte** nám to zmeniť*. (nezisková organizácia*); Ani **ty** nesmieš robiť, čo máš rád?* (nezisková organizácia)*; Aj **ty si musel** opustiť svoj domov?* (nezisková organizácia)*;*

✓ **elipsa**: *Malý krok k veľkým vedomostiam* (detská univerzita); *O troch centoch* (výstava v detskom múzeu); *Bielenie zubov bezbolestné, bez použitia peroxidu; Nová kniha v predaji ...; Rozprávkové prázdniny na dosah ruky* (CK);*Výhodnejšie riešenie? Naše havarijné poistenie* (poisťovňa).

optimálny model expresívno-apelatívnej funkcie
expresívna syntaktická konštrukcia
+ modalita vety a expresívne lexikálne prostriedky
► pragmatický zámer

- **konatívna – apelatívna funkcia** sa vyznačuje tým, že komunikátor chce ovplyvniť komunikantov a prinútiť ich konať (niečo vykonávať).Tento cieľ sa úspešne dosahuje využívaním:

✓ 2. osoby plurálu pri oslovovaní anonymného adresáta: ***získajte** palivo za 0 € až na celý rok; **príďte si** po domáci neobmedzený internet; **schudnite... jedzte***; ***Platíte** veľké dane? **Zmeňte** účtovníka.* (agentúra); *Aj **vy chcete bývať** v slnečnom byte s výhľadom?; **Nalepte si** výhry! **Vyhrajte** ... poukážky*; ***odkliknite** si dovolenku; **Volajte***

*a **píšte** donekonečna ...;**Využite** svoj smartfón naplno s aplikáciou GO; **Majte** firmu pod palcom* (tablet, smartfón + internet); *Nenechajte si ujsť **najväčšiu grilovačku** na Slovensku*!;

✓ inkluzívneho plurálu: ***Kupujme** výrobky s týmto logom, **podporíme** Slovensko!* alebo nadväzovanie osobného kontaktu zámenami *my – vám, my – vás*: Len ***my vám*** vrátime všetky úroky; *Otvorili sme (my) **pre vás** dvere.*

✓ 2. osoby singuláru oslovujúc konkrétnu cieľovú skupinu: ***Poď** do školy a **uži si** študijný pobyt*; ***Uži** si kolekciu XXX*; ***Objav** svoj cyklosvet* (športservis); ***Zober** loptu, nie drogy; **Adoptuj** kravičku svojmu dieťaťu.*

optimálny model konatívno-apelatívnej funkcie
jazykové prostriedky oslovujúce adresáta:
2. os sg – 2. os. pl – inkluzívny plurál
► spätná väzba formou adresátovej reakcie
zrkadlí úspešnosť komunikatívnej funkcie

- **formatívna funkcia** býva na bilbordoch zriedkavá, na rovine je originálna, napr. *Ďakujem, že mi nepredávate cigarety, lebo nie som plnoletý. Vek nemám napísaný na čele, ale v občianskom preukaze.*

Interpretácia výskumnej vzorky ukazuje, že bilbord ako vizuálno-slovesný komunikát využíva viacero komunikačných sústav a simultánne spravidla plní niekoľko komunikatívnych funkcií. Jazyk reklamného pútača je nielen dôležitým nositeľom informácie, ale aj vhodným prvkom persuázie, skrytej manipulácie a i. funkcií. Funkcie bilbordu majú byť čitateľné, a preto pri koncepcii a kompozícii bilbordu ako aktuálneho komunikačného rámca je dôležité predpokladať, čo očakáva, ako myslí a ako bude reagovať adresát. Je potešiteľné, že niektoré reklamné agentúry už v súčasnosti vedia, o čom a ako majú bilbordy hovoriť.

LITERATÚRA

BECK/OVÁ, Gloria. 2007. *Zakázaná rétorika. 30 manipulativních technik.* 268 s. Praha : Grada Publishing, 2012. 268 s. ISBN 978-80-247-1743-2.

BUZÁSSYOVÁ, Klára – JAROŠOVÁ, Alexandra (eds.) 2006. *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]* Bratislava : VEDA, 2006. 1134 s. ISBN 80-224-0932-4.

ČECHOVÁ, Marie – KRČMOVÁ, Marie – MINÁŘOVÁ, Eva. 2008. *Současná stylistika*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 1. vyd. 381 s. ISBN 978-80-7106-961-4.

ČMEJRKOVÁ, Světla. 2000. *Reklama v češtině. Čeština v reklamě*. Praha : Leda, 2000. 266 s. ISBN 80-85927-75-6.

DOUBRAVOVÁ, Jarmila. 2002. *Sémiotika v teorii a praxi. Proměny a stav oboru do konce 20. století.* Praha : Portál 2002. 159 s. ISBN 80-7178-566-0.

FINDRA, Ján. 2004. *Štylistika slovenčiny.* Martin : Osveta, 2004. 232 s. ISBN 80-8063-142-5.

GERO, Štefan. 2004. Vzťah obrazu a textu v masmediálnej komunikácii. In *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach.* 5. medzinárodná konferencia o komunikácii. Banská Bystrica 3. – 4. 9. 2003. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, Pedagogická fakulta, 2004, s. 249 – 256. ISBN 80-8055-979-1.

GLOVŇA, Juraj. 2002. *Dynamika kódu a reči. Lingvistické štúdie*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2002. 152 s. ISBN 80-8050-505-5.

HOFFMANNOVÁ, Jana. 1997. *Stylistika a ...* 1.vyd. Praha : Trizonia, 1997. 200 s. ISBN 80-85573-67-9.

KOŘENSKÝ, Jan. 2010. Lingvistika po komunikačním obratu a její sémiotické reflexe. In *Odkazy a výzvy modernej jazykovej komunikácie.* Zborník príspevkov zo 7. medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 23. – 24. 09. 2009 v Banskej Bystrici. Ed. J. Klincková. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2010, s. 63 – 71. ISBN 978-80-8083-960-4.

KŘÍŽEK, Zdeněk – CRHA, Ivan. 2012. *Jak psát reklamní text*. 4. vyd. Praha : Grada Publishing, 2012. 224 s. ISBN 978-80-247-4061-4.

LASSWELL, Harold. 1927. *Propaganda techniques in the world war*. New York : Knopf, 1927.

MISTRÍK, Jozef. 1975. *Žánre vecnej literatúry*. Bratislava : SPN, 1975, s. 133 – 134.

MISTRÍK, Jozef. 1985. *Štylistika.* 1. vyd. Bratislava : SPN, 1985. 584 s.

PATRÁŠ, Vladimír. 2009. *Sociolingvistické aspekty elektronicky podmienenej komunikácie*. *Predvolebný bilbord v mechanizme politickej persuázie (Na príklade parlamentných volieb 2006 v Slovenskej republike)*. Karviná : Slezská univerzita OPF, 2009. 149 s. ISBN 978-80-7248-522-2.

SABOL, Ján. 2004. Semiotické pozadie komunikačných sústav. In: *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach.* 5. medzinárodná konferencia o komunikácii. Banská Bystrica 3. – 4. 9. 2003. Ed. V. Patráš.

Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela – Fakulta humanitných vied, Pedagogická fakulta, 2004, s. 30 – 36. ISBN 80-8055-979-1.
SRPOVÁ, Hana. 2007. *Od informace k reklam*ě. Ostrava : Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2007. 269 s. ISBN 8073682656.
ŠOLTYS, Otakar. 2004. Komplexní komunikát a ikonizace mediální krajiny. In: *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach.* 5. medzinárodná konferencia o komunikácii. Banská Bystrica 3. – 4. 9. 2003. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela – Fakulta humanitných vied, Pedagogická fakulta, 2004, s. 257 – 263. ISBN 80-8055-979-1.

Doc. PhDr. Jana KLINCKOVÁ, PhD.
Filozofická fakulta UMB
Katedra slovenského jazyka a komunikácie
Tajovského 40
P. O. Box 263
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKO
janka.klinckova@umb.sk

ŠTO MUŠKARCI ŽELE...
REKLAMNE STRATEGIJE (NA PRIMJERU REKLAMIRANJA PROIZVODA NAMIJENJENIH MUŠKARCIMA)

Anastazija Vlastelić

WHAT MEN WANT...
ADVERTISING STRATEGIES (ON THE EXAMPLE OF PRODUCTS FOR MEN)

Manners of transmitting messages about a certain product or service that has been offered to the market and consumers (regardless of various media) are permanent and are based on the human community as a whole. The linguistic code, along with the acoustic and visual one, is definitely the key factor in shaping of an advertising message since the permanent creation of new semantic fields encourages our cognitive and emotional reactions.

The paper presents the results of advertising the linguistic code analysis and linguistic strategies of advertisers focusing on men as a target group. Those are the products that were until recently exclusively designed for women.

KEYWORDS
communication, human community, linguistic code, linguistic strategies, advertising

1. Uvod

Brojne su i svakodnevne potvrde raznovrsnih utjecaja medija na suvremeno društvo. Ipak, sustav definiranja sebe i odnosa prema drugima kroz robu široke potrošnje, začet proizvodnim i potrošačkim procvatom 20-ih godina prošloga stoljeća, predstavlja dominantnu kulturu 20. stoljeća (Cross 2000). Uvjerenje da roba daje značenje pojedincima i njihovim ulogama u društvu pokazalo se pobjedničkom

ideologijom, iako nije imalo podlogu u formalnoj filozofiji, nije bilo zastupljeno kroz političke stranke i imalo očitoga vođu. „Raskid s usko nacionalnim obrisima svijeta, istočnim i zapadnim geopolitičkim blokovima, dogodio se silovitim transnacionaliziranjem društveno-političkoga ambijenta uslijed dominirajućih zakona tržišne ekonomije i profitu usmjerene prirode djelovanja i stvaranja, kao i digitalizacijom informaciono-komunikacijskih odnosa, sistema i procesa u društvu. Nastaju transnacionalne medijske korporacije koje od poticanja slobodnog mišljenja, participacije javnosti u kreiranju i oblikovanju društvene scene, njene uloge korektiva i regulatora vlasti posredstvom medija, prelaze na stimulaciju ljudskog duha jedinim zakonom koji priznaju – ekspanzije ponude na svjetska tržišta" (Došenović 2012). Drugim riječima, trošenje postaje jedno od temeljnih „vrijednosti" suvremenoga društva, a glavna metoda podupiranja toga i takvoga sustava jest upravo reklama.

„Reklama je, multiplicirajući spoznaje iz različitih domena ljudskoga djelovanja u skladu s tehnološkim i znanstvenim inovacijama ljudskoga društva, postala jedan od intenzivnih komunikacijskih kodova koji se otvaraju u stalnoj interakciji između pojedinca i svijeta" (Gjuran-Coha – Pavlović 2009: 42). Smisao je svake reklame da bude primijećena, prisutna u (pod)svijesti potrošača, za što su joj nužno potrebni različiti *referentni okviri*[1], od onih univerzalnih, općeljudskih, do onih specifičnih, relevantnih za određenu naciju, rodnu i spolnu, kulturološku, generacijsku, ali i svaku drugu pripadnost.

U svome su početku reklame imale najviše značajki administrativnoga, a nešto kasnije i novinarskoga stila, dok danas prevladava mišljenja da reklame čine poseban stil[2].

[1] Sintagma ´referentni okvir´ odnosi se na „skup značenja relevantnih za naša iskustva", odnosno „materijal iz kojega se oblikuje svjetonazor" (Belak 2008: 100).

[2] „Funkcionalna stilistika nije jednostavno odredila mjesto reklame u sistemu funkcionalnih stilova. U početku je bilo pokušaja da se reklama svrsta u administrativni stil /…/, zatim u publicistički, da bi se kasnije izdvojila kao zaseban stil" (Katnić-Bakaršić 2001: 186). Marina Kovačević i Lada Badurina govore o reklamnome diskursu kao podvrsti puno šireg multimedijalnoga diskursa jer „da bi reklamna poruka ostvarila željene učinke u globalnome multikulturalnome prostoru, ona se ustrojava mehanizmima nadilaženja limitiranosti svojih verbalnih sastojaka, kontinuirano zadirući u (najvećim dijelom parajezično ostvaren) konotativni plan poruke, pažljivim apostrofiranjem i diferenciranjem uključenih parajezičnih oznaka" (Kovačević – Badurina 2001: 158). Ipak, autorice se slažu da govor reklame blizak književnom izričaju, točnije govoru poezije „jer je i u jednome i u drugome slučaju riječ

Osnovno je obilježje reklamnih poruka mogućnost `korištenja i iskorištavanja` elemenata svih stilova (ne samo jezičnih) „pri čemu zvukovno i slikovno preuzima na sebe dio značenja poruke“ pa u reklami govorimo o „novu artificijelnu govoru, prilagođenu načinima izražavanja i konkretnim potrebama toga diskursnoga tipa“ (Kovačević – Badurina 2001: 160 – 161), odnosno umjetničkoj formi za sebe, koja svojim uradcima utječe natrag na kulturu, jezik, umjetnost, simbole, trendove; riječju: utječe na nas i našu svakodnevicu (Belak 2008: 104).

Jezični kod (koji sve više posustaje pred suvremenim ikoničkim prikazivanjem) „zajedno s akustičnim ili vizualnim kodovima, stalno otvara nova semantička polja, ali i naše različite misaone, emotivne i etičke reakcije“ (Gjuran-Coha – Pavlović 2009: 42). I on, kao i ostali kodovi koji su uključeni u neku reklamu, sudjeluje u njezinoj ključnoj ulozi – potaknuti kupca na akciju čiji je krajnji rezultat kupnja upravo toga proizvoda.[3] Zbog slojevitosti reklamne poruke, odnosno potrebi da privuče pozornost informacijom i/ili zabavom, čime će se uspostaviti odnos s potrošačem, u reklamama dominira konativna (apelativna) kao primarna funkcija teksta, koja uvelike određuje jezična sredstva koja se rabe u reklamama.

Budući da su jezične strategije hrvatskih reklama, reklamnih kampanja i slogana posljednjih desetljeća postale zanimljive i hrvatskim jezikoslovcima[4], ovdje navodimo tek zaključak tih istraživanja: jezik domaćih reklama pripada jeziku reklama svih kultura i nacija svijeta; on je kratak, sažet, razumljiv, moderan, kreativan, apelativan, često višeslojan i sofisticiran, spektakularan i ceremonijalan, nerijetko šokantan i agresivan (Udier 2006), sve u cilju ostvarivanja uspješne komunikacije s potrošačem.

---

o diskursnim tipovima koji teže ostvarivanju što prisnije veze s recipijentom“ (Kovačević – Badurina 2001: 159).

[3] Postoje brojne „formule za pisanje reklamnoga teksta (engl. *copywriting*)“, a sve su, očekivano, usmjerene na posljednji korak, odnosno kupnju proizvoda (usp. npr. Belak 2008; http://copyranger.com/21-incredible-copywriting-formulas-i-use, veljača 2013). Ipak, najpoznatija je AIDA, akronim nastao od riječi kojima se imenuju četiri ključna koraka reklamne strategije: *Attention, Interest, Desire, Action* (hrv. pozornost, zanimanje, želja, akcija).

[4] Usp. npr. Bagić 2006, Belak 2008, Fink 1997, Katnić-Bakaršić 2001, Kovačević – Badurina 2001, Singer 2006, Stolac 2000, Stolac 2004, Udier 2006 itd.

2. Istraživanje[5]

U radu se iznose rezultati analize jezičnoga koda reklame te jezične strategije oglašivača kojima su ciljana skupina muškarci, a riječ je o grupama proizvoda koji su donedavno bili namijenjeni isključivo ženama. Korpus za istraživanje bile su tiskane[6] reklamne poruke (print oglasi) proizvoda za njegu tijela i očuvanje zdravlja namijenjenih muškarcima.

3. Analiza rezultata

Suvremeni hrvatski autor reklamnoga teksta (engl. *copywriter*) Boris Belak (2008) navodi da se uspješnost (tiskanoga) reklamnoga teksta (engl. *body copy*) krije u zadovoljavanju pet temeljnih zahtjeva:

a) što kraće, to bolje
b) jasne, relevantne informacije
c) humor je dobrodošao
d) izbaciti 'pasivne' i ubaciti 'aktivne' riječi
e) završiti prednošću ponude.

Dakako, u tiskanim je reklamama upravo naslov (engl. *headline*) taj koji treba privući čitatelja, dok je uloga podnaslova (engl. *subheadline*), s rečenicom – dvije oglašivaču relevantnih informacija o proizvodu, potaknuti čitatelja na daljnje informiranje o proizvodu.

Novija istraživanja pokazuju da u suvremenoj komunikaciji sve više prevladavaju vizualni podražaji (dakako, auditivni i kinestetički su u nezanemarivu postotku osoba idalje relevantni načini komuniciranja) te su fotografije danas nezaobilazan dio tiskane reklame[7]. Naime, „fotografija daje relevantnost, bliskost stvarnosti i veću mogućnost poistovjećivanja ili postizanja emocije" (Belak 2008: 192), što uz suvremene tehničke mogućnosti digitalne

[5] Istraživanje je provedeno u ak. god. 2012./2013. u sklopu kolegija *Jezik reklama*, kojemu je nositeljica dr. sc. Diana Stolac, red. prof., a seminare izvodi autorica ovoga rada. Studenti Damjan Denona, Martina Draščić, Ines Gržinić i Larisa Štefančić prikupili su veći dio materijala na kojem je napravljena ova analiza.

[6] Osnovno su vrelo četiri godišta časopisa *Men´s Helth* (2008. – 2011.), no u analizu su uključene i novije reklamne poruke i iz drugih hrvatskih časopisa koji primarno nisu namijenjeni muškarcima.

[7] Johan Harms i Douglas Kellner (2004) navode da slikovni prikaz ima važniju ulogu nego lingvistički diskurs, jer dok je verbalno slikovito prikazivanje diskurzivno, vizualno je slikovito prikazivanje nediskurzivno, emocionalno, asocijativno, simboličko i fikcijsko. Od svoga je nastanka fotografija, za razliku od npr. crteža, predstavljala vjerodostojnu, neposredovanu kopiju stvarnoga svijeta, trag realnosti otkinut s površine stvarnoga svijeta.

fotografije i računalnu obradu uvelike pridonosi izgradnji imaginarnoga svijeta koji reklame predstavljaju.

Analizirani materijal pokazuje da u reklamiranju kozmetičkih proizvoda za muškarce prevladavaju dva osnovna načina, reklame smještene su uz rub stranice ili umetnute kao prilog na čitavoj stranici te promidžbeni tekstovi. U prvoj je skupini naglasak na fotografiji, a sam je reklamni oglas sveden tek na naziv proizvoda, odnosno robne marke (engl. *brand*), dok je podnaslov često na stranom jeziku (koji je nerijetko engleski, neovisno o zemlji porijekla same robne marke). Takav je tip oglasa češći u reklamiranju skupljih robnih marki jer je vizualni izgled reklamnoga oglasa općenito više usmjeren njegovoj kulturalnoj prezentaciji, odnosno stilu života koji se s njim povezuje, nego kvaliteti samoga proizvoda.

Druga je mogućnost da se uz sliku koja ističe kvalitetu proizvoda daju i (relevantni) podatci o sastojcima samoga proizvoda i (potvrđene) činjenice o njegovoj učinkovitosti.[8] Ovakve su reklame češće za proizvode koji su namijenjeni estetskom poboljšanju izgleda (koji je visoko na ljestvici vrijednosti suvremenoga društva!) ili zdravlju muškarca.

S druge strane, promidžbeni tekstovi u prvi plan stavljaju informaciju o događanju za koje se pretpostavlja da bi moglo biti zanimljivo muškarcima. Nerijetko je riječ aktivnostima koje pobuđuju

[8] Više o jezičnim strategijama u isticanju znanstvenih činjenica u reklamnom tekstu vidi u npr. Stolac 2004.

natjecateljski duh, ali i druženje, zabavu te nagrade zanimljive muškom spolu. Fotografija je u takvim reklamama vizualni podražaj koji svjedoči o pozitivnoj atmosferi, odnosno vrijednosti nagrade, dok sam proizvod nerijetko i nije prikazan. Ovakav tip prikrivenoga reklamiranja kojim se ističe korist (nagrada) od kupnje samoga proizvoda vrlo je čest u suvremenom reklamiranju jer sugerira višestruk dobitak od kupnje dotičnoga proizvoda, što svakom potrošaču i jest cilj.

Rečeno je da je ovo istraživanje usmjereno analizi reklamnih strategija u reklamiranju proizvoda namijenjenih njezi i očuvanju zdravlja, koji su dugi niz godina bili namijenjeni ponajprije ženskoj populaciji. Iako su muškarci ciljana grupa za ove proizvode postali tek posljednjih desetljeća, naša analiza pokazuje da velika većina reklamnih tekstova potvrđuje Belakove postulate uspješnoga reklamnog teksta, npr.:

Prva crta obrane

AKO PREVIŠE ZABRIJETE Nakon brijanja i jutarnjeg umivanja koža vam je kao brusni papir? Da ne spominjemo da na košulji imate bezbroj iritantnih mrvica kože koja vam se ljušti s lica. Rješenje je Shiseido men mouisturizing recovery cream. Ova je krema

vrlo učinkovita na koži koja je gruba zbog isušenosti ili oštećenja nastalih svakodnevnim brijanjem i ublažava iritacije. Poboljšava teksturu kože i istovremeno je hidratizira te je čini vitalnijom. Uz toliku njegu, vaš će ten biti ljepši, a koža bogatija vlagom.

Aludiranje na vojni diskurs u naslovu i poigravanje značenjima koje glagol *brijati*[9] ima u hrvatskom jeziku dobar su primjer efektnoga naslova i podnaslova, no reklamni je tekst ključan za konačnu odluku o želji kupca za navedenim proizvodom. Razumljivost, jednostavnost, čitkost, kratkoća, direktan i prijateljski stil tvorci reklamnih tekstova navode kao ključne odrednice reklama, koje su primijenjene i u navedenom primjeru.

Brojni su jezični i stilski postupci kojima se ostvaruje sadržaj reklamnih poruka, a kao kriterije za analizu odabrali smo, po našem mišljenju, pet najzastupljenijih u ovome korpusu:

– komunikacija
– glagolski oblici
– figure i tropi
– frazemski izrazi i njihove modifikacije
– evokativnost.

Dakako, i ostali će postupci biti komentirani na primjerima u kojima imaju relevantnu ulogu za semantiku reklame.

Jedan od vrlo čestih parajezičnih postupaka u reklamnom diskursu je takozvani letrizam (Kovačević – Badurina, 2001), odnosno razbijanje jezika na slova i slobodne kombinacije akustične, vizualne i dekorativne naravi,[10] npr.:

[9] Suvremeni hrvatski rječnici za značenje ovoga glagola navode: *brijati (se)*: 1. (koga/sebe) prikladnim priborom koji reže odstranjivati dlake s kože; 2. jako strugati, derati, hladiti (o vjetru) (http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=search, veljača 2013). Krajem 90-ih godina u zagrebačkom je urbanom govoru glagol *brijati* dobio i druga značenja, od *ljubiti se s nekim s kim niste u vezi*, *dobro se provesti*, *fantazirati*, *imati ideju*, do jednostavno *misliti*, *razmišljati*.

[10] Letrističkim se postupcima odašilje i ističe značenje, izaziva se raspoloženje i potiču asocijacije. Najtipičniji su i najčešći letristički postupci: kombinacija masnih i običnih slova, kombinacija verzala i malih slova, različiti oblici i tipovi grafema (fontova), te variranje njihovom veličinom, bojom i kombinacijama boja (određene upadljive boje koje predstavljaju neku konkretnu robnu marku), interpunkcija (posebice usklični) i slično (Udier 2006).

SVE JE U DULJINI.

Žene ne vole prekratko. Žene vole trodnevnu bradu. Senzacionalna inovacija iz Remingtona – HIGH PRECISION DESIGNER STUBBLE KIT, komplet za održavanje trodnevne brade 1 – 5 mm.

Privlačnost nikada ne umire.

Letrizam je u prethodnoj reklami svojevrsna vizualna podrška konotaciji seksualne naravi, koja je iznimno česta upravo u reklamama namijenjenim ponajprije muškoj populaciji, i to najčešće ikonički (npr. moda, automobili, alkoholna pića i sl.).[11] Koketiranje s temom seksualnosti u ovoj se reklami iščitava već od samoga naslova, koji je svojevrsna parafraza rečenici „Duljina nije važna“, te prvom rečenicom reklamnoga teksta. Uloga je seksualnih aluzija ovdje nedvojbeno u ostvarivanju specifičnoga humora prepoznatljivoga ponajprije mlađoj muškoj populaciji, čime se indirektno ostvaruje komunikacija s ciljanom publikom. Da je doista proizvod namijenjen muškarcima mlađe i srednje životne dobi, svjedoči i posljednja rečenica koja evocira pop-kulturu, točnije filmski naslov iz serijala o Jamesu Bondu „Sutra nikada ne umire“ (engl. *Tomorrow Never Dies* (1997)).

Kako je rečeno, proizvodi iz našega korpusa namijenjeni su ponajprije muškarcima mlađe i srednje životne dobi, što se potvrđuje i nerijetkom uporabom diskursa spomenute populacije, u kojoj riječi stranoga porijekla (najčešće iz engleskoga govornog područja) nisu rijetkost, npr.:

UMJEREN STYLING ZA MUŠKARCE UGLAĐENOG STILA. NOVO. JAKO UČVRŠĆIVANJE ZA NOV, PRIRODAN IZLED.
REAL STYLE PASTA ZA STYLING KOSE.
*za posebno jako, ali fleksibilno učvršćivanje

[11] „U reklamnom se diskursu nerijetko rabe konotacije seksualne naravi, iako zapravo izravni referent ne mora imati, i najčešće nema, nikakve veze sa seksualnošću. Takve se konotacije /.../ kreću u rasponu od vrlo banalnih do izrazito suptilnih. /.../ Takve poruke ostvaruju svoje učinke u permisivnom prostoru zapadne kulture, no one se istovremeno obrušavaju (i mogu biti kontraučinkovite za plasman proizvoda) na moralni podtekst supkulturnih grupacija (npr. religioznih skupina, patrijarhalnih segmenata društva itd.) “ (Kovačević – Badurina 2001: 158 – 159; o seksualnim aluzijama u hrvatskim reklamama i njihovoj (ne)funkcionalnosti usp. i http://www.poslovni.hr/mobile/marketing-i-mediji/seksualne-aluzije-najbolje-prodaju-proizvod-115069 (svibanj 2012.)).

** mat efekt za prirodan izgled

Jezični kod reklamnoga diskursa u velikoj mjeri počiva na različitim figurama i tropima[12] pa tako i u navedenom primjeru iščitavamo antitezu (*umjeren styling za muškarce naglašenoga stila*), pleonazam (*jako učvršćivanje*), kontradikciju (*posebno jako, ali fleksibilno učvršćivanje*), oksimoron (*nov prirodan izgled*), ali i u (hrvatskoj) reklamnoj sintaktostilistici prepoznate tzv. prazne atribute (*novo, prirodno*).[13]

Uz aludiranje na seksualnost, kako je ranije rečeno, vrlo čest pristup ostvarivanju komunikacije s muškom populacijom jest poziv na (sportsku) aktivnost koja pretpostavlja zabavu, uspjeh, ali i grupu drugih muškaraca sličnih životnih nazora, npr.:

[12] „Spektakularnost i ceremonijalnost jezika reklamnih poruka i slogana dobrim se dijelom zasniva na figurativnosti. U njemu možemo prepoznati brojne primjere figura dikcije, figura konstrukcije, tropa i figura misli. /…/ Kada se iznimno razvedeno polje reklamne figurativnosti pokuša svesti na bitne obrate i pokrete, moguće je izdvojiti ponavljanje, tropološku antropomorfizaciju i paradoksalnost kao osnovna figurativna obilježja, a evokativnost kao ključnu karakteristiku suvremenoga reklamnog diskurza" (Bagić 2006; usp. i Bagić 2012).

[13] Diana Stolac (2000) navodi da semantička analiza atributa npr. *nov, specifičan, izniman* i sl. pokazuje da oni mogu označavati bilo koji proizvod te je njihova uporaba zalihosna, jer kad nešto znači sve, onda ne znači ništa.

Uspostavljanje je odnosa s ciljanom grupom najvažnije za uspjeh neke reklame. U našem je korpusu gotovo uvijek ta komunikacija ostvarena uporabom riječi iz diskursa ciljane grupe (npr. *cooler, cool-klick, najcooler, cool-care formula*) ili izravnim obraćanjem u 2. licu jednine, koje u reklamama ima funkciju poistovjećivanja s potencijalnim kupcem, odnosno ostvarivanja bliskosti između oglašivača i potrošača (Katnić-Bakaršić 2001). Očekivano, glagoli koji se javljaju uvijek su pozitivnoga predznaka i sugeriraju aktivnost (npr. *slijedi svoje prirodne muške instinkte; promijeni, izaberi, klikni i aktiviraj, osvoji, učini nešto*). Dakako, i imenske riječi u našem korpusu također imaju ulogu pobuđivanja natjecateljskoga duha (npr. *Otputuj kao muškarac. Vrati se kao junak.; Akcija je tvoj način života? Tada je ovo zaštita za tebe.; Za muškarce koji se ne boje konkurencije.; Najbolje za najbolje*).

Funkcija obaju do sada spomenutih pristupa u reklamiranju kozmetičkih proizvoda i proizvoda za očuvanje zdravlja primarno namijenjenih muškarcima jest humor. Naime, velika većina reklama u našem korpusu upravo počiva na humorističnome pristupu nekom problemu. Tako će se npr. proizvodi za sprječavanje preranoga gubitka kose, smanjenje bora ili uklanjanje masnih naslaga na trbuhu nerijetko reklamirati šaljivim naslovima (npr. *Izbjegnite ćelavost za dlaku.; Kosa do nosa; More vas bore?; Zbogom škembama*), a u reklamnom će tekstu koji slijedi (kvazi)znanstvene informacije o sastojcima proizvoda te rezultati istraživanja u vezi s njegovim učincima također biti pisan ležernim stilom, kojim se u prvi plan naizgled ne stavlja sam problem i imperativ za njegovim rješavanjem, već opet – humor, npr.:

„ZBOGOM ŠKEMBAMA“

GEL ZA TRANSFORMACIJU Ovaj koktel kofeina i čistog silicija ovdje je zbog vaše škembe. Abdosculpt Day bori se svim svojim kozmetičkim znanjem protiv glupe izrasline, čini sve u svojoj moći kako bi se riješio masnog tkiva, ali vjerujte, bez trbušnjaka nema čuda. Kao kada je dr. Troy iz serijala „Reži me“ pod tušem teretane sreo Martina Lópeza (frajera sa 6-pack „čokoladama“ na trbuhu) i pitao ga: „Otkud ti takvo tijelo?“ Nabildani mu odgovori: „Dok ti gledaš serije, ja radim trbušnjake.“

4. Zaključak

Iako se pojam ljepote mijenjao kroz povijest, činjenica je da su i žene i muškarci oduvijek davali veliku pozornost svom izgledu. Dakako, ženska kozmetička industrija daleko je bogatija, a i danas predstavlja jednu od najbrže rastućih i najprofitabilnijih grana u privredi i trgovini.

Sredinom 90-ih godina prošloga stoljeća javlja se pojam metroseksualca[14], koji predstavlja suvremenoga urbanoga muškarca bilo koje seksualne orijentacije koji ima snažan smisao za estetiku i koji troši veliku količinu vremena i novca na svoj izgled i način života. Nedvojbeno je da su modna i kozmetička industrija odigrale važnu ulogu u oblikovanju želja „suvremenoga urbanog muškarca".

Analiza reklama za kozmetičke proizvode i očuvanje zdravlja namijenjene muškarcima pokazuje da se kontakt s recipijentima ostvaruje mahom ležernijom komunikacijom. Tomu u prilog svjedoče i najčešće obraćanje u 2. licu jednine („ti") te brojni elementi iz razgovornoga stila. Glagoli u takvim reklamama često upućuju na aktivnost, druženje i natjecanje, a fotografija služi kao „potvrda", vizualna motivacija za priključenje takvoj aktivnosti. Očekivano, tekstualni su dijelovi reklama za poznatije robne marke svedeni mahom na slogan i naziv proizvoda jer se proizvod reklamira fotografijom, koja predstavlja i stil života s kojim se taj proizvod/robna marka poistovjećuje. Figure i tropi, uz poziv na akciju, nerijetko su u svojstvu isticanja i drugih dvaju važnih elemenata u reklamama namijenjenih muškarcima – humora i seksualnosti. Naime, humor je u reklamama za muškarce (za razliku od reklama za slične proizvode namijenjene ženama) izuzetno čest, što potvrđuje i različit pristup kozmetičke industrije (time i društva u cjelini) izgledu muškarca i žene. Naša analiza pokazuje da je strategije kojima se oglašavaju proizvodi za njegu muškarca ne stavljaju u prvi plan sam problem (kojega rješenje donosi proizvod), već će korištenje toga

[14] Riječ „metroseksualac" prvi je put upotrijebio i definirao britanski novinar Mark Simpson u svom članku u novinama *The Independent,* objavljenim 15. studenoga 1994.:
„*Metrosexual man, the single young man with a high disposable income, living or working in the city (because that's where all the best shops are), is perhaps the most promising consumer market of the decade. In the Eighties he was only to be found inside fashion magazines such as GQ, in television advertisements for Levi's jeans or in gay bars. In the Nineties, he's everywhere and he's going shopping*" (usp. http://en.wikipedia.org/wiki/Metrosexual, srpanj 2012).

proizvoda suvremenom muškarcu omogućiti da se zabavlja, da bude uspješniji kod suprotnoga spola, da bude moderan – da bude *cool*.

S druge strane, iznimno brojni preparati za njegu tijela namijenjeni ženama impliciraju da je u suvremenom svijetu ženama imperativ (fizička) ljepota, a u takvoj koncepciji nema mjesta za zabavu i druženje, već samo „brigu o sebi", kako u svom sloganu i navodi jedna kozmetička kompanija.

Brojne su studije potvrdile da su psihološki pokretači za muškarce i žene različiti, što se primjenjuje i u marketinškim strategijama u reklamiranju kozmetičkih proizvoda namijenjenih muškarcima i ženama. Fizička aktivnost/natjecanje, humor i seksualnost ključni su elementi u marketinškoj komunikaciji s muškarcima. Sve veći broj novih proizvoda „potrebnih" muškarcu našega vremena da bi bio *cool*, reklame kojih se temelje upravo na ovim elementima, potvrda su psiholoških pokretača suvremenoga muškaraca.

LITERATURA

BAGIĆ 2006: Krešimir Bagić, Figurativnost reklamnog diskurza, u: *Jezik i mediji – jedan jezik : više svjetova*, Zbornik HDPL-a, Zagreb-Split, str. 43 – 52.

BAGIĆ 2012: Krešimir Bagić, *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb.

BELAK 2008: Boris Belak, *Ma tko samo smišlja te reklame?!?*, Rebel, Zagreb.

CROSS 2000: Gary Cross, *An All-Consuming Century: Why Commercialism Won in Modern America,* Columbia University Press, New York
(prikaz knjige na: *http://www.novossti.com/2012/11/uspon-i-pad-konzumerizma* (prosinac 2012).

DOŠENOVIĆ 2012: Maja Došenović, Novomedijska slika stvarnosti – Komunikacijska (ob)mana javnosti ili (ne)moć savremene građanske misli, *http://www.socioloskaluca.ac.me/PDF16/Dosenovic, M., Novomedijska slika stvarnosti – v komunikacijska (ob)mana javnosti ili* (ožujak 2013).

FINK 1997: Željka Fink, Frazeološke igre u reklamama ili misli li četkica za zube svojom glavom, u: *Tekst i diskurs*, Zbornik HDPL-a, Zagreb, str. 325 – 331.

GJURAN-COHA – PAVLOVIĆ 2009: Anamarija Gjuran-Coha i Liljana Pavlović, Elementi reklamne retorike u hrvatskim reklamnim porukama, *Fluminensia*, 1, Rijeka, str. 41 – 54., *http://www.hrcak.srce.hr/file/67770*.

KATNIĆ-BAKARŠIĆ 2001: Marina Katnić-Bakaršić, *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo.

KOVAČEVIĆ – BADURINA 2001: Marina Kovačević i Lada Badurina, *Raslojavanje jezične stvarnosti*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka.

SINGER 2006: Danka Singer, Izvorno hrvatsko – struktura robnog nazivlja hrvatskih proizvoda. *Jezik i mediji – jedan jezik : više svjetova – Zbornik HDPL,* Zagreb – Split, str. 635–644.
STOLAC 2000: Diana Stolac, Atributi u reklamama, u: *Međunarodni kroatistički znanstveni skup, knj. 4 (Zbornik radova)* Pečuh, str. 35 – 40., https://bib.irb.hr/prikazi-rad?&rad=49105.
STOLAC 2004: Diana Stolac, Jezični elementi u funkciji (kvazi)znanstvenosti reklama, u: *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach. (Contemporary Language Communication with Interdisciplinary Connections.)* 5. medzinárodná konferencia o komunikácii (5th International Conference about Communication), Banská Bystrica, str. 114 – 120; https://bib.irb.hr/prikazi-rad?&rad=183151.
UDIER 2006: Sandra Udier, O jeziku reklame, u: *Jezik i mediji – jedan jezik: više svjetova*, Zbornik HDPL-a, Zagreb-Split, str. 711 – 721.

Mrežne stranice:
http://copyranger.com/21-incredible-copywriting-formulas-i-use (veljača 2013).
http://en.wikipedia.org/wiki/Metrosexual (srpanj 2012).
http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=search (veljača 2013).
http://www.poslovni.hr/mobile/marketing-i-mediji/seksualne-aluzije-najbolje-prodaju-proizvod-115069 (svibanj 2012).

dr. sc. Anastazija VLASTELIĆ
Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci
Odsjek za kroatistiku
Sveučilišna avenija 4
51000 RIJEKA
HRVATSKA
anastazija.vlastelic@inet.hr

PROPRIUM AKO SÚČASŤ KOMUNIKAČNÉHO REGISTRA

Jaromír Krško

PROPER NAME AS A PART OF COMMUNICATION REGISTER

The paper deals with functioning of proper names in various communication situations and social communities. Proprium is an inseparable part of vocabulary and likewise appellative lexis, proper names are also differentiated according to communication spheres, communication situations and communication registers. The paper also emphasizes different application of antroponymic part of proper names in communication as compared with toponymy.

KEYWORDS
communication register, individual register, group register, social community

Najnovšie sociolingvistické výskumy zameriavajú pozornosť na faktory, ktoré pôsobia na fungovanie a používanie jazyka ako dorozumievacieho prostriedku. Jedným z takýchto dôležitých faktorov je spoločnosť a jej diferenciácia na rôznorodé sociálne a profesijné spoločenstvá. D. Slančová uvádza, že „čím diferencovanejšia je societa, ktorá istý jazyk používa, tým diferencovanejší je aj samotný jazyk; čím diferencovanejšie sú komunikačné sféry a typy komunikačných situácií, tým viac sa diferencuje preferenčný spôsob vyjadrovania, spätý s týmito sférami a situáciami“ (Slančová, 1999, s. 93). Jednotlivé society používajú charakteristické lexikálne prostriedky označované termínom *register*, ktorý je definovaný ako „situačne podmienený spôsob jazykového prejavu, spätý s konkrétnym druhom spoločnej činnosti ľudí“ (Slančová, 1999, s. 96). Register je širší termín ako sociolekty (slangizmy, profesionalizmy, argotizmy) – tak to chápe M. Ološtiak (2011, s. 271) aj D. Slančová, ktorá vymedzuje dvojaké chápanie registra:

1. *sociolingvistické chápanie registra*, ktoré je spojené s rečovými varietami rozličných sociálnych skupín spojených spoločnými záujmami alebo profesiou, pričom podstatou registra nie je len samotná lexika viažuca sa na sociálnu skupinu a jej činnosť, ale aj používanie frazeologizmov alebo špeciálnych gramatických konštrukcií (Slančová, 1999, s. 95). Register nepredstavuje okrajovú časť jazyka, ale tvorí aktívnu zložku komunikácie v rámci sociálnych interakcií príslušníkov daných societ. Komplexný komunikačný register človeka je individuálny, zložený z mnohých čiastkových subregistrov, ktoré závisia od počtu a druhu sociálnych skupín, ktorých súčasťou daný jednotlivec je. D. Slančová hovorí aj o aktívnych a pasívnych komunikačných registroch jednot-livca, ktorých rozsah a stupeň ovládania poukazuje na jazykovú skúsenosť jedinca a môže sa prejaviť napr. pri paródii, scénkach imitujúcich iné sociálne skupiny, žartoch a pod. Zo sociologického hľadiska tieto komunikačné aktivity predstavujú hranie rol a napodobňovanie statusov iných ako vlastných sociálnych skupín, ktorým zodpovedá príslušný komunikačný register.

Repertoár komunikačného registra society ako súbor všetkých subregistrov jednotlivých členov skupiny poukazuje na jedinečnosť tejto skupiny a odlišnosť od ostatných spoločenstiev. Zjednocujúcim činiteľom sociálnych skupín do väčších celkov sú rovnaké alebo veľmi podobné situačné podmienky, ktoré ponúkajú podmienky na vytváranie veľmi podobných komunikačných registrov. Na príslušnosť jednotlivca ku skupine potom poukazuje ovládanie registra danej sociálnej skupiny týmto jednotlivcom. Neoddeliteľnou súčasťou komunikačného registra sú aj vlastné mená. Rozsah onymie ako súboru všetkých vlastných mien registra je determinovaný potrebami presne pomenovať, identifikovať a diferencovať objekty sveta, v ktorom sa daná spoločnosť pohybuje.

D. Slančová chápe register aj v jeho 2. *pragmatickej rovine*, ktorá ho charakterizuje ako „schopnosť ľudí naznačovať a meniť svoj postoj ku komunikačným partnerom pomocou jazykových prostriedkov. Tak potom rozoznávame formálny a neformálny register, ktorý sa často jazykovo prejavuje pomocou odlišných oslovovacích foriem, napr. vykanie – tykanie“ (Slančová, 1999, s. 95 – 96). V súvislosti s vlastnými menami sa pragmatická rovina registra objavuje napr. v toponymii výberom topolexém v momente tvorby toponyma, markantnejšie však pragmatickú funkciu uplatňuje človek

pri používaní hypokoristických podôb antroponým, ale aj zooným, prezývok a pod. v závislosti od druhu sociálnej skupiny, momentálnej nálady a pod.

Príčinou napätia medzi formálnym a neformálnym antroponymickým komunikačným registrom je aj kontaminácia úradného, poloúradného a súkromného onymického systému na jednej strane a rozličných úrovní jazykového kontaktu (celonárodná úroveň, lokálna úroveň a individuálna úroveň), na druhej strane. Úrovne jazykového kontaktu zo sociolingvistického hľadiska analyzoval W. Lubaś na VII. slovenskej onomastickej konferencii r. 1976 (Lubaś, 1980; Krško, 2003a, s. 305), ktorý rozlišuje jednotlivé úrovne podľa hierarchie a označuje ich písmenami A, B, C – najvyššie je celonárodná úroveň, nižšie je lokálna úroveň a individuálna úroveň stojí najnižšie.

Komunikujúci vyberajú zo svojich registrov príslušné (a komunikačne vhodné) podoby antroponým, čím zároveň v komunikácii fixujú svoj sociálny status a príslušnú rolu. V situáciách, v ktorých jeden z komunikantov vstupuje do dialógu ako druhý v poradí a neodhadne zámer komunikačného partnera (jeho výber jazykového kontaktu a príslušnej úrovne), musí v priebehu dialógu korigovať komunikačnú úroveň a zvoliť inú podobu propria. V. Blanár hovorí, že „zaradenie mena do príslušného onymického podsystému predpokladá istú znalosť druhového jedinca (s J. Dolníkom možno hovoriť o onymickej presupozícii)“ (Blanár, 1996, s. 162). Príkladom na takúto situáciu by mohlo byť stretnutie dvoch spolužiačok z gymnázia po mnohých rokoch a predstavenie manžela manželkinej bývalej spolužiačke:

A: *„Zoznámte sa, toto je môj manžel.“*
B: *„Krško.“*
A: *„Toto je moja bývalá spolužiačka.“*
C: *„Kata.“*
B: *„Jaro.“*

Predstavovanie oboch zainteresovaných bolo podľa zásad spoločenského správania – muž bol predstavený žene ako prvý a potom bola predstavená žena mužovi. Muž podal žene ruku a zvolil si komunikačnú úroveň A – predstavil sa priezviskom. Predstavená bývalá spolužiačka však volila neformálnu (lokálnu) úroveň a predstavila sa ako *Kata*. Následne došlo ku korekcii úrovne, ktorú si

zvolil muž – predstavil sa ešte raz krstným menom, ale v neoficiálnej podobe (*Jaro*, nie *Jaromír*), pretože žena sa predstavila podobou *Kata*, nie *Katarína*.

Ak sa vrátime k úvahám D. Slančovej o tom, že repertoár komunikačného registra society je tvorený subregistrami jednotlivých členov skupiny, je potrebné zamyslieť sa nad tým, ako tento fakt vplýva na propriá, ktoré sú súčasťou registra. Z komunikačného, funkčného i pragmatického hľadiska je potrebné odlíšiť antroponymickú zložku registra od toponymickej.

Antroponymický register jednotlivca (ARJ) predstavuje súbor všetkých antroponým a ich foriem (napr. hypokoristických podôb, prezývok) všetkých členov sociálnych skupín, do ktorých tento jednotlivec patrí a ktorých pozná. ARJ je determinovaný časovou existenciou sociálnych skupín (po zániku skupiny zaniká nominačná funkcia antroponým tejto skupiny), sociálnymi statusmi členov týchto skupín a pragmatickými aspektami vstupujúcich do komunikácie zo strany členov societ (pozri napr. Krško, 2000, s. 77). ARJ je tak isto ako apelatívny komunikačný register či slovná zásoba vnútorne diferencovaný na subregister blízkych osôb, subregister okrajových osôb, príp. môžeme vyčleniť subregister osôb, ktoré netvoria s jednotlivcom sociálne skupiny (antroponymá tzv. spoločenského alebo kultúrneho kontextu [k tomu Ološtiak, 2007, s. 188] – mená umelcov, športovcov, politikov a pod.).

Každý človek sa stáva súčasťou rôznych societ od svojho narodenia až po smrť – po narodení je súčasťou rodiny, v ktorej má statusy dieťaťa, súrodenca, vnuka, postupne sa okruh jeho sociálnych skupín rozširuje – stáva sa súčasťou kolektívu v materskej škole, základnej, strednej, často vysokej škole. Popri týchto societách paralelne existuje v rôznych záujmových skupinách, neskôr pracovných kolektívoch, získava status manžela, milenca, otca, starého otca. Niektoré sociálne statusy jednotlivec získava (narodí sa do viacpočetnej rodiny s odstupom mnohých rokov od starších súrodencov, narodí sa ako dvojča, prípadne je jedináčikom a pod.), niektoré statusy získa postupne – v školskom kolektíve sa postupne vypracuje na šikovného žiaka ochotného pomôcť spolužiakom, na pracovisku získa vedúcu funkciu, pretože tomu zodpovedá jeho vzdelanie a schopnosti. Všetkým sociálnym statusom zodpovedá dynamický aspekt statusu – sociálna rola, ktorá sa vykonáva, hrá. Rola

je súbor určitých povinností, obmedzení, predpísaného správania, ale aj súbor privilégií.[1] Z hľadiska proprií však k jednotlivým sociálnym statusom patria aj rôzne podoby antroponým tvoriace antroponymický register jednotlivca.

Tým, že jedinec je súčasťou viacerých societ, jeho antroponymický register predstavuje súčet subregistrov všetkých societ, ktorých je členom.

Analýze ARJ sa doteraz nevenovala pozornosť, skôr išlo o výskum prezývok v konkrétnych sociálnych skupinách – prezývky žiakov na základných, stredných a vysokých školách, prezývky v učiteľskom kolektíve, hypokoristické podoby mien v rodinnom prostredí atď., čiže sa skúmal **antroponymický register** (sociálnej) **skupiny** (ARS), ktorý predstavuje súčet všetkých subregistrov členov tejto skupiny. Členovia society ovládajú antroponymický register svojej skupiny – napr. výskumom na ZŠ v Bobrove r. 2004 sme získali 82 prezývok u 50 nositeľov (Krško, 2006, s. 9) – antroponymický register skupiny v tomto prípade by obsahoval prezývky *Sisa, Opička, Mary, Rajo, Simson, Deňa, Zajac, Elvis, Párky, Buchta, Panáčik, Žirafa, Ryšavec, Pavúk, Fúzač* atď. Ale členovia society neovládajú celkový antroponymický register každého člena skupiny – spolužiaci na vysokej škole vedia, všetky podoby prezývok spolužiakov v skupine, ale nevedia, ako konkrétnu spolužiačku volajú doma, v jej rodnej dedine, akú prezývku mala na strednej škole, ako ju oslovuje starý otec a pod.

Zložitosť sociálnych väzieb a začlenenie jednotlivca do viacerých sociálnych skupín v súčasnosti výrazne odhaľujú internetové sociálne siete – každý člen takejto siete má zoznam priateľov, sú tam však rôzni ľudia – zo školy, z práce, z detstva, rodinní príslušníci a podobne. Ak nás niekto kontaktuje a požiada o priateľstvo, niektoré siete ponúkajú novému členovi možnosť pridať mu našich priateľov – v tomto momente si človek uvedomuje diferenciáciu súboru virtuálnych priateľov, resp. sociálnu členitosť svojich sociálnych skupín, ktorých je členom a musí starostlivo

[1] Roly sú vymedzené statusom – status dieťaťa mu „predpisuje“ počúvať rodičov, pomáhať v domácnosti, nepozerať večerné televízne programy a pod. Status riaditeľa podniku mu predpisuje správať sa kultúrne k zákazníkom, chodiť vhodne oblečený, byť diplomatický vo vyjadrovaní a pod.

vyberať z kontaktov tie, ktoré má spoločné s novoprihláseným priateľom.

Sociálne vnímanie toponymického priestoru sa v niektorých ukazovateľoch od antroponymie odlišuje. Ide predovšetkým o emocionálny a pragmatický aspekt v komunikácii – človek neprežíva sociálne väzby medzi (ne)živou prírodou a emocionálna prepojenosť s krajinou vyplýva vlastne zo sociálnej prepojenosti s príslušnou skupinou ľudí (obyvatelia rodnej obce, rodinné väzby, priateľské väzby a pod.).

Tak isto ako pri antroponymických systémoch, môžeme aj v toponymii uvažovať o **toponymickom registri jednotlivca** (TRJ) a **toponymickom registri** (sociálnej) **skupiny** (TRS). V zásade platia tie isté pravidlá pri vytváraní TRJ – ide o súčet toponymických subregistrov societ, ktorých jednotlivec je členom. Rôznym druhom sociálnych skupín a vzniku sociálnych toponým sme venovali pozornosť v mnohých štúdiách (najmä Krško, 1998a, 1998b, 2003b), v ktorých sme rozdelili sociálne skupiny podľa veku – detské, mládežnícke; societa rodiny, obce; sociálne skupiny fungujúce na báze záujmov (poľovníci, rybári, športovci a pod.). Sociálne toponymá (alebo v rámci predchádzajúcich úvah – toponymické registre skupín) vznikajú a fungujú v horizontálnom a vertikálnom smere (pozri Krško, 2003b, s. 64). V rámci vertikálneho smeru môžeme preto uvažovať o TRS nielen v rozsahu rodnej obce vymedzenej príslušným chotárom, ale môžeme uvažovať aj o národnej toponymii zviazanej s etnickou skupinou (v porovnaní s inými toponymickými sústavami). K tomuto názoru nás priviedla samotná definícia sociálnych toponým, ktoré sú definované ako špecifické vlastné mená charakteristické pre určitú, relatívne uzavretú societu, odlišujúce toto spoločenstvo od spoločenstiev susedných. Tento druh proprií sa vyznačuje nízkou komunikačnou potenciou, pretože (z hľadiska väčších societ) označuje málo dôležité geomorfologické objekty[2] a časovou a priestorovou ukotvenosťou. Časová a priestorová ukotvenosť znamená, že sociálne toponymum existuje len v čase existencie sociálnej skupiny a viaže sa na konkrétny onymický priestor (Krško, 2003b, s. 64).

[2] Označiť objekt, resp. hodnotiť jeho dôležitosť je relatívne, pretože niekedy (v málo členitom teréne) je dôležitá akákoľvek odlišnosť (vyvýšenina, údolie, odlišná vegetácia, pri vodných tokoch tvar, koryto a pod.). Naopak, v členitom teréne sú dôležité len veľmi výrazné javy. Dôležitosť objektu teda rastie v závislosti od detailného „pohľadu“ na krajinu.

Na záver možno zhrnúť: propriá sú neoddeliteľnou súčasťou slovnej zásoby jazyka a tak isto ako apelatívna lexika, aj vlastné mená podliehajú diferenciácii podľa komunikačných sfér, komunikačných situácií a komunikačných registrov. V rámci individuálneho registra jednotlivca môžeme uvažovať o antroponymickom a toponymickom registri jednotlivca a sociálne antroponymá a toponymá fungujú v rámci sociálnych skupín a tvoria antroponymický a toponymický register týchto skupín.

LITERATÚRA

BLANÁR, Vincent. 1996. *Teória vlastného mena*. 1. vyd. Bratislava : Veda, 1996. 250 s. ISBN 80-224-0490-X.

KRŠKO, Jaromír. 1998(a). Mikrosociálne toponymá. In: *13. Slovenská onomastická konferencia : Zborník referátov z 13. slovenskej onomastickej konferencie konanej v Modre-Piesku, 2. – 4. 10. 1997*. Bratislava : Filozofická fakulta UK v Bratislave; Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 1998, s. 115 – 119. ISBN 80-85586-11-8.

KRŠKO, Jaromír. 1998(b). Toponymický priestor v komunikácii malých sociálnych skupín. In: *Slovenský národopis*, 46, 1998, č. 1, s. 80 – 101.

KRŠKO, Jaromír. 2000. Sociálno-psychologické aspekty pomenovania. In: *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. Zborník referátov zo 14. slovenskej onomastickej konferencie, Banská Bystrica 6.-8. 7. 2000*. Zost. J. Krško – M. Majtán. Bratislava – Banská Bystrica : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Fakulta humanitných vied UMB v Banskej Bystrici, 2000, s. 75 – 84.
ISBN 80-8055-429-3

KRŠKO, Jaromír. 2001. Fungovanie proprií v rôznych komunikačných situáciách. In: *Jazyková komunikácia v 21. storočí. Zborník zo 4. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii, Banská Bystrica 13. – 14. september 2000*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, 2001, s. 241 – 247.
ISBN 80-8055-464-1.

KRŠKO, Jaromír. 2003(a). Propriá v mediálnom priestore. In: *Komunikácia a text. Zborník referátov z konferencie Komunikácia a text, Prešov, 15. – 16. 11. 2001*. Prešov : Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity, 2003, s. 304 – 311. ISBN 80-89038-21-2

KRŠKO, Jaromír. 2003(b). Sociálny priestor v onymii (Vznik onymických subsystémov – sociálnych toponým). In: *Metodologia badań onomastycznych*. Olsztyn : Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 2003, s. 61 – 70. ISBN 83-87643-73-4.

KRŠKO, Jaromír. 2003(c). Úloha stredu a okraja societ pri tvorbe vlastných mien. In: *Okraj a střed v jazyce a literatuře. Sborník z mezinárodní konference*. Ústí nad Labem : Pedagogická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2003, s. 82 – 86. ISBN 80-7044-479-7.
KRŠKO, Jaromír. 2006. Komparácia slovenských a poľských žiackych prezývok. In: *Sociálny kontext onymie*. Zost. J. Krško. Banská Bystrica – Prešov : Fakulta humanitných vied a Pedagogická fakulta UMB v Banskej Bystrici – Fakulta humanitných a prírodných vied PU v Prešove, 2006, s. 6 – 14.
ISBN 80-8083-195-5.
LUBAŚ, Władysław. 1980. Społeczne warianty nazw własnych we współczesnej polszczyźnie. In: *Spoločenské fungovanie vlastných mien. VII. slovenská onomastická konferencia. (Zemplínska šírava 20. – 24. septembra 1976.) Zborník materiálov*. Bratislava : Veda, 1980, s. 25 – 30.
OLOŠTIAK, Martin. 2007. *Jazykovoštruktúrny a komunikačno-pragmatický status vlastného mena (adaptácia anglických proprií v slovenčine)*. 1. vyd. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2007. 226 s.
ISBN 978-80-8068-637-6.
OLOŠTIAK, Martin. 2011. *Aspekty teórie lexikálnej motivácie*. 1. vyd. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011. ISBN 978-80-555-0334-9.
SLANČOVÁ, Daniela. 1999. Potrebuje reflexia súčasnej slovenskej jazykovej situácie pojem register? In: *Retrospektívne a perspektívne pohľady na jazykovú komunikáciu. I. diel. Materiály z 3. konferencie o komunikácii, Banská Bystrica-Donovaly, 11. – 13. septembra 1997*. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta UMB a Fakulta humanitných vied UMB, 1999, s. 93 – 100. ISBN 80-8055-287-8.

Doc. Mgr. Jaromír KRŠKO, PhD.
Filozofická fakulta UMB
Katedra slovenského jazyka a komunikácie
Tajovského 40
P. O. Box 263
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKO
jaromir.krsko@umb.sk

ZLOŽKY PRÁVNEJ KOMUNIKÁCIE ALEBO KOMU SÚ TEXTY ZÁKONOV ADRESOVANÉ

Mária Imrichová

COMPONENTS OF LEGAL COMMUNICATION OR TO WHOM THE LEGAL TEXTS ARE ADDRESSED TO

The paper focuses on communications in law. It describes the components of communication (a legislator and a citizen), medium (legal text), the course of communication, barriers of communication (a citizen does not have the same pragmatic or linguistic competence as a legislator). The starting point is that the law knows and understands for whom the laws concerning the rights and obligations are for.

KEYWORDS
legal text, legal communication, recipient, legal terms, communication barrier

Ignorantia legis non excusat.
Neznalosť zákona neospravedlňuje.

Empirický výskum forenznej (súdnej) komunikácie sa v západnej Európe začal systematicky realizovať (a aj priniesol výsledky vo forme odporúčaní) po tom, čo v 60. rokoch minulého storočia vyvolal americký sociológ H. Garfinkel (1967) svojimi výrokmi o tom, že súdna reč a právny jazyk systematicky ohrozujú identitu laikov v právnej komunikácii i v súdnej sieni, mnohé ohlasy, a to nielen odborníkov v oblasti legislatívy, ale aj jazykovedcov a laikov. Komunikácia medzi advokátom a klientom či komunikácia napríklad pri policajnom výsluchu však zatiaľ neboli predmetom intenzívnejšieho skúmania ani zo strany legislatívcov, ani zo strany jazykovedcov. Sústredený výskum jazyka noriem a právnej komunikácie sa doposiaľ

na Slovensku nerealizoval. Je to o to vážnejšie konštatovanie, že s ústnymi i písomnými normatívnymi textami každý jedinec v priebehu svojho života prichádza do kontaktu takmer zákonite, či už v menšej, alebo väčšej miere. Texty zmlúv, dohôd, vyhlášok, nariadení, rozličné pokyny a usmernenia či smernice, ale aj texty zákonov alebo ich časti implementované do úradných dokumentov sú texty, s ktorými sa bežne stretávame pri podpisovaní rôznych normatívnych dokumentov s právnou silou, napríklad zmlúv pri kúpe bytu či pri vybavovaní pôžičky, lízingu, pri reklamovaní tovarov, kúpe, zápise i riadení vozidla, pracovných zmlúv, dohôd o vykonaní práce alebo o brigádnických prácach atď., pričom platí (staré známe), že neznalosť zákona neospravedlňuje. Všetko sú to texty výrazne zasahujúce a regulujúce konanie jednotlivca.

Tézu, ktorá je aj úvodným mottom tohto textu, poznajú aj právnici, aj neprávnici. Bežní používatelia k nej pristupujú ako k vágnej fráze, no právnici sa ňou riadia počas celej profesionálnej kariéry; vychádzajú totiž z toho, že každý, komu zákon určuje povinnosť alebo priznáva práva, o nich vie a aj im rozumie. Právny systém sa o túto tézu nevyhnutne opiera, inak by totiž nemohol plniť svoje funkcie. Fungovanie právneho systému vychádza z toho, že tí, ktorých správanie sa v spoločnosti normuje, majú a musia tieto normy/pravidlá/zákony poznať. Aby štát zabezpečil poznanie zákona, a teda fungovanie práva, sprístupňuje texty noriem tak, že ich publikuje v Zbierke zákonov, a tá musí byť prístupná na každom obecnom úrade. Zabezpečí tak prístupnosť noriem pre všetkých a každý sa s nimi môže oboznámiť. Z toho plynie záver, že adresát právnych textov sa chápe veľmi široko a že tieto texty nie sú určené len právnikom; bežný používateľ jazyka/občan je však z pohľadu zákonodarcu len potenciálny adresát textov zákonov či všeobecných právnych nariadení.

Pre obdobie, v ktorom sa nachádzame, je charakteristická dynamika a akcelerácia všetkých oblastí života. Vplyv zmien prináša mnoho nových (odlišných a neznámych) situácií, pohľadov na doteraz nemenné, dané; človek sa musí omnoho viac zaujímať o veci verejné, starať sa o seba a spoliehať sa na seba viac ako predtým. Svet je nabitý informáciami a ich neznalosť neospravedlňuje. Čo smieme, môžeme a musíme, na čo máme a nemáme nárok, by mal dnes ovládať každý omnoho presnejšie než voľakedy. Jednou z oblastí,

ktorej neznalosť neospravedlňuje a jej poznanie sa vyžaduje, je aj orientácia v základných právach a povinnostiach občanov a ľudí pôsobiacich v osobitných funkciách či spoločensko-pracovných pozíciách, a tieto práva a povinnosti štát reguluje zákonmi.

Právne texty majú dve závažné funkcie: regulatívnu a komunikatívnu (informačnú). Z regulatívneho a záväzného charakteru legislatívnych textov vyplýva požiadavka jednoznačnosti a presnosti. Pod *presnosťou* sa z právneho hľadiska rozumie to, že obsah regulácie, formulovanie a pomenovanie podmienok a z nich vyplývajúcich dôsledkov, musí byť vyjadrený presne, syntakticky a terminologicky pregnantne a v súlade s osobitosťami syntakticko-lexikálnych pravidiel právneho jazyka fungujúceho ako špecifický subsystém spisovnej slovenčiny. Pod *informačnou funkciou* sa rozumie sprostredkúvanie informácií o požadovanom alebo nedovolenom správaní sa. Je preto nevyhnutne spojená so zrozumiteľnosťou. Bez splnenia tejto podmienky nemôže byť splnená ani regulatívna funkcia. „Vo vzájomnom vzťahu požiadaviek na presnosť a zrozumiteľnosť právneho jazyka tak vzniká protirečenie. Zvyšovanie jednoznačnosti, presnosti právneho jazyka, a teda zvyšovanie usporiadanosti, exaktnosti (znižovanie entropie) vedie k nezrozumiteľnosti, k zníženiu informačnej hodnoty práva (a teda k zvyšovaniu entropie) a naopak“ (Holländer, 1995/1996).

Jazyk normatívnych textov[1] je špecifický odborný podsystém spisovnej slovenčiny, ktorý je viac-menej normovaný a disponuje jazykovými osobitosťami. Ide o špecifický funkčný profesionálny jazyk, ktorý sa tvoril desaťročia a v ktorom sa realizujú osobitné logické operácie s právnymi pojmami. Dorozumieva sa ním právnická societa, na ktorú sa laik musí obrátiť vždy, keď akýmkoľvek spôsobom vstupuje do oblasti právnej komunikácie. Právne texty totiž pre svoju dôležitosť, regulatívnosť a možné dôsledky vyplývajúce z ich obsahu vyvoláva psychické bariéry v komunikácii s inštitúciami. Aj jazykovo zdatný jedinec váha, či textu porozumel tak, „ako sa má porozumieť alebo ako mu rozumejú“ legislatívci či úradník („vyškolený napríklad na príslušný dokument“). Pre špecifickú syntax a lexiku (i právne pojmy a termíny) je normatívny text ťažšie vnímateľný a neraz je potrebné prečítať si ho (takmer každú vetu samostatne a následne vo väčšom textovom úseku) niekoľkokrát, aby sme pochopili obsah. Zákonodarca vytvára

[1] O termíne *právny jazyk* a *jazyk právnych textov* viac Imrichová (2004, s. 9 – 10).

komunikačnú bariéru tým, že používa lexiku a vety/konštrukcie sťažujúce porozumenie, a zároveň „občan nedisponuje rovnakou pragmatickou kompetenciou“ (Abrahámová, 1997). Narúša sa tak jedno zo základných pravidiel úspešnej komunikácie, a to kooperácia medzi produktorom a percipientom (kooperačný princíp; viac Slančová, 1996), pretože sa neberie do úvahy fakt, že právny text je určený aj bežnému používateľovi jazyka. Narúšajú sa aj Griceove (Grice, 1975) maximy kvantity a spôsobu, čo vyplýva z vyššie uvedených príčin vzniku komunikačných bariér medzi zákonodarcom a občanom. Maxima kvantity sa vzťahuje na množstvo a hutnosť informácií. Maxima spôsobu znamená stručnosť a usporiadanosť komunikátu, elimináciu ambiguity, nejednoznačnosti a nejasnosti výrazu. Kvantita a frekvencia právnych pojmov, nocionálnych slov, dejových substantív (s funkciou presnosti a informatívnosti) tvoriacich stavebný materiál zložitých a zložených determinačných štruktúr radených v súvetiach s komplexnou štruktúrou znamenajú veľkú syntagmatickú preťaženosť textu, ktorý je tak náročný na vnímanie.

Ukážka:

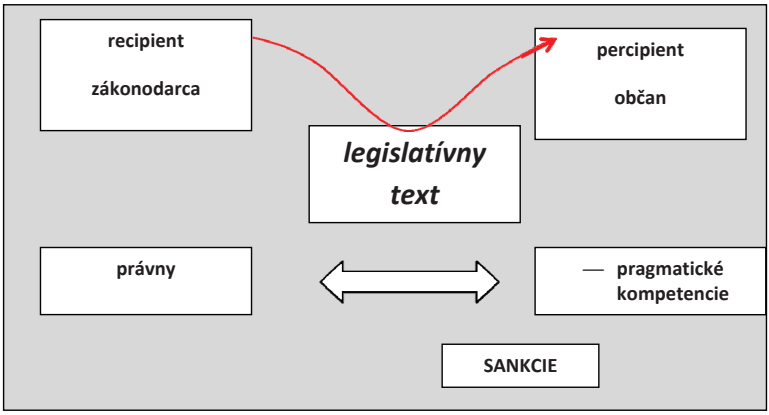
Zákon č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník, 6. oddiel Poistenie majetku, paragraf 807:

Ak je tá istá vec poistená pre rovnaký prípad u viacerých poistiteľov a ak prevyšuje úhrn poistných súm poistnú hodnotu veci alebo ak prevyšuje úhrn súm, ktoré by z uzavretých poistných zmlúv z tej istej udalosti poistitelia boli povinní plniť (viacnásobné poistenie), je každý z poistiteľov povinný poskytnúť plnenie do výšky hodnoty veci alebo dohodnutej poistnej sumy len v pomere sumy, ktorú by bol povinný plniť podľa svojej zmluvy, k sumám, ktoré by boli úhrnom povinní plniť všetci poistitelia.

Pre závažnú funkciu legislatívnych textov je nevyhnutné poukázať na komunikačnú situáciu, na pozadí ktorej a v ktorej štát zabezpečuje svoje fungovanie. Keďže sa v prvom rade zameriavame na fungovanie práva smerom k občanovi (nejde nám o komunikáciu v rámci právnickej society), percipientom je bežný používateľ jazyka/občan, ktorý od regulátora/štátu očakáva užitočnú a relevantnú informáciu. Druhý/opačný vysielajúci pól komunikačného priestoru je recipient, v tomto prípade reprezentovaný zákonodarcom, ktorého cieľom je stanoviť normy a pravidlá pre nejaké konanie. Funkciu

komunikačného média, nosiča informácie, prostredníctvom ktorého vstupujú do vzťahu, plní legislatívny text.

Autor informácie s regulatívnou funkciou postupuje pri jeho stvárňovaní v intenciách syntaktických a lexikálnych/terminologických pravidiel právneho jazyka a stáva sa, že nie je schopný pri tvorbe textu zvoliť také jazykové prostriedky, ktoré by uľahčili dekódovanie a percepciu textu, čo prináša problém najmä v sémantickej zložke. Na druhej strane percipient/občan nedisponuje rovnakou pragmatickou kompetenciou a skúsenosťami, čoho dôsledkom je vznik komunikačnej bariéry (porov. Abrahámová, 1993), umocnenej a znásobenej vyššie spomínanou psychologickou bariérou. Dôsledkom je to, že percipient pochybuje o tom, že text špecifickej stavby správne pochopil, pretože v ňom očakáva javy, ktoré on sám nevie identifikovať, ktoré nepozná. Zákonodarca však nehľadá spôsob (ako je to pri iných typoch textov), ako zabezpečiť pochopenie textu, a aby dosiahol účinok textu, t. j. vplýval na právne vedomie a sociálne správanie sa občanov, spolieha sa na sankcionovanie, ktoré má zaručiť ich účinnosť. Sám zákonodarca si uvedomuje, že väčšina adresátov noriem im nerozumie a fiktívnu zrozumiteľnosť právnych textov potvrdzuje napríklad tým, že stanovuje povinné právne zastúpenie alebo poučenie o procesných právach a povinnostiach (ibid.).

Komunikačné bariéry sú pre laika väčšinou neprekonateľné i napriek tomu, že texty zákonov sú z lexikálneho a syntaktického

hľadiska veľmi blízke „bežnému jazyku“. „...recipient (občan), poznajúc dorozumievací kód (jazyk) a význam jednotlivých slov je po prečítaní právnej normy často bezradný: rozumel slová, no nerozumel výpoveď, nespoznal jej zmysel, pretože neporozumel potrebné kontextové vzťahy a súvislosti. Zdá sa, že skutočnými adresátmi legislatívnych textov sú jedinci s právnickým vzdelaním“ (Abrahámová, 1997).

V odbornej právnickej verejnosti platí téza o existencii právneho jazyka a prirodzeného jazyka. Existencia právneho jazyka je priamo daná v Legislatívnych pravidlách vlády SR a v legislatívnych pravidlách tvorby zákonov. V Legislatívnych pravidlách vlády SR sa v časti *Základné požiadavky kladené na zákon* v čl. 4 (s. 3 – 4) uvádza, že zákon musí byť zrozumiteľný, terminologicky presný a jednotný, možno v ňom používať len správne a právne ustálené pojmy a správnu právnu terminológiu; v zákone sa musí dbať na jazykovú a štylistickú správnosť a všeobecnú zrozumiteľnosť textu, nemožno používať slová alebo slovné spojenia, ktoré nezodpovedajú kodifikovanej podobe štátneho jazyka. Podobne sa v prílohe č. 2 k Legislatívnym pravidlám vlády SR v časti *Právny jazyk* (s. 27) stanovuje, že „návrh právneho predpisu musí byť terminologicky presný, jazykovo a štylisticky správny podľa pravidiel slovenského pravopisu“. Priamo v zákone sa tak neodkazuje na všetky jazykové kodifikačné príručky. Iba v pravopisných pravidlách sa však tvorca i používateľ právnych noriem význame slov či ich väzobnosti a kolokabilite dozvie málo[2]. Pre legislatívne texty je charakteristická abstraktná povaha právnych noriem, lebo sa musia vzťahovať nielen na jeden konkrétny jav, ale na väčší okruh javov rovnakého druhu alebo typu. To by však nemalo znamenať neurčité, nejasné, ambiguitné formulovanie právnych noriem, ale také, ktoré by nezrozumiteľnosť, nejasnosť nepripúšťalo. Opačný názor na tento problém má napríklad V. Knapp (1995), podľa ktorého práve neurčitosť právnych pojmov robí právo právom a na základe nejasných formulácií fungujú právne poriadky uspokojivo, no za podmienky, že sú interpretované schopnými interpretmi.

[2] Zo strany autorov legislatívnych pravidiel tvorby zákonov ide o nerozlišovanie/nepoznanie jazykových príručiek kodifikujúcich štátny jazyk. Prekvapujúci je laický prístup k základným údajom týkajúcim sa kodifikačných slovníkov, ktoré sprehľadňujú/vysvetľujú významy slov. Nazdávame sa, že pre legislatívne texty je výkladový slovník závažnejšou jazykovou príručkou ako pravopisný.

Texty zákonov z hľadiska klasifikácie juristických textov patria medzi legislatívne texty. Je (či mala by byť) pre ne typická jednoznačnosť, hutnosť, koncíznosť a kompaktnosť. Predpokladá sa, že majú gnómickú adresnosť, že sú maximálne koherentné a glutinačne uzavreté, mali by byť lingvisticky čisté (porov. Mistrík, 1993, s. 79). Jazyku právnych noriem a jeho ťažšej zrozumiteľnosti pre laika sa u nás nevenuje taká pozornosť, akú by si pre svoj dosah a dôležitosť zaslúžili. Napríklad rakúski lingvisti a právnici už pred rokmi začali akciu *Zákony blízke občanom*, v USA v r. 1998 vtedajší prezident (B. Clinton) vydal *Memorandum*, ktoré zaväzuje štátnu administratívu používať v písomnostiach „prostý jazyk" – *plain Language*. Išlo o to, aby písomnosti mali logickú výstavbu, aby boli zrozumiteľné a písané vždy s ohľadom na tých, pre koho sú určené. Vládnym úradníkom sa odporúčalo používať prostý jazyk, riadiť sa zdravým rozumom a sledovať reakcie/prijímanie textu percipientmi. Podľa Memoranda takýto prístup šetrí čas, námahu a peniaze vláde i verejnosti, a zároveň je vláda zrozumiteľnejšia a prístupnejšia. Možno sa treba poučiť aj dobrým zvykom rímskeho senátu, ktorý zrozumiteľnosť svojich zákonov overoval tak, že ho dal prečítať náhodnému občanovi. Ak jeho výklad pochopenia textu zákona bol v súlade so zámerom tvorcu zákona, zákon bol napísaný dobre.

Poznámka na záver. Právne vzdelávanie mladých ľudí v školách úplne absentuje, a preto by sa mali dostávať do učebných osnov či plánov už existujúcich predmetov aj texty tohto druhu. Občiansky zákonník (samozrejme, okrem Ústavy SR) je na vysvetľovanie práce s právnym textom a z neho vyplývajúcich práv a povinností mladého človeka ako občana vhodným (a potrebným) podkladom.

LITERATÚRA

ABRAHÁMOVÁ, E.: K problematike legislatívneho textu z lingvistického hľadiska. In: *Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae.* Tomus XV. Bratislava : Univerzita Komenského, 1993, s. 13 – 22.

ABRAHÁMOVÁ, E.: Interpretačné postupy v práve. In: *Právny obzor*, 80, 1997, s. 498 – 504.

BÁRÁNY, E.: Všade prítomná neprístupnosť a nezrozumiteľnosť práva. In: *Nové slovo : politicko-spoločenský týždenník*, č. 25, 2002, s. 1 – 6.

DANEŠ, F.: *Kultura a struktura českého jazyka*. Praha : Karolinum, 2009.

GARFINKEL, H.: *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs (New Jersey) : Prentice-Hall, 1967.

GREPL, M. – KARLÍK, P.: *Skladba češtiny*. Olomouc : Votobia, 1998.

GRICE, H. P.: Logic and Conversation. In: *Syntax and Semantics*. 3. Speech Acts. Red. P. Cole, J. Morgan. New York : Academic Press, 1975, s. 41 – 58.

HEGEROVÁ, K.: O jazykovej kultúre v právnických textoch. In: *Kultúra slova*, roč. 29, 1995, č. 6, s. 332 – 337.

HOLLÄNDER, P.: Paradox právneho jazyka. [online] In: *Kultúra slova*, 1995/1996, č. 6. Dostupné na:
http://www.juls.savba.sk/ediela/ks/1995/6/ks1995-6.html

HORECKÝ, J.: *Spoločnosť a jazyk*. Bratislava : Veda, 1982.

IMRICHOVÁ, M.: Jazyk právnych textov. In: *Slovenčina na začiatku 21. storočia*. Zborník na počesť profesora Ivora Ripku. Ed. M. Imrichová. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2004, s. 135 – 140.

IMRICHOVÁ, M.: Na margo legislatívnych a komunikačnofunkčných súvislostí Občianskeho zákonníka. In: *Studia Philologica*, XII, 2004. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2004, s. 9 – 13.

KNAPP, V.: *Teoretické problémy tvorby československého práva*. Praha 1983. Cit. podľa KOŘENSKÝ, J.: Tvorba právních předpisů a komunikativní problémy jejich uplatňování. In: *Slovo a slovesnost*, roč. 56, 1995, s. 267 – 275.

KNAPP, V.: *Teorie práva*. Praha : Academia, 1995.

KOŘENSKÝ, J.: Tvorba právních předpisů a komunikativní problémy jejich uplatňování. In: *Slovo a slovesnost*, roč. 56, 1995, s. 267 – 275.

KOŘENSKÝ, J.: Jazyk právní komunikace. In: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Red. F. Daneš a kol. Praha : Academia, 1997, s. 84 – 91.

KOŘENSKÝ, J. – CVRČEK, F. – NOVÁK, F.: *Juristická a lingvistická analýza právních textů (právněinformatický přístup)*. Praha : Academia, 1999.

Legislatívne pravidlá vlády Slovenskej republiky (schválené uznesením vlády SR z 8. apríla 1997 č. 241 v znení uznesenia vlády SR zo 16. decembra 1999 č. 1118 a uznesenia vlády SR z 28. novembra 2001 č. 1130) .

MISTRÍK, J.: Juristické texty. In: *Text a kontext*. Zborník referátov. Prešov : Pedagogická fakulta v Prešove UPJŠ v Košiciach, 1993, s. 78 – 81.

RIPKA, I. – POVAŽAJ, M.: Spisovný jazyk v právnej terminológii – na margo úvah o tzv. legislatívnom dobrodružstve. In: *Práca*, 11. 8. 1998, s. 10.
SLANČOVÁ, D.: *Praktická štylistika*. Prešov : Slovacontact, 1996. 178 s.
ŠKVARENINOVÁ, O. – ABRAHÁMOVÁ, E.: *Kapitoly zo štylistiky a rétoriky pre právnikov*. Bratislava : Právnická fakulta Univerzity Komenského, 2002.
VALOVÁ, K.: Nemusí byť v právnych predpisoch dodržiavaný zákon o štátnom jazyku? In: *Právny obzor*, roč. 83, 2000, č. 5, s. 403 – 406.
Zákon č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník.

Doc. PaedDr. Mária IMRICHOVÁ, PhD.
Filozofická fakulta PU
Inštitút slovakistických, mediálnych a knižničných štúdií
Katedra slovenského jazyka
Ul. 17. novembra 1
080 01 PREŠOV
SLOVENSKO
imrichma@unipo.sk

KONSONANTICKÉ SKUPINY V DETSKEJ REČI AKO „PREDOBRAZ“ ZREŤAZOVANIA NESONÁNT V SLOVENČINE

Iveta Bónová

CONSONANT GROUPS IN CHILDREN´S SPEECH AS A "PRE-PICTURE" OF CHAINING OF SONANTS IN SLOVAK

Correlation between ontogenesis and phylogenesis is also reflected in the sequence of elements in the process of acquiring elements within the syllabic structures. The longitudinal monitoring of speech production of children has shown that successive chaining of non-sonantic elements, especially in the phase of stricture in syllables, clearly indicates progress in phonological development. The shift is also reflected in the quantitative indicators, such as Proportion of Whole-Word Proxemity (PWP), which reflects the developmental stage in relation to the phonetic-phonological level. A child in the process of phonological acquisition in the first stage of development of his own speech (after the age of one) identifies denotations from his everyday surrounding and his everyday needs, thus he mainly uses lexemes from core vocabulary. Regarding our assumption the determined occurrence of consonantal clusters in individual positions within the syllable in phonological development of an individual shadows a frequency load of consonantal combinations in standard Slovak.

KEYWORDS
phonological development, syllable structure, consonant groups

Relácia obsahu a formy sa premieta do konštituovania jazykových javov. Je relevantná pre jazykový systém ako celok (Sabol, 2002, s. 9) a v prepojenosti na fylogenézu je dobre sledovateľná aj z onto-genetického hľadiska.

Formálna stránka reči u intaktného dieťaťa v komplexnom, opticko-akusticko-auditívnom type komunikácie zaostáva za obsahovou stránkou niekedy až do dovŕšenia jeho fonologického

vývinu (približne do 5. roka života). Výraz „dobieha“ význam postupne a vzhľadom na jednotlivcov diferencovane. Svedčia o tom aj zistenia vývinových psychológov (Švancar, 1986), formulované do všeobecnejšej zákonitosti: dieťa v druhom polroku života začína rozumieť slovám, ale ich nedokáže formálne vyjadriť. Je to tzv. oblasť nad prahom porozumenia, ale pod prahom hovorenia. Po prvom roku sa prah porozumenia a hovorenia pomaly začína „vylaďovať“, hoci artikulačno-akustická podoba slov je stále neúplná, nepresná a v prvých vývinových štádiách iba náznaková. S ohľadom na komunikačnú situáciu však zväčša zrozumiteľná a najbližším okolím relatívne dobre dešifrovateľná.

Centrom nášho záujmu je síce pozorovanie stvárňovania, postupného korigovania a upresňovania artikulačno-akustickej podoby slov vo vývine reči, no zákonite v previazanosti na sémantiku. Inak by nebolo možné uvažovať o vzťahu fonetického a fonologického pri napredovaní vo vývine detskej reči. Ukazuje sa tak, že výskum detskej reči sa nezaobíde bez akceptovania komunikačneho a kognitívneho aspektu. Prvý aspekt v plnej miere rešpektujeme tým, že longitudinálne sledujeme rečovú produkciu detí, ktorá je zaznamenávaná v prirodzenom prostredí v priebehu najbežnejších komunikačných situácií. Kognitívne hľadisko ako lingvisti nedokážeme exaktne uchopiť, ale dokážeme ho rešpektovať. Kognitívne procesy, ako percepcia a mentálna reprezentácia, zohrávajú kľúčovú rolu pri spracovaní vonkajšieho sveta. V súvislosti s rečovou činnosťou a jej rozvojom je pri získavaní informácií prameniacich z prostredia obzvlášť dôležité priame senzorické vnímanie, prostredníctvom ktorého dieťa spoznáva a skúma vonkajší svet. Na reprezentáciu „znovu-prezentáciu“ sveta slúžia znaky, ktoré si dieťa osvojuje v procese semiózy, prirodzene, v istej postupnosti v závislosti od stupňa kognície (od znakov ikonicko-symbolických k arbitrárnym).

Náš doterajší výskum venujúci sa fonologickej akvizícii sa v prvej fáze koncentroval na kvantitatívne (index zrozumiteľnosti[1]) a kvalitatívne ukazovatele stanovované na základe rozboru rečovej produkcie detí. Prvotná hypotéza, že rovnaký stupeň fonologického vývinu sa premieta do identických kvalitatívnych parametrov, sa

[1] Index zrozumiteľnosti je exaktne stanovený kvantifikátor (v intervale 0 – 1), ktorý vyjadruje stupeň fonologického vývinu (metodiku jeho stanovovania pozri Bónová –Slančová, 2005; Bónová, 2008).

v absolútnej miere nepotvrdzuje. Je len prirodzené, že v takom vysoko špecifickom procese, akým ontogenéza reči nesporne je, sa prejavujú jednotlivosti viazané na univerzálne parametre reči. Platí to predovšetkým v súvislosti s ovládaným inventárom konsonantických prvkov (v raných štádiách reči uprednostňovanie prednej a záverovej artikulácie), ako aj asimilačnými a substitučnými fonologickými procesmi (podrobnejšie Bónová, 2010, 2011). Až hĺbková analýza údajov a ich komparácia naznačujú, že relevantným faktorom, kvantitatívne premietnutým do rovnakej hodnoty indexu zrozumiteľnosti, je výskyt konsonantov a konsonantických skupín v generovaných slovách. Ich uplatnenie v adekvátnej pozícii slova a tvaru sa prejavuje aj v slabičnoštruktúrnych zmenách. Aj keď ide aj o kombinácie substituovaných konsonantov, ich uplatnenie a sukcesívne radenie na príslušnom mieste v rámci slova a tvaru je signifikantným ukazovateľom v napredovaní fonologického vývinu (pozri tab. 1).

Tab. 1 Fonologický vývin spoluhláskových skupín v reči dvoch detí

Dieťa	**Terézia**	**Martin**
Index zrozumiteľnosti	**0,67**	**0,67**
Spoluhláskové skupiny: a) v mediálnom postavení:	-C_OC_O-, -C_SC_O- ***ap*c*et*** (chlapček), *dadi**ct**a*** (kačička), *ti**ct**u* (tričku), *to**lč**ek* (stolček)	-C_SC_O-, -C_OC_S- ***amb**a*** (lampa), ***pa**djo*** (prádlo)
Index zrozumiteľnosti	**0,74**	**0,74**
Spoluhláskové skupiny: a) v mediálnom postavení:	-C_OC_O-, -C_SC_O-, -C_OC_S- *aňeli**ct**u* (anjeličku), ***ea**n**c**e*** (rezance), *po**db**aňik* (podbradník); ***ma**m**t**a*** (mamka), *pa**dl**au* (spadla), *sete**lt**a* (svetielka)	-C_SC_O-, -C_OC_O-, ***amb**a*** (lampa), ba**mk**on (balkón); *ko**ľ**ko; de**dk**o*, *ve**ť**ka* (sviečka)
Index zrozumiteľnosti	**0,85**	**0,85**
Spoluhláskové skupiny: a) v iniciálovom postavení:	C_fC_O-, C_fC_S- ***št**ipem*** (štípem), ***sp**adou*** (spadol), ***sl**imacita*** (slimáčika), ***zn**amiento*** (znamienko)	C_fC_S-, C_OC_S- ***sl**aninu*, *šm**i**kanky* (šmýkalky), ***dv**a***

b) v mediálnom postavení: c) vo finálnom postavení:	- C_fC_O-, -C_OC_O-, -C_SC_O-, -C_OC_S-, -C_fC_S-, -C_SC_S- *bo**sk**avac* (bozkávať), *ele**st**a* (Terezka), *e**šte, st**opime* (roztopíme), *paro**st**y* (parôžky); *havi**ct**a* (hlavička); *ma**mt**a* (mamka), *chu**mt**y* (chrumky), *bubi**nc**i* (bublinky), *vyfa**lb**i* (vyfarbi); *na**jd**emo* (nájdem), *spo**nd**iou* (špongiou), *poa**nt**aný* (porantaný); *me**dv**ec* (medveď), *mo**dl**u* (modrú), *vy**pn**ut* (vypnúť); *poz**l**i* (pozri), *pi**chn**em*; *<u>cel**v**ené</u>* (červené) - C_fC_O *pu**sc*** (pusť)	- C_fC_O-, -C_OC_O-, -C_SC_O-, -C_OC_S-, -C_fC_S- *a**st**úďi* (nastúpi), *e**šte,* ťa**šk**o* (ťažko), *vaje**šk**u* (varešku); *babi**ť**ka* (babička), *ojda**ť**ky* (hojdačky); *tmika**lk**a* (šmýkalka), *oma**nk**a* (Romanka), *ťa**jn**ík* (čajník), *tati**nk**o*, *va**jk**o* (vajce); *o**tv**ou* (otvor), *mo**dl**a* (modrá), *mo**kv**a* (mokrá); *api**chn**i* (zapichni), *ke**sj**i* (kreslí) - C_fC_O ***íst'***
Index zrozumiteľnosti	**0,9**	**0,9**
Spoluhláskové skupiny: a) v iniciálovom postavení: b) v mediálnom postavení: c) vo finálnom postavení:	$C_fC_OC_S$- ***stl**asime* (strašíme) -$C_SC_fC_O$-, -$C_fC_OC_S$- *mo**lst**ého* (morského), *la**stl**i**nt**ach* (rastlinkách) -C_fC_O *i**st*** (ísť)	C_fC_O- ***sp**inkať* (ísť), ***st**avam* (staviam); C_OC_S- ***kv**etinky* -C_SC_O-, -C_fC_O- *škodo**uk**u* (škodovku), *fal**b**ou* (farbou); *jaz**ď**iť* (jazdiť), -C_fC_O *pu**st*** (prst)

Ako naznačujú údaje v tabuľke, u detí s relatívne nízkym stupňom fonologického vývinu (Iz 0,67 – 0,74) sa konsonantické zoskupenia v lineárnom toku reči vyskytujú len v mediálnej pozícii slov a tvarov. V prvej fáze rodiaceho sa procesu semiózy (približne po dovŕšení 14. mesiaca) dieťa pri generovaní zvukovej podoby designátora začína „umiestňovať" konsonanty vedľa seba, avšak zatiaľ len v dvojčlennej kombinácii v intersonantickom postavení. Zväčša ide o prípady, v ktorých jeden konsonant tvorí kódu jednej slabiky a druhý pretúru nasledujúcej sylaby slova.

S postupným pribúdaním zvukových prvkov a napredovaním v myslení sa zvuková forma slov modifikuje, čím nadobúda kontúry cieľového slova. Na vyššom stupni fonologického vývinu (Iz 0,85 – 0,9, pozri tab. 1) sa spoluhláskové zoskupenia diferencovaného zloženia (aj s výskytom frikatív, nielen okluzív a sonór) objavujú vo všetkých pozíciách slov a tvarov. Najmä v iniciálovej pozícii slov dieťa už dokáže vyprodukovať dvoj-/trojčlenné konsonantické zoskupenie v rámci striktúrnej fázy slabiky a vo finálnej dvojčlennú skupinu tvoriacu restriktúru. Upravuje sa tak slabičná štruktúra cieľových slov (v longitúde sledované osvojovanie konsonantických skupín v jednotlivých pozíciách: iniciálovej, mediálnej a finálnej – pozri v tab. 2). Napĺňaním jednotlivých fáz syláb konkrétnymi (aj keď nie vždy „pravými", ale aj substituovanými) zvukmi, ich sukcesívnym radením[2] nastáva u dieťaťa zreteľný progres vo fonologickom vývine.

Tab. 2 *Fonologický vývin spoluhláskových skupín v reči dieťaťa podľa veku*

Mesiac	**Iz**	**2-členné konsonantické skupiny**			**3-členné konsonantické skupiny**		
		Iniciálové	Mediálne	Finálové	Iniciálové	Mediálne	Finálové
20./21.	0,65		*-lt-*				
23.	0,67		*-pc-*, *-pk-*, *-ct-*, *-lč-*				

[2] „...sukcesívna štruktúra sa vytvára postupným zreťazovaním stavebných jednotiek (od najnižších k najvyšším) kreujúcich infraznak, znak a supraznak" (Sabol, 2001, s. 47).

26.	0,75	(*ml-*)	*-ck-*, *-nd-*, *-mt-*, *-st-*, *-ďc-*, *-dl-*				
27./28.	0,83	*bl-*, *sp-*, *st-*(st, sk), *sn*, *sc-*, *sv-*, *št-*	*-čt-*, *-pt-*, *-nt-*, *-jt-*, *-mc-*, *-lt-*, *-sc-*, *-chs-*, *-sp-*, *-ťt-*, *-sl-*, *-jd-*, *-ťt-*, *-lň-*, *-lb-*, *-vc-*, *-tt-*	*-nc*			
29.	0,85	*sl-*	*-dt-*, *-sk-*, *-nc-*, *-lv-*, *-št-*, *-vt-*, *-zl-*, *-bl-*, *-dn-*, *-hn-*, *-dj-*, *-ts-*, *-tn-*, *-ln-*, *-sn-*, *-zn-*, *-vk-*, *-pn-*	*-sc* (-sť)			
31.	0,88	*bj-*, *ft'-*, *kt-*, *kj-*, *kl-*, *tv-*, *vm-*, *zb-*	*-lč-*, *-bj-*, *-pc-*, *-tl-*, *-ps-*, *-pt-*, *-dň-*, *-sv-*, *-tv-*, *-jt-*, *-šš-*, *-sm-*, *-tš-*, *-mn-*, *-tk-*, *-nč-*	*-st* (-sť)		*-mtn-*, *-nst-* (nsk)	
33.	0,83	*fs-*(fš), *mn-*, *chv-*			*stv-*	*-stn-*	
35.	0,88	*hl-*, *hn-*, *pl-*, *chl-*, *zl-*, *zj-*		*-lt*	*fpl-*, *stl-*(str-)		

37.	0,88				*stl-*(skr), *spl-*, *svl-*, *zvl-*		
40.	0,9					*-stl-* (str) *-lst-* (rsk)	
43./44.	0,92				*fst-*		

Dieťa pri osvojovaní fonologickej akvizície pomenúva predovšetkým denotáty z najbližšieho okolia každodennej potreby, teda používa najmä lexémy z jadra slovnej zásoby. Ak vychádzame z uvedeného predpokladu, potom výskyt konsonantických zoskupení v jednotlivých pozíciách v rámci fonologického vývinu jednotlivca by mal tieňovať frekvenčné zaťaženie spoluhláskových kombinácií v spisovnej slovenčine.

Verifikáciu uvedenej hypotézy ilustrujeme na výskyte dvojčlenných konsonantických skupín. Pri komparácii sa opierame o frekvenčné zistenia J. Sabola (1978): dvojčlenné spoluhláskové kombinácie v porovnaní s viacčlennými majú absolútnu frekvenčnú dominanciu vo všetkých pozíciách (v iniciálovej 92%, v mediálnej 94% a vo finálnej 96%). V rámci dvojčlenných zoskupení najmenej vyťaženým je koniec slova (-CC#), naopak, vo výraznej prevahe takmer v rovnakom zastúpení sa dvojčlenné kombinácie vyskytujú na začiatku a v strede slov (#CC-, -CC-). Štyri dvojčlenné spoluhláskové zoskupenia z prvých piatich najfrekventovanejších skupín šumových konsonantov vyskytujúcich sa v slovenčine v iniciálovej pozícii *st-*, *sv-*, *kt-*, *sp-*, *fš-* sme identifikovali aj v súbore zaznamenaných detských slov v časovej následnosti: *spada* (spadla – 20. mesiac); *stolicte* (stoličke), *svete* (27. mesiac); *fšeci* (všetci – 35. mesiac). Rovnako, v longitudíde zachytený materiál potvrdzuje prvých päť najčastejších kombinácií v intersonantickom postavení *-st-*, *-šť-*, *-tk-*, *-sk-*, *-čk-*: *ciste* (čisté), *esce* (ešte), *setto* (všetko), *mesto* (mäsko), *ačty* (hračky). Skupiny šumových spoluhlások vo finálnej pozícii sú podľa frekvenčných zistení najmenej časté a kombinačne obmedzené: *-sť*, *-zď*, *-cť*. Potvrdzuje to aj prvá a zároveň najfrekventovanejšia nielen vo fonologickom vývine zachytená kombinácia *-sť* na konci slov : *pusc* (pusť), *dost* (dosť).

Identifikácia dvojčlenných kombinácií: sonóra a sonóra, sonóra a šumový konsonant, resp. šumový konsonant a sonóra sa komplikuje tým, že artikulačno-akustické koreláty sonórnych foném *r*, *l* sú z hľadiska produkcie najnáročnejšie a z tohto dôvodu ich dieťa v generovaných slovách v skorších štádiách vynecháva, alebo neskôr nahrádza. Aj napriek uvedenej skutočnosti sme na základe longitudinálneho sledovania reči zaznamenali jasné kontúry tieňovania frekvenčných zistení o výskyte spoluhláskových skupín. V iniciálovej pozícii slov v časovej následnosti sme ako prvú zachytili kombináciu dvoch sonórnych konsonantov *ml- mle* (mlieko – 26. mesiac). Počnúc 26. mesiacom sa v reči skúmaných objektov objavilo 7 dvojčlenných zoskupení z 10 najfrekventovanejšie zastúpených kombinácií v spisovnej slovenčine (*pr-, kr-, tr-, sl-, hl-, vr-, hr-, dr-, br-, zm-*) v poradí *sl- Sloventa* (Slovenka – 31. mesiac), *dr- djancij* (drancír – 33. mesiac), *pr- pleto* (preto – 35. mesiac), *tr- tli* (tri – 35. mesiac), *hl- hlada* (hľadá – 35. mesiac), *hr- hlosit* (hrošík – 35. mesiac), *kr- tlava* (krava – 37. mesiac). V intersonantickom postavení sa paradoxne ako prvé objavili nie zoskupenia v poradí -CCs-, ktoré sú v jazyku frekventovanejšie, ale kombinácie v opačnom poradí -CsC-: *-ľk- guľta* (guľka – 27. mesiac), *-nk- cestovinta* (cestovinka – 27. mesiac). Nazdávame sa, že takouto kombináciou si dieťa pri artikulácii nachádza oporu v dvoch za sebou idúcich slabikách (restriktúrny prvok v prvej slabike a striktúrny v slabike nasledujúcej). O niečo neskôr (28. mesiac) sme v reči dieťaťa identifikovali takmer všetky z 9 najfrekventovanejších dvojčlenných spoluhláskových skupín so sonórnym konsonantom (*-dn-, -br-, -pr-, -lk-, -nk-, -tr-, -sl-, -dň-, -sľ-*) v poradí *-ľk-, -nk-*, *-br- dobje*, *oblasty* (obrázky – 29. mesiac), *-dň- zabudne* (29. mesiac), *-dn- vidno* (31. mesiac), *-tr- chytlo* (chytro – 31. mesiac), *-sl- neslo* (nieslo – 31. mesiac).

Ako vyplýva už aj z vývinu detskej reči, nesonanty v slovenčine sa nezreťazujú do skupín nepredvídateľne. Ich kombinácie v diferencovaných pozíciách slov a tvarov ako súčasť slabík podmieňujú dištinktívne príznaky foném, predovšetkým ich univerzálne vlastnosti C – C^0 a V – V^0. Druhým zásadným príznakom limitujúcim sukcesívne radenie prvkov vedľa seba v štruktúre slov a tvarov je O – O^0 a D – D^0. Nie náhodou dieťa ako jednu z prvých slabík produkuje slabiku s maximálnym kontrastom perný konsonant – vokál (*pa, ma, ba*). Neskôr pribúda kontrast nosovej a ústnej záverovej spoluhlásky,

najčastejšie sa realizujúci v mediálnej pozícii, napr. *amba* (lampa), a opozícia „predného“ a „zadného“ konsonantu, napr. *opta* (lopta). Ako posledná sa realizuje opozícia úžinového a záverového konsonantu, ktorú sme v reči dieťaťa zaznamenali na relatívne vysokom stupni fonologického vývinu (Iz 0,85), vo všetkých postaveniach v rámci slova: *spadou* (spadol), *ešte*, *pust* (prst).

Sumarizujúc možno konštatovať, že výskyt konsonantických skupín v slovách a tvaroch v detskej reči signalizuje nielen progres vo fonologickom vývine (od generovania dvojčlenných kombinácií v mediálnej pozícii cez generovanie v iniciálovom a finálnom postavení až po výskyt trojčlenných zoskupení), ale prirodzeným spôsobom predznačuje aj spájateľnosť nesonantických prvkov v slovenčine.

LITERATÚRA

BÓNOVÁ, Iveta. 2008. Fonologický vývin v detskej reči. In: *Štúdie o detskej reči. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis. Jazykovedný zborník 23 (AFPh UP 193/275)*. Ed. D. Slančová. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2008, s. 212 – 250. ISBN 978-80-8068-701-4.

BÓNOVÁ, Iveta. 2010. Slabika v detskej reči. In: *Zborník príspevkov zo 7. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii Odkazy a výzvy modernej jazykovej komunikácie.* Banská Bystrica 23. – 24. septembra 2009. Ed. J. Klincková. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2010, s. 20 – 28. ISBN 978-80-8083-960-4.

BÓNOVÁ, Iveta. 2011. Dynamika fonologického vývinu. In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach III.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 257 – 264. ISBN 978-80-2232-942-2.

BÓNOVÁ, Iveta – SLANČOVÁ, Dana. 2005. Meranie fonologického vývinu reči. In: *Logopaedica VIII. Zborník Slovenskej asociácie logopédov*. Ed. V. Lechta. Bratislava : Vydavateľstvo Liečreh Gúth, 2005, s. 6 – 13.

KRÁĽ, Ábel – SABOL, Ján. 1989. *Fonetika a fonológia*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989. 389 s. ISBN 80-08-00036-8.

SABOL, Ján. 1978. Z frekvenčného výskumu zvukovej sústavy slovenčiny. In: *Studia Academica Slovaca. 8. Prednášky XV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry.* Red. J. Mistrík. Bratislava : Alfa, 1978, s. 499 –511.

SABOL, Ján. 2001. Simultánny a sukcesívny princíp v poézii a próze pre deti a mládež. In: *Zborník materiálov z medzinárodnej konferencie Vnútrotextové priestory textu v literatúre pre deti a mládež.* Prešov 18. – 20. 10. 2000. Ed. Z. Stanislavová, V. Žemberová. Prešov : Náuka, 2001, s. 46 – 53. ISBN 80-89038-06-9.

SABOL, Ján. 2002. K problematike vzťahu ikonicko-symbolických a arbitrárnych znakov. In: *Sabol, J. – Zimmermann, J.: Akustický signál – semióza – komunikácia. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis. Monographia 51 (AFPh UP 99/181).* Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2002, 144 s. ISBN 80-8068-279-8.
Štúdie o detskej reči. 2008. *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis. Jazykovedný zborník 23 (AFPh UP 193/275)*. Ed. D. Slančová. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2008. 355 s. ISBN 978-80-8068-701-4.
ŠVANCARA, J. 1986. *Kompendium vývojové psychologie.* 4. vyd. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1986. 235 s.

PhDr. Iveta BÓNOVÁ, PhD.
Filozofická fakulta UPJŠ
Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie
Šrobárova 2
040 59 KOŠICE
SLOVENSKO
iveta.bonova@upjs.sk

VERBA DICENDI V NEINŠTITUCIONÁLNEJ KOMUNIKÁCII DOSPELÝCH NA VÝCHODNOM SLOVENSKU

Martina Bodnárová

VERBA DICENDI IN NON-INSTITUTIONALIZED COMMUNICATION OF THE ADULTS FROM THE AREA OF EASTERN SLOVAKIA

In this paper we observe functioning of the basic verba dicendi (*hovoriť, povedať, vravieť, rozprávať*) in spontaneous non-institutionalized communication of the adults from the area of Eastern Slovakia. We distinguish the communication uses in terms of reproduction of speech and thought as well as apart it. We focus on the specific constructions *verbum dicendi+že+direct speech*, *(verbum dicendi)+ta/tak+direct speech* and the various functions of verba dicendi, like metalinguistic, relativizing, emphasizing etc.

KEYWORDS
direct speech, indirect speech, reproduction of speech and thought, reporting clause, types of dialogue, verbs, verba dicendi

Verbám dicendi (ďalej VD) bola venovaná monografická pozornosť v prácach O. Šoltysa (1983) a E. Nemcovej (1990), zacielených na ich sémantickú klasifikáciu a charakteristiku; fungovanie týchto slovies v spontánnej komunikácii reflektuje česká konverzačná analýza, predovšetkým J. Hoffmannová (1999, 2007); a napokon, slovesá hovorenia sa v češtine stali výskumným námetom aj pre kognitívnu lingvistiku (Vaňková, 2007). V slovenčine im nerozsialy priestor vyhradila J. Kesselová (2003) v monografii o morfológii detskej komunikácie v rámci kapitoly o slovesách.

Náš prístup načiera do uvedených zdrojov a necháva sa nimi inšpirovať. Fungovanie VD sledujeme v súbore približne 60 dialógov

reprezentujúcich spontánnu, bezprostrednú komunikáciu dospelých v priestore východného Slovenska[1]. Keďže takýto súbor je značne rozrôznený, ako jeho organizujúci činiteľ a súčasne prizma, cez ktorú pristupujeme k jeho morfologicko-lexikálnej charakteristike, funguje typológia a typologizačný model[2]. Dospeli sme k nemu prepojením dvoch východísk – teoretického a praktického; opierali sme sa o už jestvujúce typológie a klasifikácie komunikačných situácií, dialógu ako takého, dialógu detí a hovorového štýlu v slovenskej, českej a okrajovo i nemeckej lingvistike, a usúvzťažnili sme ich s analýzou vlastného dialogického korpusu. Na pozadí piatich klasifikačných úrovní[3] a za pomoci piatich klasifikačných kritérií (*vzťah tematickej zložky k inštitucionálnej činnosti komunikantov; vzťah tematickej zložky k aktuálnej komunikačnej situácii; spôsob expanzie témy; informačný spád a komunikačná vyváženosť; tonalita*) sa nám podarilo vyčleniť pätnásť „čistých" typov dialógu (*inštitucionálny, neinštitucionálny, voľný pracovný; kosituačný, konsituačný, zmiešaný; naratívny, deskriptívny, argumentačný dialóg, rozhovor – rada; rozhovor – interview, individuálny monologizovaný dialóg, kolektívny monologizovaný dialóg, rozhovor – zábava, spoločenská konverzácia*), ktoré sa v reálnej komunikácii môžu vzájomne krížiť, prekrývať či navrstvovať na seba, dôsledkom čoho je vznik tzv. hybridných typov (napr. *pracovný poradenský dialóg, naratívny kolektívny monologizovaný dialóg*).

V našom korpuse približne 60 dialógov s rozsahom 46 304 slov sa nachádza 9 342 slovies, čo predstavuje 20,17 %, teda približne pätinovú participáciu na výstavbe spontánneho hovoreného dialogického komunikátu[4]. V texte každého jednotlivého dialógu stoja slovesá na 1. – 3. mieste. Markantná je značná pestrosť verbálneho slovníka (63,68 % slovies sa v slovníku našich dialógov vyskytuje iba raz), avšak v texte sa slovesný inventár javí ako málo variabilný, obmedzuje sa spravidla na fluktuáciu gramatických tvarov 15 najfrekventovanejších verb: *byť* (1405 výskytov), *mať* (656), *vedieť*

[1] Podrobnejšiu charakteristiku výskumnej vzorky možno nájsť napr. v Bodnárová, 2011.
[2] O typológii dialógu a našom typologizačnom modeli bližšie pozri Bodnárová, 2012.
[3] Uvedomujeme si, že lexéma *úroveň* má v slovenskej lingvistike pomerne široký konotačný záber; používame ju skôr len pracovne, pretože zatiaľ nemáme k dispozícii vhodnejšiu terminologickú alternatívu.
[4] V podstate k identickým výsledkom dospeli Mistrík (1969), Slančová (1995, 1999), Kesselová (2003), Šonková (2008), Šimková (2011), Brestovičová (2012).

(zatiaľ bez diferenciácie na modálne a autosémantické, 409), *ísť* (362), *môcť* (203), *hovoriť* (208), *musieť* (175), *chcieť* (164), *povedať* (163), *robiť* (148), *prísť* (82), *chodiť* (56), *vravieť* (46), *urobiť* (42), *myslieť* a *rozprávať* (33). VD teda patria popri bazálnom *byť, mať*, popri slovesách pohybových, kognitívnych, modálnych a slovesách s významom „pracovať" k najzastúpenejším slovesným skupinám. Ich väčší výskyt bol zaznamenaný v typoch naratívny dialóg, individuálny (najmä naratívny) monologizovaný dialóg a rozhovor – zábava. Naopak, ich absenciou sa vyznačoval konsituačný dialóg viazaný na predlohu (rôzne katalógy, letáky, fotografie) alebo deskriptívny individuálny monologizovaný dialóg. Slovesá hovorenia sa hojnejšie používali pri pertraktovaní tém ako cudzie jazyky či klebetenie, takisto pri citovaní, resp. reprodukcii reči a myslenia, v metajazykových pasážach dialógov, operovalo sa nimi v rámci jazykových hier a žánrov, ako sú vtipy, hádanky, anekdoty.

Východiskom sémantickej analýzy slovies hovorenia v našom materiáli bola klasifikácia E. Nemcovej (1990). Jednoznačne vedúcu pozíciu mali závisle informatívne VD – skupina, ktorá predstavuje jadro slovies hovorenia; práve ňou sa budeme v tomto príspevku podrobnejšie zaoberať.

Za prototypové možno pokladať slovesá *hovoriť, povedať, vravieť, rozprávať* (usporiadané podľa klesajúcej frekvencie v našom materiáli). Ich konkrétne komunikačné použitia sme rozdelili na použitia v rámci *reprodukcie reči a myslenia* (Hoffmannová, 1999) a mimo nej.

Na margo problematiky *reprodukcie reči a myslenia* chceme uviesť niekoľko poznámok. J. Hoffmannová (1999, s. 99) tvrdí, že (i) „naše běžné rozhovory mají silně intertextovou, interdiskurzivní povahu", že sú – ako naznačil už M. M. Bachtin – prestúpené „echami jiných hlasů", že v nich ustavične „reprodukujeme" vlastné i cudzie slová, myšlienky, výroky i celé dialógy. Tento fenomén zrejme súvisí so samotnou povahou reči. I. Vaňková (2007, s. 135) poznamenáva, že „řeč je schopna sebareflexe (má pro to mnoho nástrojů), a to mj. znamená, že člověk je schopen metajazykového uvažování a velmi často vlastní i cizí projev podrobuje reflexi". V tejto potrebe ustavičnej (seba)reflexie, vracania sa k už povedanému je zakorenené reprodukovanie vlastných i cudzích „rečí", ako aj myšlienok, ba dokonca akejsi plánovanej reči, ktorú J. Hoffmannová (1999)

označuje pojmom *fiktívna reč*, E. Jandová (2000) *pseudoreprodukcia*, resp. *fiktívna reprodukcia* a nám sa vidí efektívne aj spojenie *hypotetická reč*. J. Hoffmannová (2007) vo svojom zatiaľ poslednom príspevku k tejto problematike venuje istý priestor metajazyku, ktorý je k dispozícii pri reflexii fenoménu intertextuality (všeobecne). Najprv sa zamýšľa nad tým, že ak sústavy termínov vypracovaných pre analýzu písaných textov sú v súčasnosti nedostačujúce už aj pre tieto texty, ešte menej môžu vyhovovať interpretácii hovorených textov (porov. 2007, s. 128). Ďalej upozorňuje na to, že „ve spontánním mluveném projevu asi doslovné citování či věrné reprodukování vůbec nepřichází v úvahu“ (2007, s. 128). Svoje uvažovanie uzatvára zhrnutím všetkých metajazykových výrazov, ktoré sa nám v tejto súvislosti ponúkajú (ide konkrétne o *reprodukovať, citovať, napodobňovať, imitovať, aklimatizovať, štylizovať, transformovať, referovať*; tento rad dopĺňa vlastným výrazom *parafrázovať*), a formuluje záverečné stanovisko: „V každém případě jsem přesvědčena, že v nepřipraveném mluveném projevu se neustále – většinou dost neartikulovaně a nepřehledně – pohybujeme MEZI reprodukováním a referováním“ (2007, s. 129). Finálne riešenie J. Hoffmannovej – používať naďalej, ale akoby v úvodzovkách pojem *reprodukcia* – akceptujeme, pojem preberáme a budeme ním operovať v nasledujúcich riadkoch, a to i z toho dôvodu, že riešenie nastolenej terminologickej otázky nie je predmetom nášho príspevku.

V službách reprodukcie reči a myslenia v našom materiáli stoja prototypové VD ***hovoriť, povedať, vravieť*** a niekoľko ďalších, menej frekventovaných, ako *rozprávať, vyjadriť sa, tvrdiť, spomínať, zakričať, zvriesknuť*. Ich spoločnou vlastnosťou je to, že slúžia na **reprodukovanie priamej komunikácie** (face to face). Našli sme však doloženú aj **reprodukciu nepriamej komunikácie – telefonickej** a **internetovej** (e-mailovej, četovej i prostredníctvom esemesiek) a tiež **tlačenej**. Každý typ nepriamej komunikácie má „vyhranený“ svoj súbor slovies hovorenia: telefonická slovesá ***volať, zavolať*** (*a kamarat mi z mníchova vola(l) že dones nám aspoň tri kartóny cigariet – neveste som len zavolala som že tu som čo treba urobiť (dačo) kupiť*); emailová ***písať, napísať*** (niekedy sa pri týchto slovesách explicitne uvádza „v mejli“: *bohoslovci mi napísali v mejli že nezosta´neme bo zme na práz´ninach ta: be´žime*), exkluzívne aj ***podpísať sa*** (*ja už som sa mu podpisala minule na mejl že neza...pani*

nezabudkova) a ***vypisovať*** (*a mu tam vypisoval esemesky že neviem čo: jaky nefer*); tlačená, ako aj emailová sloveso ***čítať*** (*dzeška mi čital že utorok budu... – a čitam že že ja ťa neignorujem ale že...)*.

V ďalšej časti príspevku sa zameriame na fungovanie prototypových slovies hovorenia v spontánnom dialógu „v rámci reprodukcie reči a myslenia“, pričom sa nebudeme zaoberať všetkými bizarnými konštelániami, ktoré tu vznikajú, lebo sú analogické tým, ktoré už prezentovala a dôkladne opísala J. Hoffmannová (1999, 2007); budeme sa koncentrovať na prípady a „konštrukcie“ v dostupnej literatúre dosiaľ nezaznamenané či nepovšimnuté, postupujúc pritom od známeho k neznámemu. Hoci J. Hoffmannová zastáva názor, že aplikovať pojmy *priama, nepriama, nevlastná priama* a *polopriama reč,* príp. aj *uvádzacia veta*, známe zo štylistiky písaného textu, na spontánny dialogický prejav je problematické a ona sama sa obmedzuje len na dichotómiu *priama – nepriama reč* (Hoffmannová – Müllerová, 2007, s. 129), v príkladoch, ktoré predstavíme, korešpondencia s písaným textom je ešte dosť vysoká, takže sa domnievame, že zachytiť dané javy vyššie exponovanými termínmi je ešte celkom adekvátne.

V spontánnom dialógu slovenčiny sa pri reprodukcii možno stretnúť s nekorektnými súvetiami s kumuláciou dvoch spájacích výrazov (*sa neopovažil mi povedať **že kde** ju dava – ja čakam že vy mi poviete **že čo** chcete*), stojacimi oproti korektným: *ona povedala že pride do Trebišova – mne povedala že ste sa neprihlasili*. V oboch ilustrovaných prípadoch, korektnom i nekorektnom, sa reprodukuje cudzia reč prostredníctvom nepriamej reči. O reprodukcii formou „vlastnej“ priamej reči by sa dalo hovoriť v prípadoch typu: *hovori mami nepríd**eš↑** lebo ja idem do lekara do nemocnici.* Ako exemplifikáciu polopriamej reči chápeme:

(1) *prišol do nas → hutori **jaj muši** is do trebišova do nemocnici...*
(2) *tí akože čo sa hraju na velkych KAmeramanov vieš tak akože HOvoria VŠETko **TOčia** DEtajly a: proste*

Príklad (1) je „prototypovejší“ – obsahuje uvádzaciu vetu s VD; výrazným znakom a hraničným signálom reprodukovanej reči je citoslovce *jaj* a transpozícia slovesných osôb. Tento asi

najrelevantnejší prvok polopriamej reči sa nachádza aj v príklade (2), tu však chýba explicitnejší signalizátor začiatku citovanej reči.

Ak by sme hľadali v spontánnom hovorenom prejave doklad na nevlastnú priamu reč (chápanú podľa Mistríka, 1997), nazdávame sa, že by mohlo ísť o prípady podobné tomuto: *...tak išla vajička kupic↓* ***dobry deň pani bosa je pan bosy doma***↑. Charakteristické je uvedenie cudzej reči bez uvádzacej vety, bez VD, bez spájacieho výrazu, teda akoby „in medias res"; signálom reprodukovanej reči je intonácia, príp. aj konvenčná formulka pozdravu.

Takýchto „čistých" príkladov na jednotlivé typy rečí však niet v spontánnom dialógu mnoho; oveľa častejšie sa tu zapletáme do rozmanitých hybridných kombinácií s rôznou mierou komplikovanosti. Za relatívne málo komplikované považujeme:

(3) *povedala že* ***nie*** *že* ***nevadí*** *akože* ***nehovorila mi ešte nikdy nič mama***
(4) *a ja hovorím že* ***hej*** *že ako* ***donesiem*** *že* ***neni problém***

Pre tieto úryvky je príznačná fragmentárnosť, torzovitosť; po uvádzacej vete s VD nasleduje spájací výraz *že*, ktorý sa viacnásobne opakuje, raz v podobe partikuly *akože*, pričom zakaždým uvádza nejaký útržok cudzej (3) alebo aj vlastnej (4) reprodukovanej reči, takže v konečnom dôsledku je expedientov prejav popretkávaný cudzími či „inými" prvkami. Konštrukcie s naznačenými parametrami by azda ešte mohol zastrešiť pojem zo štylistiky písaného textu *zmiešaná reč* (podľa Mistríka, 1997).

Určite však nenachádzame termín, ktorým by sme dokázali adekvátne reflektovať jav vyskytujúci sa v spontánnom dialógu veľmi pravidelne:

(5) *a ja som povedal že* ***choďte za ňou***
(6) *a teraz čo (ti) Nemci su u nas v tej našej tu v Micha´lovciach→ ta ŇEňi problem s nimi↓ keď povie že* ***dones mi TOTO→*** *on to povie po ne´mecky↓ ale ja mu ro´zumiem↓*
(7) *ta hovori že* ***(len) mliečko kup*** *bo: ma vySsch´nute jak(o) nevy´tiahne cez: @ cez*
(8) *prišiel na druhy deň do: školy a začal mi (tu) rozpravať že* ***je:žišmarija vieš koho som stretol no hadaj XY-ovu↓ / som som som***

O:točil som STO metrov som ju obišiel→ aby sme sa ňemuseli stretnúť lebo→ / LEbo keď som ju videl ako s tymi barličkami tam šmátra→

(9) *a ja mu hovorim že:→* ***viete čo↑*** *že* ***ja by som tu záclonu Opral↓***

(10) *hovorim že* ***šak vy choďte aj tak idete mikro´busom↓***

(11) *a ja tak hovorim že:* ***MOžem ťa po:čkať↑***

(12) *hovorim že* ***možem z vami sedieť↑ mate miesto↑***

(13) *on hovori že* ***JA len potrebujem žeby si mi nafotil finálnu fázu↓***

(14) *a ja hovorím že* ***Hedviga ty ju akože oslovuješ a akože to / myslíte vy už spolu akože vážne s tým / nastávajúcim↑***

(15) *a ja hovorím* ***že no tak povedz niečo bližšie***

(16) *on hovori vieš taky DEdko prišiel a hovori že→* ***ta JAsne že JA sa zle citim↓ keď mi namerali deve´desiat na DEsať TLAK↓→***

(17) *a hovorim že* ***pan špak ňe: šak (už/oni) vas nemožu: žeže nedaju vedieť ani ČO že vas pre´ložia abo čo→***

(18) *a on potom hovori že* ***ja s nim musim roz´pravať***

Za VD v uvádzacej vete nasleduje spojka *že*, čo nás primárne podnecuje k očakávaniu reprodukcie formou nepriamej reči. Deje sa však to, že po spájacom výraze nastupuje spravidla rozsiahlejšia výpoveď s parametrami vety, niekedy až súvetia, ktorá nesie viacero znakov priamej reči – intonácia, gramatické tvary slovies, slovesné osoby; viackrát sa opakuje tvar imperatívu; na začiatku priamej reči stáva oslovenie (*pan Špak, Hedviga*), citoslovce, častice *šak*, *(no) tak*, *ta*, príp. partikulizované *viete čo* s antikadenciou, čo sú prostriedky, ktoré J. Alexová (2000) vymedzuje ako typické pre počiatočné fázy hovorených prejavov, teda iniciujúce nejaký nový prejav či aspoň výpoveď. V úryvkoch sa opakuje aj osobné zámeno (najmä *ja*) a neraz je začiatok reprodukovanej priamej reči podčiarknutý supraseg-mentálne – dôrazom.

V češtine (Hoffmannová, 1999, 2007) takéto spojenia nie sú známe – v uvádzaných príkladoch, akokoľvek komplikovaných, sa s kombináciou *VD+že+priama reč* nestretneme. *Že* tu vystupuje v podstate na hranici medzi uvádzacou vetou a priamou rečou; otázka znie, prečo hovoriaci používa *že* aj vtedy, keď intonačne a gramaticky je jasné, že po uvádzacej vete nasleduje reč priama, a keď by sme *že* z danej pozície mohli celkom legitímne vypustiť. Ako najpri-liehavejšie sa nám vidí vysvetlenie, že výraz *že* v danej pozícii funguje

ako hraničný signál zvýrazňujúci priamu reč; v širšom zmysle ako indikátor intertextuality; akoby supluje úvodzovky, ktoré by na tomto mieste figurovali v písanom texte; i z uvedených dôvodov mu prisudzujeme už skôr status partikuly než konjunkcie.

Príklad (6) sa vyníma spomedzi ostatných tvarom *povie*. Toto perfektívum v prézente má vlastne futurálny význam, ktorý v kombinácii s imperatívom (*dones*) a širším kontextom vyznieva ako synekdocha pars pro toto – hovoriaci vyberá jeden reprezentatívny príklad na ukážku, ako asi obvykle funguje jeho komunikácia (či komunikácia Slovákov) s Nemcami vo firme, kde pracuje. Takáto interpretácia pobáda k hodnoteniu, že v úryvku máme do činenia – okrem ilustrovanej „hybridnosti" priamej a nepriamej reči – ešte s reprodukciou fiktívnej či *hypotetickej reči*[5], ktorá tým, že načiera do minulých komunikačných skúseností hovoriaceho, pôsobí gnómizujúco.

Po krátkom exkurze sa vraciame k metamorfózam intertextuality. Okrem prvku *že* väčšiu pozornosť vzbudzuje komponent *ta/tak*:

(19) *hovorim* ***tak dobre nie je problem***
(20) *hovori* ***ta ani v kostole toľko ľudi ňe je na spoveď jak v bare***
(21) *a on hovoril* ***ta s tym sme sa*** *ako s tým druhým* ***už sme rozišli tak toho tam nespomínaj ako***
(22) *jak ja ju od´nesiem ako do hagoch hovori mi* ***ta na prve po´schodie***↓
(23) *a ja hovorim že* ***ta DObre***
(24) *a vona hovori* ***tak svine som porezala a oni nech sa zavesia***
(25) *...Miška a Deni*↓ *no a som si myslela že toto: ňe*↑ *že: mikro´busom ta som iba (zaky´vala) a som išla ďalej*↓ *a oni že š..****KAM ideš***↓ *a hovorim* ***ta na au´tobus***↓ */* ***musim is kupiť ešte kri´žovky***↓*n..hovorim* ‖ *ta Ɵ* ***ŇE ŇE ŇE:***↓ *a hovorim že****(mne za ------- ide)au´tobu:s***↓ *hovorim že* ***šak vy choďte aj tak idete mikro´busom***↓*(Ɵ/ta)* ***ŇE ŇE ŇE:***↓*------- hovorim* ***ta dobre***↓ */ a potom som ich presvečila žeby sme neišli bo už ---- prišiel au´tobus*↑ *tak sme išli ´na bus*↑
(26) *hovorili sme že* ***no tak nič*** *tak* ***už ste nakúpili*** *tak ako*→

[5] Pojem *hypotetická reč* odvodzujeme od významu futúra a imperatívu, ktoré vyjadrujú iba potenciálny, hypotetický dej.

Príklady (23) a (26), podobne ako už (15) a (16), obsahujú prvok *ta* v pozícii po konštrukcii *VD+že*; v ostatných stojí *ta* hneď za VD, *že* teda chýba. Oba varianty interpretujeme v tom zmysle, že *ta* so statusom partikuly je súčasťou reprodukovanej priamej reči, je jej iniciačným signálom. V rozsiahlejšom úryvku (25) však nájdeme *ta* aj v inej pozícii, samostatne (nestojí za VD), pričom hneď po ňom nasleduje reprodukovaná priama reč. Lakonické *ta* už nie je súčasťou priamej reči (veľmi výrazne to naznačuje intonácia), prináleží skôr k uvádzacej vete, kde je VD, príp. aj prvok *že*, elidované. Status *ta* potom vidíme na rozhraní medzi partikulou a iba indikátorom intertextuality. Príklad (26) je diskutabilný; *tak* sa opakuje trikrát – prvý raz ako súčasť priamej reči, druhý a tretí raz už viac ako súčasť uvádzacej vety, indikátor reprodukcie, pričom pripomína príklady (3), (4) so *že* a tenduje k zmiešanej reči.

V úryvku (25) si ešte možno všimnúť nadmerný výskyt tvaru *hovorim*; v takomto a podobných prípadoch s hypertrofiou až redundanciou daného tvaru VD je už na mieste, nazdávame sa, uvažovať o ňom ako o expletíve.

Teraz prejdeme ku komunikačným použitiam VD „mimo reprodukcie“. V argumentačnom dialógu alebo v dialógu s prvkami argumentácie či tam, kde sa niečo hodnotilo, sme pri slovese *povedať* zaznamenali gramatický tvar kondicionálu s anteponovanými gramatickými morfémami ***by som povedal(a)***, a to zvyčajne ako vsuvku (parentézu), ktorá má metajazykový charakter a má relativizovať to, čo bude nasledovať po nej, príp. čo ju predchádzalo: *no to je ono to je otázne* ***by som povedala*** *že to je o tom s kym sa stretnete – že my sme taký no národ* ***by som povedala*** *že sa tak prispôsobíme – všetko to bolo také* ***by som povedala*** *blbo to možno poviem hmatateľné vieš ako také... – to je naozaj taky zla(ty) taky POžehnany* ***by som povedal***↓. Metajazykový charakter má aj anteponovaná konštrukcia ***tak vam/ti poviem***, ktorá spravidla signalizuje a uvádza mikronaráciu alebo explikáciu; zvýrazňuje tiež vstup hovoriaceho do dialógu, akcentuje obsah jeho výpovede, čím sekundárne apeluje na pozornosť adresáta: ***tak vam poviem*** *že skutočne dobre hovorite... – no a* ***poviem vam*** *(...) rozdelili nas (...) a on ukladal želé (...)a ja som bola na marcipanovej dielni ja som triedila o´rechy*↓ *a::*. Sloveso *povedať* sa v komunikácii často spája s pomenovaním nejakého naratívneho žánru, ktorý sa prípadne krátko potom môže v dialógu realizovať: *ale poviem vam*

hadanku – von aspoň pribeh povi dajaky – vona už dakedy povedzela vtip? – poviem ukážkový príklad – napriklad poviem priklad – no ta povedz dajake dojmy alebo čo. Rozpaky, bezradnosť komunikanta (napr. v rozhovore – rada) vyjadruje už takpovediac fráza: *neviem čo mam na to povedať – tak čo mam povedať.*

Pri slovese *hovoriť* sa vyskytla konštrukcia ***ako/jak hovori XY/hovorim/sa hovori*** (je zachytená aj v slovníkoch KSSJ, SSJ), ktorá býva vložená do reprodukovanej reči, pričom hranice takejto reči, najmä jej začiatku, sú dosť vágne – ak to nenaznačí intonácia, poslucháč sa spravidla až po prerušení uvádzacou vetou s VD spamätá a zorientuje, že je vlastne „už vtiahnutý" do reprodukovanej reči. Význam celej konštrukcie naznačuje uzuálnosť až gnómickosť – niekto niečo pravidelne opakuje, až sa to stane preňho typickým, príznačným, dokonca zapamätateľným pre ostatných; je to jeho gnóma. Inokedy môže konštrukcia slúžiť na zhrnutie a podčiarknutie práve povedaného. Niekoľko príkladov: *prvy deň kedz* ***jak še hutori*** *kedz ftačka lapaju šumňe mu špivaju* (tu ide o gnómu v pravom zmysle – o nárečovú frazému) – *ale tak to zrejme* (elipsa *ako*) ***hovorim*** *tie kavy nemohli byť take silne dajake*. Konštrukciu sme ojedinele zaznamenali aj pri iných VD: *šak to šak to je taka ta postupnosť* ***jak vravela Gerebešova*** *Pán Boh a Bermu(d)ová / Dávid a os´tatni*↓.

V spontánnych dialógoch dospelých sme sa stretli s anteponovaným spojením ***ti hovorím***. Pozornosť vzbudzuje anteponované neprízvučné zámeno *ti*, ktoré v slovenčine funguje ako príklonka; tu sa správa ako predklonka, čím VD nadobúda ešte väčší dôraz. Celé spojenie slúži na zdôraznenie, a to najmä vtedy, keď hovoriaci opakuje niečo, čo už raz povedal inak a čo by teda adresátovi malo byť známe, no nie je. Expedient preto neraz vyslovuje dané spojenie s podráždením: *to je nenormálne* ***ti hovorím*** *ja som bol celý čas v izbe – ja* ***ci hutorim*** *ja še budzem snažic –* ***ti hovorim*** *že ďaleko je – nie vážne* ***ti hovorím*** *keď prídeš ku oknu (...) tak pocítiš normálne jakeby... .*

Hovoriť v prvej osobe prézenta, ktorému bezprostredne predchádzajú častice (*a, šak, a ešte...*), príp. aj zámeno prvej osoby *ja*, a po ktorom nasleduje alebo aj nenasleduje konjunkcia *že*, predstavuje konštrukciu figurujúcu v zhrnujúcich výpovediach, kde sa má vyjadriť

pointa, výňatok či hlavná myšlienka povedaného. Konštrukcia slúži na zdôraznenie tejto pointy. Príklady:

(27) ***a ja hovo(r)im že aj (až) ma zamrazilo*** *lebo: že---- (...) čo som jas...lebo JA som bol v tom že som spravil ňejaku dobru vec↓ že----*

(Úryvok predchádza rozsiahle a podrobné rozprávanie mladého muža o tom, ako precízne a s úmyslom urobiť poriadok poprekladal nábytok vo svojej kancelárii, pričom úplne poprehadzoval dokumenty svojho kolegu. Toho, keď to zistil, prenikla zlosť. V úryvku expedient približuje svoje pocity pri stretnutí s nahnevaným kolegom. Podľa naznačeného kontextu je zrejmé, že úryvok nemožno interpretovať ako reprodukciu nejakej reči, hoci tak na prvý pohľad pôsobí; expedient nikomu predtým, resp. v narácii nehovoril, že ho „zamrazilo", ide o aktuálnu výpoveď, ktorá je súčasťou pointovania narácie.)

(28) *no a ja som sa pytala Romana Ben´dika→ lebo: @: ra..lebo on ho ma v pria´teloch↓ aj---- pozerala som sa kto bol poz´vany→* ***a hovorim ja som ho nepozy´vala*** *ale dala som tam ešte troch bam´binov vieš aby zme mohli pozvať aj tych čo ja nema(m) v priateľoch↑*

(Expedientka v úryvku vysvetľuje postup pozývania spolužiakov na istú spoločnú akciu prostredníctvom internetu a napokon prízvukuje, že ona jedného exponovaného spolužiaka nepozývala; opäť tu nejde o reprodukciu, čiže o význam, že expedient niekomu niečo predtým hovoril, naopak, robí to práve teraz.)

(29) ***...a ešte hovorim že*** *das peť minut rozumieš som ho obehoval*

(Expedient akcentuje zdĺhavosť a komplikovanosť predbiehania na ceste, čo podrobne ilustroval v mikronarácii predchádzajúcej vybranému úryvku.)

(30) ***šak hovorim že*** *dajaky frajer rozumieš a si myslel že obehne ale nemal na to*

(31) ***No a hovorim že*** *tá fotka to je brutal normalňe*

„Keďže verba dicendi sú rovnako jazykovými prostriedkami komunikácie ako jazykovými jednotkami označujúcimi jazykovú činnosť komunikantov v rečovom akte, t. j. jazykovú komunikáciu, majú v rovine rečového použitia široké aktualizačné možnosti," konštatuje v závere svojej monografie E. Nemcová (1990, s. 117). Naša analýza transkriptov spontánnych dialogických komunikátov dospelých na východnom Slovensku autorkine slová potvrdzuje. V prvom rade je tu súbor základných slovies hovorenia – *hovoriť, povedať, vravieť, rozprávať* –, po ktorých komunikanti siahajú, keď uvádzajú svoje, najmä rozsiahlejšie naratívne, príp. explikatívne prejavy (*ale jedno vam poviem... – som vam hovorila taky vtip ale poviem ešte raz – povedzte dačo o nemecku no – poviem ukážkový príklad... – možno som vam hutorel ale najľepši bulo...*), ako na to poukázala už J. Alexová v češtine (2000); ale takisto aj keď ich uzatvárajú a pointujú (*no a hovorim že...*); keď chcú svoju výpoveď relativizovať (*všetko to bolo také by som povedala blbo to možno poviem hmatateľné*) či akoby ospravedlniť sa za použitie nejakého zvláštneho, hlavne silnejšieho či neprimeraného, výrazu (kňaz na jednej oslave začína svoju mikronaráciu takto: *to my taki gadžove tak keď to tak poviem ako keď som ja prišiel do talijanska...*); keď majú v úmysle svoju výpoveď zdôrazniť (*ti hovorim*); keď nepoznajú názov nejakej entity alebo hľadajú vhodný výraz (*jak sa tomu hovorí?*); keď použijú nejaký exkluzívny či vôbec príznakový výraz (*fruit pasta sa tomu hovori inak – viete že zapuščky sa tomu hovori*); keď komentujú vlastný prejav, teda metajazykovo (*@: / hm↓ / povedzme že @: POD Tatrami tak to poviem→ som byvala petnasť rokov a:→ je mi to blízke↓*); keď sa snažia v komunikácii zaujať obranný postoj (*no šak ja nehovorím treba v škole aj posrandovať*). Komunikačné použitia základných VD sú, ako vidieť, rozmanité; v spontánnej dialogickej komunikácii sa zjavne neprejavuje ani nepociťuje deficit prototypových VD; deficit, ktorý má slovenčina oproti češtine (porov. súbor základných nepríznakových slovies *mluvit, říci, říkat, hovořit, povědět, povídat, vyprávět, pravit* podľa I. Vaňkovej, 2007, s. 130 – 131). K vymenovaným použitiam treba ešte prirátať početné a komplikované použitia s cieľom reprodukcie. Okrem rozmanitých prípadov reprodukcie vlastnej a cudzej reči sme v našom materiáli zaznamenali aj fenomén reprodukcie myslenia. Ako v češtine, i tu slúžia na jej uvedenie jednak verbá cogitandi (najexplicitnejší signál reprodukcie myslenia), ale často

aj VD, a to spolu so zvratným zámenom (síce menej, ale predsa dostatočne explicitný signál, napr. *vravim si ale dobre to vyzerá; a teraz si len hovorim co teraz ňe?*) alebo bez neho – vtedy je signalizácia reprodukcie myslenia najmenej jasná a nezriedka sa kríži s reprodukciou vlastnej reči (*hovorim čo ten debil tam robi – hovorim a co teraz ňe?*). Napokon, naznačili sme i zastúpenie reprodukcie fiktívnej či hypotetickej reči. Zdá sa, že ako jej indikátory vystupujú prézentné tvary dokonavých VD a negácia VD (*ja som sa pozerala na ňu že či mi dačo* ***nepovie*** *že ste mi nedali za umývadlo alebo čo*).

Príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu GaPU/1/2/2012 *Lingvistická charakteristika neinštitucionálneho dialógu.*

LITERATÚRA

ALEXOVÁ, Jarmila. 2000. Počáteční a koncová fáze mluvených a psaných projevů téhož podavatele. In: *Slovo a slovesnost*, 61, 2000, č. 2, s. 110 – 121. ISSN 0037-7031.

BODNÁROVÁ, Martina. 2011. Spontánna hovorená komunikácia dospelých na východnom Slovensku cez optiku stratifikácie národného jazyka. In: *Jazyk a kultúra*, 2, 2011, č. 7. ISSN 1338-1148 [Online.] http://www.ff.unipo.sk/jak/cislo7.html

BODNÁROVÁ, Martina. 2012. K problematike typológie dialógu dospelých. In: *Zborník zo 7. študentskej vedeckej konferencie*. Ed. M. Chovanec. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2012, s. 786 – 807. ISBN 978-80-555-0516-9. [Online.] http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Chovanec3/index.html

BRESTOVIČOVÁ, Alexandra. 2012. Verbálna lexika v reči matiek orientovanej na dieťa. In: *Zborník z 8. študentskej vedeckej konferencie*. Eds. M. Chovanec – J. Sipko. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2012 (15 s., v tlači).

HOFFMANNOVÁ, Jana – MÜLLEROVÁ, Olga – ZEMAN, Jiří. 1999. *Konverzace v češtině při rodinných a přátelských návštěvách*. 1. vyd. Praha : TRIZONIA, 1999, s. 99 – 125. ISBN 80-85573-71-7

HOFFMANNOVÁ, Jana – MÜLLEROVÁ, Olga. 2007. *Čeština v dialogu generací*. 1. vyd. Praha : Academia, 2007, s. 127 – 140. ISBN 978-80-200-1549-5.

KESSELOVÁ, Jana. 2003. *Morfológia v komunikácii detí.* 1. vyd. Prešov : Vydavateľstvo Anna Nagyová, 2003, s. 31 – 40. ISBN 80-967845-5-2.

Krátky slovník slovenského jazyka. 2003. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. vyd. Bratislava: Veda, 2003. [Online.]

http://slovniky.korpus.sk/?w=hovoriť&c=uac3
MISTRÍK, Jozef. 1969. *Frekvencia slov v slovenčine*. Bratislava : SAV, 1969. 726 s.
MISTRÍK, Jozef. 1997. *Štylistika*. 3., upravené vyd. Bratislava : SPN, 1997. 597 s. ISBN 80-08-02529-8.
NEMCOVÁ, Emília. 1990. *Sémantická analýza verb dicendi*. 1. vyd. Bratislava : VEDA, 1990. 135 s. ISBN 80-224-0171-4
SLANČOVÁ, Daniela. 1995. Charakteristika lexiky v reči učiteliek materskej školy. In: *Sociolinguistica Slovaca 1. Sociologické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny*. Zost. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava : Veda, 1995, s. 101 – 115. ISBN 80-224-0160-9.
SLANČOVÁ, Daniela. 1999. *Reč autority a lásky. Reč učiteľky materskej školy orientovaná na dieťa – opis registra.* 1. vyd. Prešov : FF PU, 1999, 278 s. ISBN 80-88722-30-6.
Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1959 – 1968. [Online.] http://slovniky.korpus.sk/?w=hovoriť&c=uac3
ŠIMKOVÁ, Mária. 2011. Frekvencia slov a tvarov v súčasnej slovenčine. In: *Slovenská reč*, 76, 2011, č. 5 – 6, s. 322 – 333.
ŠOLTYS, Otokar. 1983. *Verba dicendi a metajazyková informace*. Praha : Ústav pro jazyk český, 1983. 140 s.
ŠONKOVÁ, Jitka. 2008. *Morfologie mluvené češtiny: Frekvenční analýza.* 1. vyd. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 356 s. ISBN 978-80-7106-956-0
VAŇKOVÁ, Irena. 2007. *Nádoba plná řeči*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 2007. 312 s. ISBN 978-80-246-1122-8.

Mgr. Martina BODNÁROVÁ, PhD.
Filozofická fakulta PU
Inštitút slovakistických, mediálnych a knižničných štúdií
Katedra slovenského jazyka
Ul. 17. novembra 1
080 78 PREŠOV
SLOVENSKO
tina.bodnarova@gmail.com

JAZYKOVÁ KRAJINA BRATISLAVY: DUNAJSKÁ ULICA

Lucia Satinská

LINGUISTIC LANDSCAPE OF BRATISLAVA: DUNAJSKÁ STREET

The study analyses the linguistic landscape (LL) of one street in the wider centre of Bratislava – the Dunajská street. The LL (visual representation of language in public space) is analysed on 390 units from the following perspectives: origin, language, target audience and language legislation. 82 % of Dunajská street's LL consists of signs on advertising, shops and services. The bottom-up flow of signs is predominant (374 to 16). Slovak language dominates the street (175 units), however, the names of shops and services are often languageless (brands – in 47 units) or English (in 16 units). Multilingual bottom-up signs on Dunajská street include combinations of Slovak and English, Slovak and German, therefore the prestigious languages. Although there is a Hungarian primary and high school, apart from its official bilingual sign, no shop owner has decided to address this linguistic minority in its language. LL in Slovakia is regulated also by law, namely the State's language Act, Ethnic Minority Languages Use Act and Advertising Act. The formulations in legislation do not always correspond with the communication needs of the citizens.

KEYWORDS
linguistic landscape, Bratislava, language legislation

Východiská a problémy

Výskum jazykovej krajiny (JK) sa začal naplno rozvíjať na prelome 20. a 21. storočia, impulzy vyšli z mestského multilingválneho prostredia, ako prvé sa objavili štúdie o Bruseli, Montreale a Jeruzaleme (porov. Backhaus, 2007, s. 12). Skúmanie jazykovej krajiny sa vyprofilovalo ako interdisciplinárne pole medzi aplikovanou lingvistikou, sociolingvistikou, sociológiou, kultúrnou

geografiou a ďalšími vedeckými odbormi spájajúcimi priestor, ľudí a mesto. Za základné texty tejto disciplíny, načrtávajúce metodologické možnosti, sa dajú považovať kolektívne monografie *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery* (Shohamy – Gorter, 2009) a *Linguistic Landscape in the City* (Shohamy – Ben-Rafael – Barni, 2010) a samostatná monografia Petera Backhausa *Linguistic Landscapes: A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo* (Backhaus, 2007).

Jazykovú krajinu možno chápať ako vizuálnu reprezentáciu jazyka vo verejnom priestore. Patria sem všetky nápisy, bez ohľadu na ich pôvod. Eliezer Ben-Rafael, Elana Shohamy a Monica Barni priznávajú, že jazyková krajina môže na prvý pohľad vyzerať ako džungľa a extrémny príklad neporiadku (Shohamy – Ben-Rafael – Barni, 2010, s. xv). Zároveň však pomenúvajú štyri perspektívy, ktoré sú dôležité pre výskum JK:

1. Bourdieuovská perspektíva, ktorá skúma JK z pohľadu mocenských vzťahov,
2. perspektíva „zdravého rozumu“,
3. subjektivistická perspektíva,
4. perspektíva kolektívnych identít (Shohamy – Ben-Rafael – Barni, 2010, s. xix).

Ich uplatnenie pomáha rozpoznať organizáciu zdanlivo chaotickej jazykovej krajiny. V slovenskom prostredí sa výskumu jazykovej krajiny miest so zmiešaným, slovensko-maďarským obyvateľstvom venuje napr. Gizela Szabómihályová.[1] Predkladaná štúdia je prvým pokusom o priblíženie jazykovej krajiny Bratislavy. Multilingválnosť veľkomestského priestoru je samozrejmosťou, zaujímavé však môže byť sledovanie toho, akým spôsobom sa viacjazyčnosť mesta tvorí, komu je určená a aké sú tendencie jej vývoja. Tieto základné tri otázky si kladie aj Peter Backhaus pri skúmaní JK Tokia (Backhaus, 2007) a budem si ich klásť aj ja pri analyzovaní JK Dunajskej ulice. Pridám k nim otázku regulácie jazykovej krajiny z pohľadu jazykovej legislatívy, ktorá býva aktuálna pri skúmaní JK v krajinách s prísnou jazykovou politikou (pozri napr. štúdiu o JK v litovskom meste Rēzekne: Marten, 2010.).

[1] Príspevok s názvom *Jazyková krajina a jazykový manažment v podmienkach slovensko-maďarskej dvojjazyčnosti* odznel na konferencii *Jazyk a diskurz v kultúrnom a politickom kontexte* 21. septembra 2011 v Smoleniciach.

Medzi hlavné problémy pri výskume jazykovej krajiny mesta patrí jej neustála premenlivosť a z toho vyplývajúca problematickosť jej zachytenia v momente výskumu. Preto interpretácia dát nemôže zostať popisná, ale musí sa pokúšať vysvetliť, prečo JK nejakého mesta vyzerá tak, ako vyzerá, aké faktory vplývajú na jej podobu, čím je regulovaná a čo vypovedá o jazykovej situácii daného mesta.

Popis výskumu

Dunajskú ulicu som si na vstup do skúmania JK Bratislavy nevybrala náhodne. Táto ulica sa nachádza v širšom centre Bratislavy, má približne 600 m a je hlavnou tepnou pre chodcov prúdiacich do mesta z autobusovej stanice. Je to ulica s dlhou históriou, ktorej JK sa vyvíja spolu s obyvateľmi. Jej niekdajšiu trojjazyčnosť pripomína vo svojich memoároch aj Július Satinský (Satinský, 2012). Dnes sa na nej nachádza široké spektrum služieb, obchodov a inštitúcií.

Zber dát JK Dunajskej ulice prebiehal v júli 2012. Všetky nápisy na ulici boli zachytené na 441 fotografiách. Po ich prepise a roztriedení sa ukázalo ako relevantných 390 jednotiek. Za jednotku skúmania som si určila jednotlivý nápis alebo súbor nápisov jedného pôvodcu. Napr. výklad obchodu považujem za jednu jednotku, aj keď je v ňom viac nápisov. Naopak, reklamné plochy na vylepovanie plagátov majú toľko jednotiek, koľko je na nich plagátov. Medzi analyzované jednotky som nezarátala menovky obytných domov a kancelárií, ani reklamy na nálepkách (napr. na stĺpoch verejného osvetlenia). Analyzované jednotky pozostávajú z nápisov, ktoré môže chodec vnímať pri prechode ulicou.

Kto tvorí JK na Dunajskej ulici?

Základné rozdelenie nápisov na Dunajskej ulici podľa druhu a pôvodu nám ponúka obraz o tom, kto tvorí jazykovú krajinu. Pojmy *oficiálny* a *neoficiálny pôvod* používam na označenie toho, čo býva v zahraničnej literatúre označované (pôvodne Ben-Rafaelom) ako top-down a bottom-up flow. Ide o určenie toho, či nápis pochádza od oficiálnej autority (štát, centrálna administratíva, mestský úrad a pod.) alebo zo súkromnej sféry (majitelia obchodov, prevádzkovatelia služieb, firmy, fyzické osoby) (porov. napr. Backhaus, 2007, s. 27.)

Druh skúmaných jednotiek	Počet	Typ (pôvod)
grafiti	140	neoficiálny
reklamy	123	neoficiálny
služby	56	neoficiálny
obchody	27	neoficiálny
značky	20	oficiálny (8) aj neoficiálny (12)
iné	14	neoficiálny
pamätné tabule	7	oficiálny (5) aj neoficiálny (2)
inštitúcie	3	oficiálny
Spolu	390	
Spolu bez grafiti	250	

Najväčšiu skupinu nápisov tvoria grafiti. Sú však akousi autonómnou vrstvou jazykovej krajiny, slúžia najmä na komunikáciu vnútri grafiti komunity (bližšie napr. Krško, 2006, s. 18 – 19), a preto sa im nebudem vo svojom príspevku ďalej podrobnejšie venovať.

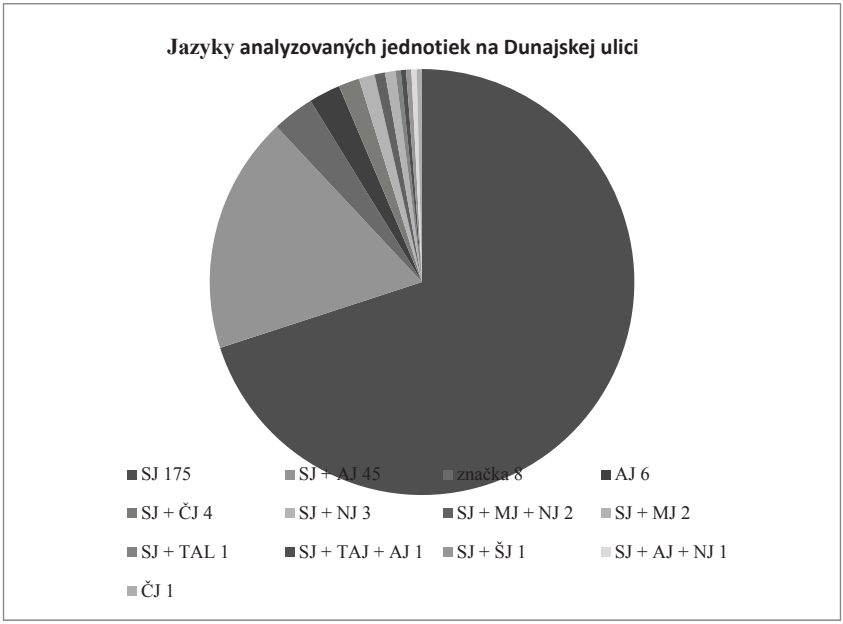
Na Dunajskej prevládajú neoficiálne nápisy reklám, obchodov a služieb (82 %). Pod kolónkou „iné“ sa skrývajú nápisy *na predaj* alebo *na prenájom*. Ich počet na ulici potvrdzuje dynamickosť jazykovej krajiny. Čo v júli bolo na prenájom, môže v októbri (v čase dokončovania tohto textu) predstavovať nové výskumné jednotky. Na ulici sa nachádza 17 oficiálnych nápisov, ide o dopravné a turistické značky, niektoré pamätné tabule a nápisy verejných inštitúcií (Základná škola a gymnázium s vyučovacím jazykom maďarským, Bratislavské bábkové divadlo, Úrad pre verejné obstarávanie).

Pamätné tabule sú nápisy, ktoré vytvárajú pamäť verejného priestoru. Na Dunajskej sa ich nachádza sedem a odrážajú pestrú minulosť ulice, cez ktorú za posledné storočie prešlo niekoľko režimov. Tabuľa odkazujúca najhlbšie do minulosti pripomína Podporný spolok

typografov založený v r. 1869 a neskôr v r. 1874 premenovaný na Spolok kníhtlačiarov a písmolejcov. Chronologicky nasledujú tabule pripomínajúce prvý socialistický robotnícky spolok na Slovensku *Napred – Vorwärts – Előre*, fungujúci v rokoch 1902 – 1918, zjazd mladých robotníkov (1920) a stredisko bratislavských členov Federácie robotníckych telovýchovných jednôt (1926 – 1929) – tieto tri tabule sú umiestnené na dome, v ktorom sa dnes nachádza bábkové divadlo. Z najnovšieho obdobia po r. 1989 pribudla tabuľa pripomínajúca rekonštrukciu jedného z domov v r. 1992, tabuľa umiestnená na fasáde maďarského gymnázia na počesť Rezsőa Szalatnaiho, pedagóga a spisovateľa, v r. 2004 a sprievodná tabuľa k soche Júliusa Satinského v r. 2006. Pamätné tabule sa v jazykovej krajine Dunajskej ulice strácajú, nie sú konkurencieschopné voči agresívnym reklamným tabuliam a pútačom, ktoré ich mnohonásobne prevyšujú počtom a odvádzajú pozornosť chodcov svojimi divokými farbami.

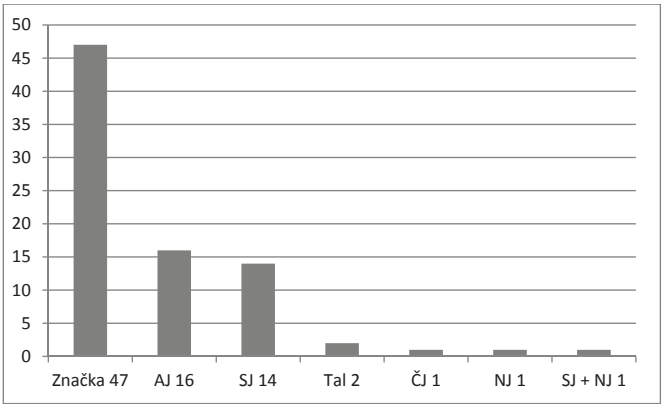
Pre koho je JK na Dunajskej určená?

Jazyk použitý v skúmaných jednotkách môže byť indíciou toho, komu sa chce daný nápis prihovoriť. Na dnešnej Dunajskej ulici neprekvapí, ako vyplýva aj z grafického znázornenia, že v nápisoch prevláda slovenský jazyk. Pomerne výraznú prítomnosť anglického jazyka možno pripísať jeho vysokej prestíži a tiež globalizácii verejného priestoru miest. Okrem slovenčiny a angličtiny sa na Dunajskej stretávame aj s nápismi v iných jazykoch, ich výskyt je však sporadický. Objavuje sa nemčina, čeština, taliančina a španielčina. Historická trojjazyčnosť sa akoby zachovala na dvoch miestach, v skutočnosti však v obidvoch prípadoch ide o pamätné tabule, raz sa trojjazyčnosť týka názvu (už spomínaný spolok *Napred – Vorwärts – Előre*) a raz ide o vedomé pripomínanie trojjazyčnosti na tabuli Júliusa Satinského z r. 2006 (*Na našej ulici je sloboda – A mi utcánkban szabadság van – Auf unseren Straße ist Freiheit*). V ôsmich prípadoch nebolo možné určiť jazyk nápisu, pretože išlo o obchodnú značku alebo iný názov. Takéto nápisy sú typickým prvkom globalizovanej jazykovej krajiny, sú rovnaké a rozpoznateľné kdekoľvek na svete.

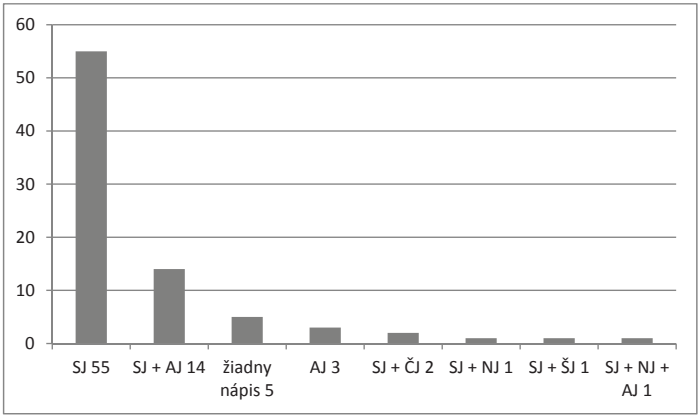

Jasnejšiu predstavu o tom, komu sú nápisy na Dunajskej ulici určené, prináša analýza jazykov **názvov** obchodov a služieb v porovnaní s jazykmi **nápisov** tých istých obchodov a služieb.

Jazyk názvov obchodov a služieb

Jazyk nápisov obchodov a služieb

Z 82 obchodov a služieb má slovenčinu v názve len 14. Najviac názvov je „značkových", sú to vlastné mená, pri ktorých sa nedá určiť jazyk (napr. *BEPON, JAWA, EYRI, Satur, Brijana, Memoria, Danubia, 002*). Anglické názvy má 16 obchodov a služieb. Pri pohľade na jazyk nápisov obchodov a služieb prevláda slovenčina. Možno z toho usúdiť, že obchody a služby oslovujú primárne slovenských zákazníkov. Vo viacerých prípadoch sa objavujú dvojjazyčné informácie, a to po slovensky a anglicky či nemecky. Ide predovšetkým o služby, pri ktorých sa predpokladá návšteva zahraničných turistov (napr. hotel, reštaurácie, kaviarne, krčmy). Potvrdzuje sa tu téza o viditeľnosti prestížnych jazykov (pozri napr. Barni – Bagna, 2010). Ani jeden neoficiálny nápis nepoužíva menšinovú maďarčinu, ktorá je na Dunajskej ulici „fyzicky" výrazne prítomná, pretože okolo základnej školy a gymnázia s vyučovacím jazykom maďarským (jediným v Bratislave) sa tu koncentruje maďarská menšina.

JK a platná legislatíva

Nápisy vo verejnom priestore na Slovensku podliehajú reguláciám niekoľkých zákonov. Ide predovšetkým o Zákon č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku novelizovaný zákonom č. 318/2009, Zákon č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín a Zákon č. 147/2001 Z. z. o reklame V zákone

o štátnom jazyku sa verejných nápisov týka § 8 Používanie štátneho jazyka v ostatných oblastiach verejného styku, odsek 6: *„Všetky nápisy, reklamy a oznamy určené na informovanie verejnosti, najmä v predajniach, na športoviskách, v reštauračných zariadeniach, na uliciach, pri cestách a nad nimi, na letiskách, autobusových staniciach a železničných staniciach, vo vozidlách verejnej dopravy sa uvádzajú v štátnom jazyku. Ak obsahujú text v iných jazykoch, inojazyčné texty nasledujú až po texte v štátnom jazyku a musia byť obsahovo totožné s textom v štátnom jazyku. Inojazyčný text sa uvádza rovnakým alebo menším písmom ako text v štátnom jazyku. V nápisoch a oznamoch určených na informovanie verejnosti v jazyku národnostnej menšiny a v štátnom jazyku v obciach, kde sa v úradnom styku používa jazyk tejto národnostnej menšiny podľa osobitného predpisu, a v reklame sa poradie textov neurčuje.“* A odsek 7: *„Povinnosť stanovená v odseku 6 sa nevzťahuje na obchodné meno, ochrannú známku, názov inštitúcie zapísaný alebo zaradený do registrov alebo zoznamov podľa zákonov platných v Slovenskej republike alebo v inom členskom štáte Európskej únie alebo v zmluvnom štáte Dohody o Európskom hospodárskom priestore a na použitie mena a priezviska, ktoré sú súčasťou nápisu, reklamy a oznamu určeného na informovanie verejnosti, a na niektoré zaužívané výrazy v cudzom jazyku, ktoré sa zvyčajne používajú spolu s obchodnou značkou v texte reklám, sú známe najširšej verejnosti a sú súčasťou reklamy.“*

Zákon č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín prikazuje informovať verejnosť v menšinovom jazyku, ak ide o oznam týkajúci sa ohrozenia života, zdravia, bezpečnosti alebo majetku občanov Slovenskej republiky v obci, kde osoby národnostnej menšiny tvoria podľa dvoch po sebe nasledujúcich sčítaniach obyvateľov v obci najmenej 15 % obyvateľov (§ 4 a § 2), v prípade ostatných verejných nápisov informovanie v jazyku menšiny umožňuje (samozrejme, za predpokladu, že rovnaké informácie sú dostupné aj v štátnom jazyku) (§ 4).

Zákon o reklame predpisuje umiestňovanie reklám, nájdeme v ňom však aj časť o jazyku reklamy v rámci § 3 Všeobecné požiadavky na reklamu: *„Reklama musí spĺňať požiadavky na verejné rečové prejavy, dodržiavať zásady jazykovej kultúry, gramatické a pravopisné pravidlá, pravidlá výslovnosti slovenského jazyka a ustálenú odbornú terminológiu.“*

Zákonodarcovia si pri tvorbe zákonov pravdepodobne nie vždy dostatočne vedeli predstaviť reálne komunikačné požiadavky a situácie používateľov jazyka. Reklama napríklad niekedy schválne pracuje s porušovaním gramatických a pravopisných pravidiel preto, aby zaujala, oživila. Niektoré reklamy sú založené na princípe jazykovej hry, ktorá sa na prvý pohľad môže zdať porušením gramatických pravidiel (napr. bar v centre Bratislavy nazvaný *Vínimka* používajúci slogan *výnimočné chvíle, ľudia, víno*, alebo sieť kaviarní Shtoor, ktorá používa vo svojich nápisoch štúrovčinu).

Na Dunajskej ulici by sa v júli 2012 dali nájsť tri prípady porušenia jazykového zákona. Prvým bol reklamný transparent na fasáde obytného domu, na ktorom je slogan len po anglicky a o ktorom ťažko povedať, že je *známy najširšej verejnosti*: *Unlock and conquer*.[2] V druhom prípade išlo o cestovnú kanceláriu TUI ReiseCenter, ktorej ponuka vo výklade bola po slovensky a nemecky, avšak informácie neboli totožné. Tretí prípad bol na výveske hotela, ktorý pozýval do svojho baru na limonády, a informácie v angličtine boli obsiahlejšie ako v slovenčine. Vzhľadom na to, že pôvod týchto nápisov bol neoficiálny, zadávatelia si sami mohli rozmyslieť, koho svojimi nápismi chcú osloviť. Komunikačné situácie týchto troch porušení zákona boli rovnaké – prilákanie zákazníka. V prípade veľkoplošnej reklamy mohla byť angličtina znakom prestíže (išlo o luxusné hodinky), v prípade cestovnej kancelárie lietajúcej z Viedne sa pravdepodobne očakávalo, že jej potenciálni klienti poznajú nemčinu, a v prípade hotela je logické, že sa rozšírením informácií v anglickom jazyku snažil prilákať viac zahraničných turistov. V úvode Zákona o štátnom jazyku sa píše, že NR SR vychádza zo *„skutočnosti, že slovenský jazyk je najdôležitejším znakom osobitosti slovenského národa, najvzácnejšou hodnotou jeho kultúrneho dedičstva a výrazom suverenity Slovenskej republiky aj všeobecným dorozumievacím prostriedkom jej občanov, ktorý zabezpečuje ich slobodu a rovnosť v dôstojnosti a právach na území Slovenskej republiky.“* Vyššie uvedené situácie, v ktorých bol zákon porušený, nie sú v rozpore so základným poslaním zákona, preto skôr upozorňujú na jeho nedostatky.

[2] V októbri je už reklama na fasáde v súlade so zákonom, je na nej uvedená len značka, bez reklamného sloganu. Nie je jasné, čo bolo dôvodom zmeny reklamy.

Perspektíva

Z analýzy nápisov na Dunajskej ulici z hľadiska ich pôvodu a jazyka vyplýva, že je viacjazyčná (prevažuje slovenčina a angličtina, prítomné sú aj nemčina, maďarčina, čeština, taliančina a španielčina), dynamická (11 analyzovaných jednotiek inzeruje prenájom alebo predaj priestoru), presýtená podnetmi (82 obchodov a služieb, 123 reklám, priemerne každé 3 m reklama, vzhľadom na ich veľkosť však často úplne dominujú priestoru), zväčša neoficiálna (nápisy produkuje najmä súkromná sféra) a globálna (značkovosť). Vzhľadom na mieru zaberania verejného priestoru nápismi možno povedať, že Dunajská ulica je postihnutá vizuálnym smogom (viac o vizuálnom smogu v Bratislave v tlači, napr. Krekovič, 2012). Nedodržiavanie zákonov upravujúcich podobu verejných nápisov naznačuje aj to, že JK Dunajskej ulice je čiastočne nelegálna.

Výskum započatý na Dunajskej ulici by mal v najbližšom období pokračovať v historickom centre mesta a tiež na jeho periférii (na sídliskách). Až po analýze vybraných mestských lokalít bude možné predstaviť ucelenejšiu podobu jazykovej krajiny Bratislavy. To, že JK nie je len kulisou, dokazujú rôzne aktivity týkajúce sa verejného priestoru v hlavnom meste. 22. septembra 2012 sa na Kamennom námestí (na konci Dunajskej ulice) uskutočnila akcia *Deň pre námestie*, kde sa diskutovalo s občanmi o možnej podobe námestia. Výraznou požiadavkou zo strany občanov na zlepšenie námestia bolo zníženie počtu reklamných pútačov, čiže, z našej perspektívy, zmena jazykovej krajiny. *Občianska iniciatíva Zelená hliadka*, ktorá sa systematicky venuje zbieraniu odpadu v meste a likvidácii čiernych skládok, tiež v poslednom čase začala vyvíjať kampaň na boj proti vizuálnemu smogu.

Jazyk vo verejnom priestore mesta nie je len počuť, ale veľmi výrazne aj vidieť. Súčasné mestá sú popísané mestá, ktoré svojimi nápismi komunikujú so svojimi používateľmi – obyvateľmi a návštevníkmi (chodcami, motoristami, cyklistami, vozičkármi...). Vzhľad jazykovej krajiny nie je vecou náhody a nie je nemenný. JK môže výrazne zjednodušiť a spríjemniť, rovnako ako skomplikovať a znepríjemniť náš pobyt a orientáciu vo verejnom priestore. Na jednej strane ju regulujú zákony, tie však nemôžu a ani by nemali mať vplyv na všetky jej aspekty. JK by nám nemala byť ľahostajná ako

jazykovedcom a ani ako občanom. Na Dunajskej momentálne platí staré heslo „Na našej ulici je sloboda“.

LITERATÚRA

BACKHAUS, Peter. 2007. *Linguistic Landscapes: Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo*. 1. vyd. Clevedon – Buffalo – Toronto : Multilingual Matters, 2007. 158 s. ISBN 978-1-85359-946-0.

BARNI, Monica – BAGNA, Carla. 2010. Linguistic Landscape and Language Vitality. In: *Linguistic Landscape in the City*. Ed. E. Shohamy, E. Ben-Rafael, M. Barni. Bristol – Buffalo – Toronto : Multilingual Matters, 2010, s. 3 – 18. ISBN 978-1-84769-297-9.

KREKOVIČ, Miloš. 2012. Najviac bilbordov je na Slovensku. Škodí vizuálny smog? In: Sme (3. 5. 2012) [Online.] http://www.sme.sk/c/6359944/najviac-bilboardov-je-na-slovensku-skodi-vizualny-smog.html (2012-11-05).

KRŠKO, Jaromír. 2006. Komunikačný register grafitistov. In: *Sociálny kontext onymie*. Ed. J. Krško. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Fakulta humanitných vied, 2006, s. 15 – 30. ISBN 80-8083-195-5.

Linguistic Landscape in the City. 2010. Ed. E. Shohamy, E. Ben-Rafael, M. Barni. Bristol – Buffalo – Toronto : Multilingual Matters, 2010. 354 s. ISBN 978-1-84769-297-9.

Linguistic Landscape: Expanding the Scenery. Ed. E. Shohamy, B. Gorter. New York : Routledge, 2009. 352 s. ISBN 978-0-415-98872-8.

MARTEN, Heiko F. 2010. Linguistic Landscape under Strict State Language Policy: Reversing the Soviet Legacy in a Regional Centre in Latvia. In: *Linguistic Landscape in the City*. Ed. E. Shohamy, E. Ben-Rafael, M. Barni. Bristol – Buffalo – Toronto : Multilingual Matters, 2010, s. 115 – 132. ISBN 978-1-84769-297-9.

SATINSKÝ, Július. 2012. *Chlapci z Dunajskej. Polstoročie.* 2. vyd. Bratislava : Marenčin PT, 2012. 304 s. ISBN 978-80-8114-139-3.

Zákon NR SR č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov.

Zákon NR SR č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín.

Zákon NR SR č. 147/2001 Z. z. o reklame.

PhDr. Lucia SATINSKÁ
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
Panská 26
813 64 BRATISLAVA
SLOVENSKO
lucia.satinska@gmail.com

MÔŽE TOTALITNÝ SYSTÉM OVPLYVŇOVAŤ MYSEĽ ĽUDÍ?

Eva Čulenová

CAN THE TOTALITARIAN SYSTEM INFLUENCE HUMAN MIND?

In his hypothesis, Benjamin L. Whorf supposes the absolute influence of language on human mind as the mind constructs are "locked" in the language. In his opinion, language is able to do anything, so it is able to influence and modify thinking too – mainly in order to "create" human behaviour at the same time. Based on Whorf´s approach, several utopian theories were generated and this attitude is notable in real dictatorships in several countries, for example in the former Czechoslovak Republic. The author observes and compares the attempts to influence human thinking by this utopian totalitarian system, as well as the creation of its propaganda-loaded language and real system in the former Czechoslovak Republic. In conclusion, the author expresses an opinion about the influence of this language.

KEYWORDS
Sapir-Whorf hypothesis, mind, thinking, ideology, totalitarianism, propaganda-loaded language

Úvod

Benjamin L. Whorf vo svojich hypotézach predpokladal úplný vplyv jazyka na myslenie tvrdiac, že konštrukty myslenia sú „zamknuté" v jazyku. Podľa toho má jazyk maximálnu konštrukčnú aktivitu a je schopný nielen ovplyvniť a modifikovať, ale najmä vytvoriť myslenie a v nadväznosti naň aj správanie sa človeka (tento názor bol v neskorších lingvistických koncepciách najčastejšie kritizovaný). Napriek tomu je inšpirujúci nielen pre pribúdajúce výskumy, ale aj na vytváranie rôznych typov utopických teórií. Podobne ako utopické teórie, tak aj reálne diktátorské režimy v duchu

Whorfovej koncepcie predpokladali, že prostredníctvom jazyka bude možné ovplyvniť myseľ ľudí a viac či menej úspešne sa o to aj snažili.

Po druhej svetovej vojne si sociológovia aj umelci, ktorí sa zaoberali špecifickým totalitným jazykom, uvedomili jeho represívny charakter a regulačnú funkciu. George Orwell vytvoril ideál takéhoto totalitného jazyka a nazval ho *newspeak*, Václav Havel totalitný jazyk nazýva *ptydepe*, vo francúzskej literatúre je známy ako *langue du bois*, teda zdrevenený jazyk (Budil, 1998, s. 166). Tieto pomenovania označovali akýsi druh umelého jazyka, ktorý bol vytvorený totalitnou vládou, resp. režimom a jeho úlohou malo byť ovplyvňovanie myslenia ľudí a jeho modifikácia tak, aby výsledkom bol človek s pozitívnym vzťahom k danému režimu, so súhlasným postojom k nemu, človek všemožne podporujúci a budujúci vládnuci režim a ideológiu a v neposlednom rade človek neodporujúci a slúžiaci. Totalitné režimy pôsobili na ľudí prostredníctvom jazyka v závislosti od charakteru danej krajiny i systému. Spoločným menovateľom a prvým krokom je však cenzúra verejno-informačných prostriedkov a propaganda ideológie.

V príspevku sa stručne pristavíme pri snahách ovplyvniť a modifikovať myslenie ľudí prostredníctvom ideologickej propagandy, ktorej nástrojom je (v duchu whorfovskej teórie) jazyk. Vychádzame z Whorfovho presvedčenia, že jazyk spoločnosti je jediným konštrukčným elementom vytvárajúcim myslenie. Veľmi dobrým materiálom na dokázanie alebo vyvrátenie tejto hypotézy je jazyk vytvorený totalitným systémom.

Na tento problém sa pozrieme z dvoch uhlov: z aspektu fiktívneho, a najmä teda hyperbolizovaného pôsobenia režimu na myseľ ľudí – na spoznanie tejto problematiky výborne slúži román Georga Orwella *1984*, ktorý využíva fiktívny jazyk *newspeak*, pričom totalitný režim a jeho pôsobenie dotiahol do ich ideálnej podoby. Druhý aspekt – reálny – nás zaujíma z toho dôvodu, aby sme dokázali skonštatovať, či je naozaj možná existencia takej propagandy a jej jazyka, ktorá by bola schopná absolútne modifikovať myseľ ľudí podľa svojich predstáv. Po „materiály“ nemusíme chodiť ďaleko: stačí nám „otočiť sa“ do minulosti spred dvadsiatich troch rokov v našich krajinách, pozrieť sa na metódy a postupy ideologickej propagandy v ČSSR zo strany KSČ a budeme schopní porovnať ideál formulovaný v podobe Orwellovej fikcie a reálnu situáciu spojenú s problémami

tohto druhu propagandy, čo nám zároveň umožní vysloviť aspoň čiastočné konštatovanie o sile jazyka vplývať na myseľ ľudí a ukázať základné problémy pri tomto postupe. Je však zrejmé, že totalitarizmus v ČSSR mal svoje špecifiká, rovnako ako boli špecifické diktátorské režimy v iných krajinách (Taliansko v ére Mussoliniho, Hitlerova Tretia ríša, Aminova Uganda, Kambodža Červených Khmérov a Pol Pota, Mao-Ce-Tungova Čína, Severná Kórea Kim Ir Sena, Castrova Kuba a pod.), avšak podrobný rozbor propagandy vo všetkých režimoch si vyžaduje samostatný rozsiahly výskum. Na tomto mieste sa sústredíme na režim, ktorý (osobne) poznáme z našej národnej minulosti.

1. Ideál ovládania mysle prostredníctvom jazyka – *newspeak*

Newspeakovská jazyková koncepcia pripomína whorfovskú „extrémistickú" teóriu, podľa ktorej „pitváme svet prostredníctvom línie položenej naším jazykom. Kategórie a pojmy vo svete fenoménov nemôžeme nájsť nie preto, že by v ňom neboli jasne ukázané, ale preto, že svet je pre nás prezentovaný v akomsi kaleidoskopickom toku vnemov, ktoré sú organizované len v našej mysli, a tá je organizovaná v našom lingvistickom systéme. Pozorujeme svet, organizujeme si ho do konceptov, no predovšetkým sme časťou spoločenského konsenzu, ako organizovať tieto koncepty. Tento konsenzus má základ v reči našej spoločnosti, je zakódovaný vo vzoroch nášho jazyka a je absolútne povinný" (Whorf, 1956, s. 213 – 214, prel. E. Č.; bližšie aj D. Chandler – http://www.aber.ac.uk/media/ Documents/short/whorf.html).

Tento názor teda nachádzame aj v základe tvorby newspeaku v tom zmysle, že spoločnosť svojím konsenzom tvorí jazyk. Hoci tendencie vytvoriť umelý jazyk sú známe už z prvej polovice dvadsiateho storočia, keď v snahe zabezpečiť plynulú komunikáciu rôznych svetových spoločenstiev vznikali umelé jazyky ako napr. esperanto, interlingua, volapük, ido, novial, slovio a pod. (o tvorbe umelých jazykov bližšie Peregrin, 2005), v tomto prípade sem však vstupuje fenomén totalitnej diktatúry založenej na vláde jednej skupinky. Tá ovláda spoločnosť a v snahe ovládať ju do absolútnej možnej miery ide tak ďaleko, že chce jazyk zneužiť na modifikáciu

mysle jednotlivca tak, aby myslel a správal sa v súlade s ideológiou vládnucej skupinky.

Výrazne protisocialisticky orientovaný anglický spisovateľ George Orwell vplyvom spoznania životnej úrovne a sociálnych systémov rôznych krajín vo svojom utopistickom románe *1984* (z roku 1949) spracúva predstavu o ideálnej totalitnej spoločnosti, teda o akomsi vrchole diktatúry, kde na vrchole spoločnosti je jediná Strana riadiaca sa *angsocom* (anglickým socializmom) – oficiálnou doktrínou krajiny. Strane a celej krajine vládne Big Brother (Veľký brat), ktorý všetko vidí a sleduje. Základným heslom Strany je *„Vojna je mier, sloboda je otroctvo, nevedomosť je sila"*. Strana sa snaží ovládať minulosť aj prítomnosť, pretože ten, kto ovláda minulosť, ovláda budúcnosť a ten, kto ovláda prítomnosť, ovláda minulosť, preto boli určené inštitúcie na prepisovanie histórie. Najťažším zločinom je ideozločin, teda previnenie sa chybným, pomýleným, nesprávnym myslením (*crimethink*). Pravoverné myslenie občanov kontroluje *Thinkpol*, teda *Thought Police* (ideopolícia), ktorá dohliada na to, aby sa správne ideologicky myslelo (porov. Orwell, 1998).

Zámerom vládnucej Strany v románe *1984* bolo ovládnuť myseľ ľudí. Predpokladala, že jazyk významne tvorí ľudské myslenie, pretože bez jazyka by človek nemohol myslieť, nemohla by prebiehať komunikácia, dorozumievanie, a teda by nebola spoločnosť. Toto poňatie úzko súvisí s Wittgensteinovou tézou *„Hranice môjho jazyka znamenajú hranice môjho sveta"* (porov. Wittgenstein, 2003, s. 139, par. 5.62) a s Whorfovou koncepciou jazykového relativizmu. Preto sa Strana snažila vytvoriť nový jazyk, tzv. newspeak, ktorý by postupne potlačil tzv. oldspeak, teda spisovnú angličtinu. Newspeak mal byť nielen prostriedkom, ktorým oddaní stúpenci angsocu vyjadrujú svoje svetonázorové a myšlienkové postupy, ale aj hrádzou proti všetkým iným spôsobom myslenia. Cieľom bolo, aby si newspeak osvojili všetci občania a aby sa zabudlo na oldspeak, čím sa úplne znemožní kacírske myslenie (*crimethink*) – myslenie odlišujúce sa od princípov angsocu, a to aspoň v tej miere, v ktorej je myslenie závislé od slov. Jeho slovná zásoba bola vytvorená tak, aby poskytla jeden veľmi presný a striktne odlíšený význam na každý pojem, a zároveň aby vylúčila všetky ostatné výrazy a spôsoby, ako sa k nim dostať nepriamo. To sa čiastočne dalo dosiahnuť tvorbou nových slov, ale predovšetkým odstránením nežiaducich slov a zbavením sa zvyšných

slov s nedogmatickým významom, a zároveň aj odstránením všetkých sekundárnych významov. Výrazne sa teda realizovala tendencia potlačiť všetky jednoznačne kacírske slová, napr. *sloboda, česť, spravodlivosť, internacionalizmus, demokracia, veda, náboženstvo* a redukcia slovnej zásoby sa stala cieľom sama osebe. Newspeak totiž nemal myslenie rozvíjať, ale obmedzovať ho. To sa čiastočne dosiahlo obmedzením synonymie. Ak sa stalo, že niektoré slovo, napr. *sloboda*, bolo stále používané, jeho význam bol značne oklieštený alebo modifikovaný podľa ideológie vládnucej strany. Tak teda došlo k situácii, keď napr. slovo *free* (voľný, slobodný) síce nevypadlo zo slovnej zásoby, ale sa používalo v jeho obmedzenom význame: *This field is free from weeds* (dosl. Toto pole je voľné od buriny. – Na tomto poli nie je burina.). Slovo *free* teda nebolo možné používať v jeho pôvodnom význame, teda ako *politically free* (politicky slobodný) alebo *intellectualy free* (intelektuálne slobodný), pretože politická a intelektuálna sloboda jednoducho nejestvovali, preto nemohlo existovať ani ich označenie.

Slovná zásoba newspeaku sa delila do troch skupín: do skupiny A, ktorá zahŕňala v podstate slová jadra slovnej zásoby; ich počet bol veľmi malý, boli odstránené všetky synonymá a významové odtienky. Vyjadrovali sa ňou jednoduché a účelové myšlienky, ktoré sa viazali na konkrétne a fyzické úkony. Slovná zásoba B pozostávala zo skupiny slov určených na vyjadrenie politických zámerov a na vnuknutie žiaduceho mentálneho postoja ich používateľovi. Väčšinou išlo o kompozitá, napr. *goodthink* (správne, pravoverné myslenie), *crimethink* (chybné, kriminálne myslenie) a pod. Historické súvislosti významu v celom jazyku nejestvovali. Slovná zásoba skupiny C predstavovala len malý doplnok k ostatnej slovnej zásobe a zahŕňala výlučne technické a vedecké termíny. Tie museli byť však stroho definované a zbavené ďalších nežiaducich významov.

Z toho vyplýva, že vyjadriť v newspeaku nepravoverné názory bolo takmer nemožné a protiangsocové myšlienky sa nedali inak vyjadriť, než v nejakej vágnej podobe, vo všeobecných pojmoch (porov. Orwell, 1998).

Vidno, že Orwellova koncepca newspeaku do istej miery korešponduje s koncepciou B. L. Whorfa, ktorá je svojou podstatou pomerne extrémistická. Orwell však zachádza ešte ďalej – tak, ako vytvoril predstavu ideálnej totalitnej spoločnosti, vytvoril aj ideálny

„totalitný“ jazyk, ktorý by podľa názoru, že jazyk vytvára všetky myšlienkové svety indivídua, ovládal myslenie každého jednotlivca, a to tak, že jednoducho odstránením niektorých slov sa z vedomia človeka odstránia, resp. zahmlia aj pojmy a obsahy, ktoré označujú a redukciou slovnej zásoby a jej významov sa zredukuje aj myslenie človeka. Ide však naozaj len o ideál vplyvu a sily jazyka a jeho štruktúry. Tento orwellovský jazykový model totiž ráta len s redukciou myslenia, ktorú chce prostredníctvom jazyka dosiahnuť. S istou dávkou vulgárnosti môžeme spojiť redukciu myslenia s konvergentným myslením, pretože ak napríklad budeme používať slovo *voľný* jedine v jeho základnom význame (napr. voľný odev) a budeme z neho odstraňovať ďalšie významy (napr. voľný človek = slobodný, voľný byt = prázdny, voľný piatok = bez povinnosti pracovať), budeme nútiť naše myslenie pracovať konvergentným spôsobom. Lenže ľudské myslenie nie je naprogramovaný stroj a prirodzene je založené na konvergentno-divergentnom fungovaní. Konvergentné myslenie nám umožňuje orientovať sa v priestore, čase a v problémoch, rozlišovať podstatné od nepodstatného a selektovať to, čo je najvýhodnejšie pre riešenie daného problému. Finálnou časťou fungovania konvergentného myslenia je vyriešenie nejakého problému. Divergentné myslenie zase súvisí s kreativitou, návrhmi možností, ako daný problém/situáciu riešiť; podieľa sa na práci umelcov, na „tvorbe“ fantázie, na vedeckom bádaní, s istou dávkou rezervovanosti možno povedať, že divergentné myslenie stojí v základe pokroku a vývoja. To je prvý dôvod, prečo jazyk ako newspeak nemôže v praxi fungovať.

Ďalším dôvodom je nemožnosť odstránenia obsahu slova, ktoré malo byť zo slovníka vymazané. Takým je napr. slovo *láska*. Ak by sa toto slovo vyradilo zo slovníka, je veľmi otázne, či by sa zároveň vyradilo aj z mysle ľudí, keďže neoznačuje vec alebo časť priestoru, ale pocit. Človek tento pocit môže bytostne prežívať a ak by preň neexistovalo slovo, človek by vedel, že je tu niečo, čo sa nedá vymazať, čo cíti, čo existuje a aj tak by preň hľadal náležité pomenovanie. Podobne je to aj so slovom *zlý* (ktoré tiež malo byť z newspeaku vymazané) a jeho ďalšími intenzifikačnými synonymami, napr. *hnusný, protivný, otrasný, príšerný, beštiálny* a pod. Namiesto slova *zlý* a množstva jeho synoným sa totiž mal používať len eufemizmus *ungood*, teda *nedobrý*. Avšak človek nezávisle

od povinnosti komunikovať istým predpísaným spôsobom pod vplyvom aktuálneho citového rozpoloženia cíti potrebu vyjadrovať sa aj intenzifikačnými synonymami – a teda dochádza takisto k tej istej situácii: ak v slovnej zásobe slovo vyjadrujúce (silný) pocit človeka nie je, človek si ho vytvorí.

S problémom odstránenia synoným zo slovnej zásoby súvisí aj samotná konštrukčná aktivita jazyka. Synonymá sa do jazyka totiž dostávajú nielen „[...] preberaním slov z cudzích jazykov (popri domácich výrazoch) [...]“, čo však nie je záležitosťou newspeaku, keďže akýkoľvek kontakt s inými jazykmi a kultúrami bol zakázaný, ale najmä „[...] vplyvom odborného jazyka (terminológie) na bežný jazyk, preberaním domácich nárečových, územných lexikálnych prostriedkov do spisovného jazyka (najmä cez umelecký štýl) alebo pôsobením slangov“ (Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989, s. 321).

2. Totalita a propaganda v ČSSR

Orwellova spoločnosť chápala človeka ako naprogramovaný stroj, s mysľou a pamäťou ktorého je možné manipulovať prostredníctvom jazyka. Reálna totalitná spoločnosť však musela rátať s človekom ako s tvorom samostatne mysliacim, preto bola nútená pôsobiť na ľudí prostredníctvom oveľa zložitejších aparátov.

Aplikáciu vládnej doktríny (ideológie), snahu o úplné ideologické ovládnutie spoločnosti a nadvládu nad verejným politickým, vedeckým a umeleckým dianím zabezpečovala v ČSSR sieť straníckych a štátnych inštitúcií, pričom rozhodujúcu úlohu mala Komunistická strana Československa (bližšie Kopeček – http://www.sds.cz/docs/prectete/epubl/mko_iaia.htm). V rámci nej pracovali ideologické oddelenia pri ústredných výboroch (ÚV) KSČ a KSS, potom nasledovali krajské, okresné či miestne výbory. Z organizačného hľadiska boli ďalej dôležité oddelenia propagandy a agitácie kultúry, školstva a vedy pri ÚV KSČ a ÚV KSS, pritom však KSČ mala hlavného ideológia. Hlavné a konečné slovo v otázkach ideológie mala však KSSZ (Komunistická strana Sovietskeho zväzu), ktorá realizovala aj kontrolu ideológie v členských krajinách.

Na potreby straníckeho aparátu boli vydávané časopisy (*Slovo propagandistu, Názorná agitace, Zápisník agitátora, Fakta a argu-*

menty, Výber dokumentov a materiálov medzinárodného komunistického a robotníckeho hnutia a i.), vychádzala denná tlač (*Rudé právo, Pravda)*, krajské denníky, stranícke tituly s dlhšou periodicitou (*Život strany, Nová mysl, Tribuna, Nová svoboda)*, tlač organizácie Národný front *Mladá fronta, Práca* a pod. a propagačné časopisy pre zahraničie, podnikové, okresné noviny a iná lokálna tlač. Avšak ani ostatné verejné komunikáty sa nesmeli vzďaľovať od oficiálnej straníckej ideológie a politiky.

Cenzúra v ČSSR

Cenzúra tlače, rozhlasu, televízie, umeleckých diel a celkového vyjadrovania názorov na verejnosti v pravej a najtvrdšej podobe sa začala ako reakcia na Pražskú jar v auguste 1968, keď bol podpísaný Moskovský protokol, hoci už predtým existovali zákony na kontrolu informácií publikovaných médiami. Počiatočný odpor bol však potlačený čistkami a vyvolaním strachu začiatkom roku 1969, keď uspela „personálna politika konfrontujúca s aktuálnym vývojom postupne každého jednotlivca“ (Končelík, 2009, s. 218). V radoch novinárov bola takáto politika odštartovaná vyhlásením *Slovo do vlastních řad* z mája 1969, uverejnenom v Rudom práve (Končelík, 2009, s. 218; ale: *Slovo do vlastních řad* – http://www.ceskatelevize.cz/vse-o-ct/historie/ceskoslovenska-televize/1968-1969/1969/slovo-do-vlastnich-rad).

3. Socialistický propagandistický jazyk a zámer jeho pôsobenia

Propagandistický jazyk v období ČSSR sa líšil od bežného jazyka obyvateľstva, dokonca aj od jazyka prejavov, ktoré svojím charakterom neboli/ nechceli byť agitačné alebo propagandistické. Pod týmto pojmom nemožno zahŕňať propagandistické a agitačné prejavy, ale samotný jazyk, ktorým sú tieto prejavy budované. V rámci neho však možno uvažovať najmä o lexike, pretože zámer propagovať socialistickú ideológiu a „umiestniť“ ju do (pod)vedomia ľudí bolo možné predovšetkým pôsobením slovnej zásoby, hoci svoju úlohu, samozrejme, spĺňa aj syntax (najmä v súvislosti s propagandistickými heslami).

V rámci príznakovej socialistickej lexiky možno primárne rozlíšiť:

3.1. pozitívne ideologicky hodnotiacu lexiku, ktorá sa vyznačuje významom orientovaným na chválu, vyzdvihovanie a podporu socialistickej ideológie a režimu – napr. substantíva *víťazstvo, odboj, boj, sláva, bratstvo,* (pionierska) *šatka*, *úspechy*, (socialistická) *vlasť, domovina, nádej, svetlý* (zajtrajšok), *budúcnosť, šťastie, rozvoj, obeta, sila, front, pokrok* a pod.; adjektíva *socialistický, komunistický, šťastný, mohutný, vzácny, krásny, neochvejný, udatný, gigantický, budovateľský, hrdinský* a pod.; príslovky *neohrozene, výnimočne, žiarivo*; verbá *budovať, bojovať, svietiť, žiariť, belieť sa, brániť, uvrhnúť, horieť* a pod.;

3. 2. negatívne ideologicky hodnotiacu lexiku, ktorej zámerom je dehonestovať, zhodiť „nepriateľov socializmu“, postaviť ich v rámci spoločnosti do čo možno najnegatívnejšej pozície, opovrhovačne poukázať na stavy, javy ohrozujúce socializmus – napr. substantíva *kontrarevolucionár, imperializmus, buržoázia, prehmaty, chyby, nátlak, hrozba,* (antisocialistický) *živel, podpaľači, putá, okupácia, vykorisťovanie, cudzinci, kríza, kapitalizmus, monopol, útok, Západ* a pod.; adjektíva *antisocialistický, korupčný, hrubý* (porušovanie), *pluralistický, subjektívny, protisovietsky*; príslovky *provokatívne, pokrytecky* a pod.; verbá *podlamovať, poburovať, skompromitovať, napádať* a pod.

Do týchto dvoch príznakových kategórií možno zaradiť aj slová, ktoré sú navonok neutrálne, avšak v komplexnom kontexte socialistického totalitného režimu získali príznakovosť, napr. *ľud, proletariát, revolúcia, spravodlivosť, mier, odkaz, vždy/ navždy, významne, rozvážny, vatra, oheň, oheň, iskra, zrodenie, rozhodný, práca, sloboda, materializmus, kolektív, vášeň, priateľstvo, rehabilitovať, červený, hviezda, konfrontovať* a pod.

V rámci týchto základných typov socialistickej lexiky ďalej možno rozlišovať slovnú zásobu:

a) **socialisticky emočne nasýtenú lexiku** – jej zámerom je emočne apelovať na adresáta a bez racionálnych argumentov, avšak prostredníctvom emócií ovplyvniť/modifikovať jeho postoje – napr. *radosť, šťastie, zajtrajšok, budúcnosť, hviezda, červený* a pod., a

b) **socialisticky informačne nasýtenú lexiku**, ktorá je v skutočnosti emocionálne nasýtená, avšak navonok chce pôsobiť ako informácia o nejakej osobe, stave, jave, deji, a to s rovnakým zámerom: ovplyvniť a modifikovať postoje adresáta – napr. *kontrarevolucionár, podpaľač, Západ, imperializmus, kapitalizmus, leninizmus* a pod.

Socialistická lexika sa využíva najmä v propagandistických prejavoch (pod týmto pojmom chápeme všetky prejavy, ktorých hlavným zámerom je ovplyvňovať vnímanie, myslenie, postoje a zameranie adresáta v pozitívnom smere k režimu a jeho ideológii).

Špecifické črty socialistickej lexiky sa pokúsime veľmi stručne uviesť na troch ukážkach typického socialistického textu v umeleckom, náučnom a publicistickom texte, pričom uvádzané texty v skutočnosti nemajú umeleckú a ani dostatočnú informačnú hodnotu a slúžia len zámerom propagandy, posilnenia totalitného režimu a výchovy k socializmu.

Ukážka č. 1
Žiari šatka pionierska
Druh textu: pionierska pieseň
Cieľová skupina: mládež vo veku 6 – 15 rokov
Zámer: výchova socialistického nadšenca a verného občana

1. *Žiari šatka pionierska* / 2. *sťa červený krásny kvet* / 3. *žiari šatka pionierska* / 4. *cez dlhých dvadsaťpäť liet.* / 5. *Utkaná je z bojov, z práce* / 6. *utkaná je z radosti* / 7. *nesieme jej pozdrav vrúcny* / 8. *plný detskej vďačnosti* /
Ref.: *lálálá*
9. *Na cestu nám hviezda svieti doširoka, do diali,* / 10. *aby sme vždy pod jej svetlom všetko ťažké zdolali.* / 11. *Ďakujeme rodnej strane za to teplo, za ten jas,* / 12. *sľubujeme odhodlanie, že oporu nájde v nás.*
Ref.: *lálálá*

Pieseň je prosocialisticky orientovaná so zámerom podporiť ideológiu a jednoduchými veršami s úderným rytmom ju vniesť do mysle detí a fixovať ju tam. Učili sa ju na základných školách v rámci hudobnej výchovy, taktiež sa preberala aj na hudobných školách, v speváckych krúžkoch a v pionierskych táboroch. Spievaná

bola pri všetkých oficiálnych mládežníckych socialistických akciách, na speváckych súťažiach, ale aj v pionierskych táboroch. Melódia je jednoduchá, dobre zapamätateľná (o umení sa nedá hovoriť), rytmus je taktiež jednoduchý, úderný, pochodový – hudba korešponduje s textom a vyjadruje kolektívnosť (spieva zbor detí), optimizmus, dynamiku a pohyb (k šťastnej komunistickej budúcnosti).

Pieseň neobsahuje žiadne relevantné informácie (okrem sľubov vernosti strane, vyhlásenia o nasledovaní ZSSR a pod.), jej lexika je socialisticky emočne nasýtená vo výrazne a takmer výlučne pozitívnom duchu (*krásny kvet, pozdrav, radosť, žiariť, detská, svetlo, jas*), nepoužívajú sa skoro žiadne emočne negatívne slová (jedine: *všetko ťažké*, ale aj to sa pod vedením „šťastnej komunistickej strany a ZSSR zdolá"), avšak v zhode s ideológiou do popretia výrazne vystupuje aj motív boja (proti imperializmu) – *žiariť, boj, práca*, slávy socializmu a jeho symbolov (*pionierska šatka*), nepriamo je načrtnutý aj motív vzťahu k ZSSR, ktorého hlavnou farbou, podobne ako aj farbou socializmu bola *červená*. Myšlienku šťastia a radosti z víťazstva socializmu vytvárajú verše č. 6, 7, 8. a refrén tvorený z citosloviec. Boj proti imperializmu a kapitalizmu naznačuje verš č. 5, pričom je vyzdvihovaná práca ako základný princíp budovania šťastného socializmu. Zaujímavá je aj idea verša č. 4, ktorá nepriamo naznačuje myšlienku, čo dlho trvá, je osvedčené, pravdivé – ideológie totiž stavajú na tradíciách a dlhotrvácnosti. Pieseň chce deťom teda vnútiť myšlienku, že socializmus už trvá veľmi dlho – už 25 rokov (čo je pre deti nepredstaviteľne dlhá doba) – a tento stav je pre ľudí prirodzený – použili sa preto slová *cez dlhých dvadsaťpäť liet.*

Druhá strofa vyzdvihuje KSČ ako stranu, ktorá zabezpečuje šťastnú budúcnosť, domov, radosť a blahobyt, len sa treba vydať jej cestou (verš č. 11a č. 10). Takisto sa tu metaforicky poukazuje na cestu socializmu pod záštitou ZSSR, ktorý mal v znaku červenú hviezdu a túto „*hviezdu*" je potrebné nasledovať. Pravá socialistická mládežnícka pieseň je zakončená sľubom vernosti a opory KSČ (verš č. 12).

Ukážka č. 2
65. výročí Velké říjnové socialistické revoluce
Druh textu: Článok v odbornom pedagogickom časopise *Komenský*, roč. 107, 1982, č. 3 (november 1982), s. 129 – 131 (prvé strany čísla)

Autor: Jaroslav Sýkora
Cieľová skupina: učitelia pre 1. stupeň ZŠ, pedagogická odborná verejnosť
Zámer: pripomenúť si výročie Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie, propagovať socializmus

„Gigantické úsilie Sovietskeho zväzu o zachovanie svetového mieru a výsledkov mierového budovateľského úsilia sovietskeho ľudu si pripomenieme už tradičným Mesiacom československo-sovietskeho priateľstva, ktorý je každoročne otváraný v deň, keď spomíname na výročie Veľkého októbra. Rad najrôznejších akcií, ktoré sú organizované po celej republike, nepochybne prispeje k ešte hlbšiemu spoznaniu Sovietskeho zväzu a života jeho ľudu, jeho kultúry a významných úspechov v rozvoji vedy a techniky. Československo-sovietske priateľstvo však nie je obmedzené na jednotlivé akcie, nie je ohraničené týždňami alebo mesiacmi, ale prestupuje každodenný život celej našej spoločnosti, je výsledkom historických skúseností našich národov, je v ňom obsiahnutá naša minulosť, prítomnosť aj budúcnosť. Najmä v tomto roku, keď spomíname na 65. výročie Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie, si možno ešte výraznejšie než inokedy uvedomujeme, že tak v minulosti, ako aj dnes a pre budúcnosť ostáva neochvejnou zárukou našej bezpečnosti a mierového života nerozborné priateľstvo s krajinou Veľkého októbra, s priateľom najvernejším, so Zväzom sovietskych socialistických republík.“ (Sýkora, 1982, s. 131; prel. E. Č.)

Článok je zameraný výrazne proideologicky, jeho obsahom je pripomenutie výročia Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie v roku 1917, propagácia socializmu, „priateľstvo“ so ZSSR, v skutočnosti propagácia podriadenosti voči ZSSR a totalitného režimu. Z toho dôvodu je na prvom mieste medzi odbornými článkami v odbornom pedagogickom časopise.

Text je písaný v češtine, to je však pre naše rozbory a úvahy irelevantné, pretože v tom období jestvovala Československá republika a veľa komunikátov bolo písaných raz v slovenčine a raz v češtine. Noviny a časopisy boli distribuované v obidvoch republikách a takisto televízie vysielali v obidvoch krajinách. Oba jazyky sa síce neprelínali, ale texty boli písané/hovorené podľa toho, príslušníci ktorej krajiny ich

tvorili, a neboli prekladané. Obyvateľstvo bez problémov rozumelo obom jazykom, preto neboli rozlišované.

Články tohto typu však bolo predovšetkým v časopisoch s výchovnou pôsobnosťou z hľadiska cenzúry nevyhnutné uverejňovať, a to najmä pri príležitosti veľkých socialistických sviatkov. Inak by hrozil zákaz vydania čísla, resp. celého časopisu a hrozili by aj iné, najčastejšie personálne postihy. Školstvu sa (na rozdiel od súčasnosti) venovala veľká pozornosť, pretože bolo a stále je okrem rodiny významnou a v podstate jedinou inštitúciou, ktorá nielenže komplexne vzdeláva, ale aj formuje indivíduum, ovplyvňuje jeho vnímanie, myslenie a postoje k sebe samému, k spoločnosti aj okolitému životnému prostrediu a dieťa i dospelý človek je do istej (veľkej) miery zrkadlom stavu školstva: ako sa štát postaví ku školstvu, takí ľudia v ňom budú o pár rokov pracovať, pôsobiť a pretvárať štát. Preto bolo zo strany KSČ nevyhnutné regulovať a kontrolovať aj činnosť pedagogických časopisov.

Celý text je socialisticky informačne nasýtený, lebo pripomína motívy priebehu VOSR a o prístupe „imperialistických krajín" k nej. Preto sa v ňom nachádza najmä socialisticky informačne nasýtená lexika, a to najmä pozitívne ideologicky ladená.

Vybraná ukážka je súčasťou záveru, preto jej informačná hodnota je nižšia, avšak je zvýšená jej emocionálna nasýtenosť, ktorá je vytváraná bohatou emocionálnou socialistickou lexikou, napr.: *gigantické úsilie, ešte hlbšie spoznanie, významné úspechy, neochvejná záruka, najvernejší priateľ, nerozborné priateľstvo* a pod. V ukážke teda nie sú už použité negatívne socialisticky hodnotiace slová, pretože hoci by mohli zabezpečiť aj emocionálnu nasýtenosť textu, narušili by pozitívny záver povinný a potrebný pre všetky socialistické texty. Pozitívna báza socialistických textov totiž slúžila na posilnenie pozitívneho postoja čitateľa k socializmu, na upevnenie jeho viery a dôvery v neho a v neposlednom rade na upevnenie viery v šťastnú socialistickú budúcnosť (pod vedením Sovietskeho zväzu).

Ukážka č. 3
Slovo do vlastních řad
Druh textu: publicistický text, vyhlásenie novinárov
Dátum a miesto vydania: Rudé právo 17. mája 1969
Cieľová skupina: celá verejnosť, novinárska verejnosť

Zámer: propagácia totalitného režimu, agitácia, silný apel na novinársku verejnosť, presviedčanie na zmenu postoja, oficiálne vyhlásenie postoja

„...Vyvolávanie protisovietskych vášní nebolo, ako sa dnes zdôrazňuje, záležitosťou dní po 20. auguste, ale akciou organizovanou dávno pred 20. augustom. Účasť niektorých informačných prostriedkov na nej nie je možné ničím zaretušovať. Protisovietske hystérie, ktorých sme boli neskôr svedkami, mali zdroj v snahe zneužiť prehĺbenie demokracie a slobody, s ktorými pojanuárová revolúcia súvisí, na protisocialistické zámery. Je to pochopiteľné: socializmus je u nás bytostne spätý s priateľstvom so sovietskym ľudom, so súdružskými vzťahmi našej komunistickej strany s Komunistickou stranou Sovietskeho zväzu. Skaziť toto spojenectvo a tieto zväzky patrí v súčasnej dobe k hlavným cieľom antisocialistických živlov.

Hlboko sa nás dotklo, že na stránkach našej tlače, v reláciách rozhlasu a televízie sa dostali ku slovu tí, ktorí znevažovali priateľstvo so Sovietskym zväzom. Toto nie je možné ničím ospravedlniť, ani údajnou snahou „dať každému slovo“, dať zadosť právu na slobodné vyslovenie názoru. Veď boli súčasne napádaní všetci, ktorí svoje priateľstvo k Sovietskemu zväzu neskrývali. Títo ľudia boli nielenže zbavení svojho práva na slobodu slova, ale navyše boli aj verejne ohováraní a pošpinení, boli dokonca označovaní za „zradcov“ a po augustových dňoch za „kolaborantov“. Novinári, ktorí proti tomu chceli vystúpiť vo vlastných listoch, boli šikanovaní a bolo im znemožnené písať. Z poľa pozornosti pritom úplne unikla úloha tých, ktorí utiekli na Západ – či už zo strachu, ktorý sami pomáhali vytvárať, alebo z pocitu viny, ktorú, ako tušili, nebudú môcť dlho skrývať pred našimi národmi...“
(http://www.ceskatelevize.cz/vse-o-ct/historie/ceskoslovenska-televize/1968- 1969/1969/slovo-do-vlastnich-rad, prel. E. Č.).

Ukážka je súčasťou mimoriadne závažného textu, ktorý znamenal spolu s vyššie priblíženými udalosťami prevrat v zameraní žurnalistických prejavov – zmenu v obsahu tlače súvisiacu s obratom k ideológii, s podporou strany a socializmu a súhlas s normalizačnou cenzúrou. Tento text vošiel do dejín Československa ako obrat v komplexnej novinárskej práci a znamenal koniec (vlažného) odporu

proti Moskovskému protokolu a zavádzanej cenzúre. Uverejnený bol v propagandistických novinách *Rudé právo* ako oficiálne vyhlásenie postoja novinárov. Má výrazne agitačný charakter a jedinú informáciu, ktorú v skutočnosti podáva, je vyhlásenie o nastávajúcej orientácii tlače v duchu podpory socialistického režimu a strany.

Ako vidno z ukážky, text je výrazne agitačný, v každom riadku skresľuje fakty, jeho zámerom je odsúdiť dovtedajšie demokratizačné tendencie, ktoré sú tu o. i. nazývané „protisocialistickými hystériami", dehonestovať všetkých novinárov a aktivistov, ktorí boli protistranícky zameraní a priblížiť dovtedajšie udalosti, avšak v negatívnom duchu – ako protispoločenské.

Na tento účel sú použité mnohé slovné spojenia a slová, napr. *protisocialistické vášne, protisovietske hystérie, protisocialistické zámery* – ktoré označujú **stavy a javy**; antisocialistické živly, zradcovia, kolaboranti, sovietsky ľud – ktoré označujú **osoby**; *súdružské vzťahy, naša komunistická strana, znevažovanie priateľstva* (so Sovietskym zväzom) – ktoré označujú **vzťahy**; *šikanovanie, ohováranie, pošpinenie, zneužívanie, zaretušovanie, napádanie* – označujúce **konanie**. Celý text je výrazne emocionálny, hoci v ňom prevažuje socialisticky informačne nasýtená lexika – jej informačná nasýtenosť spočíva len v naplnení obsahu konkrétnych slov a slovných spojení informačnou hodnotou v duchu socialistického totalitarizmu: napr. slovo *zradca* v socialistickej lexike informuje o tom, že daná osoba nezmýšľa v súlade so socializmom, ideológiou, prípadne koná proti strane. Podobne aj slovo *kolaborant*, ktoré označovalo navyše aj osobu, ktorú spolupracuje s inými protisocialisticky orientovanými „živlami", príp. so Západom. Slová ako *demokracia a sloboda* v socialistickej lexike (aj v tejto ukážke) označovali stav v totalitnom socialistickom režime pod vládou KSČ; slovné spojenie *zbavenie* (niekoho) *práva na slobodné vyjadrovanie názorov* pomenúva jav, keď údajne došlo k „zákazu" vyjadrovať sa/písať proideologicky a prosocialisticky – v tomto prípade išlo o výrazné skresľovanie faktov, pretože v dobe uvoľnenia k takýmto zákazom nedochádzalo.

Oproti dvom predchádzajúcim ukážkam v tomto texte očividne prevažuje negatívne ideologicky hodnotiaca lexika, ktorej úlohou je zabezpečiť „negatívne" počiny aktivistov počas uvoľnenia a najmä počas augustových dní roku 1968, dehonestovať ich, postaviť ich

do pozície *protištátne orientovaných nebezpečných živlov* so zámerom vyzdvihnúť pozíciu KSČ a jej prívržencov a socializmu.

4. Ideálny verzus reálny manipulačný jazyk

Jazyk, ktorý bol určitou skupinou/spoločnosťou umelo vytvorený ako prostriedok na manipuláciu mysle človeka (spoločnosti aj indivídua) so zámerom primäť ho, aby myslel a správal sa v súlade s ideológiou vládnucej skupiny alebo osobnosti, môžeme na tomto mieste nazvať *manipulačný jazyk*. Vidno teda, že ideálny manipulačný jazyk – teda jazyk (v Orwellovom ponímaní) ideálnej totality – aj reálny manipulačný jazyk používaný v období ČSSR – sa sústredili predovšetkým na lexiku, hoci naobchádzali ani dôležitosť syntaxe (pri heslách a vplyve na pamäť). Lexiku však oba jazyky preferovali najmä preto, že slová sú tie javy, ktoré sú pre ľudí zapamätateľný, jasný fenomén, ktorému rozumejú a ktorý sú schopní prijať do vlastnej individuálnej slovnej zásoby a operovať s nimi. Ukázalo sa, že lexikálne jednotky majú v vplyve na myseľ ľudí veľkú silu, pretože

a) ak sú vhodne zvolené (teda sú jednoduché, krátke a zrozumiteľné), sú zapamätateľné;

b) je možné modifikovať ich význam, hoci nie vždy je možné vymazať ich zo slovníka. Tým sú schopné do istej miery a dočasne ovplyvniť aj chápanie výsekov reality.

Socialisticky jazyk na rozdiel od fiktívneho totalitného jazyku *newspeaku* nevychádzal z myšlienky, že slovo označuje určitý myšlienkový obsah a ak zanikne slovo, príp. sa modifikuje jeho význam, tak zanikne aj daný obsah. Fikcia oproti realite zašla priveľmi ďaleko. Fiktívny totalitný režim sa snažil ovplyvniť a modifikovať myseľ ľudí dokonalým spôsobom, a to tak, že človek tu bol chápaný takmer ako stroj a jazyk ako program.

Reálny totalitný režim však chápal, že takýto postup nie je možný, a preto s ním ani nerátal. Myslenie, postoje a správanie sa ľudí sa síce snažil tiež ovplyvniť (aj) prostredníctvom jazyka, avšak oproti fikcii v románe *1984* postupoval menej agresívne: nesnažil sa vymazať zo slovníka bežné slová; význam ideologicky dôležitých slov však modifikoval, resp. neutrálnym slovám pridal ideologický význam.

Vidíme to napr. na slovách *sloboda, česť, budúcnosť, spravodlivosť*, ktoré boli z fiktívneho manipulačného jazyka úplne vymazané, pretože mohli pôsobiť na ľudí „ideologicky škodlivo". Socialistický jazyk ich ponechal, avšak ich význam do istej miery modifikoval. V socialistických textoch a ústnych propagandistických a agitačných prejavoch (porov. nami uvedené texty, resp. prejavy predstaviteľov KSČ za socializmu) sa pod pojmom „sloboda" rozumela skôr sloboda človeka žijúceho v socialistickom režime: sloboda vo vzťahu k práci, v pozitívnom vzťahu k socializmu, KSČ a jeho „sloboda" v názoroch orientovaných pozitívne k socializmu, ale negatívne k Západu, ale aj k vierovyznaniu, cirkvám a pod. Takisto vnímame význam tohto slova aj ako slobodu pohybov, prejavov a realizácie svojej práce, avšak v duchu socializmu (porov. napr. Ústavu ČSSR).

Česť alebo *práca* ako inak neutrálne lexikálne jednotky, majú stále v istých kontextoch tendenciu nadobúdať príznakový odtieň. Newspeak slovo *česť* úplne vymazal zo slovníka a socializmus význam tohto slova modifikoval – napr. slovo *česť* vo socialistickom pozdrave *česť práci!* Poukazovalo na to, že práca má v socializme inú hodnotu než v „imperialistických" krajinách, kde práca slúžila najmä na vykorisťovanie človeka, ale v socializme bola práca chápaná ako radosť, lebo prostredníctvom nej si človek budoval krajšiu budúcnosť. Takisto sa používalo aj spojenie *čestné pionierske* – vo význame *prisahám*, *potvrdzujem pravdivosť*. Obe slová v tomto spojení evokujú zároveň hrdosť na svoj socialistický pôvod, charakter svojej socialistickej bytosti.

Rovnako aj teraz neutrálne slovo *budúcnosť* – v newspeaku vymazávané z bežného použitia, ale používané v heslách na poukázanie toho, že Strana ovládla minulosť, prítomnosť aj budúcnosť, pretože všetko je ideologicky gnómické a budúcnosť sa týka len života v súlade so Stranou a Veľkým bratom – socializmus nemohol vymazať. Jeho význam sa však obmedzil a upriamil na pomenovanie šťastných zajtrajškov, slovo *budúcnosť* teda evokovalo krásny, príjemný budúci život, ktorý mal človek dosiahnuť svojou prácou, poslušnosťou voči KSČ, pokorou a úctou vo vzťahu k ZSSR a socializmu.

Slovo *spravodlivosť*, z newspeaku takisto úplne vymazané pre jeho nevhodnosť, bolo socialistickým režimom často používané,

avšak vo vzťahu k spravodlivému socializmu a nespravodlivému, vykorisťovateľskému kapitalizmu, resp. buržoázii.

Internacionalizmus bol pre newspeak tabu, pretože pre ľudí v *angsoci* neexistovali iné krajiny, preto ani neboli medzinárodné vzťahy. Socializmus pod týmto pojmom preferoval význam medzinárodných vzťahov najmä s krajinami ZSSR, potom s ostatnými socialistickými krajinami.

Slovo *demokracia* – v newspeaku neexistujúce – bolo v socializme úplne „zmanipulované". V Socialistickej ústave nachádzame pojem „ľudová demokracia", avšak jej význam sa spája so slobodou človeka vo vzťahu k jeho pozitívnemu postoju voči socializmu, KSČ a ZSSR. „Socialistická" demokracia znamenala slobodu názorov a postojov, avšak z pozitívnej pozície smerom k socializmu a negatívnej pozície smerom k Západu a kapitalizmu.

Takisto *veda* sa v socializme spájalo výlučne so socialistickou vedou, pričom bola vyzdvihovaná najmä sovietska vyspelá veda, ktorú malo Československo nasledovať. Samozrejme, z významu tohto slova sa úplne vyňala západná veda, ktorá bola nesprávna, zavádzajúca a prisluhovala vykorisťovateľskému kapitalistickému systému a imperializmu.

Náboženstvo bolo v oboch jazykoch obchádzané. Je to samozrejmé: náboženstvo má vlastnú „ideológiu", spôsoby ovplyvňovania mysle a správania sa ľudí, preto bolo v oboch nami rozoberaných systémoch konkurenčné. Socializmus sa snažil moc cirkvi potlačiť, eliminoval prácu kňazov, kostolov a kláštorov, zatváral napr. ženské kláštory a rehoľníčky umiestňoval na najpodradnejšie a najťažšie pracovné pozície (napr. za stroje a pod.). Systematicky kontroloval obyvateľstvo a viedol presné evidencie o jednotlivých rodinách a jednotlivcoch a ich vzťahu k náboženstvu, cirkvi, a potom ich často za to postihoval (napr. deti z nábožensky orientovaných rodín často neboli prijaté na vybrané školy a pod.). Je zrejmé, že pre totalitarizmus sú náboženstvá, najmä cirkvi nežiaduce, preto bývajú v takýchto režimoch často eliminované – predovšetkým v takých prípadoch, kedy sa zameranie náboženstva a cirkvi líši od zamerania danej totality, príp. dané náboženstvo nie je príliš silne ukotvené v najširšej vrstve obyvateľstva.

Ako ukázala história, nie je možné ovplyvniť myslenie ľudí tak, aby človek žil podľa princípov istej prikázanej ideológie. Je to tak

preto, že človek je nielen *zoon politicon* (bytosť spoločenská), ale je aj bytosť prírodná. A práve jeho prirodzenosť, naturalizmus v povahe a myslení spôsobuje, že každý človek potrebuje žiť podľa svojich predstáv, nie podľa pokynov vládnucej vrstvy. Správna vláda túto skutočnosť chápe a snaží sa vytvoriť také zákony, ktoré by vychádzali z prirodzeného života a prirodzených potrieb človeka, ktoré by však boli akýmsi kompromisom v spoločnosti. Totalitný režim sa oproti tomu vyznačuje tým, že vyžaduje poslušnosť občanov a ich podriadenie sa diktatúre vlády/jednotlivca.

Človeka totiž nikdy neformuje iba okolitá spoločnosť, ale aj jeho rodina, a najmä jeho vlastné *ja*, jeho vnútro, teda vnútro mysliaceho človeka, ktoré aj nevedomky zahliadne, že existuje aj druhá strana mince, a teda spozoruje pravdivé protipóly, potom hľadá naozajstné hodnoty a kladie si zásadné otázky. To je prirodzený postup a žiadna, ani najdokonalejšie zorganizovaná spoločnosť nedokáže „vychytať" tieto jemné nuansy, ktoré si indivíduum môže všimnúť: ak spoločnosť napr. chce definovať slovo *kolektív*, môže sa stať, že v snahe vymazať zo slovníka slovo *indivíduum*, resp. modifikovať jeho význam na potreby ideológie, zabudne zvážiť všetky možnosti používania vymazávaného slova. A práve komunikačné pole – teda rozsiahle pole používania daného slova – je prostredím, v ktorom si človek nájde otázky a začne hľadať odpovede.

Jazyk ako celospoločenský jav je výborným prostriedkom na manipuláciu, avšak ak by režim chcel ovplyvňovať ľudí prostredníctvom jazyka, musí vytvoriť umelý jazyk. Videli sme to v prípade fiktívneho totalitného režimu, ale aj v prípade reálnej diktatúry. Ale jazyk je prirodzený fenomén, ktorý vznikol prirodzene, bez uvedomeného zásahu človekom, ako reakcia na svoj vlastný život a okolie, preto nie je možné prostredníctvom *umelého* jazyka úplne modifikovať a meniť myseľ ľudí.

LITERATÚRA

BUDIL, Ivo T. 1998. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha : Triton, 1998. 259 s. ISBN 80-7254-001-7.
HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol. 1989. *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava : Veda, 1989. 429 s. ISBN 80-224-0047-5 [online]
http://www.juls.savba.sk/ediela/dynamika/pdf/dszss_4.pdf
KONČELÍK, Jakub. 2009. Mediální politika a srpen 1968; zřízení Úřadu pro tisk a informace jako služba Moskevskému protokolu. In: *Masmediálna komunikácia a realita II: mediálne kompetencie: médiá a politika: mediálna fikcia.* Ed. S. Magál – M. Mistrík – M. Solík. Trnava : Fakulta masmediálnej komunikácie UCM. 2009, s. 203 – 219. ISBN 978-80-8105-125-8. [online]
http://cuni.academia.edu/JakubKoncelik/Papers/1383855/Medialni_politika_a_srpen_1968_Zrizeni_Uradu_pro_tisk_a_informace_jako_sluzba_moskevskemu_protokolu
ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia – FURDÍK, Juraj. 1988. *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*. 2. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988. 232 s.
ORWELL, George. 1998. *1984*. 2. vyd. Prel. J. Vojtek. Bratislava : Slovart, 1998. 254 s. ISBN 80-7145-571-7.
PEREGRIN, Jaroslav. 2005. *Kapitoly z analytické filosofie*. Praha : Nakladatelství AV ČR, 2005. 320 s. ISBN 80-7007-207-5.
PRANDO, Patrizia – ŠUŠA, Ivan. 2011. *Taliansko. Vybrané kapitoly z politiky, straníckeho systému a politickej komunikácie.* Banská Bystrica : Fakulta politických vied Univerzity Mateja Bela, 2011. 130 s. ISBN 978-80-557-0348-0
SÝKORA, Jaroslav. 1982. 65. výročí Velké říjnové socialistické revoluce. In: *Komenský. Časopis pro učitele 1. stupně základní školy*. roč. 107, 1982, č. 3 (november 1982), s. 129 – 131.
WHORF, Benjamin L. 1956. a): Language, Mind, And Reality. In: *Language, Thought and Reality. Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. Ed. J. B. Carroll. Massachusetts : Massachusetts Institute of Technology, 1956, s. 246 – 270. ISBN 0-262-73006-5 [online]
http://books.google.sk/books?id=W2d1Q4el00QC
WITTGENSTEIN, Ludwig. 2003. *Tractatus logico-philosophicus*. Ed. a prekl. P. Balko, T. Čana, R. Maco. Bratislava : Kalligram, 2003. 321 s.
ISBN 80-7149-600-0.

Elektronické zdroje

CHANDLER, Daniel: *The Sapir-Whorf Hypothesis.* [Online.]
http://www.aber.ac.uk/media/Documents/short/whorf.html
KOPEČEK, Michal: *Ideologie a ideologické aparáty jako téma výzkumu historiografie komunistického Československa.* [Online.]

http://www.sds.cz/docs/prectete/epubl/mko_iaia.htm
Slovo do vlastních řad. [Online.]
http://www.ceskatelevize.cz/vse-o-ct/historie/ceskoslovenska-televize/1968-1969/1969/slovo-do-vlastnich-rad
TUŠER, Andrej: *Systém a typológia periodickej tlače*. [Online.]
http://www.aepress.sk/zurnal/full/oz0497a.pdf
Ústavný zákon č. 100/1960 Sb. Národného zhromaždenia, Ústava Československej socialistickej republiky z 11. júna 1960. [Online.]
http://www.upn.gov.sk/data/pdf/ustava100-60.pdf
Ústavní zákon ze dne 9. května 1948 – Ústava Československé republiky. [Online.]
http://ksc-cssp.komunisti.sk/ustava_1948.htm

PaedDr. Eva ČULENOVÁ, PhD.
Filozofická fakulta UMB
Katedra translatológie
Tajovského 40
P. O. Box 263
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKO
eva.culenova@umb.sk

JAZYKOVÉ KONTAKTY, TRANSLAČNÁ KOMUNIKÁCIA A SOCIOLINGVISTIKA

POLARITY, PARALELY A PRIENIKY JAZYKOVEJ, INTERKULTÚRNEJ, TRANSKULTÚRNEJ A TRANSLAČNEJ KOMUNIKÁCIE

Anita Huťková

POLARITIES, PARALLELS AND INTERSECTIONS OF LANGUAGE, INTERCULTURAL, TRANSCULTURAL AND TRANSLATING COMMUNICATION

The author of the paper undertakes to specify the concepts of language – intercultural/trans-cultural – translating communication, defined with the common factor of communication in the background and in discourse with different Slovak and foreign approaches to the issue. She concentrates on finding intersections as well as explications of relevant distinctions in the object of research.

Hyper-hyponymic relations between intercultural and translating communication are graphically exemplified, while the author inclines to believe that communication is not only the phenomenon (event), but rather a "trans-event": a cognitive process and, simultaneously, a social product. Therefore the examination of such a phenomenon cannot be "limited" by the interdisciplinary approach. On the contrary, the examination of such a phenomenon definitely requires a trans-disciplinary approach (compare e. g. Földes, 2007, p. 18).

KEYWORDS
intercultural, trans-cultural and translating communication

0. Úvod

Ústredným motívom nášho uvažovania je komunikácia. Širokú tému zúžime na také typy komunikácií, ktorých spoločným menovateľom je jazyk. Druhá determinácia sa bude viazať na kultúru/y,

a v konečnom dôsledku najmä na vnímanie relácií jazyk – kultúra, jazyk – kultúry, jazyky – kultúry.

1. Jazyková komunikácia

Jazykový mechanizmus, teda implicitné jazykové vedomie je neviditeľné, abstraktné. Jazykovedci sa ho snažia zachytiť v podobe modelov a pretransformovať do podoby explicitného jazykového vedomia. Ale v konečnom dôsledku môže ísť len o istý stupeň aproximácie (porov. Banczerowski, 2001).

Jeden z najznámejších modelov – komunikačný model – pozostáva z troch základných členov: **expedient – komunikát – percipient**. Do tohto procesu môžu vstupovať ďalšie faktory: čas, priestor – prostredie, tradície, ideológie, bariéry, fyzické a psychické dispozície komunikantov atď. Komunikácia prebieha v jednom jazyku. O špecifickosti kultúrneho prostredia zatiaľ neuvažujeme, pretože ide o tzv. univerzálny komunikačný model.

2. Interkultúrna komunikácia (medzikultúrna komumnikácia)

Model interkultúrnej komunikácie vychádza z univerzálneho modelu jazykovej komunikácie: **expedient – komunikát – percipient**, s **podmienkou**, že komunikanti reprezentujú odlišné kultúrne prostredie.

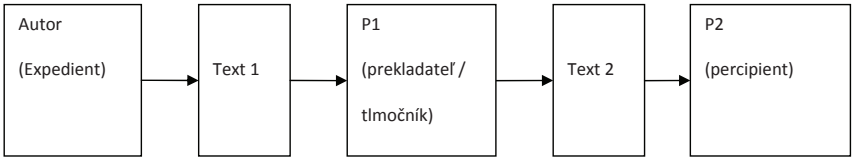
Komunikát môže byť **a) nejazykového charakteru**, pretože „interkultúrna komunikácia nestavia (bezpodmienečne) na výmene jazykového kódu, ale pracuje s diferencovanými oblasťami výskumu v rámci jednotlivých kultúr, napr. ich politického systému, etnického zoskupenia, mestských reálií, ale aj folklóru, zvyklostí a obyčajov..." (Huťková, 2004, s. 377 – 378) alebo **b) jazykového charakteru.**

Je zrejmé, že nás bude zaujímať najmä druhý, častejší typ interkultúrnej komunikácie. Tento typ je zároveň natoľko reprezentatívny, prototypový, že viaceré lingvistické prístupy o inom ako jazykovom, ba čo viac: o inojazyčnom komunikačnom modeli ani neuvažujú. Avšak odlišné kultúrne prostredie nevyhnutne nevyžaduje odlišný jazykový kód. Napr. Slováci žijúci v zahraničí fungujú v odlišnom kultúrnom priestore, ktoré má vplyv na komunikované naratíva, avšak dorozumievací prostriedok je spoločný – slovenčina.

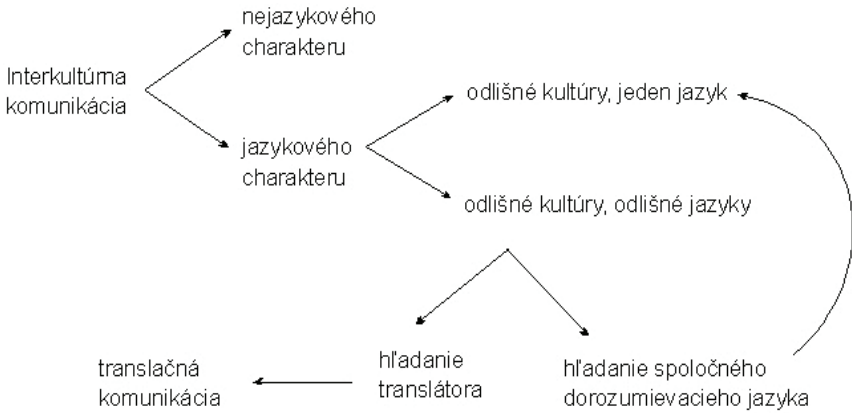
Z toho vyplýva, že interkultúrna komunikácia (ďalej iba IK) nie je bezpodmienečne inojazyčná!

V tradičnom vnímaní však IK predpokladá okrem komunikácie medzi príslušníkmi odlišnej kultúry (táto podmienka vyplýva z názvu), aj odlišný jazykový kód účastníkov komunikácie. V tomto bode sa situácia opäť rozdeľuje. Komunikanti buď **a)** hľadajú spoločný dorozumievací kód, alebo **b)** hľadajú translátora (t. j. prekladateľa alebo tlmočníka). Spoločný dorozumievací kód môže byť **a)** silnejší/materinský jazyk expedienta, alebo **b)** silnejší/materinský jazyk percipienta, príp. **c)** komunikujúci volia „neutrálny" jazyk, ktorý ani jedného z nich nezvýhodňuje.

Po nájdení spoločného dorozumievacieho kódu (prípad a, b alebo c) – ostávame pri klasickom trojčlennom komunikačnom modeli (podrobnejšie v časti 3); v druhom prípade dochádza k rozšíreniu modelu o sprostredkujúceho člena komunikácie, a teda k tzv. **translačnej komunikácii** (podrobnejšie v časti 4). Komunikačný model v prekladovej komunikácii zakreslil už významný predstaviteľ českej teórie prekladu J. Levý (1963) a následne ho rozvinuli aj zakladajúci členovia Nitrianskej prekladateľskej školy. V odborných kruhoch je známy ako komunikačná reťaz. Model sa, samozrejme, nekončí odovzdaním informácie percipientovi, ale až jej interpretáciou (pochopením, spracovaním) u percipienta.

Model IK (interkultúrnej komunikácie)

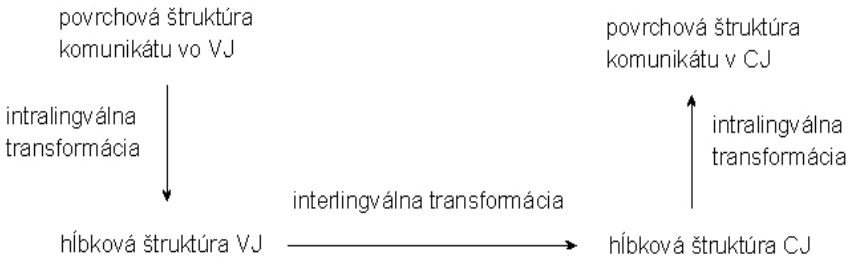
Jedným zo základných predpokladov uvažovania o IK je fakt, že účastníci takýchto interakcií sa spravidla správajú **podľa vlastných kultúrnych schém (paradigiem)**. Podľa týchto paradigiem nielen tvoria, ale aj interpretujú, dešifrujú komunikačné aktivity svojho komunikačného partnera. V konečnom dôsledku tak ide skôr o pragmatický transfer, uchopujúci nielen jazykové špecifiká, ale aj správanie, myslenie a následne aj konanie jednotlivca (porov. napr. Földes, 2007a).

Podľa Greimasa (1995) možno tieto kultúrne paradigmy dešifrovať aj cez (nie neznámy) model hĺbkovej a povrchovej štruktúry komunikačného procesu. Kým „surface level/level of manifestation" je vlastne realizáciou komunikácie a konkretizáciou významu v kontexte (možno inými slovami aj rovina „parole"), hĺbková štruktúra sa deje na dvoch úrovniach – syntagmatickej a paradigmatickej. **Syntagmatickú** reprezentuje trojčlenka (univerzálna pre všetky kultúry): vytýčenie cieľa – (ne)realizácia – hodnotenie (sebareflexia) = naratívna syntagma. **Paradigmatická** os umožňuje jedincovi v každom z týchto bodov výber, avšak môžu sa použiť len také jednotky, ktoré nezmenia celkový význam syntagmy. Výber je teda obmedzený tzv. semiotickým rámcom, a tento je závislý od kultúry. Autor preto dospieva k záveru, že interkultúrny diskurz možno vnímať ako súbor dvoch či viacerých (potenciálnych)

naratívnych syntagiem. Obvykle komunikačný proces vnímajú/dešifrujú účastníci cez vlastné naratívne modely.

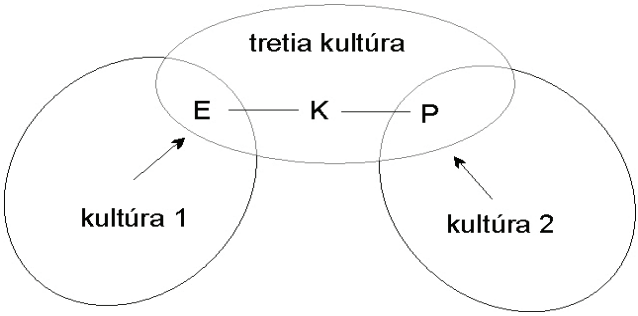
V translačnej komunikácii vykonáva tento akt „preklopenia" naratívnej syntagmy z jedného jazyka do druhého translátor. Model dekódovania a opätovného zakódovania zachytil pod názvom *transformačný model* Nida (1969). Prekladateľský proces (podľa tohto modelu) prebieha tak, že prekladateľ v analytickej fáze pre-transformuje povrchové vety východiskového jazyka (čiže paradigmatickú os) na jadrá viet alebo hĺbkové štruktúry – tzv. syntagmatické naratívum (intralingválna transformácia), aby ich v druhej fáze nahradil ekvivalentmi vetných jadier alebo hĺbkových štruktúr cieľového jazyka (interlingválna transformácia). Až v tretej, syntetickej fáze sa dostáva k povrchovým štruktúram viet cieľového jazyka – paradigmatická os (intralingválna transformácia). Uvedené tri fázy nazýva Komissarov analýzou, samotným prekladom a syntézou (porov. napr. Bart – Klaudy, 1986, s. 125 – 145; Komissarov, 1972, s. 3 – 14; Nida, 1969, s. 483 – 498; Huťková, 2003, s. 31 – 32).

Nidov model

Stotožňujeme sa aj s názorom, že pri komunikácii dvoch, resp. viacerých osôb z kultúrne odlišných prostredí vzniká akási **špecifická tretia kultúra** (tercier kultur), ktorá sa rodí v procese konkrétnej komunikácie, je teda jedinečná, závislá od účastníkov. Földes (2007) zdôrazňuje, že takéto kultúry nie sú stále, avšak permanentne vznikajú v procese IK a tvoria tretí, spoločne zdieľaný svet. Dopĺňame, že tak ako vznikajú, aj zanikajú a v prípade, že komunikáciu „podporuje" translátor, je tento tretí kultúrny priestor vo výraznej miere závislý

od neho, resp. práve translátor sa výrazne podieľa na jeho vytvorení a charaktere. Možno tiež uvažovať aj o tom, či takéto novovytvorené, jedinečné komunikačné svety, pri trvalejších/intenzívnejších kultúrnych a/alebo aj jazykových kontaktoch neprerastajú do javov, ktoré sa dnes často spomínajú – do transkulturality, resp. hybridnej kultúry.

Tradičná koncepcia IK (Auer – Kern, 2001, s. 89, in Földes, 2007a) naznačuje, že k interkultúrnej komunikácii dochádza:

1. vždy pri interakcii dvoch osôb z rôznych kultúr (správnejšie: minimálne 2 osôb, pozn. A. H.),

2. pričom kultúra je akýmsi normatívom predpisov a odporúčaní, čo sa smie/nesmie robiť,

3. osoby z rôznych kultúr predpokladajú, že sa ich komunikačný partner správa rovnako ako oni,

4. interkulturalita je problém.

Avšak skúsenosť ukazuje, že komunikační partneri sa v prípade potrieb dokážu prispôsobiť zákonitostiam interkultúrnej komunikácie, a takáto komunikácia potom problém nepredstavuje. Badáme aj situácie, keď jeden či obaja (resp. aj viacerí) komunikační partneri „nadbiehajú" v konverzácii svojmu partnerovi – napr. zo zdvorilosti, so snahou vyjadriť záujem/úctu, resp. z iných dôvodov. Ide o tzv. **hyperakomodáciu**, čo môže vyvolať opäť neúspešnú komunikáciu, keďže sa jeden či obaja účastníci komunikácie snažia prispôsobiť komunikačnému správaniu sa toho druhého.

V tejto chvíli už môžeme vysloviť hypotézu, že **interkulturalitu (ako myšlienkovo-filozofickú konštrukciu) vytvárame my sami**

v procese komunikácie (porov. Földes, 2007a). Relativita daného pojmu je zrejmá napr. aj z faktu, že ak za IK považujeme aj rozhovor Slováka so zahraničným Slovákom, môže ho to uraziť, lebo sa tiež cíti Slovákom! V tomto duchu **budeme za IK „považovať takú jazykovú komunikáciu, ktorú aspoň jeden z účastníkov pociťuje ako interkultúrnu** (...)**“** (Földes, 2007a, s. 14).

3. O nájdení spoločného dorozumievacieho kódu

Ako sme naznačili vyššie, pri hľadaní spoločného dorozumievacieho jazyka (porov. schému IK) sa vraciame k modelu, ktorý nepotrebuje sprostredkovateľa. Komunikační partneri sa zhodnú na kóde, ktorý im vyhovuje, hoci môže byť jeden z nich v komunikácii zvýhodnený (ak je to jeho silnejší, resp. materinský jazyk). Pri strete kultúr spravidla vznikajú asymetrie. Situácia je podobná aj v komunikácii. Častý je v súčasnosti jav (napr. aj z hľadiska preferencií komunikačného jazyka), že sa za komunikačné „spojivko“ zvolí angličtina, ktorá sa stáva akýmsi umelým, resp. modifikovaným jazykom komunikácie. Môže ísť o istý typ prispôsobovania sa, akomodácie, resp. nadbiehania komunikačnému partnerovi (ak je preňho angličtina „silným“ jazykom). Iný prípad nastáva, ak obaja komunikujúci siahajú po angličtine ako dorozumievacom jazyku, ale ani pre jedného z nich to nie je jazyk materinský. Do komunikačného procesu tak vstupuje iba jeden jazyk, ale odlišné „svety“, odlišné paradigmy myslenia, tradície a metafory, čo nezriedka spôsobuje neočakávané ťažkosti (neočakávané, lebo jazyk je iba jeden!).

Zvyčajne teda za jazykom stojí kultúra; tu to však neplatí. „Je zaujímavé, že „international English“ (ako prostriedok alebo sprievodný jav globalizácie) vlastnú kultúru nepotrebuje, je adaptabilná. Jazykové spoločenstvá si ju prispôsobili podľa potreby, k vlastnej kultúre. Situácia sa „komplikuje“ najmä vtedy, keď sa takáto angličtina stane pracovným jazykom v komunikačnom procese partnerov, ktorí reprezentujú iné kultúry. Používajú angličtinu, ale zabúdajú, že ju prispôsobili vlastným kultúrnym hodnotám, zvykom, správaniu sa a pod. Používajú iba jazyk, nie kultúrne zvyklosti. Zvyčajne tak koná aj druhý partner a v tej chvíli dorozumievací, resp. sprostredkovací kód nemôže naplniť svoje poslanie, splniť komunikačné ciele“ (Huťková, 2011, s. 74).

Niektorí sa (možno právom) obávajú, či predsa len v súčasnej integračno-globalizačnej dobe nejde o nátlak dominantnej kultúry a príslušného jazyka, a teda jednostranné „prúdenie energie“ (napr. Keníž, 2008), bez vzájomného obohacovania sa. V. Šabík (2011) v príspevku *Na Slovensku po anglicky!* dokonca formuluje myšlienku, že tieto tendencie majú základ v zjednodušovaní si všetkého a odmietaní vynaloženia energie na čokoľvek zložitejšie (napr. učenie sa jazykov a pod). Boli tu ambície esperanta (umelý dorozumievací kód/jazyk), ktoré svojho času neuspeli, avšak jazyk Basic (English) podporovaný kultúrou tovarov a médií, ktoré z človeka robia iba „konzumenta“, sa úspešne etabluje v základnej funkcii komunikácie, a to dorozumievania sa! V tomto „basic“ jazyku často nedokážeme vyjadriť všetky myšlienky, zvyčajne ani sklamanie, rozčúlenie, nálady, skutočné potreby a očakávania, poryvy duše, obrazy, ktoré nám víria v hlave, či hodnoty, ktoré si vážime. Povieme iba toľko, aby sme sa vzájomne dorozumeli, vymenili si základné frázy, odovzdali informácie. K vzájomnému pochopeniu však často nedôjde.

4. Hľadanie translátora – translačná komunikácia

„S pojmom translačnej komunikácie nepracujeme prvýkrát. Už pri viacerých príležitostiach sme poukazovali na väzby medzi komunikáciou a transláciou, na styčné body i rozdiely, ako aj hierarchizáciu týchto pojmov vo vzťahu k interkultúrnej komunikácii. Translačnú komunikáciu sme vymedzili *ako špecifickú oblasť jazykovej komunikácie, ktorá vychádza z procesu translácie a využíva všetky prostriedky, ktoré ponúka teória komunikácie* (Huťková, 2004, s. 382). Túto špecifickú formu komunikácie determinujú tri činitele – jazykový, referenčný a pragmatický faktor (podrobnejšie Huťková, 2004, 2007).

Z povedaného (i z uvedenej schémy) je zrejmé, že oblasť výskumu translačnej komunikácie nemožno obmedziť/zúžiť na čisto jazykový alebo čisto kultúrny rámec. Zároveň treba dodať, že ani jeden z týchto rámcov nemožno vynechať. **Translačná komunikácia má dvoch menovateľov: jazyk a kultúru**. Patrí do sféry (univerzálnej) jazykovej komunikácie a špecifikuje ju inokultúrne pozadie. Vždy sa viaže primárne na dva jazykové kódy.

Zložku, ktorá sa nevyskytovala v tradičných trojčlenných komunikačných modeloch, predstavuje translátor – prekladateľ

a/alebo tlmočník, ktorý „je jednoznačne sprostredkovateľom interkultúrnych významov a participuje na ich vysvetľovaní, odovzdávaní, sprostredkovaní... (...) Argumentom v prospech postavenia translátora ako *interlingválneho i interkultúrneho mediátora* je samotná podstata komunikácie, jej materiálne (verbálne) fungovanie. Každý komunikát je totiž kultúrne závislý. (...) Text sa viaže na prostredie, kultúru, čas a priestor, potrebuje ich k svojej existencii, je od nich závislý. Významy komunikátu sa zhmotňujú, realizujú iba v týchto existenčných koeficientoch. Bez nich niet významov, hodnôt, komunikátu... ani komunikácie. „Odčítať", rozlúštiť významy musí prekladateľ/tlmočník, ktorý je zároveň medzikultúrnym mediátorom" (Huťková, 2011, s. 74; porov. aj Simigné, 2010).

5. Transkultúrna komunikácia

Pojem „transkultúrna komunikácia" odkazuje na súčasný stav nehomogénnych kultúr a špecifických kultúrnych spoločenstiev, keďže „jazyky a kultúry sa dnes stretávajú/dotýkajú často a najrôznejšími spôsobmi, prestupujú sa navzájom na viacerých rovinách a abstrakciách počnúc foneticko-fonologickou rovinou až po interkonceptualizácie" (Földes, 2007b, s. 24). Kultúry nie sú uzavreté, homogénne entity, ale otvorené, meniace sa, pulzujúce systémy pravidiel, ktoré sa navzájom vymedzujú. Gažová (2011) pripomína, že „interkultúrna komunikácia je všeobecne vnímaná ako nevyhnutnosť" (s. 4). Potom však môžeme konštatovať, že interkultúrna komunikácia je prvým stupňom, ktorý môže potenciálne (avšak nie nevyhnutne) prerásť do transkultúrnej komunikácie. Je to teda záležitosť intenzity, v dôsledku ktorej už nebude možné rozoznať „kultúrne hranice".

Niektorí vedci sa domnievajú, že jav transkulturality súvisí primárne s kolonizáciou a transnacionálnosťou. Tejto širokej oblasti nových výskumných výziev sa v tejto štúdii nebudeme venovať, ale upozorňujeme na fakt, že najmä v západnej translatológii zaberá výskum postkolonializmu významné miesto.

6. Potreba interkultúrnej jazykovedy (?)

Pri úvahách o interkulturalite sme dospeli k záveru, že možno badať istý vývin v pojmosloví a ich obsahovej náplni, ako aj sprievodných konotačných príznakoch. Donedávna populárny **multikulturalizmus** vyzdvihoval potrebu vzájomného dorozumenia a porozumenia, tolerancie a akceptovania „iného", pričom základným predpokladom bol fakt, že sa účastníci takéhoto „stretu" dokážu aspoň dohovoriť. Nešlo teda o asimilačné ambície, iba o vzájomnú toleranciu a znalosť jazyka. Dnes, najmä v dôsledku úvah o aktuálnom fenoméne „transkulturality" sa multikulturalizmus „stále frekventovanejšie označuje ako neúspešný pokus aplikovať v podstate politický koncept ako univerzálny kultúrny model. Teória multikulturalizmu je už dnes chápaná ako jeden z dozvukov postmoderného univerzalizmu" (Gažová, 2011, s. 4).

Pojem multikulturalizmu celkom úspešne vytlačila interkulturalita a transkulturalita.

Interkulturalita pôvodne vychádzala z tradičnej predstavy, že kultúry sú relatívne homogénne a uzavreté celky, ktoré spolu môžu (ale nemusia) komunikovať, a teda sa stretávať na najrôznejších úrovniach. Predpokladá sa, že čím intenzívnejšie sú interkultúrne kontakty, tým dôkladnejšie bude vzájomné poznanie a tým pravdepodobnejšia bude aj eliminácia konfliktov. „Zmyslom a cieľom interkulturality nie je inkorporovanie, či akulturácia príslušníka inej kultúry do korpusu môjho kultúrneho systému, (...) ale jeho akceptovanie ako subjektu s vlastnými kultúrnymi charakteristikami." Interkulturalita v sebe „zahŕňa pojem **reciprocity** týkajúcej sa vzájomnej výmeny (hodnôt, vzorcov...) i **komplexnosti** vo vzťahoch medzi kultúrami. (...) Týka sa interakcií na úrovni skupín, indivíduí ale i entít" (Gažová, 2011, s. 3).

Transkulturalita predstavuje jednu z foriem **závislosti.** Ide o stav, v ktorom sú kultúry navzájom prepojené, pričom odlišné formy a štýly spoločenského života nekončia na štátnych hraniciach. Nejde len o vzájomné ovplyvňovanie, ale aj o budovanie vzájomnej závislosti. Výsledkom je vznik individuálnej kultúry. „Transkulturalita prezentuje vzťahy kultúr z aspektu prepojenia a prelínania s možnosťou vyhnúť sa pritom hrozbe homogenizácie alebo uniformizácie. Kultúrna rozmanitosť je tu redefinovaná skôr ako transkultúrna zmes, než koexistencia vedľa seba jasne vymedzených kultúr" (Gažová, 2011,

s. 4). Zatiaľ synonymne sa k pojmu transkulturality pridružuje aj hybridizácia, vnímaná ako miešanie rôznych foriem a žánrov odlišnej kultúrnej proveniencie.

Transkulturalita definitívne narúša predstavy o uzavretých, resp. homogénnych kultúrnych systémoch. V tomto duchu kulturológovia tvrdia, že „väčšina z nás sú kultúrne hybridy," čo možno vnímať práve ako dôsledok transkulturality (Gažová, 2011, s. 4).

Krátky náčrt pojmoslovia naznačuje, že sféra interkultúrnej (či transkultúrnej) komunikácie je v súčasnosti veľmi diferencovaná. Bohato členený predmet výskumu preto nemožno vyčerpať (iba) jazykovým skúmaním a metódami tradičnej systémovej lingvistiky. Podobne, ako nepostačujú rýdzo kultúrne a kulturologické prístupy.

Na základe uvedených skutočností sa stotožňujeme s apeláciou Földesa (2007b) na potrebu vymedzenia novej vedeckovýskumnej disciplíny – interkultúrnej jazykovedy. Z nášho grafu vyplýva, že väčšina inter/transkultúrnych stretov je primárne povahy jazykovej, patria teda do lingvistiky. Zatiaľ sa im však viac venuje diplomacia, politika a ekonomika. Obvykle sa výskum interkultúrnej komunikácie obmedzuje na šumy, bariéry a nedorozumenia – komunikačné faux-pas, prípadne na sledovanie „krikľavých" javov, napr. pri strete exotickej kultúry/jazyka s našou kultúrou/jazykom, pričom vzniknutú situáciu posudzujeme z nášho uhla pohľadu.

Interkultúrna jazykoveda – podľa načrtnutých modelov – zjavne odráža vzťahy medzi jazykom a kultúrou, ako aj jazykovú komunikáciu príslušníkov rozličných kultúr. Špecifickou sférou jej záujmu by mala byť translačná komunikácia. Pri výskume komunikačných procesov bude potrebný interdisciplinárny prístup presahujúci do transdisciplinarity, hlavne v zastúpení kognitívnych vied, kultúrnej antropológie, sociolingvistiky, sociopragmatiky, etnokomunikačných výskumov a pod. (porov. napr. Gromová – Kusá, 2011; Gromová – Müglová, 2011; Földes, 2007b).

Interkultúrna lingvistika (IKL) v tomto poňatí nevystupuje ako samostatná, či nová uzavretá lingvistická teória; skôr ju vnímame ako systémovo-interpretačný princíp, v ktorom sa uprednostní prepojenie existujúcich jazykovedných koncepcií (od štrukturalistických po kognitívne). IKL nemá usilovať o dominanciu, ale ponúkať integračné aspekty, resp. komplexné perspektívy (porov. Földes, 2007b, s. 31).

Spoločnou platformou pre všetky IKL výskumy sa stáva porovnávanie.

V praktickej rovine môže byť problémom fakt, že objekt a subjekt výskumu sa zhodujú, ako aj z toho prameniace etnocentrické závery.

Za dôležité oblasti IKL výskumu môžeme považovať tieto zložky interkultúrnej komunikácie:

- **a)** jazykové a komunikačné správanie s dosahom na sociálny rozmer fungovania jedinca (na pracovisku, v kruhu rodiny a i.),
- **b)** odlišné jazykové spracovanie objektívnej skutočnosti (metaforizácia, frazeologizácia a i.),
- **c)** odlišné kultúrne skúsenosti,
- **d)** atribúty vlastnej a inej kultúry (stereotypie) a ich hodnotenie,
- **e)** dvoj-, resp. viacjazyčnosť pri rečovej produkcii a percepcii – podmienky – hybridita,
- **f)** vznik nových komunikačných štýlov (v dôsledku kultúrnych stretov),
- **g)** manifestovanie interakčných javov (napr. oslovenia),
- **h)** procesy lexikalizácie, symbolizácie a pod. – konceptuálne javy, ktoré ovplyvňujú kognitívne aktivity jedinca (porov. aj Földes, 2007b).

Záver

„K bohatstvu európskej kultúry primárne patrí bohatstvo jazykov, variácií jednoty ducha a kultúry, medziľudskej a medzikultúrnej komunikácie. Kto neovláda jej jazyky, tomu chýbajú súvislosti, kontexty, kódy ideí, tém, otázok, hodnôt“ (Šabík, 2011, s. 134).

Realitou dneška je viacjazyčnosť v najrôznejších tvaroch a podobách. Na skúmanie, uchopenie, vysvetlenie a kvalifikovanie tohto javu je potrebný nový prístup, podporený novou terminológiou, ktorá pomenuje, odhalí a v plastickej forme sprístupní hybriditu tej-ktorej interkultúrnej jazykovej komunikácie. Prikláňame sa k názoru, že komunikácia nie je iba jav (udalosť), ale skôr „transudalosť“: zároveň kognitívny proces i sociálny produkt. Skúmanie takéhoto fenoménu sa preto nemôže „obmedziť“ interdisciplinárnym prístupom, pretože ho nevyčerpá. Skúmanie takéhoto fenoménu si jednoznačne nárokuje transdisciplinárny prístup. V tomto duchu aj interkultúrnu komunikáciu považujeme za predmet transdisciplinárneho výskumu (porov. Földes, 2007a, s. 18; Wawrzyniak, 2004, s. 330).

LITERATÚRA

AUER, Peter. – KERN, Friederike. 2001. Three Ways of Analysing Communication between East and West Germans as Intercultural Communication. In: *Culture in Communication. Analysis od Intercultural Situations.* A. di Luzio, S. Günthner, F. Orletti (eds.). Amsterdam/Philadelphia : Benjamins, 2001, s. 89 – 116.

BANCZEROWSKI, Janusz. 2001. A nyelvtudomány paradigmái. In: *Magyar nyelvőr*, roč. 125, 2001, č. 1,s. 1 – 29. ISSN 1585-4515 [Online.] http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1251/125101.htm (2012-09-09)

BART, István – KLAUDY, Kinga (eds.) 1986. *A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából.* Budapest : Tankönyvkiadó, 1986. 209 s. ISBN 963-17-8670-6.

DOLNÍK, Juraj. 2006. Preklad ako asimilačno-akomodačná aktivita. In: *Preklad a tlmočenie 7*. Ed. A. Huťková – J. Vilikovský. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2006, s. 19 – 28. ISBN 80-8083-342-7.

FÖLDES, Csaba. 2007a. „Interkulturális kommunikáció": koncepciók, módzserek, kérdőjelek. In: *Fordítástudomány*, roč. 9, 2007, č. 1, s. 14 – 39. ISSN 1419 7480.

FÖLDES, Csaba. 2007b. Interkulturális nyelvészet: problémavázlat. In: *Magyar nyelv*, roč. 103, 2007, č. 1, s. 16 – 37. ISSN 0025–0228.

GAŽOVÁ, Viera. 2011. Aktuálne problémy kultúrnej praxe. In: *Zborník materiálov z Konference EPSU pro pracovníky kultury střední Evropy*. Uherské Hradiště : EPSU, 2011. [Online.] http://www.ospkop.cz/aktuality/59-konference-epsu-pro-pracpvniky-kultury-stredni-evropy (2012-09-09)

GREIMAS, Algirdas Julien. 1995. *Sémantique structurale: recherche de méthode.* 2. vyd. Paris : Presses universitaires de France, 1995. 262 s. ISBN 2-13039308.

GROMOVÁ, Edita – KUSÁ, Mária. 2011. Preklad a kultúra, vzťahy, fakty, javy, tendencie. In: *Preklad a kultúra 3*. Eds. E. Gromová, M. Kusá. Bratislava : Ústav svetovej literatúry SAV, 2011, s. 7 – 12. ISBN978-80-8095-055-2.

GROMOVÁ, Edita – MÜGLOVÁ, Daniela. 2011. Interdisciplinarita a jej prínos do výskumu translačných činností. In: *Preklad a kultúra 3*. Eds. E. Gromová, M. Kusá. Bratislava : Ústav svetovej literatúry SAV, 2011, s. 15 – 20. ISBN978-80-8095-055-2.

HUŤKOVÁ, Anita. 2003. *Vybrané kapitoly z teórie prekladu literárno-umeleckých textov.* Banská Bystrica : Filologická fakulta UMB, 2003. 108 s. ISBN 80-8055-831-0.

HUŤKOVÁ, Anita. 2004. Translácia ako špecifická forma komunikácie. In: *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach.* Ed. V. Patráš. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2004, s. 377 – 386. ISBN 80-8055-979-1.

HUŤKOVÁ, Anita. 2007. Translačná komunikácia ako kontextová presupozícia. In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach*. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 6. – 7. 9. 2007 na Katedre slovenského jazyka FF UK v Bratislave. II. Bratislava : Univerzita Komenského, 2007, s. 309 – 316. ISBN 978-80-223-2427-4.
HUŤKOVÁ, Anita. 2011. Globalizácia, lokalizácia, glokalizácia... a translácia?! In *Od textu k prekladu VI.* A. Ďuricová (ed.). Praha : JTP, 2011, s. 69 – 78. ISBN 978-80-7374-092-4.
KENÍŽ, Alojz. 2008. *Preklad ako hra na invariant a ekvivalenciu.* Bratislava : AnaPress, 2008. 96 s. ISBN 978-80-89137-38-1.
KOMISSAROV, Vilen Naumovič. 1972. Lingvističeskije modely procesa perevoda. Tetradi perevodčika, č. 9., s. 3 – 14. (A fordítás folyamatának nyelvészeti modelljei. Prel. I. Gera) In: *A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából.* Bart, I. – Klaudy, K. (eds.). Budapest : Tankönyvkiadó, 1986, s. 146 – 155. ISBN 963-17-8670-6.
LEVÝ, Jiří.1963. *Umění překladu*. Praha : Československý spisovatel, 1963.
MIKOVÁ, Katarína – PATRÁŠ, Vladimír. 1998. Die Kommunikation deutschsprachiger und slowakischer Partner im Unternehmen. In: *Sprache und Sprechen. 34.* Interkulturelle Kommunikation. Jonach, I. [Hrsg.]. München – Basel : Reinhardt, 1998, s. 229 – 235. ISBN 963-17-8670-61986.
NIDA, Eugene Albert. 1969. Science of Translation. Language. (A fordítás tudománya. Prel. I. Kenesei.) In: *A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából.* Bart, I. – Klaudy, K. (eds.). Budapest : Tankönyvkiadó, 1986, s. 125 – 145.
SIMIGNÉ, Fenyő Sarolta. 2010. Interkulturalitás és fordítás. In: *Az interkulturalitás aspektusai.* S. F. Simigné – I. Cs. S. Bodnár – E. K. Szekeres (eds.) Miskolc : Miskolci Egyetem, 2010, s. 73 – 88. ISBN 978-963-661-902-2.
ŠABÍK, Vincent. 2011. Na Slovensku po anglicky! In: *Preklad a kultúra 3*. E. Gromová, M. Kusá (eds.). Bratislava : Ústav svetovej literatúry SAV, 2011, s. 133 – 140. ISBN978-80-8095-055-2.
WAWRZYNIAK, Zdzisław. 2004. Textwissenschafts als Transdisziplin. In: Dębski, A., Lipiński, K. (eds.) *Perspektiven der polnischen Germanistik in Sprach- und Literaturwissenschaft.* Kraków : Wydawnictvo Universytetu Jagiellońskiego, 2004, s. 325 – 331. ISBN 83-233-1728-3.

PhDr. Anita HUŤKOVÁ, PhD.
Filozofická fakulta UMB
Katedra translatológie
Tajovského 40
P. O. Box 263
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKO
anita.hutkova@umb.sk

TLMOČNÍK AKO MEDIÁTOR INTERKULTÚRNEJ KOMUNIKÁCIE

Eva Schwarzová

THE INTERPRETER AS A MEDIATOR OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

Intercultural communication or communication between people of different cultural backgrounds has always been and will probably remain an important precondition of human co-existence on earth. The purpose of this paper is to present the role of the interpreter in intercultural communication. An interpreter is a mediator who converts an expression in a source language into an expression with a comparable meaning in a target language in "real time". The interpreter's function is to convey every semantic element (tone and register) and every intention and feeling of the message that the source-language speaker is directing to target-language recipient. This is a very demanding activity, and requires lifelong learning. There is a strong need for qualified interpreters.

KEYWORDS
interpreter, intercultural communication, translation, language, interpreting skills

Primárnym cieľom komunikácie je výmena informácií, myšlienok, názorov a pocitov medzi odosielateľom a príjemcom. Predpokladá sa istá interakcia medzi komunikujúcimi, ak chcú spolu komunikovať, musia k sebe zaujať recipročný vzťah. Samozrejme, myslíme predovšetkým na jazykovú komunikáciu, ktorá ma ústnu a písomnú podobu. Interkultúrna komunikácia, resp. komunikácia medzi príslušníkmi rôznych kultúr je jednou zo základných podmienok koexistencie ľudstva na zemi. Na to, aby takáto komunikácia fungovala správne, je potrebný bezchybný prenos, resp. prekódovanie informácií z jazyka východiskového do jazyka cieľového. Medzi odosielateľa a príjemcu tak vstupuje tretia osoba, ktorá plní úlohu sprostredkovateľa. V našom príspevku sa chceme bližšie venovať práve mediátorovi ústnej bilingválnej komunikácie, t. j. tlmočníkovi,

ktorý nesie na svojich pleciach veľkú zodpovednosť za úspešný priebeh dialógu dvoch rozdielnych kultúr. V stručnosti prezentujeme jeho činnosť, zásady, ktorými sa riadi, aby bol jeho výkon úspešný, ako aj tlmočnícke zručnosti a kompetencie, ktoré by mal dosiahnuť.

Čo robí tlmočník?

Tlmočenie ako ústna forma translácie predstavuje špecifický proces interlingválneho a interkultúrneho sprostredkovania, ktoré umožňuje realizáciu komunikácie medzi inojazyčnými subjektmi a využíva sa ako jedna z možností bezprostredného prenosu informácií (Šramková, 2008, s. 128). Tlmočníka môžeme považovať za rozhodujúci element v procese tlmočenia. Svojimi recepčnými kompetenciami ovplyvňuje porozumenie východiskového komunikátu a reprodukčnými zase jeho porozumenie v cieľovom kontexte. Od neho záleží, či novovzniknutý komunikačný materiál, t. j. prekódovaná informácia (translát) bude adekvátnou náhradou východiskovej informácie (Djovčoš, 2009, s. 29). Nejde totiž len o rozdielnosť jazykových kódov, ale aj o odlišné vnímanie sveta dvoch kultúr (Čulenová – György – Miškovská – Schwarzová, 2011, s. 62).

Existuje viacero definícií a úvah o tom, kto je to tlmočník a čo je náplňou jeho práce. Na tomto mieste si dovolíme uviesť zopár príkladov, ktoré nás zaujali:

- Jones (1998, s. 4) uvádza, že tlmočníci musia preklenúť jazykové, kultúrne, pojmové a intelektuálne rozdiely, pričom sú často prizvaní, aby *vysvetlili*, čo chce každý účastník vyjadriť svojou výpoveďou. Tlmočníci by preto mali mať aj určité pedagogické sklony, pretože ich prácu môžeme prirovnať k neustálemu vysvetľovaniu a explikovaniu. Na rozdiel od pedagóga tlmočník neformuluje vlastné myšlienky, avšak podobne ako u pedagóga jeho úlohou je, aby poslucháči tieto myšlienky prijali a pochopili.
- Rohaľ (2000, s. 181) tvrdí, že tlmočník je sprostredkovateľom viacjazyčnej komunikácie a svoju činnosť začína, až keď je verbalizovaná cudzia myšlienka, ktorú je potrebné transformovať do verbálnej podoby pri použití inojazyčného kódu. Paradoxom je, že z psychologického a psycholingvistického hľadiska je uvedený proces omnoho zložitejší ako samotná tvorba textu v pôvodnom

jazyku. Mechanizmus tlmočenia riadi sústava koordinovaných komponentov a ich vzájomným pôsobením vzniká výsledný produkt tlmočníka – translát.

- Müglová (2003, s. 235) považuje pre tlmočníka za dôležitú znalosť kultúrne podmienených rozdielov a paralel v neverbálnej komunikácii, a to hneď z troch hľadísk, ktoré reflektujú istú „trinitu“ tlmočníka: **a)** tlmočník ako bilingválny sprostredkovateľ, **b)** tlmočník ako expert pre bilingválnu komunikáciu, **c)** tlmočník ako „diplomat“ a „psychológ“; bez nej spravidla nie je možné podať profesionálny tlmočnícky výkon.

Úlohou tlmočníka je dosiahnuť efektívnu interlingválnu komunikáciu. Dbá na to, aby príjemcovia sledovali rovnaký obsah informácií podaný inojazyčným odosielateľom, ale nepokúša sa prinútiť ich, aby ho aj rovnako vnímali. Je formulovaných mnoho zásad, ktoré by mal tlmočník pri svojej práci dodržiavať. Tu ponúkame stručný prehľad základných zásad, ktorý zosumarizovala slovenská prekladateľsko-tlmočnícka agentúra *Preklady Echo*. Podľa nej by sa tlmočník mal riadiť týmito zásadami:

- tlmočíme v tej istej osobe ako hovorí rečník (buď v prvej osobe jednotného čísla, alebo v prvej osobe množného čísla);
- pokiaľ potrebujeme poznamenať niečo navyše, čo rečník nepovedal, robíme to v tretej osobe;
- ak prehovorili viacerí ľudia (pri konzekutívnom tlmočení), tlmočník by mal naznačiť, kto povedal čo, môže to urobiť gestom ruky alebo kývnutím hlavy;
- tlmočník by mal hovoriť jasným a zvučným hlasom – musí byť zjavné, kedy začína tlmočiť a kedy už skončil;
- ak sa tlmočník potrebuje opraviť, urobí to stručne, napr. pomocou výrazov *teda, pardon, opravujem*;
- tlmočník venuje pozornosť detailom, medziiným výslovnosti a intonácii;
- všetky vlastné mená tvoria neoddeliteľnú súčasť cieľového textu, a preto ich treba vyslovovať v rámci fonologického systému cieľového jazyka (napr. pri tlmočení do angličtiny s prízvukom na predposlednej slabike a bez mäkkých *ď, ť, ň, ľ*. Odvodené tvary

vlastných mien sa musia previesť do nominatívu: *the Bratislava group, the Krupina tower*;

- je dobré vyhýbať sa cudzím slovám – nechávať si ich ako rezervu na prípady, keď nepoznáme vhodné slovenské slovo;
- zbytočne sa neopravovať z čisto štylistických dôvodov – v tomto sa tlmočenie líši od prekladu

(http://www.preklady-echo.sk/prekladatel-a-tlmocnik-tlmocnici).

Zhrňujúco možno konštatovať, že tlmočník je prenášateľ významov v interkultúrnom prostredí, ktorý dekóduje informácie získané vo východiskovom jazyku do jazyka cieľového – je teda spojivom medzi ľuďmi rôznych mentalít a kultúr. Tlmočníka môžeme považovať za špecifického recipienta a súčasne expedienta ústneho komunikátu, ktorý prijíma a odosiela informácie takmer bezprostredne, v krátkom časovom slede (v závislosti od toho, či tlmočí simultánne alebo konzekutívne). Napriek nespornej dôležitosti tlmočníka v procese jazykovej interkultúrnej komunikácie je jeho „neuvedomovanie si" odosielateľom a príjemcom meradlom jeho úspechu. Samozrejme, existuje mnoho faktorov, ktoré môžu narúšať komunikáciu a tým sťažovať prácu tlmočníka (intonácia a artikulácia rečníka, rýchlosť jeho prejavu a nesprávne používanie pauz, nelogické formulácie, únava, nervozita a stres medzi účastníkmi, vonkajšie vplyvy ako šum, hluk, klimatické podmienky a pod.) – s tým by však tlmočník mal počítať a vedieť sa rýchlo adaptovať na novovzniknuté situácie; ideálne podmienky sa totiž vyskytujú len zriedka alebo nikdy.

Ako poznať kvalifikovaného tlmočníka?

Odpoveď na túto otázku nie je jednoduchá, avšak nie nemožná. Existujú určité indície, ktoré naznačia a prezradia niečo o kvalite a kvalifikácii tlmočníka ako reprezentanta svojho druhu.

Vynikajúca znalosť cudzieho jazyka je nutná, ale nestačí. Tlmočník musí ovládať aj tlmočnícke zručnosti, aby dokázal ústny prejav rečníka vstrebať, zapamätať si ho, vyhodnotiť, prekódovať do cieľového jazyka, naformulovať a následne ho zrozumiteľne podať recipientovi. Treba sa preto zaujímať aj o to, aké má tlmočník odborné

vzdelanie, či študoval tlmočníctvo a kde, v akom odbore má prax, či je napr. členom profesijných organizácií a akých, či má úspešne vykonané skúšky pre tlmočnícky inštitút EÚ atď. Žiadna z týchto kvalifikácií však sama o sebe nemusí zaručiť dobrú kvalitu tlmočníka, ale môže eliminovať riziko. Indíciou pre kvalifikáciu tlmočníka určite nie je napr. to, že žije 5 rokov s Angličankou, že má dobrý prízvuk, že pracoval ako au-pair v Taliansku, že tlmočí už 20 rokov, že je najlacnejší a pod. (Diabová – Kautský – Pošta, 2006, s. 8).

Kvalifikovaný tlmočník disponuje komplexom lingvistických a extralingvistických vedomostí a skúseností, ktoré nadobudol počas samotného štúdia a neustále nadobúda ďalším individuálnym vzdelávaním a dopĺňaním potrebných informácií. Samozrejmosťou je vysoký stupeň jazykovej kompetencie v materinskom a cudzom jazyku, ovládanie komparácie jazykových, kultúrnych a spoločenských systémov, adekvátna komunikácia v rôznych oblastiach, zvládnutie všetkých postupov, zručností, návykov a stratégií tlmočenia. Tieto vedomosti a skúsenosti slúžia ako *background* pri komunikačnej realizácii samotného tlmočenia.

Komplex tlmočníckych zručností, t. j. subkompetencií prezentuje aj nasledujúca grafika. Domnievame sa, že jej znázornenie vo forme podobnej tzv. *brainstormingu* je zámerné a jednotlivé zložky nie sú hierarchizované, čo do istej miery predstavuje aj tlmočníka ako multifunkčnú osobnosť. Medzi tzv. *interpreting skills* – tlmočnícke zručnosti patria:

- professionalism (profesionalizmus);
- teamwork (tímová práca);
- note-taking (notácia);
- flexibility/adaptability (pružnosť/prispôsobivosť);
- sense of initiative (iniciatívnosť);
- general knowledge and interest in current affairs (všeobecný rozhľad a záujem o aktuálne dianie);
- calm under pressure (pokoj, rozvaha v stresových situáciách)
- stamina (vytrvalosť);
- analytical skills (analytické schopnosti);
- good cultural awareness (kultúrne povedomie, kultúrna kompetencia);

- picking up new ideas quickly (schopnosť rýchleho zapamätania si, tvorba nových nápadov);
- good public speaking (dobrý verejný prejav, vystupovanie);
- mastery of the mother tongue (materinskojazyková kompetencia);
- excellent knowledge of the foreign language (cudzojazyčná kompetencia);
- curiosity (zvedavosť);
- tact & diplomacy (korektnosť & diplomacia);
- empathy (empatia);
- research skills (výskumné schopnosti);

(ZDROJ: http://www.nationalnetworkforinterpreting.ac.uk/tasks/int_skills/player.html).

Súbor jednotlivých zručností tlmočníka tvorí jeden celok, a tým je tlmočnícka kompetencia, ktorá sa formuje už počas štúdia a dopĺňa a rozvíja sa ďalej celoživotným vzdelávaním tlmočníka. Samozrejme, že existuje postupnosť nadobúdania jednotlivých zručností a subkompetencií a mnohé sú na sebe závislé, t. j. jedna je predpokladom ďalšej. Ak by sme mali hierarchizovať niektoré subkompetencie

tlmočníka, určite by na prvom mieste bola cudzojazyčná kompetencia a materinskojazyková kompetencia, ktoré sú základným predpokladom dobrého tlmočníckeho výkonu. Semiprofesionálny tlmočník si tieto kompetencie formuje už počas štúdia a popri nich sa učí používať čiastkové stratégie (napr. aplikovať notačnú techniku pri konzekutívnom tlmočení, neutralizovať, generalizovať, anticipovať, segmentovať, kondenzovať atď.), čím si rozvíja aj ďalšie zručnosti, ako napr. schopnosť analyzovať a vyhodnocovať, zvládať tlak a stresové situácie, byť iniciatívny, pružný a prispôsobivý, vytrvalý a pod.). V dnešnej dobe k tomu treba pripočítať aj technické zručnosti, ktoré okrem základnej práce s počítačom (napr. úprava textu, tabuliek, tvorba prezentácií a pod.) zahŕňajú aj ovládanie niektorých grafických programov a aplikácií. Prehľad vo svete informačných technológií a ich ovládanie na úrovni používateľa je určite pridanou hodnotou pre každého tlmočníka.

Aj keď tlmočník nie je priamym členom tlmočníckej a prekladateľskej organizácie alebo združenia, mal by poznať a dodržiavať základné etické princípy tlmočenia.

V česko-slovenskom prostredí je známa organizácia *Jednota tlumočníků a překladatelů* so sídlom v Prahe (skratka JTP). Vo svojich stanovách má zahrnuté aj zásady etického kódexu tlmočníka a prekladateľa:

„**§1** Ve smyslu tohoto etického kodexu je profesionální tlumočník osoba, která za úplatu převádí nezaměnitelnými prostředky smysl výpovědi mluvčího z výchozího jazyka do jazyka cílového. Výsledek tvůrčí práce tlumočníka je novou hodnotou, která má povahu duševního vlastnictví.

§2 Ve smyslu tohoto etického kodexu je profesionální překladatel osoba, která za úplatu převádí nezaměnitelnými prostředky smysl písemné výpovědi mluvčího z výchozího jazyka do jazyka cílového v písemné podobě. Výsledek tvůrčí práce překladatele je novou hodnotou, která má povahu duševního vlastnictví.

§3 Tlumočník a překladatel je vždy a v plné míře vázán služebním tajemstvím, které nesmí vyzradit nikomu a které se týká všeho, co se tlumočník a překladatel dozví při své činnosti u neveřejných jednání a překladů.

§4 Tlumočník a překladatel důvěrné informace nikdy nezneužívá.

§5 Tlumočník a překladatel zásadně přijímá pouze ty závazky, které odpovídají jeho schopnostem a přípravě. Za výsledek své práce nese plnou morální odpovědnost.

§6 Tlumočník a překladatel odmítne vykonávat takovou činnost a zdrží se takového jednání, které by mohly poškodit důstojnost jeho povolání.

§7 Tlumočník a překladatel zásadně projevuje solidaritu se svými kolegy.

§8 Tlumočník a překladatel zprostředkuje jinému tlumočníkovi nebo překladateli tlumočení nebo překlad vždy bezplatně.

§9 Výkon povolání nezkracuje tlumočníka a překladatele na jeho osobních lidských a občanských právech a nesmí být na újmu jeho důstojnosti.“

(ZDROJ:
http://www.jtpunion.org/spip/article.php3?id_article=260&var_recherche=etický+kodex)

Medzi základné etické imperatívy tlmočníka môžeme teda zaradiť nasledovné:

- zásada vedomia a svedomia – tlmočiť podľa najlepšieho vedomia a svedomia;
- zásada mlčanlivosti – zachovávať mlčanlivosť a nezneužiť informácie získané v rámci tlmočníckeho výkonu;
- zásada nestrannosti a neutrálnosti – byť neutrálny a nestranný, neovplyvňovať tlmočnícky výkon svojimi osobnými názormi a postojmi;
- zásada kompetentnosti – prijímať len takú prácu, na splnenie ktorej má potrebné znalosti a kompetencie;
- zásada kolegiality – spolupracovať s kolegami, prispievať radou, nepoškodzovať a nedehonestovať vlastnú profesiu.

Povedali o tlmočníkoch a prekladateľoch

Na záver by sme chceli prezentovať súhrn názorov a vyjadrení na tému preklad, prekladateľ a tlmočník, ktoré pochádzajú od známych aj menej známych autorov z oblasti literatúry, lingvistiky, translatológie a iných. Niektoré celkom výstižne i vtipne vyjadrujú

translačnú činnosť. (Pri každom výroku, ktorý je v angličtine alebo v nemčine, uvádzame vlastný preklad slúžiaci len na orientáciu čitateľa neovládajúceho daný jazyk):

- Günter Grass: „Translation is that which transforms everything so that nothing changes.“ (Preklad je to, čo mení všetko tak, že sa nezmení nič.)
- Edmond Cary: „Translators live off the differences between languages, all the while working toward eliminating them.” (Prekladatelia sa síce „živia“ rozdielmi medzi jazykmi, avšak po celý čas sa ich snažia potláčať.)
- Anthony Burgess: „Translation is not a matter of words only: it is a matter of making intelligible a whole culture.” (Preklad nie je len záležitosťou slov; je to záležitosť, ako urobiť zrozumiteľnou celú kultúru.)
- Kelly Louis: „Western Europe owes its civilization to translators.” (Západná Európa vďačí za svoju civilizáciu prekladateľom.)
- Peter Pyotr Avaliani: „Simultaneous interpretation is like driving a car that has a steering wheel but no brakes and no reverse.” (Simultánne tlmočenie je ako šoférovanie auta, ktoré má síce volant, ale chýbajú mu brzdy a spiatočka.)
- Voltaire: „It is impossible to translate poetry. Can you translate music?” (Je nemožné preložiť poéziu. Dokážete preložiť hudbu?)
- Príslovie: „Translation is like a woman: if she is faithful, she is not beautiful; if she is beautiful, she is not faithful.” (Preklad je ako žena: buď je verná a škaredá, alebo krásna a neverná.)
- Albert Camus: „Übersetzer = Verwegene Kämpfer, die den Turm von Babel angreifen.“ (Prekladatelia = odvážni bojovníci útočiaci na Babylonskú vežu.)
- Johann J. Amkreutz: „Der Dolmetscher hat das Wörterbuch im Kopf, der Übersetzer hat es auf dem Schreibtisch liegen.“ (Tlmočník má slovník v hlave, prekladateľ ho nechal na stole.)
- Bill Hopkins: „Ich bin eine Leitung, sonst nichts.“ (Som len kábel, inak nič – ide o vyjadrenie dlhoročného tlmočníka v službách americkej vlády.)
- nemenovaný tlmočník v službách EÚ: „Wir sind das Schmieröl, das den Motor am Laufen hält.“ (Sme mazivo, ktoré udržuje motor v pohybe.)

- Annelie Lehnhardt: „Das ist das schönste Kompliment an einen Dolmetscher: dass die beiden Staatschefs dachten, sie kommunizieren direkt.“ (To je ten najkrajší kompliment pre tlmočníka: obaja prezidenti si mysleli, že komunikujú priamo.)
- Rita Kindlerová: „Zde bych ráda připomněla důležitost našeho řemesla, kterého si například staří Portugalci vážili natolik, že pokaždé, když se jejich loď přiblížila k neznámému území, prvního vysílali na břeh tlumočníka (musel umět plavat!), a teprve v případě, že nebyl zkonzumován či jinak zneuctěn, odvážila se seznámit s domorodci i posádka.“
- Vlasta Dufková: „Překladatel je médium, které si zachovává úsudek. Nesmí překračovat práva autora. Nesmí si myslet, že knihu vylepší. Podřídit se druhému je strašná dřina.“
- Jan Roskovec: „Překladatel je sluha dvou pánů a obvykle to chodí tak, že zavděčit se jednomu znamená odcizit se druhému. Každý z těch pánů totiž stojí na jiném břehu a překladatel-převozník se snaží zařídit to tak, aby se jednomu co nejvíce přiblížil a druhého alespoň neztratil z dohledu. Který nabude vrchu, záleží na tom, komu je překlad určen.“
- František Fröhlich: „Vracím se k pojmu translatoman: nikdo přece nikdy nikoho nenutí, aby něco překládal. Netuší-li překladatel, že na nějaký výkon nestačí, svědčí to o naprostém nedostatku soudnosti a sebekritičnosti a je to zřetelný příznak translatomanie.“

(Viac na: http://www.glebov.com.ua/en/articles/57-about-translators-and-translation.html; http://sochorek.cz/de/pr/blog/1181318141-zitate-uber-die-dolmetscher-und-das-dolmetschen.htm; http://www.jtpunion.org/spip/rubrique.php3?id_rubrique=50)

LITERATÚRA

ČULENOVÁ, Eva – GYÖRGY, Ladislav – MIŠKOVSKÁ, Jana – SCHWARZOVÁ, Eva. 2011. Neukončený minulý dej vo vybraných jazykoch indoeurópskej a ugrofínskej jazykovej rodiny. In: *SLAVICA IUVENUM XII*, Mezinárodní setkání mladých slavistů pořádané pod záštitou Slavistické společnosti Franka Wollmana 29. a 30. 3. 2011, Ostrava : Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2011, s. 62 – 71. ISBN 978-80-7368-637-6.

DIABOVÁ, Amalaine – KAUTSKÝ, Petr – POŠTA, Miroslav. 2006. *Tlumočení a jak na to aneb Chcete, aby vám rozuměli posluchači (a spolu s nimi i tlumočníci)?* Praha : Jednota tlumočníků a překladatelů, 2006. 23 s. ISBN 80-86711-98-6.

DJOVČOŠ, Martin. 2009. Niekoľko poznámok na tému prekladateľ. In: *Mladá veda 2009, Humanitné vedy – literárna veda.* Ed. K. Krnová. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2009, s. 26 – 38. ISBN 978-80-8083-861-4.

JONES, Roderick. 1998. *Conference Interpreting Explained*. Menchester : St. Jerome Publishing, 1998. 152 s. ISBN 1-900650-09-6.

MÜGLOVÁ, Daniela. 2003. Neverbálna komunikácia a jej didaktická relevancia pre výučbu tlmočníkov. In: *Preklad a tlmočenie 5*. Ed. I. Sedlák. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Filologická fakulta, Katedra slovakistiky, 2003, s. 234 – 239. ISBN 80-8055-865-5.

ROHAĽ, Michal. 2000. Preklad a tlmočenie ako problém translačno-didaktický. In: *Preklad a tlmočenie 2*. Ed. N. Vietorová. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Filologická fakulta, Katedra slovakistiky, 2000, s. 177 – 182. ISBN 80-8055-459-5.

ŠRAMKOVÁ, Miroslava. 2008. Špecifické faktory tlmočenia vo vzťahu k chybám. In: *Analytické sondy do textu 3*. Ed. E. Čulenová, L. György, I. Šuša. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2008, s. 128 – 134. ISBN 978-80-8083-643-6.

Citáty měsíce [Online.] http://www.jtpunion.org/spip/rubrique.php3?id_rubrique=50 (2012-21-08).

Interpreting skills map [Online.] http://www.nationalnetworkforinterpreting.ac.uk/tasks/int_skills/player.html (2012-21-08).

Prekladateľ a tlmočník, tlmočníci [Online.] http://www.preklady-echo.sk/prekladatel-a-tlmocnik-tlmocnici (2012-23-08).

Quotes about translators/interpreters [Online.] http://www.glebov.com.ua/en/articles/57-about-translators-and-translation.html (2012-23-08).

Zitate über die Dolmetscher und das Dolmetschen [Online.] http://sochorek.cz/de/pr/blog/1181318141-zitate-uber-die-dolmetscher-und-das-dolmetschen.htm (2012-28-08).

Stanovy jednoty tlumočníků a překladatelů [Online.] http://www.jtpunion.org/spip/article.php3?id_article=260&var_recherche=etický+kodex (2012-28-08).

Mgr. Eva SCHWARZOVÁ, PhD.
Filozofická fakulta UMB
Katedra germanistiky
Tajovského 40
P. O. Box 263
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKO
eva.schwarzova@umb.sk

SOCIOLINGVISTICKÉ POHĽADY NA VNORENÝ TEXT *E*-PERIODÍK V PROSTREDIACH SLOVANSKÝCH JAZYKOV

Vladimír Patráš

SOCIOLINGUISTIC VIEWS OF THE EMBEDDED TEXT OF *E*-PERIODICALS IN THE SLAVIC LANGUAGE ENVIRONMENT

Within electronically determined communication dealing with linking (tagging) and a hypertext user text pop-up system is achieved by visually inserted text (intext, in-text). The in-text, like the inserted text, refers to a technological possibility to include other – thematically, pragmatic-communicationally and genre typologically heterogeneous – text into a core ground text plan. The result of text foray ("amalgamation") is a diversion from the main text line, occasionally without an active click to a hyperlink. Bi-constituency affects interception, it restructures the work of a brain and it supports its performance. It can decrease the concentration of a receiver on the content or weaken its context as well as its meaning or it supports the distraction from fundamental text and following an immediate more attractive line. The aim of a contrast tuned paper is to synergically describe ground extra-linguistic conditions and consequences of in-text activation, or embedded text in the electronic media environment. Concurrently, a certain share of bi-constituent text in cohesion and coherence is represented, simultaneously with disparateness and content-compositional impermanence of media communication within selected language and socio-cultural conditions. A sample of selected e-periodicals from the west-, south- and east-Slavic language environment (Croatian and Russian as well, apart from Slovak) is used as an argumentation platform.

KEYWORDS
user, text, sociolinguistics, electronically determined communication, hypertext, in-text, embedded text, electronic periodical

Text vo všeobecnom zmysle napriek jeho zreteľnej časovej súradnici (aj v retrospektívnom poňatí) považujeme za plošne štruktúrovanú entitu. S ohľadom na tematiku príspevku preto treba pripomenúť vzťah medzi horizontálnym a vertikálnym členením textových súčastí. Odstupňovanie tradičného lineárno-horizontálneho, kohézno-koherentne vybudovaného písaného, resp. tlačeného textu sa podporuje rámcovými zložkami. K nim sa radia napr. poznámky pod čiarou, marginálie, bibliografické údaje, exkurzy, odkazy, príp. usmernenia na odporúčané súbežné alebo následné, dobové i súčasné texty s rozličným poslaním, rozmanitými výstavbovými charakteristikami a pestrými výrazovými črtami. „Odstupňovanie linearity" v zmysle účinného predstavenia hodnotovo, koncepčne a komunikačne nesúrodých súčastí sa teda vôbec nie prekvapivo aplikuje vo vertikálnom zmysle. Uplatňuje sa ako overený a vhodný prostriedok na dosahovanie komunikačných zámerov, cieľov a očakávaní, napr. vo všeobecno-encyklopedickom diele, vedeckej monografii, pojmovo-terminologickom slovníku, administratívno-právnom texte a pod. Odstupňovanie zreteľne počíta s rozlišovaním úrovní na línii primárny (hlavný, dominantný) text – sekundárne (vedľajšie, podružné) súčasti. Je pritom príznačné, že sprevádzanie, navigovanie príjemcu pri vnímaní, spracúvaní a interpretovaní textovo-komunikačného zámeru je v konvenčných textoch prirodzenou a prevažujúcou súčasťou komunikačnej stratégie pôvodcu a vcelku kopíruje ich linearitu.

Nad zreteľnou plošnou architektúrou „klasického" textu nemožno nevysloviť vzťahovo-vývinovo mienenú poznámku o pôvode a zdrojoch hypertextu v tradičnom texte, pravdaže, s nehatenými možnosťami hypertextu obracať či navracať sa k svojmu geneticko-typologickému predchodcovi. Zároveň sa žiada zvážiť už tradovaný poznatok o nevýraznom rozčlenení hypertextového produktu na základnú, hlavnú úroveň (akýsi obsahovo-pragmatický nosič) a na dodatkové súčasti. Hypertext ako invariant síce vlastní predispozície na utváranie nehierarchizovaných vzťahov medzi úrovňami pričinením polygonálne vetvených sietí, ale v poslednom období je nečlenenosť (znova?) nie jeho výhradným príznakom. Navigácia je pritom obvykle v rukách nielen príjemcu, ale aj pôvodcu a, pravdaže, ďalších participantov. V kyberpriestore ako ukážkovom domicile hypertextu sa totiž aktivizujú vcelku rovnoprávni používatelia – internauti, surferi.

[K problematike štylistiky hypertextu podnetne uvažuje už na začiatku 21. storočia aj M. Katnić-Bakaršić, 2002.]

Elektronicky podmienená komunikácia využívajúca technológiu hypertextu počíta s hyperlinkovaním (tagovaním), t. j. s používateľsky príjemnou, intuitívnou, takmer podprahovou navigáciou, pohodlnou voľbou a previazanosťou viacerých semiotických kódov a sústav. Odstupňovanie súčastí hypertextového útvaru sa dosahuje aj vizuálne, takmer bezdotykovo navigovaným *vnoreným* (embedded) *textom*, synonymicky aj *intextom*, *in-textom* (podobu bez spojovníka používa Höflerová, 2011). V elektronickom prostredí ide o technologickú možnosť vraďovať – „vnárať" do jadrového textového pôdorysu ďalšie kódovo, typologicky, tematicky, pragmakomunikačne etc. rozmanité bloky, príp. súčasti. Ich textová previazanosť (mix, zmiešavanie, „amalgamizácia") vyvoláva narušenie hlavnej motivicko-obsahovej línie. Záruka bezpečného návratu k obsahovo-pragmatickému nosiču je pritom nízka. Je dôležité, že prienik nesúrodých textov sa dosahuje aj bez aktívneho kliknutia na hyperlinkový odkaz. V tejto elektrotechnickej okolnosti spočíva zásadná odlišnosť medzi vnoreným textom/intextom a hyperlinkovaním na ďalší samostatný dokument, ktoré sa počas dvoch desaťročí už bezpečne usadilo aj v našich podmienkach.

Netreba osobitne zdôrazňovať, že tagovanie v kyberpriestore v základnom zmysle reštruktúruje vnímavosť, pozornosť surfera a činnosť jeho mozgu. Nezriedka znižuje koncentráciu menej pohotového používateľa-príjemcu na obsah a zámer, oslabuje (zastiera, zahmlieva) kontext a výpovednú hodnotu, príp. podporuje odklon od základového textu a uberanie sa po okamihovo atraktívnej línii. Zaradenie vnoreného textu/intextu do hyperštruktúry však obvykle predstavuje zámerný, riadený počin, akýsi *diktát* svojho používateľa-pôvodcu (v mediálnej komunikačnej sfére zadávateľa, objednávateľa), tlak na sieťového komunikačného partnera. Používateľ-príjemca počas surfovania pri dotyku s vnoreným textom na počítačovej obrazovke má totiž zastrenú, zníženú schopnosť zvoliť si patričnú sieťovú vetvu. Nemá možnosť postupovať podľa vlastných skúseností s bežným linkovaním, podľa vlastného konceptu, zváženia, intuície, príp. emotívneho rozpoloženia. Môže len očakávať zážitok, spojený s náhodným tagovaním či v prípade skrytého propagačného útvaru s prekvapením.

Príklad na zaraďovanie (neetického) intextu na nosič – Topky.sk[1]

Dotyk a výsledok počínania vôbec nie paradoxne podnecuje úvahu o obrate, odvrate (najvhodnejšie akiste návrate) hypertextu k linearite textového archetypu. Oprávnenosť tejto nástojčivej myšlienky je potrebné podporiť primeranou argumentáciou. Doterajšie poznámky utvárajú most na prejdenie k motivácii, ohraničeniu problému a cieľom štúdie.

Bezprostredným podnetom na naše úvahy sa stal text E. Höflerovej o vzťahu hypertextu a intextu vo vzťahu k reklamnej komunikácii a plneniu informačno-propagačnej funkcie (Höflerová, 2011). V zaujímavom, nateraz ojedinelom príspevku so sledovanou tematikou upútajú dve konštatovania: **1.** „Intext se v současných elektronických textech realizuje jako reklamní text“ (s. 294), a predovšetkým **2.** „...intextová reklama oslabuje sdělnost textu, v němž je umístěna. Je příkladem takového komerčního využití elektro-nického uspořádání textu, které *zcela popírá půl století starou myšlenku o nelineárním textu*, *jenž jde vstříc vlastnostem lidského*

[1] Zdroj: http://www.topky.sk/cl/11/1306910/Besny-utok--Milenec-mi-vydlabal-oci--citim-sa-pochovana-zaziva- [Online. Cit. 15. 8. 2012.]

myšlení a pomáhá ho rozvíjet“ (s. 295; kurzíva V. P.). Intext v prvej konštatácii so vzťahom k reklamnému uplatneniu si interpretujeme ako novší, variantný technologický spôsob reklamného propagovania. Druhý citát nám signalizuje dve okolnosti. Prvou je poznanie, že intext pôsobí na surfera vcelku negatívne. Druhou sa potvrdzuje naša ranejšia medziriadková úvaha o reliktoch, príp. potencialite linearity aj v hypertexte, sprostredkujúcom reklamno-propagačné zámery v miestnych podmienkach prispením dobových technologických možností internetu (porov. Patráš, 2000).

Doterajšie poznámky a zvýraznené súčasti citátov utvárajú vhodný rámec na

a) poodhalenie primeraného technologicko-komunikačného podložia na aplikovanie intextu/vnoreného textu,
b) spoznanie účinkov vnoreného textu/intextu vzhľadom na perspektívne komunikačné sféry a *navigátora*, vrátane uplatňovania v slovanskej jazykovej situácii, a napokon
c) ohraničenie termínov-pojmov „intext/in-text“ a „vnorený text“.

Vlastným cieľom kontrastívne ladeného príspevku je synergicky predstaviť mimojazykové podmienky a dôsledky pôsobenia intextu/vnoreného textu v elektronickom mediálnom prostredí a postrehnúť zastúpenie a podiel intextu na kohézii a koherencii, resp. disparátnosti a neustálenosti mediálnej komunikácie v rozmanitých jazykových a sociokultúrnych podmienkach. V prieniku sociolingvistiky, elektronicky podmienenej komunikácie a mediológie sa ako výstuž pracovného konštruktu angažujú vzťahy medzi všeobecným a jedinečným, invariantom a variáciami, medzi možnosťami a skutočnosťou. Ako argumentačný základ slúži vybraná vzorka e-periodík zo slovanského jazykového prostredia; okrem slovenčiny sa opierame o ruskojazyčné prostredie a chorvátčinu.

Na primerané teoreticko-metodologické zázemie štúdie, zostavenie vhodných predpokladov na interpretácie a na zaujatie postoja k predmetu pozornosti si povšimnime tri spolupracujúce oblasti. Z ich prieniku vyvoďme dva racionálne predpoklady a potrebné premisy.

1. Cez priezor elektronicky podmienenej komunikácie sa potvrdzuje marketizácia ako jeden zo sociokultúrnych znakov dnešnej éry (k vymedzeniu pojmu pozri Fairclough, 1992). **1.1.** V pragmaticko-praktickom zmysle by sme uvedenú črtu mohli vnímať ako

zužitkovanie poznatku „každé kliknutie v kyberpriestore sa zaznamenáva a ekonomicky zhodnocuje“. **1.2.** V tom istom svetle sa rozširuje definičné vymedzenie hypertextu. V korešpondencii s názorom Z. Uhlířa ho prijmime ako komplexný komunikát, súhru dynamických asociácií a statickej externej pamäte, t. j. interných zložiek (utvárajú ich mentálne modely a konceptualizácie) a externých zložiek (tvorí ich informačný systém a informačno-komunikačné technológie ako celok); hypertext takto odráža amnohonásobne pohyblivý, fluentný svet, pričom hyperlinky utvárajú len jednu z hypertextových súčastí (vymedzenie bližšie pozri Uhlíř, 2001).

Z formulácií **1.1.** a **1.2.** vyplýva **prvý racionálny predpoklad**: hypertext sa preukazuje ako zdroj a zároveň produkt digitalizácie s trhovo-tovarovými znakmi. Poruke však musí byť možnosť multikódovej voľby a primeraná elektronická plocha; tú zaručuje počítačová obrazovka.

2. Prostredníctvom mediologického nazerania sa žiada poukázať na rozhranie 20. a 21. storočia, ktoré vnieslo do rodiny médií dve ďalšie konvergentné podskupiny. **2.1.** Kvartérne (sieťové) médiá fungujú v multimediálnych prostrediach, využívajú multimediálne aplikácie (k termínu-pojmu „kvartérne médiá“ pozri Burkhart, 2002) a nikdy nehotovú, premenlivú súhru kódov a technológií. **2.2.** Sociálne médiá predstavujú multimediálne komunikačné platformy vo webovom prostredí so štruktúrou (dodajme: simulovaných) reálnych sociálnych väzieb (vymedzenie pozri Mayfield, 2008). Obidve podskupiny počítajú s intenzívnou spoluúčasťou svojich používateľov a najmä konverzáciou a efektívnou kooperáciou komunít. Nemožno ponechávať stranou ani kultúrne podložie jazykového (komunikujúceho) spoločenstva, ktoré je ne/pripravené na intext. Z mimojazykových parametrov s mediologickou príslušnosťou uveďme podstatné technologické a ekonomicko-inštitučné medze. Je dôležité, kto s kým korešponduje na osi pôvodca obsahovo-pragmatického nosiča – komerčný vlastník domény – nájomca – nositeľ, resp. objednávateľ intextu a pod. (k uvedenej sieti bližšie Höflerová, 2011). Vždy sú pritom dôležité možnosti na spolužitie dvoch textov a „ochota“ navigátora-internauta vôbec umožniť a zniesť „vnorenie“ s jeho dôsledkami.

Z tohto exkurzu vyplýva **druhý racionálny predpoklad** na zrod, frekventovanosť a primeraný úspech vnoreného textu: *internauti*

vo svojej osobnostnej výbave musia mať nadobudnutú nevyhnutnú používateľskú skúsenosť s komerčnými softvérmi používaného počítačového balíka (Office). Ide predovšetkým o bezpečné ovládanie vyhľadávača a textového editora (MS Word) a zručnosti s bežnými aplikáciami (MS Excel, MS PowerPoint). V stupni osobnej používateľskej kompetencie väzí jednoznačný technologicko-komunikačný predpoklad na pohotový, pružný kontakt s vnorenými textami. Požiadavka ovládať softvéry podporuje teoretickú okolnosť, a to rozšírenie termínu-pojmu „intext".

3. Sociolingvistické videnie pripodobnime ku kaleidoskopu, ktorý poslúži na sformulovanie pracovných premís, usporiadaných v zostupnom poradí od všeobecného, spoločenského k jedinečnému, individuálnemu. **3.1.** (Slovanské) jazykové prostredia majú zhodné, príbuzné alebo porovnateľné sociokomunikačné podmienky na využívanie vnoreného textu. **3.2.** V elektronicky podmienených mediálnych komunikačných sférach niet technologických rozdielov, ani ráznych textovo-komunikačných obmedzení a vnorený text si nachádza miesto v širokej škále médiovaných textov. **3.3.** Stupeň recepčnej ne/úspešnosti vnoreného textu prvotne závisí od osobného skúsenostného komplexu navigátora – najmä jeho sústredenia, očakávaní, pokrývania individuálnych, resp. skupinových komunikačných potrieb a od častosti stretnutí s vnoreným textom.

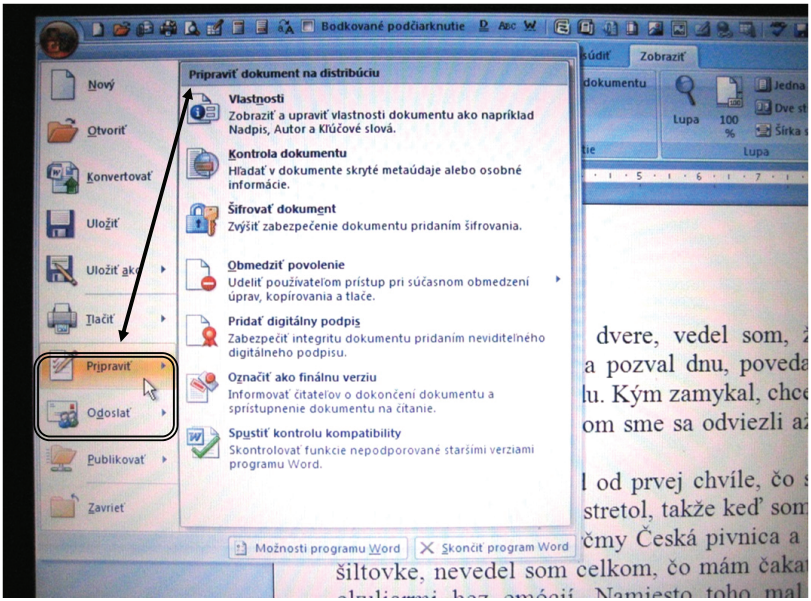
Prieskumnú vzorku so zameraním pozornosti na výskyt intextu/vnoreného textu v slovanskom jazykovom prostredí utvárajú elektronické verzie tlačených periodík a elektronické magazíny (e-ziny), vyhotovované bez printových súbežcov. Podľa štruktúrovania médií sú skúmané celoplošné a regionálne denníky a týždenníky. Podľa vlastníctva sa výskumný výber viaže na verejný sektor, komerčné spoločnosti a súkromné neziskové zoskupenia. Tematický profil kontúrovalo hlavné denné spravodajstvo, ekonomika, veda, šport a kultúra.[2] Prieskum sa uskutočnil v júni až auguste 2012.

Sledovať vzťahy a súvislosti medzi technológiou, jej rutinovaným používaním a využitím v zhodnom prostredí, ale odlišnej (v tomto prípade mediálnej) komunikačnej sfére znamená poukázať na použitie

[2] Na účely prieskumu bolo zo slovenského prostredia excerpovaných 45 e-zdrojov (výber z http://www.zoznam.sk/katalog/Spravodajstvo-informacie/Casopisy), z chorvátskeho okruhu 80 e-zdrojov (výber z http://www.novine.org) a z ruskojazyčnej sféry 75 e-zdrojov s celoplošným a regionálnym uplatnením (výber z http://pressa.ru/Catalog/show).

technologického predpokladu na aktivovanie vnoreného textu/intextu – tzv. kotvy. Východiskovo ide o spôsob, ktorý je v bezlinkovej podobe všeobecne prítomný a využívaný v novších verziách bežne prístupného počítačového softvéru (populárna platforma MS Office 2010). Používatelia s ním po krátkom čase zaobchádzajú vcelku intuitívne a predovšetkým bez akýchkoľvek rušivých vplyvov a prekvapení, pribúdajúcich v sieťovom prostredí. Surfer umiestni vo vstupnom okne na príslušnú hladinu kurzor; bez hyperlinkovania a kliknutia sa rozbalí príslušné zvolené podokno. Otváranie a časovo následné reťazenie (!) okien je zásadným technologickým predpokladom, používateľskou „predprípravou“ na svoje využitie aj v skúmanej oblasti, teda v mediálnej sfére. Pravdaže, o intexte, resp. vnorenom texte v tomto prípade nemožno uvažovať – softvér si nevyhnutne nevyžaduje sieťové pripojenie.

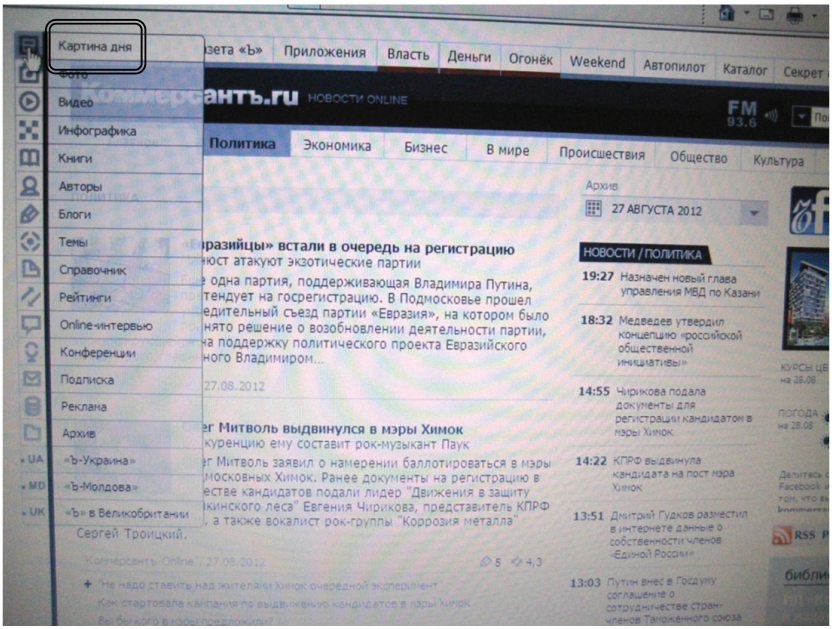
Rozbalenie podsúboru bez kliknutia počítačovou myšou
(MS Office 2010, platforma Word)

V sieti a v elektronicky podmienených mediálnych podmienkach sú takto ustrojené viaceré ruské a/alebo ruskojazyčné e-periodiká, najmä z tzv. mienkotvornej sféry. Tento algoritmus vzhľadom

na používateľské stereotypy, intuitívne nadobudnuté v prostredí Office, považujeme za účinný aj preto, že fakticky predstavuje technologicko-komunikačný a skúsenostný most medzi tradičnými čitateľskými návykmi a elektronicky sprostredkúvanými textami. V neposlednom rade zmenšuje komunikačné rozostupy medzi účastníkmi komunikácie a podporuje interaktívnosť – jednu z kľúčových čŕt pre elektronicky podmienené prostredia.

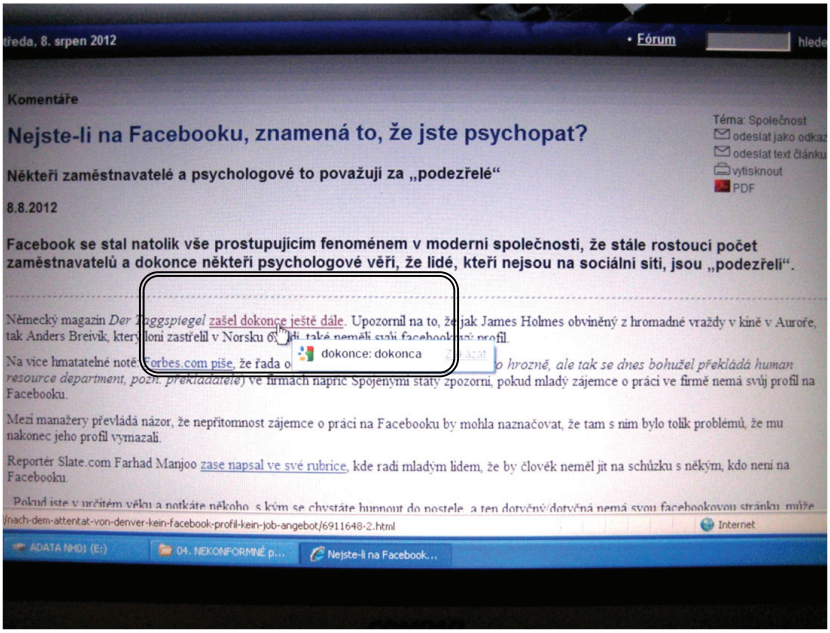
Zameranie na štruktúru vydania, „mapu dňa“ – smerník (pointer); *Kommersant*

Z uvedeného spôsobu ťaží obmena – linkovanie (tagovanie) mediálneho hypertextu, pri ktorom sa fakultatívne, t. j. s možnosťou obídenia, angažuje hyperlinkovaný predurčený elektronický prekladač. Zo psychokomunikačného hľadiska v tomto prípade prvotne ide o rušivý krok. Používateľ si však na avízo rýchlo zvykne a sprvu vedome a onedlho podvedome obchádza, pokiaľ ho nemieni použiť. Analogicky tak funguje napr. tzv. zaklopanie v komerčnom zvukovo-komunikačnom softvéri ICQ. V mediálnej sfére sa takto ako stopový, signálny krok

štandardne uplatňuje e-target (cieľ, terč). Používateľ môže, ale nemusí využiť „pozvanie“, t. j. otvoriť avizovanú cieľovú stránku. Nejde o nič nové – je to postup, ktorý je v grafickej podobe ustálený a zaužívaný napr. v knižných encyklopedických dielach.

Nezávislé e-periodikum v čase prieskumu – *Zvědavec*;
(v archíve je už linkovanie previazané s príslušným zdrojom)

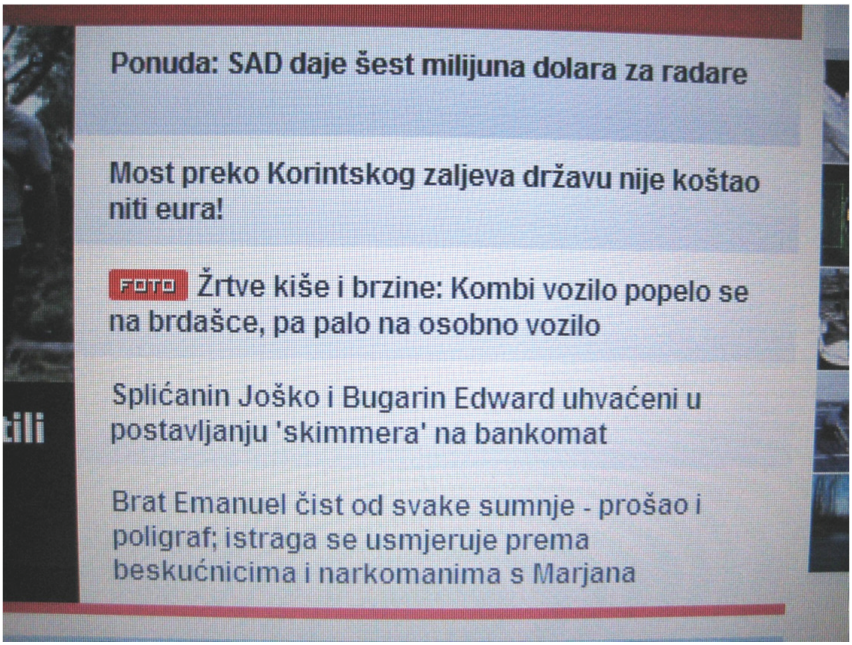

Linkovanie ako kompozičný multimediálny sprostredkovateľ, ktorý už ustálene funguje v komerčných informačno-propagačných hypertextoch, funguje ako cesta na odstupňovanie hypertextových úrovní. Súbežne, pred surferovými očami bez zobrazovacieho medzistupňa zrovnoprávňuje vizuálny a verbálny kód[3]. V uvedenej komunikačnej sfére sa bez kliknutia uplatňuje ako prvotná sonda. Surfer po rozhodnutí už musí kliknúť na vybranú súčasť a prejsť do inej úrovne hypertextu[4].

[3] Pozri napr. http://www.aaaauto.sk/ford/fusion.html#!&make=39&model=1174&searched=1
[4] http://www.aaaauto.sk/sk/fordfusion/car.html?id=29927724&make=39&model=1174&searched=1

V časti sledovaných periodík tento variant, avšak opäť bez grafického avíza na aktivovanie druhotnej textovej súčasti, funguje ako motivačný vizuálno-ilustratívny doplnok, nevtieravý predstupeň k intextu/vnorenému textu. Je pozoruhodné, že hlavný text s druhotným textom ako celok spĺňa požiadavku povrchovej, výrazovej viazanosti – kohéznosti a hĺbkovej, významovej spätosti – koherencie. Takto sa zvyšuje aj výpovedná a zväčša aj úžitková hodnota samotného hlavného (nosného) textu. Variácia je úspešná predovšetkým na titulných stránkach e-periodík[5].

Titulka regionálneho denníka s vizuálnymi kotvami – *Slobodna Dalmacija* – východisko a stav po nasmerovaní pozornosti

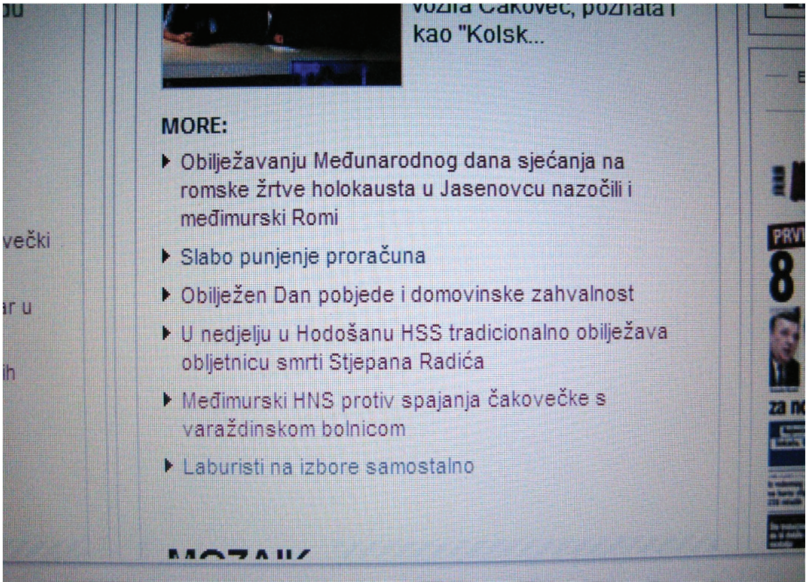

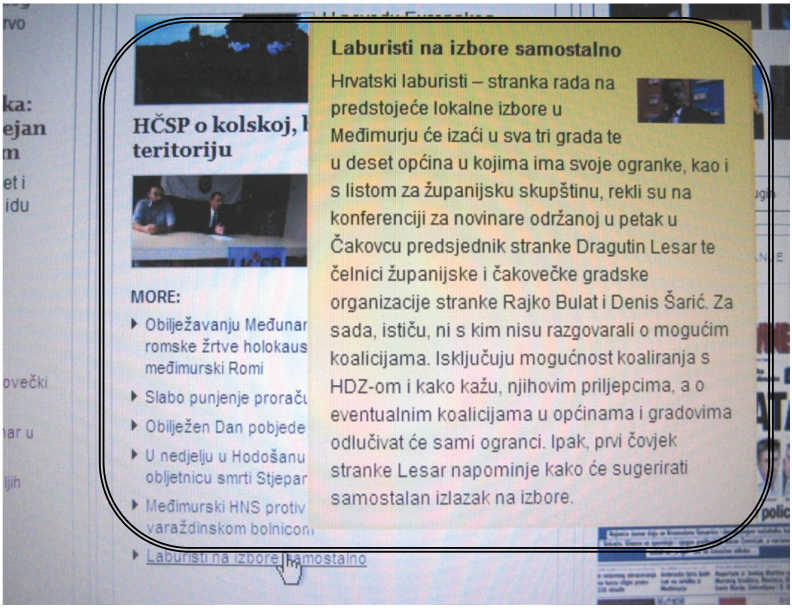
[5] V slovenských podmienkach pozri http://www.pravda.sk

Uvedený postup sa ako obmena uplatňuje aj vo vnútri vydania patričného e-periodika. V tomto prípade sa však zvyšuje informačná hodnota vnoreného textu napr. rozvinutím dotykovej plochy (prirodzene, bez kliknutia) a prepojením avíza buď na perex, alebo na celý kratší príspevok. Popri pohotovom príjemcovom rozhodovaní sa tak podporuje zrakové vnímanie a myšlienkové spracovanie textu, poňatého ako vizuálne stvárnená plocha, schopná vstupovať do zorného poľa „na jedno pozretie“. [O plošnom vnímaní mediálneho textu a jeho účinnom myšlienkovom spracovaní pozri Patráš, 2011.]

Titulná stránka s exponovaním vstupnej časti textu – *Međimurske novine* – východisko a stav po nasmerovaní pozornosti

Po predstavení úvah a vzoriek, s oporou o prieskum a po usúvzťažnení poznatkov je namieste zaujať stanovisko k východiskám, pracovným premisám, vybraným komunikátom a indíciám a sformulovať relevantné závery.

V prieskumnom súbore mimo slovenských *e*-médií sme nenašli reklamné útvary, v ktorých sa exponuje tzv. intext vrátane jeho neetických variácií (ukážky, výklad a konzekvencie Höflerová, 2011). Objektívne treba konštatovať, že intexty s príslušnosťou k reklamnej propagácii, t. j. s vcelku agresívnym potenciálom vrátane rozptyľovania pozornosti sa v sledovaných inojazykových prostrediach takmer vôbec nevyskytujú. V tomto čase nie sú nám známe normatívne obmedzenia so všeobecnou (etickou, právnou, komerčno-ekonomickou, technologickou, jazykovo-komunikačnou a pod.) záväznosťou, ktoré by v chorvátskom a ruskom prostredí regulovali a hatili využívanie intextových komunikátov. Nepoznáme ani žiadne tamojšie kroky, podnikané na zaraďovanie intextov do e-periodík. Môžeme preto iba usudzovať, že príslušné kultúry, jazykové spoločenstvá a mediálne zoskupenia sa nateraz nestotožňujú s takýmto spôsobom prípravy a šírenia agitačno-propagačných komerčných produktov. V blízkej budúcnosti však nemožno vylúčiť aktivizovanie technológie intextu ani v uvedených komunikačných prostrediach.

Nielen, ale aj slovanské jazyky a sociokultúrne spoločenstvá s ich komunikujúcimi príslušníkmi majú poruke všetky podmienky na účinné, pritom odstupňované prepájanie dvojúrovňového, t. j. hlavného (nosného) a podružného textu. Túto vymoženosť umocňujú dostupné a všeobecne rozšírené komerčné aplikácie. V elektronicky podmienenom prostredí, operujúcom s hypertextom v rozmanitých platformách – v operačných systémoch, softvéroch a prakticky všetkých aplikáciách, komunikačných sférach a sociokultúrnych prostrediach – takto dochádza k integrovaniu technologických predpokladov a možností s používateľskými skúsenosťami účastníkov komunikačných interakcií v kyberpriestore. Osobný skúsenostný komplex každého surfera (internauta, navigátora) sa z individuálnej roviny bezporuchovo presúva do spoločenskej úrovne. Používateľ sa pružne vysporadúva s úzom a normami *e*-komunikácie, súbežne sa efektívne oboznamuje s jej inováciami a pritom efektne zužitkúva jej aplikácie. Záleží od jeho očakávaní, cieľov a zámerov, ktoré mieni

pri dotyku s vnoreným textom dosahovať, a od funkcie, ktorú vnorený text a/alebo intext plní.

Hypertextové platformy a sieťové podmienky sú už odskúšaným, overeným postupom v multimediálnej oblasti na odstupňovanie textových súčastí. Výskyt a štandardizovanie aplikačných postupov v dynamicky štruktúrovanom a vždy nehotovom e-prostredí vzrastá; pritom ustavične pribúdajú ďalšie modifikácie. Aj intext/vnorený text je dôverne naviazaný na sebadisciplínu, koncentráciu a osvojené návyky používateľov, podporuje ich prispôsobovanie na vizuálne technologicko-komunikačné variácie, aktivizuje vnímanie, myšlienkové procesy a v konečnom dôsledku reštruktúruje aj prácu a výkonnosť ľudského mozgu. Pravdaže, treba pripustiť aj výskyt banalizovania až trivializovania myšlienkových postupov ako následok používateľsky pohodlného, avšak častého rutinovaného počínania. Napriek tomu si netrúfame konštatovať, že ide len o agresívne, nepriaznivé, dekoncentrujúce pôsobenie „textových amalgámov" na mentálno-komunikačné podložie, správanie sa a konanie surferov v kyberpriestore.

Problematiku vnoreného textu v slovanských jazykových prostrediach v komunikačnej sfére e-médií ukončime terminologickou poznámkou. Poznaním technologických (softvérových) možností a obmedzení hypertextu, s inšpiráciami z prieskumu a najmä s oporou o výskyt hierarchizovaných súčastí vo vymedzenej komunikačnej sfére a jazykovom prostredí zastávame názor o vertikálnom odstupňovaní rozsahu vecného významu medzi pojmami „vnorený text" („embedded") a „intext". V terminologickej dvojici, používanej v štúdii zámenne, ponímame prvý, všeobecnejší člen ako hyperonymum, zastupujúce stratégiu a druhý, špecifickejší člen ako hyponymum, zastupujúce metódu pohybovania sa používateľa v kyberpriestore. Terminologické ustálenie, navrhnutie a uprednostňovanie toho-ktorého pomenovania nevstupuje do výskumného záberu štúdie.

LITERATÚRA

BURKHART, Roland. 2002. *Kommunikationswissenschaft. Grundlagen und Problemfelder: Umrisse einer interdisziplinären Sozialwissenschaft.* 4. prepr. a dopln. vydanie. Stuttgart : UTB/Böhlau, 2002. 608 s. ISBN 3-8252-2259-4
FAIRCLOUGH, Norman. 1992. *Discourse and social Change.* Cambridge : Polity Press, 1992. 259 s. ISBN 0745612180
HÖFLEROVÁ, Eva. 2011. Hypertext verzus intext. In: *Stylistyka. XX/2011. Integracja w stylistyce – Integration in Stylistics.* Ed. S. Gajda. Opole : Uniwersytet Opolski, 2011, s. 287 – 296. ISSN 1230-2287.
KATNIĆ-BAKARŠIĆ, Marina. 2002. Stilistika hiperteksta: korak dalje. In: *Riječki filološki dani. Zbornik radova 4.* Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani održanoga u Rijeci od 9. do 11. studenoga 2000. Ed. D. Stolac. Rijeka : Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2002, s. 155 – 159. ISBN 953-6839-17-2
MAYFIELD, Anthony. 2008. *What is Social Media?* An eBook by by Antony Mayfield from iCrossing. Version 1.4 updated 01. 08. 08. [Online.]
Dostupné na:
http://www.icrossing.co.uk/fileadmin/uploads/eBooks/What_is_Social_Media_iCrossing_ebook.pdf [Cit. 19. 8. 2012.]
PATRÁŠ, Vladimír. 2000. „Jazyk mesta" na domovských komerčných stránkach v slovenskej sieti internetu? In: *Sociolinguistica Slovaca. 5. Mesto a jeho jazyk.* Ed. S. Ondrejovič. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2000, s. 242 – 250. ISBN 80-224-0605-8
PATRÁŠ, Vladimír. 2011. *Pohotové čítanie a myšlienkové spracovanie textu.* Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2011. 111 s. ISBN 978-80-557-0170-7. EAN 9788055701707
UHLÍŘ, Zdeněk. 2001. *Hypertext a otazníky nad jeho metodologií.* [Online.]
Dostupné na:
http://ikaros.ff.cuni.cz/ikaros/2000/c01/hypertext.htm [Cit. 28. 8. 2012.]

ELEKTRONICKÉ PRAMENE

Informacionnoje agenstvo Versija Saratov
http://nversia.ru
Kommersant
http://www.kommersant.ru
Međimurske novine
http://www.mnovine.biz/novo/index.php
Slobodna Dalmacija
http://www.slobodnadalmacija.com
Výber z chorvátskych zdrojov
http://www.novine.org

Výber z ruskojazyčných zdrojov
http://pressa.ru/Catalog/show
Výber zo slovenských zdrojov
http://www.zoznam.sk/katalog/Spravodajstvo-informacie/Casopisy
Zvědavec
http://www.zvedavec.org

Prof. PaedDr. Vladimír PATRÁŠ, CSc.
Filozofická fakulta UMB
Katedra slovenského jazyka a komunikácie
Tajovského 40
P. O. Box 263
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKO
Vladimir.Patras@umb.sk

KOMUNIKAČNÍ STRATEGIE ČESKÝCH POSLANCŮ NA FACEBOOKU

Vladimír P. Polách

FACEBOOK COMMUNICATION OF CZECH MEMBERS OF PARLIAMENT

The article focuses on the Facebook use among Czech members of parliament. After conducting an overall quantitative analysis of the period I/2012 – VI/2012 (where it shows that of the total 200 of Czech representatives, 135 persons have a Facebook account) we have also done a thorough investigation of carefully selected 10 profiles. Our aim was to compare these profiles with 4 hypotheses we propose. These are measuring the scale of Facebook "activity" from non-active profiles to active communication with followers, working with commentaries and creating feedback. Our survey does not attempt to describe the activities of all Czech parliament members or a detailed analysis of a chosen profile or profiles, but rather to suggest some communication strategies connected to political marketing and new media, especially social networks such as Facebook.

KEYWORDS
parliament, social networks, active communication, creative feedback, political marketing, Facebook

Abychom se mohli pokusit o nastínění komunikačních strategií českých politiků na sociální síti Facebook (dále jen FB), musíme si nejdříve alespoň velmi stručně odpovědět na otázku, proč by politik měl FB vůbec využívat. Z mnoha možných odpovědí[1] si dovolíme zaměřit se zde pouze na tři faktory:

1. menší tlak času a větší prostor k formulaci myšlenek;

[1] Jednou z těch nezanedbatelných je samotné rozšíření FB. Český statistický úřad zaznamenává k lednu 2012 přes tři a půl milionů uživatelů FB. Viz přehled „Uživatelé Facebooku – Český statistický úřad“,
http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/uzivatele_facebooku, cit. 16. 9. 2012.

2. možnost komunikace obrazem, resp. smíšeným kódem;
3. možnost (sebe)reprezentace politika jako „obyčejného" člověka.

Ad 1: Zmenšující se prostor pro veřejnou a politickou komunikaci je jedním z paradoxů dnešní doby. Americký kulturolog N. Postman si již v roce 1985 stěžoval nad úpadkem úrovně politických debat a politické diskuze. S pozitivním zaujetím upozorňuje čtenáře na několikahodinové veřejné debaty 19. století a na intelektuální stav americké společnosti oné doby, definovaný především velkým rozšířením tištěných médií všeho druhu. Tento stav klade do ostrého kontrastu s médii své současnosti, především s vlivem televize. Postman zděšeně konstatuje, že moderní média svým tlakem na rychlost a stručnost vyjadřovací prostor omezují a zkracují. A to včetně toho důležitého segmentu, který je vymezen politikům a politickým idejím a fungování veřejné sféry.

Postman samozřejmě nemohl tušit, že s nástupem 21. století tento proces ještě eskaluje. Rychlost je klíčem. Byla-li průměrná doba nepřerušené repliky prezidentských kandidátů roku 1960 (Kennedy – Nixon) v průměru čtyřicet sekund (De Zengotita, 2005, s. 143.), začátkem 21. století se snížila na sedm (!)[2] Je naprosto zřejmé, že v takovém mediálním prostoru (ani v prostoru na sebe navazujících sedmisekundových výroků) není možné vyslovit jasnou a zřetelnou ideu, nemá-li být redukována na výkřiky, gesta a bonmoty. Část vymezeného mediálního času navíc jednotliví řečníci – především v televizních debatách – tráví také tím, že se vymezují vůči ostatním nebo bojují o prostor s moderátorem diskuze (srov. *Jazyk, média, politika*, 2003, s. 102n). To vše je zároveň paradoxní vzhledem k tomu, že o posledních dekádách mluvíme jako o době tzv. permanentní kampaně (Bradová, 2005, s. 55; srov. Bradová – Šaradín, 2006, s. 233n). Tento „časový stres" sociální sítě neznají. Komunikace zde probíhá sice průběžně, ale ne v tzv. real-time režimu.

Ad 2: Není sporu o tom, že možnost sebeprezentace obrazem je v době „postkennedyovské" klíčová. Dobře udělaná (ve smyslu vytvořená, naaranžovaná, vtipná atd., nikoliv technicky vyfocená) fotografie, ačkoliv fakticky nemusí odpovídat realitě, je mnohem

[2] Uvádí Musil (2010, s. 156). Není nicméně zřejmé, odkud čerpá tento údaj. De Zengotita (2005, s. 143) má ovšem kolaborační údaj: v roce 1992 byla průměrná délka nepřerušené výpovědi v politické debatě 9,5 sekundy.

přesvědčivější než text. Sociální sítě s vestavěnými funkcemi na zveřejňování a sdílení fotografií jsou pro tento druh komunikace ideální platformou. Minimálně stejný potenciál se skrývá také v možnosti vkládat videosekvence, nicméně v námi zkoumaném materiálu bylo video využíváno jen výjimečně.

Ad 3: Vystupuje-li politik v tradičních médiích, pocit, že mezi „námi" a „jimi" je nepřekonatelná propast, je logicky velmi silný. Dokonce ani vystoupení v pořadech „interaktivního" typu, jako je Hydepark České televize, nemohou tuto bariéru překonat. Formální mediální prostor média typu ČT s sebou přináší jistá pravidla vystupování, oblékání, líčení a specifický ne/verbální projev. FB naopak do jisté míry také předstírá, že rozdíly mezi „námi" a „jimi" neexistují. S trochou nadsázky lze říci, že na FB jsme si všichni rovni. FB se navíc nabízí jako prostor prezentace jiných, „nepolitických" stránek – rodinných, sportovních, volnočasových apod.

Hypotézy komunikační strategie

K úspěšnému a smysluplnému využívání jakékoliv sociální sítě patří však také zásadní prvek vzájemné komunikace – interaktivita. Tu chápeme jako oboustrannou komunikaci mezi produktorem a recipientem zprávy. Ta je tím, co odlišuje sociální síť od klasických webových stránek. Pouze vzájemnost komunikace vede k jejímu naplnění a z tohoto důvodu bývá „občany" v prostoru sociálních sítí vyžadována, jak dokládají výzkumy mimo český on-line prostor (Utz, 2009, s. 236; Karlsen, 2011, s.7; Vesnic-Alujevic, 2012, s. 469). Průběžné získávání zpětné vazby patří navíc k jednomu z definičních prvků postmoderní, permanentní politické kampaně, má tedy své výhody i pro politiky samotné.

Prostředí internetu, a především interaktivní prostředí sociálních sítí obecně, je navíc specifické ještě v jednom bodě. Tím je tzv. paradox utvrzování se – ti uživatelé, kteří vstupují do procesu vyhledávání informací o politických stranách, velmi často vyhledávají takové informace, které by jen pomohly upevnit jejich již existující, apriorní názor (srov. Utz, 2009, s. 224n.). Podobně je tomu u internetových diskuzí různého typu, nejvíce známých pravděpodobně ve formě čtenářských komentářů ke článkům internetových médií, blogů atd.

V interaktivním prostředí sociální sítě má samozřejmě politik mnohem větší možnost tento sebeutvrzovací paradox překonat, pokud ovšem přistoupí na podmínku oboustrannosti komunikace.). Naopak politik, který vzájemnost komunikace odmítne, se kvůli tomuto paradoxu ocitá ve velké nevýhodě vůči svým aktivním, komunikačně vstřícným kolegům. Z tohoto pohledu nám vyvstává jako jeden z klíčových prvků úspěšnosti využití FB ze strany politiků prvek zpětné vazby a funkce politika jako moderátora (k funkci moderace on-line diskuze viz Himelboim – Gleave – Smith, 2009, passim).

Z výše uvedeného vyplývají tyto možné komunikační strategie (níže jako S1 – S5):

1. Politik **nevyužívá FB** ke komunikaci **vůbec**.
2. Politik **FB využívá** v tom smyslu, že vlastní profil, **ale** kromě toho jej nijak aktivně nevyužívá, tedy **nekomunikuje**.
3. Politik **FB využívá**, na svém profilu pravidelně (k pravidelnosti níže) zveřejňuje informace, **ale dále** nevyužívá interaktivních prvků a **nekomunikuje** s dalšími uživateli, nesnaží se o zpětnou vazbu a nereaguje na komentáře jiných uživatelů.
4. Politik **FB využívá** a využívá všech jeho komunikačních prvků, **aktivně** se zapojuje do diskuze s ostatními uživateli, reaguje na komentáře ostatních uživatelů, především pak k vlastním příspěvkům.
5. Politik FB využívá, ale do diskuze nevstupuje sám, nechává za sebe mluvit jiné. Tato strategie **„ko-komunikace“** by mohla zohlednit variantu, kdy na profil politika přispívá a diskuze moderuje jeho tiskový mluvčí nebo asistent.

Analyzovaný vzorek a metoda zkoumání

K ověření proponovaných strategii byl jako zkoumaný vzorek stanoven celek poslanců Poslanecké sněmovny ČR s důrazem na jejich využívání facebookových profilů v období 1. leden – 31. červenec 2012.

Toto období bylo vybráno s předpokladem na „standardní“ období z hlediska kvantity komunikace, protože jsme předpokládali, že předvolební kampaň pro komunální a senátní volby (říjen 2012) by se nemusela v první polovině roku projevit, případně zůstat marginálním tématem. Do výsledků výzkumu promítáme také

materiál z července, kdy se ukázalo, že toto prázdninové období je vhodným prostorem pro výše zmíněnou sebeprezentaci politiků v rolích „obyčejných" lidí, mimo parlamentní půdu.

Kromě všeobecného kvantitativního výzkumu, který jsme realizovali s odkazem na strategii č. 1, bylo dále vybráno deset profiků z nich k hlubší kvantitativně-kvalitativní analýze s ohledem ke strategiím 3 – 5. K tomuto zúžení došlo především s ohledem na množství materiálu, který FB profily politiků nabízí. Do tohoto nebyly samozřejmě započítány profily splňující strategii č. 2. Pro rozdíl mezi komunikací a nekomunikací (tj. strategiemi 2 a 3) jsme si stanovili, že profil vybraného politika musí obsahovat minimálně jeden příspěvek za měsíc a to kontinuálně v celém období.[3]

U profilů jsme zaznamenávali, zda jsou vedeny jako tzv. osobní, kdy se uživatel FB může či v některých případech musí stát tzv. přítelem daného politika (což jsme provedli), nebo zda jsou vedeny jako veřejné, které lze sledovat bez omezení. Hlubší nastavení úrovně veřejnosti profilů jsme nezkoumali. Jazyková analýza jednotlivých příspěvků (pravidla, gramatika, styl) nebyla prováděna. Mimo zkoumání zůstala i otázka, zda jsou profily dílem jednotlivých politiků (k čemuž se u úzce sledovaného vzorku přikláníme), či profesionálních tiskových mluvčích atd. Pro celkové vyznění a úspěšnost komunikace je toto rozdělení nepodstatné.

Do zúženého výběru byly zahrnuty profily obou typů (níže „o" značí osobní, „v" veřejný). Z hlediska stranického vybrané profily zabraly celé spektrum politické scény: J. Chvojka (ČSSD, o), J. Hamáček (ČSSD, v), L. Šincl (ČSSD, o), K. Konečná (KSČM, o), K. Klasnová (VV, o), L. Andrýsková (VV/LIDEM, o), V. Horáček (TOP09, o), J. Farský (TOP 09, o), J. Vidím (ODS, v), W. Bartoš (ODS, o).

Předmětem zkoumání byl celkový počet příspěvků vlastníka profilu a počet reakcí ostatních uživatelů (pro interní potřebu výzkumu také počet tzv. „likes", ty však dále nerozebíráme a nekvantifikujeme), tj. komentářů k těmto příspěvkům. Celkový

[3] Příspěvkem rozumíme vložení nebo vložení nového statutu, fotografie nebo odkazu; aktivní sdílení téhož; veřejný diskuzní příspěvek nebo vyjádření sympatií k jiné aktivitě nebo stránce (tzv. „like"). Mezi aktivitu zahrnujeme také úpravu profilů jednotlivých politiků (titulní fotografie, doprovodné informace), která mnohdy vyvolá nějakou reakci ze strany uživatelů.

počet příspěvků na těchto profilech dosáhl čísla 376. Celkově vyvolaly 3 010 reakcí (komentářů).[4]

U úzce sledovaných deseti profilů jsme si dále položili tyto otázky:

1. Zapojuje se majitel profilu do diskuze, která vzniká v návaznosti na jeho příspěvky?
2. Zapojuje-li se majitel do diskuze, je schopen usměrňovat a řídit diskuzi, předkládat argumenty a případně získat verbální důkaz o tom, že se mu podařilo někoho přesvědčit; případně jinou zpětnou vazbu?
3. Nezapojuje-li se, lze odhadnout, že diskuze nabírá živelný charakter a případně se odchyluje od tématu? Může dojít k nezamýšlenému efektu této varianty diskuze, případně projevuje se někde náš „paradox sebepotvrzování“?
4. Existují faktory, které nám mohou potvrdit hypotézu, že absence zpětné vazby, komunikace politika, je ostatními uživateli chápána jako něco negativního? Lze z těchto ukazatelů potvrdit hypotézu, že klíčovým slovem pro proces komunikace na FB je interaktivita?

Výsledky výzkumu

S1

Z hlediska využívání internetu a FB konstatujeme fakt, že čeští politici mají zatím ve využívání on-line komunikace jisté mezery. Vlastní webové stránky bychom našli u 134[5] politiků, což je sice nadpoloviční většina Poslanecké sněmovny ČR (200 poslanců), přesto jsme očekávali vyšší číslo. Využívání FB tato čísla pak téměř kopíruje. Na FB bychom nalezli 135 českých poslanců, z nichž 23 má pouze tzv. veřejný profil, 85 tzv. osobní profil a 27 oba typy profilů.

[4] Materiál z deseti zkoumaných profilů jsme získali pomocí ručního sběru („pročítání profilů“), nebyla využívána žádná technika automatického získávání dat (data mining). Materiál byl duplikován do samostatných textových souborů a je k dispozici u autora studie. To především z toho důvodu, že prostředí FB je živé a dynamické a podléhá i zpětné revizi dat, počty zde udávané jsou tedy relevantní k 25. 8. 2012, kdy došlo k poslední verifikaci; nemusí ale odpovídat pozdější situaci (mohou se ovšem lišit oběma směry, nahoru i dolů).

[5] Přes aktivní doménové jméno nefungovaly v době testu stránky W. Bartoše, P. Béma, J. Dobeše, P. Hulínského, A. Rádla, J. Škárky a R. Vysoužila.

Potřebu komunikovat skrze FB neprojevuje celkem 85 poslanců PS ČR.

Na okraj podotkněme, že není neobvyklé, aby jeden vybraný politik měl více tzv. veřejných profilů, byť pravděpodobně nebyl nebo není jejich iniciátorem a správcem obsahu. Typickým příkladem může být J. Paroubek, u něhož nalezneme veřejných profilů hned 12 včetně několika otevřeně parodických („Jiří Paroubek na mateřskou“).

S2

Průzkum profilů jednotlivých politiků, založený na kritériu pravidelné komunikace charakterizované výše, dospěl k závěru, že 43 politiků sice vlastní alespoň jeden typ profilu, ale vůbec na něm nekomunikuje, případně komunikuje příliš nepravidelně. To v součtu říká, že reálný počet politiků, kteří využívají FB, klesá znatelně pod polovinu poslanecké sněmovny (71). U sedmi politiků se dokonce ukázalo, že ačkoliv navenek vlastní či provozují jak osobní, tak veřejný profil, aktivita se neobjevuje ani na jednom z nich (J. Dobeš, D. Kádner, M. Semelová, J. Schejbalová, J. Skalický, J. Škárka, J. Šlégr). Naopak 11 českých politiků (J. Bauer, M. Doktor, J. Drastichová, J. Fischerová, R. John, K. Klasnová, K. Kočí, J. Rusnok, B. Šarapatka, J. Vidím) je schopných komunikovat na obou typech těchto profilů.

S3 – S5

Ke strategii č. 3 inklinuje např. J. Chvojka. Jeho profil s 26 příspěvky politiky přilákal 642 reakcí ze strany uživatelů. Následná politikova interakce je ale nízká, počet vstupů do diskuzí nepřesahuje 10 instancí. To vede k živelné diskuzi na politikově profilu a častému odklonu od tématu. Stejnou strategii zvolila možná překvapivě i K. Klasnová. Na jejím profilu (39/519) se vyskytuje spousta přímých dotazů bez reakcí či odpovědí.

Formu ne-komunikace volí také V. Horáček (13/36), který se v analyzovaném vzorku nevyjádřil ani k přímému dotazu (28. únor). Totéž platí i o profilu J. Vidíma, z jehož poměrně vysokého čísla 35 vlastních příspěvků za sledované období tvoří velkou část fotografie. Celý profil však přilákal „jen“ 58 reakcí ze strany uživatelů, přičemž Vidímův vlastní vstup do diskuze bychom našli jen jednou.

Komunikačně aktivnější, resp. reagující častěji na přímé dotazy, je např. J. Farský, jehož profil ve sledovaném období vykázal 21 příspěvků s celkem 163 reakcemi. Časté jsou pak diskuze za účasti samotného politika i na profilu W. Bartoše. Jde ovšem spíše sebeprezentaci politika jako „člověka“, neboť , přibližně polovina jeho příspěvků i diskuzí se týká hudby a soukromí. Podobně na profilu L. Šincla (35/127) je vysledovatelná větší diskuzní aktivita u příspěvků, které se týkají jeho rodiny než u kauz z oblasti politické činnosti. Šincl je nicméně diskuzi otevřený a reaguje i na přímé dotazy.

Specifický je profil J. Hamáčka, neboť politik se jako stínový ministr obrany *de facto* nevyjadřuje k tématům, které by nebyly spojeny s jeho odbornou specializací. I to možná souvisí s relativně menší příspěvkovou a diskuzní aktivitou (32/31), kterou lze na profilu najít. Všechny tyto profily nicméně odpovídají strategií č. 4.

Příkladem ideálního uchopení této komunikační strategie, tedy plné interaktivity a častého a úplného komentování diskuzí na vlastních profilech včetně opakovaného poděkování uživatelům za jejich příspěvky a dotazy a snahy vyjít vstříc i polemickým názorům, je K. Konečná (113(!)/604). Podobně aktivní je L. Andrýsková (35/659), která se snaží i o osobně laděné či interní poštou (dle vlastních slov) adresované odpovědi. Na profilech obou političek je tato snaha pozitivně komentována.

Strategie č. 5 se, zdá se, nikde neobjevuje cíleně. Pouze na několika profilech se za některého z politiků vyslovuje jeho stranický kolega. Kolegové si také navzájem „hodnotí“ jednotlivé příspěvky pomocí „likes“, případně vzájemně komunikují v diskuzích, nicméně v nerelevantním množství.

Závěr

Výše uvedená čísla jednoznačně odkazují k faktu, že využívání FB k (politické) komunikaci je v České republice stále ještě poddimenzováno, a to navzdory vysoké penetraci internetu do společnosti. Zároveň se ukázalo, že k opravdové komunikaci není dostatečné využívat FB profil jako svého druhu „nástěnku“, paralelu k webovým stránkám, jako jednostrannou hlásnou troubu politických názorů.

On-line sociální síť je založena na vzájemnosti komunikace, na interaktivitě. Tam, kde politik aktivně do diskuze nevstupuje, vystavuje se riziku, že uživatelé nejenom nepřijmou jeho původní, ale mnohdy sami dochází ke zcela protichůdným závěrům. Zcela proti duchu permanentní kampaně tak mnozí politici „vlastní" FB profily, které z hlediska celku vypovídají spíše o jejich nezájmu o komunikaci s občany.

Na závěr můžeme zájem o komunikaci ze strany uživatelů a zároveň frustraci při jejím nenaplnění dokumentovat příspěvkem z profilu K. Peake (38/2160 (!)), který je navíc z našeho pohledu zmatenou směsicí veřejného a soukromého.[6] K. Peake do diskuzí na svém profilu zásadně nevstupuje, což vyvolává komentáře podobné tomuto: „Petr Bodnar – pokud Vám paní Peake odpoví, nechte si to vytisknout a zarámovat, budete patrně jeden ze dvou, kterým se to podařilo."[7] Ve stejném diskuzním vláknu je pak ještě komentář od stejné uživatelky: „Pane Antoníne, jenže o to se ona právě vůbec nesnaží. Kdyby jste měl pravdu, pak by alespoň někdy s námi občany diskutovala, to že za ní někdo napíše status, není důkaz o snaze komunikovat, naopak."

LITERATURA

BRADOVÁ, Eva. 2005. *Od lokálních mítinků k politickému marketingu*. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita v Brně, 2005. 106 s. ISBN 80-210-3800-4.

BRADOVÁ, Eva – ŠARADÍN, Pavel. 2006. Volební kampaně v ČR a volby 2006: Amerikanizace kampaní? In: *Parlamentní volby 2006 a česká politika*. Eds. B. Dančák – V. Hloušek. Brno : Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, 2006, s. 228 – 250. ISBN 8021041617.

HIMELBOIM, Itai – GLEAVE, Eric – SMITH, Marc. 2009. Discussion catalysts in online political discussions: Content importers and conversation startem. In: *Journal of Computer-Mediated Communication*, 14, 2009, č. 4, s. 771 – 789. ISSN 1083-6101. DOI: 10.1111/j.1083-6101.2009.01470.x.

[6] Poněkud emotivně se k tomu vyjadřuje ve statutu ze dne 6. května 2012, kdy píše: „Je to můj soukromý facebook a jestli jste si pánové nevšimli, tak opravdu nejsem dvacetčtyři hodin politička". Odpovědí byla reakce uživatelů, kterou lze sumarizovat jako výhrady k chápání veřejného facebookového profilu politika jako „soukromého facebooku". I to nám pomáhá chápat komunikační prostor tohoto média z hlediska politické komunikace.

[7] Citace ponecháváme bez zásahů do formální stránky příspěvku. Citace je z 5. 7. 2012.

Jazyk, média, politika. Ed. S. Čmejrková – J. Hoffmannová. Praha : Academia, 2003. 258 s. ISBN 80-200-1034-3.
KARLSEN, Rune. 2011. A Platform for Individualized Campaigning? Social Media and Parliamentary Candidates in the 2009 Norwegian Election Campaign. In: *Policy & Internet*. Issue 4, 2011, č. 3, s. 1 – 25, ISSN 1944-2866. DOI: 10.2202/1944-2866.1137.
MUSIL, Josef. 2010. *Sociální a mediální komunikace*. 1. vyd. Praha : Univerzita Jana Amose Komenského, 2010. 256 s. ISBN 978-80-7452-002-0.
POSTMAN, Neil. 1985. *Ubavit se k smrti*. 2. opr. vyd. Praha : Mladá fronta, 2010. 208 s. ISBN 978-80-204-2206-4.
UTZ, Sonja. 2009. The (Potential) Benefits of Campaigning via Social Network Sites. In: *Journal of Computer-Mediated Communication*, 14, 2009, č. 2, s. 221 – 243. ISSN 1083, DOI: 10.1111/j.1083-6101.2009.01438.x.
VESNIC-ALUJEVIC, Lucia. 2012. Political participation and web 2.0 in Europe: A case study of Facebook. In: *Public Relations Review*, 38, 2012, č. 3, s. 466 – 470. ISSN: 0363-8111. DOI: 10.1016/j.pubrev.2012.01.010.
ZENGOTITA, Thomas de. 2005. *Meditated*. 1. vyd. 2006. New York/London : Bloomsbury , 2006. V paperbacku 291 s. ISBN 978-1-59691-032-4.

(On-line zdroje jsou citované k 30. 9. 2012.)

Vladimír P. POLÁCH, Mgr., M.Phil., Ph.D.
Filozofická fakulta UP
Katedra bohemistiky
Křížkovského 10
771 80 OLOMOUC
ČESKÁ REPUBLIKA
vladimir.polach@upol.cz

POPULIZMUS AKO KOORDINÁTA SÚČASNEJ POLITICKEJ KOMUNIKÁCIE

Pavol Odaloš

POPULISM AS THE DETERMINANT OF CONTEMPORARY POLITICAL COMMUNICATION

The intention of the text is to focus on the lingual aspect of populist statements, with an emphasis on the lexical and compositional characteristics. The aim is to introduce fundamental components of populist communication and communication situations, which are typical for the populist approach.

KEYWORDS
political communication, populist approach, communication situation

1.1. Termín *populizmus* sa používa v literatúre, architektúre a tiež v politike. V politike sa populizmus chápe ako politické postoje nadbiehajúce masám obyvateľstva (Krátky slovník slovenského jazyka, 2003, s. 521), príp. ako páčivá, populárna politika (Slovník cudzích slov, 1997, s. 731), známe sú aj iné charakteristiky populizmu, napr. populizmus ako štýl politiky, ktorý sa usiluje o získanie širokej základne voličov údajnou ochranou prostých ľudí pred rôznymi ohrozeniami, príp. ako politická taktika spočívajúca vo vystupovaní tak, že sa zdôrazňuje pochopenie pre problémy ľudí a prípadne sa im aj sľubuje bez reálnych podkladov.

Populizmus v rámci politickej komunikácie považujeme nielen za štýl politiky či politickej taktiky, ale aj za rečovo-komunikačnú techniku. Za rečovo-komunikačnú techniku považujeme postup alebo spôsob realizácie komunikácie. Rečovo-komunikačné techniky sme rozčlenili horizontálne na základe polarizácie politickej scény na exteriérové a interiérové (Odaloš, 2002). Populizmus môžeme považovať za vertikálnu rečovo-komunikačnú techniku, ktorá sa

uplatňuje v celom spektre politických strán, ľavicových aj pravicových, napr.:

Ja vážne varujem ľudí na Slovensku, nech sa pripravia na to, že po vstupe do únie budeme prvá krajina zo všetkých kandidátskych krajín, ktorá bude mať potraviny také drahé, ako majú dnes krajiny, ktoré sú už dlhodobo v Európskej únii (R. Fico, Žurnál Rádia Twist, 28. 1. 2004).
Budeme zdražovať alebo viac zdaníme bohatých
(www.fico.blog.sme.sk).

1.2. Zvyčajne sa populizmus viaže na ľavicové politické subjekty. V pravicovej a liberálnej strane *Sloboda a solidarita* pôsobil istú dobu Igor Matovič. Pred predčasnými voľbami, ktoré sa konali 10. marca 2012, uvedený politik vystúpil z menovanej strany a založil vlastný politický subjekt *Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti*. V reklamnom týždenníku Bystricko-Breznianwhile (názov nie utvorený v súlade s kodifikáciou), ktorý vychádza v regiónoch Slovenska v modifikovanom názve podľa toho-ktorého regiónu, má pravidelnú rubriku *Na strane obyčajných ľudí*, kde prezentuje svoje politické názory.

2.1. Naším zámerom bude preto analyzovať spomínanú rubriku na textoch z roku 2012 s dôrazom na obsah prezentovaných správ, ktorý korešponduje s vymedzenými znakmi populizmu, resp. s ohľadom na obsah a na mechanizmus prezentovania populistických myšlienok.

2.2. Slovo *populizmus* súvisí s latinským slovom *popularis* s významom *ľudový*, resp. na strane ľudu (Vagarčík, 2007). F. Panizza (2005, s. 2) v rámci symptomatickej interpretácie populizmu vychádza z kategórie *ľudia* a *ostatní*. Kategória *ľudia* súvisí s faktmi, že *ľud* je utláčaný *nepriateľom*. *Ľud* bojuje proti *nepriateľovi*. Kategória *ostatní* nepriateľa spája s politickými a ekonomickými kruhmi, presnejšie s oligarchiou, monopolmi, plutokraciou, politickými stranami, náboženskou či etnickou skupinou. Základom populizmu je preto antinómickosť až antagonistickosť kategórií *ľudia* a *ostatní* (Panizza, 2005, s. 2).

2.3. S kategóriou *ľudia* pracuje aj politický subjekt *Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti*, pretože v názve politickej strany je zdôraznené, že ide *o obyčajných ľudí* v tom zmysle, že členovia politickej strany sú bežní občania, ktorí majú ambície z pohľadu bežných/ radových/ obyčajných občanov ovplyvniť politiku. Líder uvedeného politického subjektu I. Matovič preto aj pravidelne

uverejňovanú rubriku pomenoval *Na strane obyčajných ľudí*. Názov rubriky naznačuje, že autor sa bude zaujímať o problémy obyčajných ľudí, bude pri ich interpretácii na strane obyčajných ľudí, teda sa ich bude zastávať, resp. sám seba považuje za zástancu radových občanov.

Substantívum *ľudia* ako kategória sa v rubrike *Na strane obyčajných ľudí* nachádza jednak v názvoch uverejňovaných článkov, jednak v textoch uvedených príspevkov. V názvoch príspevkov sa nachádza priamo napr. v názve Z *ľudí* otroci (Banskobystricko-Breznianska [ďalej BB], 13. 7. 2012, č. 28, s. 16), resp. nepriamo prostredníctvom špecifikácie, o akú vekovú, spoločenskú, etnickú, národnostnú či inú sociálnu skupinu ide, napr. Srdce pre *deti* (BB, 11. 5. 2012, č. 19, s. 8), Naše *maminy* (BB, 13. 3. 2012, č. 13, s. 16), Teplý *Janko* (BB, 18. 5. 2012, č. 20, s. 16), *Parašutisti* (BB, 15. 6. 2012, č. 24, s. 16), *Rómska* reforma (BB, 21. 9. 2012, č. 38, s. 8), 39% *bohatým* (BB, 30. 11. 2012, č. 48, s. 16).

Kategória *ľudia* je vo vzťahu k voľbám špecifikovaná ako *voliči*, napr. „Pred voľbami sme našim *voličom* sľúbili, že urobíme všetko preto, aby sme konečne intenzívne riešili rómsky problém“ (Rómska reforma, BB, 21. 9. 2012, č. 38, s. 8). Z hľadiska pochopenia populistického prístupu k voličom je ťažisková prvá časť vety „Pred voľbami sme našim *voličom* sľúbili.“ Volebné programy politických strán obsahujú množstvo téz, ktoré síce súborným spôsobom mapujú spoločenské reality, no v politickej realite sa nedajú zrealizovať komplexne a mnohokrát ani čiastkovo. Podobný nereálny populistický rozmer majú aj predvolebné slogany, napr. *Ľudia si zaslúžia istoty* (Smer – sociálna demokracia) alebo *Spoločne zabráňme politikom rozkrádať Slovensko* (Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti).

2.4.1. Podstatné z hľadiska pochopenia populistického prístupu ku komunikácii je *kritika autora* (populistu) *nepriateľa*, t. j. iného politika, politického subjektu či inej organizácie, adresovaná *ľuďom* za účelom negatívneho zhodnotenia *nepriateľa* (protivníka) a predstavenia vlastného postoja a vlastného (pre ľud) lepšieho riešenia.

2.4.2. Text potom môže obsahovať len kritiku nepriateľa, čiže politika/politického subjektu, napr.: *Smer sľúbil ľudom pred voľbami istoty. Istoty, že zdaní viac len extrémne bohaté firmy a chudobných bude chrániť. Miesto toho Smer presadzuje opatrenia, na ktoré*

doplatia najmä tí najslabší. Smer sľúbil, že na peniaze v dôchodkovom systéme nesiahne. Dnes miesto tohto, aby šetril na predražených nákupoch štátu, ide doslova vykuchať špajzu (myslí sa zníženie príspevkov štátu do 2. dôchodkového piliera, pozn. P. O.)*, do ktorej si ľudia odkladajú peniaze na dôchodok* (I. Matovič, Z ľudí otroci, BB, 13. 7. 2012, č. 28, s. 16, 1. odsek).

2.4.2. Text však môže obsahovať nielen kritiku politika či politického subjektu, ale aj pochopenie pre problémy ľudí a možné iné/nové/lepšie riešenia.

- Kritika nepriateľov ľudí

Akoby to nestačilo. Róbert Fico prišiel s návrhom na zrušenie dvoch sviatkov. Vraj bude lepšie, ak ľudia budú 1. septembra pracovať, a nie niekde oddychovať. Rovnako si zaumienil, že ľuďom vezme voľno aj 15. septembra, na sviatok patrónky Slovenska – Sedembolestnej Panny Márie. Povedané inak, Smer miesto sľúbených istôt ide ľuďom doslova ukradnúť dva dni.

- Pochopenie pre problémy ľudí

Je mi ľúto a vôbec to nechápem. Akú to má vôbec logiku? Róbert Fico nemá žiadne morálne právo robiť z pracujúcich ľudí otrokov v čase, keď si neplní svoju domácu úlohu. Jeho prvoradou úlohou ako premiéra je totiž vytvárať také podmienky na podnikanie, aby ľudia mali prácu. Zatiaľ však robí priamy opak a po presadení jeho návrhu bude práce na Slovensku ešte menej a mzdy neporastú. Preto v čase, keď na prácu čaká 400 000 nezamestnaných, považujeme návrh strany Smer na zrušenie dvoch dní voľna pre pracujúcich za úúúplne zvrátený a doslova na hlavu postavený.

- Lepšie riešenie pre ľudí

Presne pred rokom sme predložili do parlamentu návrh, aby v prípade, že sviatky 1. a 8. máj, 29. august a 17. november pripadnú na utorok až štvrtok, si ľudia voľno k nim prislúchajúce mohli čerpať v príslušný piatok a získali tak predĺžené víkendy. Potešili sa ľudia, potešili sa firmy. (I. Matovič, Z ľudí otroci, BB, 13. 7. 2012, č. 28, s. 16, 2. – 4. odsek)

3.1. Predstavená triadická stavba textu, so znakmi súvisiacimi s populizmom: kritika nepriateľov ľudí – pochopenie pre problémy ľudí – lepšie riešenia pre ľudí, je napĺňaná lexikou, ktorá sa profiluje na báze národného jazyka. Jedna časť antinómie *ľudia* sa varíruje

slovami *chudobní, najslabší, pracujúci, nezamestnaní*, druhá časť opozície sa napĺňa slovami *bohatí ľudia, boháči, extrémne bohaté firmy, finančné skupiny, finanční žraloci* a pod.

3.2. Autor rubriky I. Matovič pri kritizovaní politického protivníka, ktorým je vládnuca strana Smer a predseda vlády R. Fico, je na mnohých miestach textu subjektívny. Osobný hodnotiaci postoj zaujíma:

a) prostredníctvom adverbiálneho a adjektívneho hodnotenia, napr. *celkom slušný podvod, masívne poškodiť svojich voličov, čistý podvod, najväčšia kauza prvej Ficovej vlády, drasticky zvýšiť odvody, arogantne ukázať ľuďom vztýčený prostredník, dôležitý sľub, chudobná firmička, bohapusto oklamať voličov, zásadná hĺbková rómska reforma, nemorálna odmena, predražené nákupy štátu* a pod.,

b) prostredníctvom expresívneho kontextového použitia slovies a upotrebenia expresívnych slovies, napr. *ukradnúť dva dni voľna, vykuchať špajzu, Smer si ide pošliapať po jazyka, Smer sa pred voľbami dušoval dôchodcom, premiér nás chce obalamutiť, kšeftovať na úkor ľudu, pošliapať svoje sľuby, dohadzovať svojim kamarátom, cuckať peniaze zo štátneho rozpočtu, opičiť sa po západe, ničiť II. pilier, vyraziť nominantov predchádzajúcej vlády* a pod.,

c) resp. využívaním idiolektizmus typu *padáčisko* (neprimerané odstupné), *megaproblém* (veľký problém), *megapodvod* (veľký podvod) a pod. Príklady sú uvedené z rubriky *Na strane obyčajných ľudí* z textov z roku 2012.

Záver

Na základe analytického pohľadu na rubriku *Na strane obyčajných ľudí* a všeobecnej znalosti politickej komunikácie konštatujeme:

4.1. Komunikácia z hľadiska populistického prístupu vychádza zo všeobecnej schémy komunikačného procesu, ktorá obsahuje zdroj komunikácie (komunikujúceho populistu), obsah komunikácie a príjemcu komunikácie (ľud, ľudia, cieľová skupina ľudí), pričom kód, signál a kanál komunikácie majú rovnaké parametre ako pri ostatných typoch komunikácie. Všeobecná schéma komunikácie sa rozširuje, pretože okrem zdroja a príjemcu komunikácie obsahuje kategóriu nepriateľa ako ďalšieho príjemcu komunikácie. Komunikácia potom prebieha v trojuholníku *populista – nepriateľ – ľudia*.

4.2. Populistický prístup ku komunikácii produkuje dve komunikačné situácie:

4.2.1. Prvá komunikačná situácia súvisí s obdobím pred voľbami a prezentovaním politických programov, ktoré v koncentrovanej podobe vyjadrujú smerovanie politickej strany, napr. populistické slogany politického subjektu Smer *Ľudia si zaslúžia istoty* alebo politického subjektu Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti *Spoločne zabráňme politikom rozkrádať Slovensko*.

4.2.2. Druhá komunikačná situácia súvisí s obdobím medzi voľbami. Typická je komunikácia súvisiaca s bojom vládnucej ľavicovej politickej strany s bohatými alebo kritika opozičnej (pravicovej) politickej strany vládnucej (ľavicovej) politickej strany najmä z pohľadu neplnenia predvolebných politických sľubov, resp. iného nesociálneho napĺňania politických sľubov.

LITERATÚRA

Krátky slovník slovenského jazyka. 2003. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava : Veda, 2003. 985 s. ISBN 80-224-0750-X4.
ODALOŠ, Pavol. 2003. Charakteristiky a techniky slovenskej politickej komunikácie: In: *Jazyk – média – politika.* Ed. S. Čmejrková – J. Hoffmannová. Praha : Academia, 2003, s. 217 – 243.
PANIZZA, Francisco. 2003. *Populism and the Mirror of Democracy*. London – New York : Verso, 2005.
Slovník cudzích slov. 2003. 1. slov. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2003. 991 s.
VAGARČÍK, Peter. 2007. *História a súčasnosť populizmu v USA.* [Diplomová práca.] Prešov : Prešovská univerzita, 2007. 72 s.

Dr. h. c. prof. PaedDr. Pavol ODALOŠ, CSc.
Filozofická fakulta UMB
Katedra slovenského jazyka a komunikácie
Tajovského 40
P. O. Box 263
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKO
Pavol.Odalos@umb.sk

ZDVORILOSŤ POČAS VEDENIA DIALÓGU V RÁMCI VÝSKUMU HOVORENEJ KOMUNIKÁCIE

Lujza Urbancová

POLITENESS IN A DIALOGUE HELD WITHIN THE RESEARCH OF SPOKEN COMMUNICATION

The author concentrates on the dialogues between researchers and persons under research, which were gained and recorded for research of common communication. She identifies the techniques the researchers used to maintain the dialogues. The communication situation under research is specific, and the author gives examples of forms expressing the researcher´s politeness.

KEYWORDS
politeness, dialogue, researcher, informant-speaker, common communication

Na problematiku zdvorilosti sa v lingvistike možno pozerať z niekoľkých aspektov. Stretávame sa s teoretickým riešením danej témy s ambíciou ukázať isté univerzálne znaky sociálnej interakcie (napr. Brown, Levinson, 1996; prvé vyd. 1978), objavuje sa skúmanie zdvorilosti v rámci funkčne štrukturálnych uvažovaní (napr. Hoskovec, 2006), zdvorilosť sa uvádza pri výskume dialogickej komunikácie a komunikačných stratégií (napr. Hoffmannová, Müllerová, Zeman, 1999) a zastúpené sú aj interdisciplinárne prístupy (napr. Švehlová, 1996).[1] Zdvorilosť nemusí byť explicitne zvýraznená, jej nenápadná prítomnosť je zložkou úspešnej medziľudskej interakcie. Mohli by sme to vyjadriť aj tak, že prirodzená ľudská komunikácia je zdvorilá. (Dané konštatovanie uvádzame veľmi opatrne, lebo bez podloženia konkrétnymi výskumami môže

[1] Prehľad ďalších štúdií o zdvorilosti v komunikácii poskytujú napr. príspevky L. A. Trubačovej (2010, 2011).

vyznieť ako pomerne zjednodušené, jeho umiestnenie v tomto texte však motivuje poznanie niektorých už spomenutých štúdií a výsledkov výskumov.) Odráža sa to napríklad v prístupe Brownovej a Levinsona (1996), aplikujúcich pri uvažovaní o zdvorilosti metaforu tváre ako jedného z kľúčových charakterizačných znakov človeka (ktorý sa v ich ponímaní dá stratiť alebo ohroziť).

V príspevku sa zameriavame na konkrétnu komunikačnú situáciu a všímame si, aké formálne prostriedky na vyjadrenie zdvorilosti používajú komunikanti v osobitej situácii (pri získavaní materiálu na jazykovedný výskum prostredníctvom rozhovoru) a aký efekt pritom dosahujú. Špecifickosť skúmanej komunikácie spočíva v tom, že výskumníčka iniciuje rozhovor s cieľom získať príklady neoficiálnej a spontánnej reči; všetci zúčastnení sú o cieli informovaní. Vedené dialógy nemusia mať presnú štruktúru a tematickú následnosť, výber oblastí je voľný, vzniká podľa konkrétnej situácie. K dispozícii sme mali 80 nahrávok komunikačných situácií. V takto vedenom výskume je kľúčová úloha iniciátora rozhovoru (resp. výskumníka), pretože celá komunikačná udalosť sa koná z jeho popudu. Jeho cieľom je získať materiál vhodný na analýzu a hlavným alebo parciálnym cieľom druhého komunikanta je hovoriť a poskytnúť tak príklad realizácie komunikačného kódu v danej oblasti alebo situácii. Respondent však môže mať ďalšie ciele, napr. pozitívnu sebaprezentáciu, čoho výsledkom je tzv. paradox pozorovateľa. Komunikačné interakcie, ktoré nám poskytli výskumný materiál, mali rovnaké charakteristiky: prebiehali medzi dvomi účastníkmi (jedna z nich bola výskumníčka, v menšom počte príkladov výskumník), prostredie bolo blízke respondentovi/respondentke, aktívnejšia v iniciovaní komunikácie bola vždy výskumníčka, príp. to bol výskumník, išlo o čiastočne riadené bezprostredné dialógy niekedy prechádzajúce do spontánnych, čo záležalo od komunikatívnosti a otvorenosti respondenta. Z človeka realizujúceho výskum sa pri našej analýze stal objekt výskumu. Keďže máme k dispozícii nahrávky, môžeme sa venovať verbálnym prostriedkom na vyjadrenie zdvorilosti, z paralingvistických prostriedkov nám získaný materiál umožňuje zachytiť intonačné a ortoepické špecifiká. Prvým krokom je opísanie prostriedkov na vyjadrenie zdvorilosti, následne zachytávame to, ako na celý proces vplýva rod komunikujúcich.

Vykanie ako jeden z najfrekventovanejších nástrojov na vyjadrenie zdvorilosti v slovenčine sa v našom výskume realizovalo predovšetkým v súlade s vekom respondenta a vzájomným vzťahom komunikujúcich. Študujúcej mládeži výskumníčka tykala (vykanie by evokovalo oficiálnosť celej situácie), ďalším ľuďom, ktorých interviewovala napríklad na ulici, pri dome, v obchode, v pohostinstve atď., vykala. V prípadoch, kde sa objavilo tykanie namiesto nami očakávaného vykania, došlo k zmene formy oslovovania pravde-podobne na podnet interviewovaného (rozhovor s neznámym mužom v strednom veku na ulici a rozhovor s neznámou ženou stredného veku v pohostinstve).

Celkovo môžeme konštatovať, že všetky dialógy sú charakteristické a zaujímavé tým, že výskumníčka je aktívna vo vedení dialógu, respondenti „len" reagujú a odpovedajú; nikde nedošlo k zmene roly. Za vyjadrenie zdvorilosti považujeme aktivitu výskumníčky ako percipientky, ktorá nechá doznieť repliku a potom nasleduje ďalšia, neprerušuje hovoriaceho (čiže aj pozorné počúvanie, trpezlivosť pri čakaní na odpoveď je prejav zdvorilosti v komunikácii); ak preruší hovoriacu či repliky prebiehajú paralelne, je to výnimočné s cieľom povzbudiť ju pri hovorení, vyjadriť postoj, spoluúčasť alebo sa zdá, že replika je dokončená, ale po chvíli začne respondentka pokračovať, napr. pri rozhovore so staršou paňou (R – respondentka, V – výskumníčka):

R: *... už sme mali tri deti a miesta málo / tak sme potrebovali //*
V: *väčší dom*
R: *väčší dom//*
alebo
R: *padol a skončil v nemocnici / od večera do rána //*
V: *nešťastie sa rýchlo sta*
R: *a od tých čias žijem sama...*

Tak ako v bežnej komunikácii, aj tu sa stretávame s tým, že sa vedie komunikácia pre komunikáciu. Mohla by odznieť námietka, že takáto interakcia je neprirodzená: jeden účastník dáva otázky a druhý neraz veľmi stručne odpovedá, interakciu považuje za skončenú, avšak nasleduje ďalšia otázka (pretože cieľom výskumníčky je získať materiál určitej dĺžky a kvality). V bežnej, tzv.

prirodzenej interakcii však tiež nájdeme takéto situácie, napr. komunikácia v rodine, asymetrická komunikácia atď. Prejavom zdvorilosti v takomto prípade je pokojné kladenie otázok a udržiavanie komunikácie. Výraznú funkciu tu majú intonačné prostriedky – pokojná intonácia výskumníčky bez výraznejších intonačných zdvihov.

V: *tak môžte mi povedať o vašich záľubách niečo / čo rada robíte //*
R: *čítam //*
V: *a aké typy knihy?//*
R: *nó // tak aj romantiku // aj z lekárskeho prostredia // aj detektívky / no / tak //*
V: *máte aj nejakého obľúbeného autora?//*
R: *Ə,Ə / nie / nie / nie / nie //*
V: *aj televíziu alebo nejaké domáce práce niečo? //*
R: *no / televíziu večer len / no a vyšívať keď ešte mi / zostane no a v lete záhradka /*
V: *aj pestujete nejakú zeleninu?/*
R: *zeleninku / hej //*
V: *a čo také zvyknete pestovať? //*
R: *no / len zeleninu /// uhorky / hrach / mrkvu / petržlen //*
V: *aj nejaké kvietky alebo niečo také? //*
R: *kvietky mám vpredu tiež / áno / aj kvietky / nó //*
V: *a môžte mi porozprávať aj o práci / ktorú ste robili //*
R: *ó / moja / tak tým sa akože nebudem chváliť // som 45 rokov robila v službách som robila holičku / takže / s ľuďmi sa ťažko robí /*
V: *uhm //*
R: *môžem povedať /*
V: *je to náročné //*

Súčasťou jazykovej etikety a zároveň zdvorilosti sú rámcové repliky v dialógu; úvodné nemôžeme hodnotiť, lebo sú mimo nahrávania (výskumníčka potrebovala vysvetliť svoj zámer a vyžiadať si súhlas), ale záverečné sú zaznamenané: *dóbre / ďakujem veľmi pekne*; *ďakujem*.

Pri kladení otázok sa používa zdvorilá forma s modálnym slovesom, nie je zastúpená pri každej otázke, ale vyplýva zo situácie:

- *no / tak mi môžte porozprávať / čo ste dneska robili //*
- *a môžte mi porozprávať o práci / ktorú ste robili? //*
- *a môžem sa spýtať / čo vykonávaš? / čo je náplňou tvojej práce? //*

Zaujímavú súčasť postupov patriacich k našej problematike tvoria repliky nadväzujúce na povedané, vyjadrujúce záujem o interakciu, o tému či o hovoriaceho. V niektorých dialógoch sa výskumníčka zahĺbi do témy, lebo je nová, zaujímavá. Tu je prejav zdvorilosti spojený s vyjadrením záujmu alebo s komplimentom; pracovne ju nazývame *kombinovaná zdvorilosť*.

V: *a vy to navrhujete? //*
R: *áno //*
V: *fíha! //*
...
R: *novú budovu es pé pé / za to budeme mať lacný plyn* [smiech]
V: [smiech] *ste to vybavili / pre všetkých //*
R: *tak keby nie ja / tak niekto iný //*
V: *jasné // to je veľmi zaujímavé //*
...
V: *a kedy to všetko stíhate toto?//*
R: *tak / ja už mám dosť rokov / to zato tak môžem vyprávať //*
V: *nevyzeráte vôbec //*

V ďalších replikách dokumentujeme tzv. čistú zdvorilosť; výskumníčka naoko oponuje, ale ide jej o akcentovanie pozitívnej činnosti alebo upokojuje a nabáda respondentku na ďalšiu komunikáciu:

R: *takýmto spôsobom zabíjam svoj čas /*
V: *tak / nezabíjate / zase slúžite ľuďom //*
R: *ale tak určite / len / výplň toho môjho času je takýto //*

R: *ako ti to poviem / ako sa to volalo / keď ja veľa zabúdam / moja pekná //*
V: *to nič / to nevadí //*

V: *no / tak mi môžte porozprávať / čo ste dneska robili //*
R: *stala som o pol piatej ... tak jedno s druhým // to môže tak byť? //*

V: *nó / pravda //*
R: *to by bolo aj dosť / nie? // ešte? //*
V: *no / ešte skúste niečo / ak vás napadne //*

Máme príklad na zaujímavú reakciu výskumníčky, ktorú by sme tiež mohli zaradiť k zdvorilostnej stratégii – ide o zmenu témy. Keď má respondentka tendenciu začať rozprávať o nepríjemných životných záležitostiach, výskumníčka vyjadrí ľútosť, ale hneď ďalšou otázkou sa vráti k pôvodnej téme. Je to spôsobené aj prostredím – rozhovor prebieha v pohostinstve, okolo je hluk a výskumníčka sa azda domnieva, že prostredie nie je vhodné na rozhovor o závažných a intímnych témach.

R: *v anglicku som robila trhanie nových výhonkov á // vytrhávanie buriny // a všetko toto jedno s druhým // aj // jahody som oberala / ale / život mám strašne krutý //*
V: *hej / zle sa máš? //*
R: *áno ///*
V: *a kedy, koľko si tam bola vlastne? //*
R: *skoro pol roka //*
V: *ťažká práca to bola? //*
R: *dosť //*

K zdvorilostným výrazom patria aj citoslovcia vyjadrujúce záujem o rozhovor, v našom korpuse sú to *uhm*, *aha*. Používajú sa aj neuvedomene, aj zámerne – vtedy slúžia na prejavenie záujmu a aktívneho počúvania. K ďalším lexémam s podobnou funkciou patria *hej*, *jasné*.

Ako na proces vyjadrenia zdvorilosti pri vedení dialógu vplýva rod? Len v dvoch prípadoch vystupoval výskumník, väčšinu rozhovor realizovali ženy-výskumníčky, takže sa nedajú uviesť závery vzhľadom na pohlavie výskumníka. V korpuse nebol rozdiel v zdvorilostnej stratégii výskumníka a výskumníčok. Sledovali sme, či sa stratégia mení, keď je realizovaný rozhovor s respondentom a s respondentkou. V tejto súvislosti výraznejšie vystupovali iné sociálne a biologické determinanty (jednoznačne vek, vzťah komunikujúcich, komunikatívnosť informanta) a nedá sa konštatovať, že by pohlavie pôsobilo na výber zdvorilostných postupov výskumníka.

Potvrdilo sa poznanie o tom, že pohlavie nie je taký silný faktor pri komunikácii, ako sa ho niekedy snažia prezentovať autori upevňujúci stereotypné rozdelenie rol, ale platí prirodzené, avšak nie vždy uplatňované konštatovanie pri vedení komunikácie: „... musíme vždy pamätať na samozrejmý a stále platný fakt, že pohlavie je iba jedným z relevantných parametrov v každej situácii a je potenciálne irelevantné v istých situáciách. Preto je potrebné presne špecifikovať vyjadrenia typu ‚ženy sú zdvorilejšie ako muži' – zdvorilejšie ako kto, komu, o kom a v akých podmienkach?" (Brown, Levinson, 1996, s. 30).

Záver

Výsledky prezentované v príspevku nie sú súčasťou komplexnejšieho záujmu o tému zdvorilosť v jazykovej komunikácii; ide o jednorazový výskum a možno uviesť, že „vedľajší produkt" širšie koncipovaného projektu. Prostriedky na vyjadrenie zdvorilosti mali v analyzovaných textoch jednoznačnú funkciu a cieľ (povzbudzovať komunikanta, aby viedol rozhovor istý čas, vyvolať v ňom dôveru a ukázať záujem) a v takomto kontexte sme ich aj interpretovali. Neprezentujeme ich ako univerzálne javy medziľudskej komunikácie, hoci sa nepochybne využívajú v mnohých komunikačných situáciách charakteristických neoficiálnosťou, nepripravenosťou a spontánnosťou. Vzhľadom na produktívnosť témy a jej pomerne nevysoké zastúpenie medzi lingvistickými a interdisciplinárnymi výskumami u nás predpokladáme, že môže ísť o sondu iniciujúcu ďalší záujem.

LITERATÚRA

BROWN, Penelope – LEVINSON, Stephen C. 1996. *Politeness. Some universals in language usage.* 8. dopln. vyd. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. 345 s. ISBN 0-521-313554.

HOFFMANNOVÁ, Jana – MÜLLEROVÁ, Olga – ZEMAN, Jiří. 1999. *Konverzace v češtine při rodinných a přátelských návštěvách*. 1. vyd. Praha : Trizonia, 1999. 256 s. ISBN 80-85573-71-7.

HOSKOVEC, Tomáš. 2006. Morfosyntax zdvořilosti. Úvaha funkčně strukturální. In: *Teorie a empirie*. *Bichla pro Krčmovó*. Ed. T. Hoskovec, O. Šefčík, R. Sova. Brno : Masarykova univerzita, 2006, s. 271 – 280.

ISBN 80-210-3955-8.
MÜLLEROVÁ, Olga – HOFFMANNOVÁ, Jana. 1994. *Kapitoly o dialogu*. 1. vyd. Praha : Pansofia, Ústav pro jazyk český AV ČR, 1994. 96 s. ISBN 80-85804-29-8.
ONDREJOVIČ, Slavo. 1989. Empatia vo vete a v texte. In: *Textika a štylistika*. Zborník príspevkov z celoštátnej štylistickej konferencie Bratislava 29. – 31. 1. 1989. Ed. J. Mistrík. Bratislava : Univerzita Komenského, 1989, s. 59 – 65. ISBN 80-223-0000-4.
PAPIERZ, Maryla. 2011. Etykieta językowa w ujęciu polsko-słowackim. In: *Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach*. Ed. Ľ. Žigová, M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 99 – 106. ISBN 978-80-223-3066-4.
ŠVEHLOVÁ, Milena. 1996. K problematice zdvořilosti a řečové etikety z hlediska psychosociálního. In: *Sociolingvistické a psycholingvistické aspekty jazykovej komunikácie*. Komunikáty z 2. medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v Banskej Bystrici 6. – 8. 9. 1994. 1. diel. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 1996, s. 109 – 116. ISBN 80-88825-42-3.
TRUBAČOVÁ, Lucia Anna. 2010. O problematike jazykovej zdvorilosti. In: *Varia XIX*. Zborník plných príspevkov z XIX. kolokvia mladých jazykovedcov (Trnava – Modra-Harmónia 18. – 20. 11. 2009). Ed. J. Hladký, Ľ. Rendár. Trnava : Trnavská univerzita, 2010, s. 398 – 404. ISBN 978-80-8082-391-7 [Online.] http://www.juls.savba.sk/ediela/varia/19/ (2012-08-15).
TRUBAČOVÁ, Lucia Anna. 2011. Jazyková zdvorilosť ako predmet výskumu. In: *Na kus reči*. Zborník z VII. medzinárodnej konferencie študentov a doktorandov, Trnava 27. – 28. apríl 2010. Ed. D. Palecsková, Z. Kumorová, P. Gregorík. Trnava : Katedra slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda, 2011, s. 106 – 118. ISBN 978-80-8105-194-4 [Online.] http://ksjl.ff.ucm.sk/sites/default/files/rara10v2.pdf (2012-08-15).

Mgr. Lujza URBANCOVÁ, Ph.D.
Filozofická fakulta UMB
Katedra slovenského jazyka a komunikácie
Tajovského 40
P. O. Box 263
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKO
Lujza.Urbancova@umb.sk

KOMPRIMAČNÉ STRATÉGIE PRI TITULKOVANÍ DOKUMENTÁRNYCH FILMOV

Jana Miškovská

COMPRESSING STRATEGIES IN SUBTITLING OF DOCUMENTARY FILMS

The paper deals with the text condensation techniques in translation of the documentary film subtitles. It discusses compression on the text surface.

KEYWORDS
text compression/condensation, subtitling, documentary film, text surface

Ciele príspevku

V posledných rokoch sa veľká časť komunikácie realizuje prostredníctvom médií. Texty sa čoraz častejšie kombinujú s obrazom, grafikou a zvukom. Toto platí ako pre klasické, tzv. masové médiá, tak aj pre nové, elektronické médiá. Tento vývoj kladie nové, špecifické nároky aj na profesionálnych prekladateľov, resp. ich prípravu.

Môj príspevok je koncipovaný ako čiastkový príspevok z oblasti aplikácie prekladateľských postupov pri multimediálnom preklade.[1] Týka sa špecifickej oblasti tohto druhu prekladu, a tou je interlingválne titulkovanie. Predmetom sú komprimačné metódy pri titulkovaní filmov na povrchovej štruktúre textu – označujem ich ako lingvistické stratégie komprimácie textu. Budem sa venovať komprimácii textu na morfosyntaktickej úrovni, nebudem sa zaoberať parafrázami, moduláciami a adaptáciami, ani terminologicko-

[1] Ide o audiovizuálny preklad, pri ktorom dochádza ku kombinácii verbálneho a vizuálneho kódu (porov. Domínguez, Reichwalderová, 2011, s. 163).

lexikálnymi problémami. Pri príprave príspevku som vychádzala zo svojich viac ako desaťročných skúseností s prekladom dialógových listín a konkrétne príklady som čerpala z prekladu a originálu dialógovej listiny k filmu „Zvieracia škôlka“, ktorý bol premietaný a ocenený v rámci tohtoročného filmového festivalu *Envirofilm 2012*.

Komprimáciu/kondenzáciu chápem ako príznaky prejavujúce sa v povrchovej rovine textu; inak sú kondenzovaný a nekondenzovaný text zhodné. Kvantitatívne sa teda rozsah textu zmenší, obsah však zostane nezmenený. Pri všeobecnej klasifikácii som sa opierala o už existujúcu kategorizáciu, ktorú som doplnila postupmi typickými pre jazykový pár slovenčina – nemčina.

Čo je titulkovanie?

Titulkovanie je jednou z v súčasnosti značne využívaných foriem multimediálneho prekladu, ktorej technickú definíciu preberám od prof. Heike E. Jüngstovej: „Unter interlingualer Untertitelung versteht man die verkanppte Übersetzung des Filmdialogs, die als Lesetext im Bild zu sehen ist, während der Film mit der originalsprachlichen Dialogspur läuft“ (Jüngst, 2010, s. 25). Ide o jazykový transfer na viacerých úrovniach: z jedného jazyka do druhého, z dlhších jednotiek na kratšie jednotky a z hovoreného jazyka na písaný text (porov. Gottlieb, 2002, s. 117).

Rozlišujeme dva základné druhy titulkovania, a to *intralingválne* (tu ide napr. o titulky pre sluchovo postihnutých) a *interlingválne* (tieto slúžia na prenos hovorenej reči do iného jazyka). Ďalšie členenie je na otvorené a uzatvorené titulky. V prvom prípade ide o titulky, ktoré sú pevnou súčasťou filmu a nedajú sa vypnúť a v druhom prípade sa divák sám môže rozhodnúť, či titulky chce vidieť, alebo nie (napr. teletext, DVD).

Pri preklade multimediálnych formátov sa hovorí o krajinách, ktoré prevažne dabujú, a o krajinách, ktoré uprednostňujú titulkovanie. Slovensko patrí k prvej skupine krajín a titulkovanie je typické skôr pre tzv. blockbustery, teda komerčné filmy, ktoré idú veľmi rýchlo do distribúcie, resp. pre filmy určené na projekciu v kinokluboch pre náročných divákov, a potom pre festivalové filmy, či už pre hrané, alebo dokumentárne. Dôvodom sú dve veličiny: čas a peniaze. Titulkovanie je nielen rýchlejšie, ale aj lacnejšie

(v priemere 15 až 20 krát) ako dabing. Okrem toho sa titulkovanie robí pre každý film, ktorý vychádza na DVD. Nie je to písané pravidlo, no filmoví producenti sa snažia osloviť čo najširšie publikum, a tak majú diváci, ktorí si DVD zakúpia, k dispozícii niekoľko jazykových verzií vo forme titulkov aj dabingu. Titulkované verzie sa často využívajú napr. na zlepšenie znalostí cudzieho jazyka. Kvalita titulkov je samozrejme rôzna, no extrémom sú pirátske kópie filmov ponúkajúce amatérsky vyrobené titulky (tzv. Fansubbing) , ktorú sú nedokonalé nielen technicky, ale predovšetkým sémanticky nekorešpondujú s dejom; samozrejme, svoju filologickú „kompetenciu" takíto „hobby-prekladatelia" demonštrujú aj na úrovni morfosyntaxe.

Predpokladom korektného a významovo adekvátneho prekladu je pochopenie a detailná analýza východiskového textu, zahŕňajúca okrem bežnej prekladateľskej prípravy a analýzy navyše podrobné overenie súladu dialógových listín a nakrúteného materiálu. Na zabezpečenie určitého štandardu v oblasti titulkovania filmov (ale aj v oblasti prípravy budúcich prekladateľov) vytvorila asociácia európskych prekladateľov titulkov (European Association for studies in screen translation; ESIST) *Kódex správneho titulkovania* (Code of Good Subtitling Practice), v ktorom skúsení profesionálni prekladatelia a pedagógovia Jan Ivarsson a Mary Carroll zhrnuli normy korektného prekladu filmových titulkov.

Komprimačné metódy pri titulkovaní dokumentárnych filmov

Multimediálny kontext, v ktorom titulky vystupujú, zužuje a obmedzuje možnosti prekladateľa. Film ako celok je veľmi komplexným znakom, predstavuje multikódový typ komunikácie („multi-channel and multi-code type of communication"; Delabastita, 1989, in: Heinze, 2005, s. 12), kde musia byť titulky synchronizované s ďalšími dvoma semiotickými kanálmi: akustickým a vizuálnym.[2] Pri preklade treba ďalej rešpektovať obmedzenia vyplývajúce z charakteru televízie/kina ako technického média.

[2] Gottlieb (1994, s. 265) dokonca hovorí o štyroch semiotických kanáloch: 1. verbálny auditívny kanál (hovorená reč); 2. neverbálny auditívny kanál (hudba); 3. verbálno-vizuálny kanál (titulky, písané znaky v obraze) a 4. neverbálny vizuálny kanál (obraz a jeho kompozícia). (In: Heinze, 2005, s. 13, a podobne aj Domínguez a Reichwalderová, 2011, s. 163.)

K technickým obmedzeniam titulkov patrí:

1. časové – trvanie titulku na obrazovke: podľa najnovších výskumov by mal byť jeden riadok na obrazovke asi 3 sekundy, dva riadky asi 6 – 7 sekúnd, pričom počet znakov v riadku je priemerne 30 – 40 (porov. Heinze, 2005, s. 16);
2. priestorové – dĺžka titulku: maximálne dva riadky v rozsahu 30 – 40 znakov. Viac ako dva riadky textu zasahujú do vizuálnej kompozície a prekrývajú jej veľké časti (porov. Heinze, 2005, s. 14).

Tieto mimojazykové obmedzenia v multimediálnom formáte sú dôvodom skracovania a komprimácie originálneho textu, na čo sa využívajú v jazykovom páre slovenčina – nemčina rôzne lingvistické stratégie. Tieto „špecifické adaptívne procedúry" (specific adaptive procedures; Delabastita, 1989, in: Heinze, 2005, s. 12 – 15) niektorí autori označujú ako *reductions/*redukcie (napr. Kovačič, 1994). V praxi sa rozlišuje medzi úplnou a čiastočnou redukciou. Druhý typ redukcie zahŕňa kondenzácie a parafrázy.

Úplná redukcia

V tomto prípade sa vynechávajú „irelevantné" časti výpovedí, teda také, ktoré nie sú nositeľmi relevantných informácií a teda nie sú dôležité pre pochopenie obsahu a dramaturgie (porov. De Linde/Kay, 1999, s. 48), napr. oslovenia, vlastné mená, deiktiká, atributívne a modifikujúce slovné spojenia, interjekcie, údaje o chronológii a topografii, opakujúce sa výrazy a základné komunikačné akty, ako napr. pozdravy.

Podľa De Linde (1995) ide o nasledujúce lingvistické kategórie:

1. Markery interakcie: napr. *počuj/te*, vyjadrenia modality, výrazy pobádajúce na súhlas s hovoriacim, vynechávanie rovnakého subjektu alebo predikátu v súvetiach a pod.

*Verdammt süß, finden Sie nicht auch? → Rozkošné, nemyslíte? **Doch** was passiert mit einem Ei bei **rekordverdächtigen** Minusgraden? → Čo sa deje s vajíčkom pri mínusových teplotách?*

2. Eliptické vety so slovesno-menným prísudkom:

Große, runde Augen, Stupsnasen und tapsige Pfoten verfehlen ihre Wirkung einfach nie. → Veľké okrúhle očká, ohrnutý noštek a nemotorné labky – účinok je zaručený.

3. Gestický jazyk/paralingvistická komunikácia: napr. výkriky, afirmácie a negácie, expletíva – prázdne slová a hláskovo neformulované zvuky, ktoré nenesú žiaden obsah, len pomáhajú vyplniť čas, napr. *hm, oné, nuž, totiž, no*, *teda, vlastne*, resp. indikujú, že rečník chce pokračovať v prejave (*ehm, eh…*)
4. Opakovanie: napr. opakované slová alebo výroky:
   Coole Frisur inclusive.
   Sehr coole Frisur. → Vrátane veľmi trendovej frizúry.
5. Dodatočné komentáre, poznámky: napr. vyjadrenia podpory/súhlasu.
6. Dodatočné informácie: napr. dodatočné informácie o mieste, deji, deiktické výrazy ako *teraz, práve, tamto, ta* a pod.

   *Und damit ist es **bei vielen** längst nicht getan. → A tým sa to zďaleka nekončí.*

7. Celé dialógy: napr. rozhovory v pozadí, fatická komunikácia, slovné páry ako *dobrý deň – dobrý deň*.
8. Vlastné mená (porov. De Linde, 1995, s. 16).
9. Informácie jednoznačne vyplývajúce z kontextu, ktoré je recipient v danej komunikačnej situácii schopný inferovať:

   Früh übt sich, was ein richtiger Grizzly werden will! → Čo sa za mladi naučíš...

Redukcia redundantných informácií horeuvedeného typu má však aj svoje konzekvencie; často totiž dochádza k narušeniu kohézie prekladaného textu. Ten je vždy „slabší“ (weaker) ako originálny text, pretože nemôže v plnom rozsahu využiť kohezívne „lepidlo“ (glue) originálu (porov. Titford, 1982, s. 115).

Čiastočná redukcia

Čiastočná redukcia je náročnejší proces, pretože si vyžaduje rozsiahle morfosyntaktické a tiež lexikálne transformácie. To znamená, že zásahy do východiskového textu budú závažnejšie, a preto treba dbať na to, aby neprišlo k neadekvátnym sémantickým posunom. Nemecký jazyk ako introflektívno-analyticko-flektívny typ jazyka má svoje morfosyntaktické špecifiká (ako vetný rámec, zložený minulý a budúci čas) a lexikálne špecifiká (slovotvorba fungujúca na princípe polysyntézy a prejavujúca sa zvýšenou frekvenciou tvorby a používania kompozít). Naproti tomu slovenčina

je charakterizovaná výraznejšou flexiou a vidovosťou (ktorú nemčina nemá), doplnenou aglutinačnými a analytickými prvkami pri ohybných slovných druhoch a polysyntetickými prvkami pri neohybných slovných druhoch (porov. Čulenová – Miškovská – Schwarzová, 2011, s. 116). Štrukturálne rozdiely medzi oboma jazykmi a výrazne väčšia schopnosť a tendencia nemčiny komprimovať výpoveď komplikuje najmä výrobu titulkov v slovenčine. Ako *„subtitler of a German film must have a repertoire of short, shorter and shortest ways of saying the same German line. For a 10-word German sentence, you have to have a seven-word, five-word, three-word and one-word interpretation on the tip of your tongue. If it is to fit in a 1 to 1,5 second shot, a sentence like, „du weißt normalerweise über gar nichts Bescheid" becomes simply „Ignoramus!"* (Wildblood, 2002, s. 41). K bežným metódam komprimácie pri preklade z nemčiny do slovenčiny potom patria nasledovné:

1. Zmeny temporálnych (a) a modálnych kategórií (b), napr. používanie jednoduchého minulého času miesto zloženého, zmena neindikatívnych a neprézentných viet na indikatív prézenta, konkrétne napr. skracovanie syntaktických konštrukcií nahrádzaním pre nemčinu špecifických gramatických konštrukcií, ako je napr. závislý infinitív kratšími, napr. indikatív (c):

a) *Aus bescheidenen Ansätzen entwickeln sich langsam Füße und Flossen.* → *Z maličkých kýptikov sa postupne vyvinú nohy a plutvy* (posun z prézenta do futúra).

b) *Und die Mutter muss dem Nachwuchs nur noch dabei helfen, sich aus dem Brutkasten zu befreien.* → *Matka svojim potomkom len pomôže vyslobodiť sa z hniezda.*

c) *Im Tierreich ist das einzige Sinn des Lebens* ***zu*** *überleben.* → *Jediným zmyslom života v ríši zvierat je prežiť.*

2. Používanie syntaktických kondenzátorov: polovetných konštrukcií, príčastí a prechodníkov, teda neurčitých slovesných tvarov vo vetnočlenskej funkcii (por. Appelová, 198, s. 98), napr. príčastí vo funkcii atribútu (a), alebo doplnkových polovetných konštrukcií (b) s prechodníkom:

a) *Beginnen diese nun zu verrotten, brütet die entstehende Gärungswärme die Eier für sie aus. → Tlejúce rastliny v ňom vytvárajú teplo nahrádzajúce telesné teplo samice.*

b) *Sie drängen sich wie ein Schutzschild aneinander um die Eier vor dem Auskühlen zu schützen und dem eisigen Wind möglichst wenig Angriffsfläche zu bieten. → Tlačiac sa na seba chránia vajcia pred mrazivým vetrom.*

3. Nominalizácia:

Sie sind die Könige Ihrer Elemente. → Vládcovia zvieracej ríše.
Die Evolution hat sie perfektioniert. → Dokonalí vďaka evolúcii.

4. Zostručnenie, skrátenie atributívnych konštrukcií :

Das ist Justus. ***Ein zehn Wochen altes Rauhaar****dackelbaby.*
→ To je Justus, ***desaťtýždňové*** *šteniatko jazvečíka.*

5. Zmena pasívnych konštrukcií na aktívne:

Teile des Skeletts ***werden*** *zunächst als flexibler Knorpel* ***angelegt****, die erst später durch stabilere Knochen* ***ersetzt werden****. → Časti kostry sa najprv* ***vyvíjajú*** *ako pružná chrupavka, ktorú neskôr* ***nahradia*** *pevnejšie kosti.*

6. Zmena nepriamej reči na priamu (najmä pri otázkach).

7. Zmena dvojitej negácie vo vete na jednu negáciu.

Záver

Hoci má slovenčina k dispozícii menej kondenzačných stratégií ako nemčina, pri preklade a titulkovaní je možné text komprimovať aj bez väčších obsahových strát. Hoci sú štrukturálne rozdiely medzi dvoma jazykmi z rôznych jazykových rodín značné, možno časť uvedených postupov použiť aj pri opačnom preklade – teda zo slovenčiny do nemčiny. Posledné dve stratégie sú však pri preklade dokumentov z oboch jazykov zriedkavým javom.

LITERATÚRA

APPELOVÁ, Alena. 1980. Syntaktická kondenzácia ako jav textovej výstavby. In: *Slovenská reč*, 45, 1980, č. 2, s. 97 – 103.
ČULENOVÁ, Eva – MIŠKOVSKÁ, Jana – SCHWARZOVÁ, Eva. 2011. Svet na ploche slovenskej, arabskej a nemeckej vety. In: *Svět kreslený slovem.* Ed. M. Balowski a M. Hádková. Ústí nad Labem : Pedagogická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, 2011, s. 105 – 121. ISBN 978-80-7414-365-6.
DELABASTITA, Dirk. 1989. Translation and mass-communication: film and T.V. translation as evidence of cultural dynamics. In: *Babel*, 35, 1989, č. 4, s. 193 – 218. ISSN 0521-9744.
DE LINDE, Zoé. 1995. Read my lips: Subtitling Principles, Practices and Problems. In: *Perspectives: Studies in Translatology*, 3, 1995, č. 1, s. 9 – 20. ISSN 0907-676X.
DE LINDE, Zoé – KAY, Neil. 1999. *The semiotics of subtitling.* Manchester : St. Jerome Publishing, 1999. 107 s. ISBN 1-900650-18-5.
DOMÍNGUEZ, Xoán Montero – REICHWALDEROVÁ, Eva. 2011. K špecifikám prekladu pre filmový dabing. In: *Preklad a tlmočenie 9. Kontrastívne štúdium textov a prekladateľskú prax.* Ed. V. Biloveský a Ľ. Pliešovská. Banská Bystrica : FHV UMB, 2011, s. 163 – 170. ISBN 978-80-557-0153-0.
GOTTLIEB, Henrik. 1994. Subtitling: Diagonal Translation. In: *Perspectives: Studies in Translatology*, 2, 2002, č.1, s. 101 – 121. ISSN 0907-676X.
HEINZE, Hendrik. 2005. *„Good subtitling practise": Konventionen der Untertitelung in Film und Fernsehen.* München/Ravensburg : Grin Verlag, 2005. 32 s. ISBN 978-3-638-67237-5.
JÜNGST, Heike. E. 2010. *Audiovisuelles Übersetzen*. Tübingen : Narr Verlag, 2010. 197 s. ISBN 978-3-8233-6502-0
KOVAČIČ, Irena. 1994. Relevance as a factor in subtitling reduction. In: *Teaching Translation and Interpreting 2: Insights, aims, visions.* Papers from the second Language International Conference, Elsinore, Denmark, 4 – 6 June 1993. A. Lindegaard – K. Dollerup (eds.). Philadelphia : John Benjamins, 1994, s. 245 –252.
TITFORD, Christopher. 1982. Sub-Titling – Constrained Translation. In: *Lebende Sprachen* 3, 1982, s. 113 – 116.
WILDBLOOD, Alan. 2002. A subtitle is not a translation. A day in the life of a subtitler. In: *Language International*, 14, 2002, č. 2, s. 40 – 43.
ISSN 0923-182X.

Mgr. Jana MIŠKOVSKÁ, PhD.
Filozofická fakulta UMB
Katedra germanistiky
Tajovského 40
P. O. Box 263
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKO
Jana.Miskovska@umb.sk

KORELAČNÉ TENDENCIE MEDZI ZVUKOVOU KONEXIOU A SÉMANTIKOU TEXTU

Lena Ivančová

CORRELATION TENDENCIES BETWEEN SOUND CONNECTION AND TEXT SEMANTICS

The aim of our paper is to outline the issue of the relationship between sound and content in the explicit space of language composition within the general linguistic framework and its methodology.

Transformation of the content of thought, which is being reflected in lingual – core information in the form of sound, resides in successive concatenation of specific sound units determined by their semantics. The successive stream of phones, which are of arbitrary nature in most languages and depend on idiolectal treats of particular expedients, is simultaneously taking on suprasegmental features which – being connected and defined by semantics of the individual utterance elements, and logically structured by a network of connectors – help to connect motives of thoughts and differentiate between themes and cores of utterances, i.e. differentiate between key and additional information. They ensure sound connection of the respective utterance units. The analysis of the correlation tendencies that exist between sound connection and text semantics, together with the methodological digression into the possibilities of laboratory methods of experimental phonetics used in the field of research, are the core issues of our paper.

KEYWORDS
text connection, intonation, suprasegmental features, writing style, semantics

Prvky jazykového systému sú dômyselne poprepájané významovo-výrazovými reláciami, ktoré možno skúmať na pozadí **symetrie** a **asymetrie** v rámci viacerých jazykových rovín (na najnižšej úrovni vzťah slabiky a morfémy (podrobne Ivančová, 2011, s. 409 – 433); na vyšších úrovniach vzťah taktu a slova, vety

a elementárnej textovej jednotky atď. (podrobne Sabol, 2011, s. 31 – 40). Systémové vzťahy sa zákonite premietajú do konkrétnych jazykových realizácií. V rámci textu možno ako základnú podobu relácie formy a obsahu skúmať jeho bilateralitu; na konkrétnejšej úrovni možno za špecifickú realizáciu vzťahu formy a obsahu pokladať i vzťah medzi zvukovou, intonovanou podobou textu a jeho sémantikou – a práve skúmanie tohto vzťahu je predmetom štúdie.

Aj napriek tomu, že vo svete existuje množstvo veľmi rozdielnych jazykov, **princíp budovania textu** (komunikátu vo všeobecnom význame) je vo všetkých rovnaký: ide o lineárne zoradenie sémanticky viazaných a funkčne fixovaných jazykových jednotiek. Z hľadiska množstva sémantickej informácie nie sú jazykové jednotky na jednotlivých jazykových úrovniach rovnocenné (čo okrem iného umožňuje regulovať hustotu textu), napr. koreňová morféma má vyššiu sémantickú informačnú hodnotu ako tematická morfa, autosémantické slovo má v tomto zmysle vyššiu sémantickú nasýtenosť ako synsémantické, hlavná veta má dominantnejšiu sémantickú hodnotu ako vedľajšia.

Na text možno z hľadiska jeho štruktúry nazerať ako na **mozaiku**: kľúčové slová = nositele nosnej sémantickej informácie = sémantické uzly textu = *stavebné kamene mozaiky* (nie úplne rovnocenné, líšia sa svojím významom, dôležitosťou, mierou kľúčovosti v texte = *v mozaikovom obrazci*) sú do jedného celku = textu = *obrazu* komponované vďaka konektorom: vďaka jednoduchým jazykovým konektorom, *ktoré možno prirovnať k lepidlu, ktoré mozaiku spája*, ale aj vďaka sémanticky viazaným textovým konektorom, ktoré možno prirovnať k líniám, *k obrazcom, ktoré sa na mozaike ukážu až ako „súčinnosť" viacerých stavebných kamienkov* = v kontexte. Výsledkom textotvornej aktivity by mal byť pre percipienta zrozumiteľný text, koherentný a aspoň v minimálnej miere kohézny (= *zmysluplný mozaikový obrázok, ktorý sa nikde nerozpadáva*).

Vymedzenie pojmov *konexia, kohézia, koherencia*, resp. *koreferencia* nie je v slovenskej ani v zahraničnej lingvistike presné ani jednoznačné (porov. Findra, 2012, s. 40 – 47; Hoffmannová, 1993, s. 58 – 64; Sabol, 2007, s. 7 – 12 atď.). Dôvod definičného rozptylu možno hľadať v rozličných zúženiach a špecifikáciách týchto pojmov jednotlivými autormi, čo im (pod

hrozbou rizika možnej dezinterpretácie) „dovoľuje“ ich obsahová všeobecnosť až vágnosť. Stotožňujeme sa s terminologickým vymedzením autorov, ktorí *konexiu* spájajú so súdržnosťou povrchovej organizácie textu, *koherenciu* so sémantickou kompaktnosťou textu a termín *kohézia* vnímajú v spätosti s vlastnosťami kohéznosť/inkohéznosť, teda súdržnosť/nesúdržnosť v rámci hĺbkovej štruktúry textu (porov. Findra, 2012, s. 44 – 46; k vlastnostiam kohéznosť/inkohéznosť pozri Findra, 2004, s. 134 – 137; Mistrík, 1997, s. 339 – 361 a i.).

Kohéziu a koherenciu možno vnímať ako vlastnosť textu, no v širšom interdisciplinárnom kontexte i ako **aktivitu expedienta a recipienta** (porov. zameranie grantového projektu VEGA *Kohézia a koherencia ako vlastnosť textu a ako aktivita expedienta a recipienta*, ktorého výstupom je zborník *Koreferencia a konexia textu,* 2007; ale aj Hoffmannová, 1993, s. 60 a i.) vzhľadom na to, že do procesu medziľudskej komunikácie na úrovni parole významnou mierou vstupuje snaha komunikantov o efektívne porozumenie, o súdržnosť, ktorá má oporu v už spomínaných jazykových prostriedkoch textovej konexie (pripomíname, že tieto prostriedky významne podporujú prezieravo fungujúci princíp jazykovej ekonómie a zároveň v rámci sémantickej roviny pomáhajú zabezpečiť koherenciu textu), ale aj v širokých možnostiach intonácie využívaním suprasegmentálnych javov, ako aj v možnostiach nonverbálnej komunikácie. K informačnému posolstvu zakódovanému v jazykovej štruktúre sa pridáva kvantum apelatívnych, emocionálnych, akcentujúcich i ďalších informácií.

Možno konštatovať, že intonačne stvárnený text v porovnaní s textom, ktorý nie je realizovaný vo zvukovej podobe, smeruje na osi variantné/invariantné jednoznačne k variantnému pólu, znižuje sa miera jeho všeobecnosti, dochádza k posunu od vety ku konkrétnej situačne ukotvenej výpovedi. Intonácia má „moc“ spresniť, zjednoznačniť, sprehľadniť, špecifikovať významové posolstvo sformované v mysli expedienta. Intonačné prostriedky zabezpečujúce zvukovú konexiu napomáhajú koherencii textu. Realizácia textu v rámci komplexnej výrazovej sústavy, ktorá zahŕňa aj optickovizuálnu zložku, ho ešte viac spresňuje (možnosť nedorozumení klesá k minimu), text sa posúva ešte bližšie k variantnému pólu.

Snaha čím komplexnejšie preskúmať existenciu a fungovanie systémových (v rámci možností jazykového systému čo možno najinvariantnejších) paralel medzi sémantikou textu a usúvzťažnenými zvukovými javmi si nevyhnutne vyžaduje pohyb **v interdisciplinárnom priestore** lingvistických disciplín (predovšetkým fonetiky a fonológie, textovej syntaxe a štylistiky), ale i disciplín matematických a technických – využitie matematicko-štatistického aparátu, vrátane dôslednej interpretácie kvantitatívnych pojmov, ako i využitie experimentálnych fonetických metód, prístrojov a softvérov (napr. Multi-Speech na analýzu suprasegmentálnych javov v reči) posúva výskumné úsilie do exaktnejších polôh.

Ak nechceme skúmanie ponechať v rovine pozorovania a opisu niekoľkých subjektívne zvolených výpovedí, je nevyhnutné ukotviť jeho východiská **v univerzálnych koncepciách**, ktoré sú schopné poňať a logicky klasifikovať akýkoľvek text, resp. akýkoľvek zvukový jav. J. Findra vo svojej koncepcii obsahových modelových štruktúr, opierajúcej sa aj o výskumné východiská J. Mistríka, klasifikuje texty na základe ich hĺbkového obsahovo-tematického podložia, sémanticky hierarchizovanej štruktúry, na základe spôsobu motivickej výstavby – teda na základe sémantiky – do štyroch abstraktných skupín, do rámcov informačného, opisného, rozprávacieho a výkladového **slohového postupu**. Autor, podobne ako J. Mistrík, vymedzuje jednotlivé slohové postupy vždy päticou vlastností, ktoré sa vyskytujú v binárnych opozíciách (ide o vlastnosti kohéznosť/inkohéznosť, explikatívnosť/enumeratívnosť, sukcesívnosť/komutabilnosť, objektívnosť/subjektívnosť, gnómickosť/aktualizovanosť; Findra, 2004, s. 134 – 137; Mistrík, 1997, s. 339 – 361). Konštelácia týchto vlastností, prirodzene, v rámci prípustného variačného rozptylu závislého od miery zovšeobecnenia, vypovedá o hĺbkovej štruktúre textu, o miere jeho vnútornej koherencie, o jeho súdržnosti. Napríklad trojica vlastností inkohéznosť – enumeratívnosť – komutabilnosť charakterizujúca informačný a opisný slohový postup, teda postupy s nižšou mierou vnútornej spätosti jednotlivých štruktúrnych zložiek (okrem trojice menovaných vlastností k opisnému postupu prislúchajú vlastnosti subjektívnosť a gnómickosť, k informačnému postupu vlastnosti objektívnosť a aktualizovanosť), sa veľmi pravdepodobne odrazí vo zvukovej realizácii takýchto textov na úrovni suprasegmentálnych javov – dôrazu, pauzy,

melódie atď. Pri intonačnej realizácii nepochybne zohrá svoju úlohu i povrchová organizácia textu, ktorá sa odráža v štýlovej príslušnosti, no nazdávame sa, že predovšetkým matica vlastností charakterizujúca slohový postup má svoj invariantný odraz na intonačnej rovine. Možno predpokladať, že napr. intonácia umeleckého, hovorového a odborného opisu bude vykazovať podobné črty na základe podobného spôsobu hĺbkovej štrukturácie (zdôrazňujeme, že naše uvažovania predkladáme v rovine tendencií a uvedomujeme si idiolektový rozptyl a množstvo sociolingvistických premenných, ktoré v ojedinelých prípadoch môžu naše uvažovania znegovať).

M. Metzeltin vyslovil hypotézu, že existuje korelácia medzi typom textu a preferovanými formami a prostriedkami kohézie (pozri Hoffmannová, 1993, s. 62). Nazdávame sa, že práve formy a prostriedky textovej konexie (a s ňou spojenej kohézie) umožňujú prepojiť výskum sémantiky a intonácie textu.

O spätosti intonácie a hĺbkových štruktúr jazyka svedčia aj intonačné návyky cudzincov (zvlášť tých, ktorí pochádzajú z krajín, v ktorých sa používa diametrálne odlišný jazykový kód), ktorí aj keď zvládnu základy gramatiky nového jazyka, majú veľký problém so zvládnutím správnej, resp. zvyčajnej, zaužívanej intonácie.

V doterajších výskumoch autori zväčša spájali sémantiku textov s aktuálnym členením výpovede a so slovosledom (pozri napr. Miko, 1958, s. 3 – 10 atď.). Dvojica objektívne verzus subjektívne poradie výpovedných častí však príliš zovšeobecňuje myšlienkové posolstvo textu, neberie do úvahy jeho zámer ani funkciu, a tým znemožňuje špecifikovať korelačné tendencie medzi sémantickou a zvukovou rovinou.

Okrem systematickej štylistickej koncepcie si výskum zvukovo-sémantických paralel vyžaduje kvalitný **fonetický aparát** špecifikujúci zvukové javy na suprasegmentálnej úrovni a diferencujúci jednotlivé funkcie intonácie. Naznačené parametre spĺňa koncepcia J. Sabola, ktorý špecifikuje suprasegmentálne javy na základe časovej, silovej, tónovej, resp. kvalitatívnej modulácie a detailne analyzuje ich funkcie (fonologicko-dištinktívnu, fonologicko-delimitačnú, fonologicko-diferenciačnú, fonologicko-distributívnu, expresívnu, gramatizujúcu, štylizujúcu; pozri Sabol, 1985, s. 465 – 470; Ondruš – Sabol, 1987, s. 130 – 151; Sabol, 2012 a i.). V zhode s terminológiou J. Sabola sa možno presunúť z fonetickej na fonologickú úroveň

abstrakcie a konštatovať, že výskum korelačných tendencií medzi zvukovou konexiou a sémantikou textu vlastne spočíva v hľadaní a nachádzaní **intoném** – melodém, akcentém, chroném atď. – v závislosti od sémantiky textu (porov. Sabol – Zimmermann, 1994, s. 18 – 19). Abstrakcia z foneticko-fonologického aspektu si vyžaduje konkretizáciu na textovej úrovni. V rámci úrovní abstrakcie, ktoré vymedzuje v hypersyntaktickom priestore J. Sabol, možno hovoriť o výskume *texty*, resp. *hypotexty* (pozri špecifikáciu „hladín" – 1. hypotexta, 2. texta, 3. textéma, 4. makrotextéma a 5. hypermakrotextéma; Sabol, 2007, s. 9).

F. Daneš vo svojej monografii v zhode s N. E. Enkvistom konštatuje, že intonácia textu je jednou z oblastí textovej lingvistiky, v ktorej sa toho urobilo doposiaľ pomerne málo (Daneš, 2009, s. 373). Pokrok techniky a s tým úzko späté rozšírenie možností výskumu reči priam zaväzuje lingvistov k detailnejšiemu výskumu. Potenciál využitia poznatkov možno hľadať v audiovizuálnej mediálnej sfére, všeobecne v rétorike, ale napr. aj pri výučbe slovenčiny ako cudzieho jazyka či pri práci v oblasti logopédie.

LITERATÚRA

DANEŠ, František. 2009. *Kultura a struktura českého jazyka*. 1. vyd. Praha : Univerzita Karlova-Karolinum, 2009. 512 s. ISBN 978-80-246-1648-3.

FINDRA, Ján. 2004. *Štylistika slovenčiny*. 1. vyd. Martin : Osveta, 2004. 232 s. ISBN 80-8063-142-5.

FINDRA, Ján. 2012. Vymedzenie niektorých základných pojmov a termínov textovej lingvistiky. In: *Slovenská reč*, 77, 2012, č. 1 – 2, s. 40 – 47. ISSN 0037-6981.

HOFFMANNOVÁ, Jana. 1993. Koherence, koheze, konexe...? In: *Slovo a slovesnost*, 54, 1993, č. 1, s. 58 – 64. ISSN 0037-7031.

IVANČOVÁ, Lena. 2011. Symetria a asymetria medzi formou a obsahom v slovenčine. In: *Zborník z Medziuniverzitnej študentskej vedecko-odbornej a umeleckej konferencie*. Trnava 10. decembra 2010. Ed. R. Rybanský – S. Magál – P. Rónai. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2011, s. 409 – 433. ISBN 978-80-8105-258-3.

MIKO, František. 1958. K emfaticko-emocionálnej stránke vety v spisovnej slovenčine. In: *Jazykovedný časopis*, 9, 1958, č. 1 – 2, s. 3 – 21.

MISTRÍK, Jozef. 1997. *Štylistika*. 3. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997. 600 s. ISBN 80-08-02529-8

ONDRUŠ, Šimon – SABOL, Ján. 1987. *Úvod do štúdia jazykov*. 3. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1987. 344 s.
SABOL, Ján. 1985. Intonácia spisovnej slovenčiny. In: *Slovakistické štúdie*. Zborník vybraných prednášok Letného seminára slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca. Red. J. Mistrík. Martin : Matica slovenská, 1985, s. 465 – 470.
SABOL, Ján. 2007. Koreferencia, konexia, kohézia a koherencia textu. In: *Koreferencia a konexia textu*. Zborník príspevkov z vedeckého seminára usporiadaného na záver riešenia grantového projektu VEGA „Kohézia a koherencia ako vlastnosť textu a ako aktivita expedienta a recipienta" v decembri 2001. Ed. J. Sabol – L. Sisák. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2007, s. 7 – 12. ISBN 80-8068-636-9.
SABOL, Ján. 2011. Symetria a asymetria v jazyku. In: *Vidy jazyka a jazykovedy*. Prešov 20. – 21. mája 2010. Ed. M. Ološtiak – M. Ivanová – D. Slančová. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2011, s. 31 – 40.
ISBN 978-80-555-0335-6.
SABOL, Ján. 2012. Vzťah segmentov a suprasegmentov v zvukovej sústave. In: *V priestoroch jazyka a literatúry*. Košice : Filozofická fakulta UPJŠ, 2012 (v tlači).
SABOL, Ján – ZIMMERMANN, Július. 1994. *Komunikačný štatút prízvuku v spisovnej slovenčine*. 1. vyd. Prešov : Filozofická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, 1994. 94 s. ISBN 80-88722-05-5.

Mgr. Lena IVANČOVÁ
Filozofická fakulta UPJŠ
Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie
Šrobárova 2
040 59 KOŠICE
SLOVENSKO
lena.ivancova@upjs.sk

SLOVENSKÁ KOMUNIKÁCIA V MAĎARSKU

Alžbeta Uhrinová-Hornoková

SLOVAK COMMUNICATION IN HUNGARY

The study introduces the research program of the Research Institute of the Slovaks in Hungary entitled 'The Slovak Language in Hungary'.The research was done in three stages in Békéscsaba, Békés County and the settlements inhabited by the Slovaks between 1995 and 2008.The aim and the concept of the national project was created and realized in co-operation with the Slovak Academy of Sciences, Ľudovít Štúr Institute of Linguistics. The project consists of two main parts, communication situations of the collective language usage, i.e. the sphere of the community language usage, and the scene of the individual language usage. The second part of the study features the details of the sociolinguistic program results within the framework of the current linguistic research with special regard to the interpretation of the language usage questionnaire.

KEYWORDS
Hungary, the Slovaks, language usage, linguistic research, questionnaire, results

Úvod

V príspevku budú prezentované úryvky z výsledkov súčasných lingvistických výskumov a bádateľského projektu Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku pod názvom *Slovenský jazyk v Maďarsku,* ktorý sa realizoval v rokoch 1995 – 2008 v troch etapách v Békešskej Čabe, Békešskej župe a v ďalších lokalitách obývaných Slovákmi v Maďarsku (bližšie pozri zborník *Slovenský jazyk v Maďarsku I, II,* 2008).

Ciele a koncepcia celoštátneho sociolingvistického projektu boli vypracované v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV. Cieľom projektu bolo zmapovať, zdokumentovať a predstaviť

súčasné používanie slovenského jazyka vo väčšinovom maďarskom jazykovom prostredí v rôznych súkromných a spoločenských komunikačných situáciách. Centrálnou časťou projektu bol sociolingvistický výskum súčasnej slovenčiny, dnešné používanie jazyka v jednotlivých komunikačných sférach (Uhrinová, 2008) i analýza ešte živých a používaných nárečí (Žiláková, 2008). Pokladali sme za dôležité zvlášť sa zaoberať inštitúciami, ako sú škola (Tóth, 2008), cirkev (Tóth, 2008), menšinové samosprávy (Homišinová, 2008) a rôzne iné kultúrne a civilné organizácie a médiá, ktoré zohrávajú v živote menšín rozhodujúcu úlohu. Existencia písomností je dôležitým ukazovateľom vyspelosti každej minority, preto sme považovali za nevyhnutné predstaviť výber odbornej, vedeckej, publikačnej a publicistickej činnosti. Náš projekt obsahuje jazykovú analýzu časopisov a periodík, ktoré majú dlhšiu tradíciu, napr. *Národopis Slovákov v Maďarsku,* pedagogicko-metodický časopis *Slovenčinár* či *Budapeštiansky Slovák* .

Osobitne sú predstavené lokality, v ktorých ústav, resp. výskumníci v skúmanom období robili ďalšie lingvistické výskumy, ako napr. Veľký Bánhedeš (Dudok, 2008). Osobitnú pozornosť venujeme hlavnému mestu Budapešti (Szabóová, 2008), kde sa sústreďuje slovenská inteligencia, ktorá v poslednom čase vyniká rôznymi iniciatívami.

Projekt pozostával z dvoch hlavných častí: z výskumu komunikačných situácií kolektívneho používania jazyka, čiže kolektívnych jazykových sfér a z výskumu individuálneho používania slovenčiny. Počas našich výskumov sa jednoznačne dokázalo, že práve na kolektívnom poli sa podarilo dosiahnuť v Maďarsku rukolapné výsledky; táto oblasť stála v strede našej pozornosti ako v súčasnosti najdôležitejší faktor oživenia, revitalizácie slovenského jazyka, ktorý má pozitívny vplyv aj na individuálne zachovanie slovenskej jazykovej praxe jednotlivcov.

V ďalšej časti príspevku budú predstavené vybrané výsledky sociolingvistického výskumu, ktoré som získala v rámci realizácie vyššie opísaného jazykového projektu nášho ústavu. Súčasná jazyková situácia v Maďarsku, používanie slovenského jazyka v druhej polovici 20. a na začiatku 21. storočia, sú charakterizované pomocou analýzy hlavných komunikačných sfér, bilingvizmu Slovákov v Maďarsku, ambivalentného procesu vývinu slovenčiny, stavu výmeny jazyka.

Na poprednom mieste výskumného plánu, medzi prioritnými úlohami figurovalo zhrnutie a určenie najdôležitejších faktorov vplývajúcich na zachovanie jazyka, pomocou ktorých sa dá spomaliť jazyková asimilácia.

Použila som skoro všetky metódy sociolingvistiky, aby som slovenskú jazykovú prax skúmala a predstavila objektívne v jej komplexnosti: metódu bezprostredného, účastníckeho pozorovania, štúdiu a rozbor dokumentov, sociolingvistické interview. Vyhľadala som 26 rozhodujúcich osobností minority. Interview s vedúcimi predstaviteľmi našej národnosti o jazyku som pokladala za dôležité preto, lebo od zvolených funkcionárov a vymenovaných riaditeľov rôznych inštitúcií závisí veľa. Rozhodujú o hodnotách, prioritách činnosti, finančných prostriedkoch, sprostredkujú vzor individuálneho a kolektívneho jazykového správania sa atď. Ich komunikačná prax a prístup k jazykovému dedičstvu ovplyvňuje mnohých.

Pokladala som za dôležité zvlášť predstaviť činnosť najnovších slovenských inštitúcií, ktoré znamenajú nové možnosti v používaní slovenčiny slovenskej národnosti v Maďarsku.

Dôležitou časťou výskumu bol prieskum používania jazyka na základe dotazníka o jazykovej praxi. Počas troch etáp výskumov (Békešská Čaba, Békešská župa, Maďarsko) som ho predložila viac ako 300 osobám. Keďže o používaní jazyka v Békešskej Čabe a Békešskej župe vydal náš ústav osobitné publikácie, v tomto príspevku sa budem zameriavať na ďalšie župy a slovenské lokality. Vyhodnotenie výsledkov závery a sumarizácia jazykovej situácie v našej vlasti majú ale celokrajinskú platnosť.

Celokrajinský dotazníkový výskum bol realizovaný v okruhu 91 respondentov. Pracovala som s náhodne vybratou vzorkou. Výskumná vzorka pre nízku početnosť nie je reprezentatívna, ale pri stanovení najdôležitejších kritérií som sa snažila vychádzať z prirodzených aspektov Slovákov v Maďarsku, ako sú pohlavie, vek, zamestnanie, vzdelanie, bydlisko.

V tretej, celoštátnej etape projektu sa vysvitlo, že je viac vzdelanejších a starších respondentov, predstaviteľov inteligencie a mladších ľudí so základným vzdelaním sa podarilo osloviť v skromnejšom zastúpení ako v Békešskej župe. Tento jav poukazuje na to, že slovenské obyvateľstvo v Maďarsku naďalej starne. Môžeme zaznamenať aj to, že rástol počet tých, ktorí so svojím manželom

(partnerom/priateľom) so svojou manželkou (partnerkou/priateľkou) sa rozprávajú *len po maďarsky* (Bž: 57,8 %; M: 68,1 %). Pokračuje a podľa získaných údajov sa zrýchlil proces vytrácania sa používania slovenského jazyka z rodiny. Na druhej strane je potešiteľné, že viacerí komunikujú so svojimi deťmi *aj po slovensky* (Bž: 21,1 %; M: 23 %), hoci ich je len trošku viac. Počas terénneho výskumu sme viackrát spozorovali, že deti vyčítali rodičom, že ich nenaučili po slovensky, že ich nezapísali do slovenskej školy. Nádejné je aj to, že niektorí rodičia si uvedomili, že majú odovzdať svoje jazykové a kultúrne dedičstvo potomkom, a preto ich zapíšu do národnostných škôl, resp. snažia sa s nimi sa rozprávať po slovensky. Z okruhu strednej a mladšej generácie nám viacerí odpovedali, že by chceli, aby si aspoň ich dieťa osvojilo slovenčinu, keď oni už nevedia, čo veľmi ľutujú.

Značný rast môžeme zaregistrovať na poli vzdelávania; v celoštátnej vzorke sa oveľa viacerí vzdelávajú aj v slovenčine (Bž: 26,7 %; M: 42,8 %); vzťahuje sa to predovšetkým na divadelné predstavenia (Bž: 34,7 %; M: 39,5 %) a filmy (Bž: 22,4 %; M: 46,1 %). Tento „lepší“ výsledok je určite aj následkom postupne rastúcich širších slovenských kultúrnych možnosti v našej krajine v posledných rokoch; zaiste môžeme ďakovať aj „vzdelanejšej“ vzorke opýtaných a danostiam Budapešti v oblasti vzdelávania, resp. blízkosti hlavného mesta a Slovenska. V osadách v Maďarsku obývaných Slovákmi pravidelne vystupuje divadelný súbor Celoštátnej slovenskej samosprávy *Vertigo* i *Sarvašské slovenské divadlo (Cervinus Teatrum)* a v posledných rokoch sú časté aj divadelné predstavenia zo Slovenska. V prihraničných lokalitách a aj v Budapešti majú obyvatelia možnosť v slovenskej televízii pozerať filmy v slovenskom jazyku. Tiež treba pripomenúť význam filmových seminárov, ktoré sa ukutočňujú každoročne v Budapešti; v tomto roku sa zorganizoval 18. ročník prehliadky slovenských filmov a odborný seminár, a druhýkrát aj v Segedíne v rámci pravidelného Týždňa slovenských filmov. Čabianska organizácia Slovákov sa tiež pokúsila založiť filmový klub, ale realizovalo sa len niekoľko stretnutí, no príležitostné premietania slovenských filmov boli viackrát aj v Békešskej Čabe.

Ďalší pozitívny posun vidieť v cirkvi, v náboženskom živote. Viacerí sa zúčastňujú slovenských omší a bohoslužieb (Bž: 12,2 %; M: 26,3 %). Badať už výsledok iniciatívy Celoštátnej samosprávy

znova oživiť cirkevné obrady v materinskom jazyku, resp. jej spoločnej činnosti s domácimi a slovenskými katolíckymi a evanjelickými cirkvami. Na druhej strane sú obyvatelia malých obcí pravdepodobne nábožnejší ako občania väčších miest. V celoštátnej vzorke je viac evanjelikov, takisto ako v Békešskej župe (Bž: 75 %; M: 48,3 %), ale sú zastúpení v peknom počte aj Slováci katolíckeho vierovyznania (Bž: 14,6 %; M: 38,5 %).

Organizovanosť slovenskej národnosti v našej vlasti sa výrazne vzrástla; dve tretiny opýtaných sú členmi nejakej slovenskej organizácie (Bž: 34,5 %; M: 66 %), viac ako tretina respondentov má aj funkciu (Bž: 18,2 %; M: 34 %). Aktivisti pracujú v miestnych slovenských samosprávach, ktorých je v súčasnosti 122, a v civilných organizáciách v Maďarsku, ktorých je tiež veľa.

Trošku menej respondentov v celokrajinskom meradle chce lepšie ovládať slovenský jazyk ako v Békešskej župe (Bž: 77,7 %; M: 73,6 %). Pravdepodobne preto, lebo mladých a predstaviteľov inteligencie je v celoštátnej vzorke menej. Cítiť už aj „prínos" bohatších slovensko-maďarských kontaktov, mnohí majú takého priateľa alebo známeho, ktorý rozpráva len po slovensky, a sú teda nútení komunikovať v slovenčine (Bž: 47,6 %; M: 64,8 %).

Je potešiteľné, že viac Slovákov sleduje v súčasnosti *pravidelne* (Bž: 21,8 %; M: 25,2 %) alebo *skoro pravidelne* (Bž:16,3 %; M: 31,8 %) slovenské médiá, napr. slovenské televízne vysielanie *Domovinu. Pravidelne* (Bž: 29,3 %; M: 48,3 %) alebo *skoro pravidelne* (Bž: 21,1 %; M: 11 %) číta slovenskú tlač, napr. *Ľudové noviny*, jediný slovenský týždenník v naše krajine. Tu by som chcela poznamenať, že založenie internetového portálu *Ľudových novín Luno* v roku 2004 vo veľkej miere prispelo k zvýšeniu čítanosti periodika. V súčasnosti máme už dvojo elektronických novín, okrem www.luno.hu aj www.oslovma.hu. V skromnejšej miere, ale tiež rastie počet poslucháčov slovenského národnostného vysielania maďarského rozhlasu, počúvajú ho *pravidelne* (Bž: 4,1 %; M: 9,9 %) alebo *skoro pravidelne* (Bž: 8,2 %; M: 6,6 %). Tieto výsledky sú už ešte lepšie, lebo v období výskumu sa program dal počúvať iba na ultrakrátkych vlnách a od roku 2007 na strednej vlne, ktorá je dostupnejšia pre každého. Tlač zo Slovenska tiež sa dostane do rúk viacerých čitateľov *pravidelne* (Bž: 4,1 %; M: 13,1 %) alebo *skoro pravidelne* (Bž: 6,8 %; M: 6,6 %).

Ďalej sa znižuje počet tých, ktorí si doma osvojili slovenský jazyk ako materinský jazyk (Bž: 72,7 %; M: 67,2 %) a rastie počet tých, ktorí sa jazyk svojich predkov naučili v škole (Bž: 26,6 %; M: 29,6 %). Napriek týmto výskumným zisteniam sa nájdu aj v súčasnosti mladí, ktorí sa naučili dialekt doma od svojich starých rodičov. Takéto prípady sú však ojedinelé, výnimočné. Výsledky dotazníkového výskumu dokázali opačnú tendenciu, a to, že počas prvotnej socializácie v súčasnosti si len málokto osvojí slovenský jazyk; prevažná väčšina respondentov sa naučila po slovensky najmä počas druhotnej a niektorí počas tretej socializácie. Jazykovú socializáciu určí spoločenské prostredie. V tomto procese je veľmi dôležitá priorita hodnôt daného kolektívu hovoriacich, ich názory, spoločenská organizácia, záujmy, zvyky v používaní jazyka. Normy jazykového správania slovenskej národnosti v Maďarsku a zvyky pri používaní jazyka sprostredkované kolektívom hovoriacim po slovensky zdôrazňujú síce význam komunikácie v slovenčine na potrebu rastu jej prestíže, predsa – podľa údajov dotazníkového výskumu – členovia kolektívu uprednostňujú v osobnom, privátnom živote maďarský jazyk, uspokoja sa – a pod vplyvom objektívnych príčin sa aj musia uspokojiť – *občas, niekedy* s používaním slovenčiny.

Uvedené vety by som chcela potvrdiť, ilustrovať slovami jednej terénnej pracovníčky.

„Podľa môjho názoru slovenčina zohráva vo väčšine našich osád len funkciu zachovávania tradícií. Používa sa len príležitostne na podujatiach zorganizovaných slovenskými samosprávami, na obecných dňoch, večierkoch dôchodcov, kultúrnych programoch viažucich sa k rôznym sviatkom (Vianoce, Fašiangy, Veľká noc), pri prednese slovenských zvykov, piesní, tancov, prípadne v otváracom prejave pri vítaní hostí, čo aj hneď preložia do maďarčiny, lebo slovenčina v tomto prostredí už nie je vhodná na dorozumievanie. Väčšina divákov ju vôbec alebo len sotva rozumie. Ešte aj starší rozumejú lepšie po maďarsky, lebo spisovná slovenčina je im cudzia. Je len málo takých ľudí (ak sú vôbec), ktorí pravidelne používajú od matky naučený slovenský jazyk. Generácia mojich rodičov sa ešte rozprávala so svojimi rodičmi po slovensky, ale tá generácia už vymrela. Rovesníci mojich rodičov už aj medzi sebou hovoria po maďarsky.

Pasívna znalosť slovenčiny zato ešte žije. V Jači napríklad aj viacerí z mladších ľudí vedia po slovensky. Jeden môj známy (36-ročný), keď si trochu vypije, hovorí len po slovensky. Keď je triezvy, tvrdí, že vie len niekoľko slov.

Ďalšie úryvky z výskumných výsledkov projektu

Ako prvé a najdôležitejšie výskumné zistenie musíme konštatovať, že východoslovenské, stredoslovenské a západoslovenské nárečia, resp. ich miestne varianty, ktoré sú ozajstným materinským, teda primárnym jazykom tu žijúcich Slovákov, ovláda už len najstaršia generácia. Slovenské nárečia v Maďarsku odumierajú (Balleková, 2004; Žiláková, 2008). V každodennom živote okrem najstaršej generácie sa po slovensky, až na malé výnimky, už skoro nekomunikuje. Starší ľudia, ako to sami poznamenali počas rozhovorov, už sa nemajú s kým rozprávať, lebo ich vrstovníci zomreli a deti, či vnuci si slovenčinu neosvojili. Veľmi sa tešili a mnohí boli aj dojatí, že vďaka nášmu výskumu, našej prítomnosti môžu používať svoj materinský jazyk. Obdarovali zberateľov nádhernými, skoro zabudnutými, slovenskými ľudovými piesňami, modlitbami, príslovami, porekadlami a ďalšími žánrami ľudového folklóru. V slovenskej komunikácii výnimku tvoria predstavitelia inteligencie a tí, ktorí sa naučili po slovensky počas svojho štúdia (porov. Homišinová, 2003). Ale aj oni používajú slovenčinu len v tom prípade, ak nejakým spôsobom zostali v kontakte so slovenskou komunitou, potrebujú znalosť slovenského jazyka k svojej práci, alebo sa aktívne zúčastňujú na kultúrnom a spoločenskom živote slovenskej minority. Slovenský jazyk postupne ustupuje do úzadia vo všetkých komunikačných sférach. V umelých, oficiálnych podmienkach, napr. na slovenských podujatiach, hovorí sa aj po slovensky, ba v poslednom období sa prejavuje snaha o symetrickú dvojjazyčnosť, ale v prirodzených podmienkach ostáva komunikačným jazykom reprezentantov mladšej a strednej generácie výlučne maďarčina. V teréne v poslednom čase sme však mohli spozorovať aj čím častejšiu komunikáciu v slovenskom jazyku. Tento jav sme zaznamenali predovšetkým tam, kde je miestna Slovač aktívna a dobre zorganizovaná. V rozšírení slovenskej jazykovej komunikácie majú svoj podiel staré a nové inštitúcie Celoštátnej slovenskej samosprávy,

miestne menšinové samosprávy, civilné organizácie, spolky, cirkev a rozhodne školy, médiá a literatúra v materinskom jazyku. Rola a zodpovednosť jednotlivcov tiež nie je zanedbateľná.

Sumarizácia, závery

Vychádzajúc z výsledkov empirických výskumov i z exaktných odpovedí na otázky dotazníka o jazykovej praxi a z rozhovorov o slovenskej jazykovej situácii môžeme konštatovať, že sa potvrdila hypotéza sociolingvistického projektu: v lokalitách v Maďarsku obývaných Slovákmi existuje a používa sa aj v súčasnosti vo všetkých troch vrstvách kultúry ústna i písomná podoba slovenského jazyka, hoci rozdiely sú značne rozmanité aj v miere, aj v kvalite jazykovej praxe jednotlivých regiónov a lokalít. Najrozšírenejšie sú ešte stále nárečia, rôzne podtypy slovenských nárečí napriek tomu, že počet ich prirodzených nositeľov drasticky klesá. Spisovná slovenčina – podľa terminológie sociolingvistiky jej menšinový variant – je v súčasnosti pracovným jazykom inteligencie, školským jazykom a jazykom kultúrnych a v poslednom čase aj verejných národnostno-politických a vedeckých i vedecko-popularizačných podujatí. V období výskumu v nevídanej miere vzrástol počet akcií a programov, na ktorých sa používa slovenský jazyk, tiež počet slovenských, resp. dvojjazyčných publikácií. Podľa výsledkov celoštátneho výskumu môžeme konštatovať, že najmä v kruhu zaangažovaných predstaviteľov minority sa v našej vlasti postupne začína tvoriť hovorový jazyk.

Charakteristické je však dominantné postavenie maďarského jazyka na každej úrovni komunikácie. Slovenčina má rolu druhého jazyka, aj to v rozdielnej miere a kvalite v jednotlivých komunikačných sférach a silne diferencovane na jednotlivých komunikačných úrovniach. Treba zdôrazniť, že táto dvojjazyčnosť je asymetrická na úkor slovenčiny, bilingvizmus je v diaspóre, je to diglosia aj vo vzťahu slovenského jazyka na Slovensku a maďarského jazyka v Maďarsku.

Podľa výsledkov výskumu súhrnne môžeme konštatovať, že pre slovenskú jazykovú situáciu je charakteristický protikladný dvojsmerný pohyb: súčasný vývin a ústup (pozri k tomu Divičanová, 2004).

LITERATÚRA

BALLEKOVÁ, Katarína. 2004. Z nárečových výskumov Slovákov v Maďarsku In: *Slovenčina v menšinovom prostredí.* Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2004, s. 53– 62. ISBN 978-963-86573-2-4.

DIVIČANOVÁ, Anna. 2004. Ambivalentné hodnoty slovenského jazyka v Maďarsku v stredoeurópskom kontexte. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí.* Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2004, s. 21 – 32. ISBN 978-963-86573-2-4.

DUDOK, Miroslav. 2008. Slovenský jazyk vo Veľkom Bánhedeši. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku I. II.* Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2008, s. 117 –133. ISBN 978 -963-87342-4-2.

HOMIŠINOVÁ, Mária. 2008. Prejavy a súvislosti jazykovej komunikácie poslancov slovenských menšinových samospráv. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku I. II.* Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2008, s. 264 – 317. ISBN 978-963-87342-4-2.

Slovenský jazyk v Maďarsku I. II. Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2008. 341 + 371 s. ISBN 978 963 87342-4-2.

SZABÓOVÁ, Orsolya. 2008. O dvojjazyčnosti a dvojitej identite budapeštianskych Slovákov. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku I. II.* Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2008, s. 150 – 196. ISBN 978 -963- 87342-4-2.

TÓTH, Alexander Ján. 2008a. Používanie slovenského jazyka v školách. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku I. II.* Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2008a, s. 224 – 264. ISBN 978 -963-87342-4-2.

TÓTH, Alexander Ján. 2008b. Slovenčina v cirkvi. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku I. II.* Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2008b, s. 317 – 337. ISBN 978-963-87342-4-2.

UHRINOVÁ, Alžbeta. 2008. Slovenský jazyk v Maďarsku očami používateľov. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku I. II.* Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2008, s. 92 – 224. ISBN 978- 963-87342-4-2.

ŽILÁKOVÁ, Mária. 2008. Odumieranie nárečí na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku I. II*. Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2008, s. 49 – 92. ISBN 978 -963- 87342-4-2.

Doc. Alžbeta UHRINOVÁ, PhD., mim. prof./ Dr. UHRIN Erzsébet
Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku
Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete
Szabó Dezső u. 42
5600 BÉKÉSCSABA
MAĎARSKO
hvusm@globonet.hu

STRIEDANIE JAZYKOVÝCH KÓDOV V REČI ŽIAKOV SLOVENSKÝCH A NEMECKÝCH NÁRODNOSTNÝCH GYMNÁZIÍ V MAĎARSKU

Eva Horváthová-Farkasová

CODE SWITCHING IN THE LANGUAGE USAGE OF THE SECONDARY SCHOOL STUDENTS OF THE SLOVAK AND GERMAN ETHNIC MINORITIES IN HUNGARY

Bilingual people use their first or second language according to particular circumstances such as linguistic situation, interlocutor, topic discussed, etc. In the case of the secondary schools students of the Slovak and German ethnic minorities in Hungary, it has been be observed that the use of the Hungarian language is more common within their families, among friends, at school or in their free time, whereas in certain communicative situations it is totally missing. As for the secondary school students, code switching is also typical, meaning that they switch between their mother tongue and another language within one sentence or communicative situation. Code switching can be observed both in the class and in spontaneous situations. According to our observation, the fact that all communicators were bilingual also contributed to regular code switching. Consequently, code switching did not lead to disturbance or fault in communication.

KEYWORDS
nationality / ethnic minority, bilingualism, ethnic minority education, code-switching, situative code switching, communicative code switching, communicative situation

V súčasnom Maďarsku žije trinásť zákonom uznaných národností. Národnostné menšiny v Maďarsku žijú charakteristicky roztrúsene v dvojjazyčnom prostredí, z čoho vyplýva, že používanie

ich národnostných jazykov vo väčšine národnostných obcí sa dostáva stále viac do pozadia. Starší ľudia so svojimi rovesníkmi používajú často, ale nie výlučne svoj vlastný národnostný jazyk, ale v styku s mladšími, aj v rámci rodiny, už prevláda používanie maďarského jazyka.

Slovenská aj nemecká národnostná výchova v materských školách je obvykle v nejakej forme prístupná pre deti predškolského veku žijúce v národnostných obciach. V oblasti výchovy v materských školách sa v súčasnosti rozoznávajú dve formy: výchova v národnostnom jazyku a dvojjazyčná výchova. Hoci po absolvovaní materskej školy deti žijúce v národnostných obciach majú možnosť na štúdium v miestnych alebo blízkych národnostných základných školách, vyučovacím jazykom vo väčšine týchto škôl je však maďarčina a jazyk národnosti sa vyučuje len ako jeden z predmetov. Problém slovenského národnostného školstva spočíva aj v tom, že po absolvovaní národnostnej základnej školy má iba skromná časť žiakov možnosť na zdokonaľovanie sa v slovenčine – v Maďarsku fungujú totiž len dve slovenské národnostné gymnáziá, a to v Budapešti a v Békešskej Čabe.

Počet nemeckých národnostných školských inštitúcií je väčší, čo súvisí aj s vyšším počtom obyvateľstva nemeckej národnostnej menšiny v Maďarsku, ale pravdepodobne prispieva k tomu aj väčší záujem o osvojenie si nemeckého jazyka ako veľkého jazyka zo strany nenárodnostného obyvateľstva. Ďalšia výhoda oproti ťažkostiam vo vyučovaní slovenčiny je, že po absolvovaní národnostnej základnej školy žiaci majú možnosť na zdokonaľovanie sa v jazyku aj v školách s vyučovacím jazykom maďarským, veď nemčina ako cudzí jazyk sa vyučuje vo väčšine stredných škôl.

Vzťah žiakov k slovenskému a nemeckému národnostnému jazyku a maďarskému jazyku, ich návyky pri používaní jazykov som sledovala dotazníkovou metódou, pozorovaním na vyučovacích hodinách a formou výskumných interview v dvoch slovenských národnostných a v piatich nemeckých národnostných gymnáziách.

Materská škola, základná škola, gymnázium, stredná odborná škola a internát s vyučovacím jazykom slovenským v Budapešti si zvolili za motto svojho pedagogického programu myšlienku veľkého učiteľa národov Jana Amosa Komenského: *„Byť menšinovým*

občanom..., to nie je stav, to je poslanie. Precítiť ho a vykonávať povinnosti s ním súvisiace.“

Slovenské gymnázium, základná škola, materská škola a internát v Békešskej Čabe sú školským a duchovným centrom dolnozemských Slovákov. Za motto svojho pedagogického programu si škola zvolila citát od slovenského básnika žijúceho v Maďarsku Alexandra Kormoša z básne *Pôvod a cieľ*: *„Zrodení v tom istom hniezde letíme k tej istej hviezde.“*

Výskum používania nemeckého jazyka som realizovala v dvoch národnostných gymnáziách v Budapešti, v Gymnáziu Friedricha Schillera v Pilisveresvári a v nemeckých národnostných gymnáziách v mestách Pécs a Baja.

Dvojjazyčnosť žiakov

Z hľadiska jazykovej kompetencie rozlišujeme vyrovnanú alebo symetrickú a nevyrovnanú, asymetrickú alebo dominantnú dvojjazyčnosť. V prvom prípade ovládanie dvoch jazykov je na rovnakej alebo približne rovnakej úrovni, v druhom prípade ovládanie jedného z dvoch jazykov je výrazne lepšie, druhého slabšie. Podľa odpovedí respondentov dominantným jazykom žiakov slovenských aj nemeckých národnostných gymnázií je maďarčina. Slovenčina, resp. nemčina je ich druhým jazykom; úroveň ovládania týchto jazykov je premenlivá. Závisí od pôvodu žiakov, jazykového prostredia bydliska, motivácie v škole, aj od počtu rokov strávených v národnostnej škole, od možnosti pobytu v zahraničí v jazykovom prostredí.

Väčšina žiakov zastáva názor, že ich používanie jazyka sa odlišuje od jazyka ľudí žijúcich v štátoch cieľového jazyka. Rozdiel vidia predovšetkým v chudobnejšej slovnej zásobe, gramatických nedostatkoch, pomalšom tempe reči a v nepoznaní slangu. Niekoľko žiakov uviedlo aj vplyv maďarčiny v používaní slovenského a nemeckého jazyka, ale používanie nárečia uviedol len nepatrný počet žiakov. (Napr.: *Mám menšiu slovnú zásobu, ani gramatika nie je v poriadku. – Mám menší maďarský akcent, robím aj gramatické chyby. – Problém je v mojej výslovnosti a neviem tak plynule hovoriť ako oni. – Nepoznám slovenský slang.*)

Napriek sebahodnoteniu sa viac ako polovica žiakov vyjadrila, že len zriedkakedy si všimnú ľudia na Slovensku, resp. v Nemecku

a Rakúsku, že sú zo zahraničia. 40 percent žiakov referovalo o svojich skúsenostiach v takom zmysle, že si všimnú vždy, že nie sú domáci, a 5 percent žiakov je takého názoru, že nikdy. Viac ako polovica slovenských aj nemeckých žiakov má také spomienky, že ich pochválili v zahraničí za pekné používanie jazyka.

Striedanie jazykových kódov

Sprievodným javom dvojjazyčnosti je, že bilingvista podľa očakávania prostredia komunikuje raz jedným, potom druhým jazykom. V mnohých prípadoch sa dvojjazyčný človek vyjadruje podľa iných jazykových noriem ako jednojazyční hovoriaci, lebo aj v prípade, keď ovláda oba jazyky rovnako výborne, približne na rovnakej úrovni, obyčajne nie je možné, aby zaobchádzal s jazykovými kódmi vo všetkých repertoároch rovnako čisto, bez ovplyvnenia druhého jazyka. V závislosti od jazykovej kompetencie aj od jazykových situácií, v prehovoroch dvojjazyčných jednotlivcov môžeme sledovať rôzne typy striedaní jazykových kódov. „Pod zmenou, respektíve striedaním kódov rozumieme také druhy dvojjazyčnej komunikácie, v ktorých hovoriaci v rámci jedného diskurzu používajú dva odlišné jazyky, resp. prvky dvoch jazykov“ (Lanstyák, 2006, s.107). Striedanie kódov sa môže diať aj v rámci používania jedného jazyka; veď používanie rôznych variantov toho istého jazyka v rámci jedného a toho istého prehovoru hodnotíme taktiež ako striedanie jazykových kódov (Kiss, 2002, s. 210).

Striedania jazykových kódov v komunikácii žiakov slovenských a nemeckých národnostných gymnázií v Maďarsku som sledovala na vyučovacích hodinách vedených po slovensky, resp. po nemecky a v priebehu interview so žiakmi. Ich primerane veľký počet vyplýva nielen zo slabšieho ovládania týchto jazykov; podporovalo to aj prostredie – veď všetci účastníci daných jazykových situácií boli dvojjazyční, teda striedanie jazykových kódov sa nedialo na úkor vzájomného pochopenia partnerov.

Väčšia časť registrovaných striedaní jazykových kódov je kontextuálneho charakteru. To znamená, že príčinu vzniku striedaní treba hľadať v jazykovej kompetencii žiakov v oboch jazykoch a v atitúde k používaným jazykom. Hovoriaci pred kontextuálnym striedaním kódov obyčajne robia dlhšiu prestávku v prúde reči, aby

dlhšie rozmýšľanie nad hľadaným slovom bolo menej zreteľné. Zvyčajne sa hovorí pomalšie a artikuluje sa ťahavo.

Zriedkavejšie – predovšetým na vyučovacích hodinách – som registrovala aj situatívne striedania jazykových kódov. Príčinou situatívnych striedaní jazykových kódov na rozdiel od kontextuálnych nie sú nedostatočné jazykové vedomosti, ale skôr mimojazykové okolnosti, napr. zmena jazykovej situácie, témy alebo partnera (Kiss, 2002, s. 210).

1. Kontextuálne striedanie jazykových kódov

1.1. Slovesá a mená ako hosťujúce kódy z maďarského jazyka

Hosťujúce kódy, teda v danom prípade maďarské slová, sa integrujú do výpovede v bázovom jazyku v rôznych formách. Typy integrácie slovies a mien ako hosťujúcich kódov do slovenskej resp. nemeckej výpovede podľa Š. Lanstyáka triedim nasledovne: **a)** integrácia nulovými relačnými morfémami, **b)** integrácia morfémami bázového jazyka, **c)** integrácia morfémami včleneného jazyka, **d)** integrácia bez použitia formálnych prostriedkov (Lanstyák, 2006, s. 113).

1.1.1.Integrácia nulovými relačnými morfémami

Transfery, ktoré sa syntakticky automaticky integrujú do výpovede ako celku, bez potreby použitia relačných morfém či už z bázového jazyka, alebo včleneného jazyka:

- Ktoré zvieratá patria do skupiny hydiny? - Kačica, ***liba****,* ***pulyka*** *(hus, morka); - Čo by si robil, ak by si vyhral v hre Loto viac miliónov forintov? - Založil by som si nejaký* ***Kft*** *(spoločnosť s ručeným obmedzením); - Ktoré mäso nezješ okrem kačice? - Nemám rád ani hus, lebo má tiež taký veľký* ***csőr*** *(zobák); - Čo je symbolom New Yorku? - Symbol New Yorku je tá teta, no,* ***Szabadságszobor*** *(Socha slobody); - Warum gehst du so oft in diese Konditorei? - In der Konditorei arbeitet ein netter Mann. Er ist* ***szakács*** *oder* ***cukrász*** *(kuchár, cukrár); - Was ist deine Lieblingsspeise? - Meine Lieblingsspeisen sind Schomloer und* ***aranygaluska*** *(dukátové buchtičky); - Welche ungarische Spezialitäten kennst du? - Gefüllten Kraut und auch* ***kocsonya*** *(huspenina).*

1.1.2. Integrácia gramatickými morfémami primárneho jazyka

Hovoriaci integruje transfery morfologickými prostriedkami pevne do bázového jazyka. To znamená, že tieto včlenené sekvencie dostávajú relačné morfémy z bázového jazyka. Maďarské substantíva sú pevne integrované do slovenského a nemeckého bázového jazyka pomocou relačných morfém bázových jazykov a používajú sa predložky bázových jazykov:

- Kde sú podľa teba deti na obrázku? V materskej škole? - To sú deti ešte menšie. Nechodia do materskej školy, chodia ***do bölcsőde*** *(do detských jasieľ); - Ktoré sú najnovšie členské štáty Európskej unie? - Rumunsko a* ***Bulgáriu*** *prijali ako posledné do EÚ (Bulharsko); - Seit wann gibt es Ungarn Mindenheiten? -* ***Seit dem betelepülés*** *(od usídlenia sa); - Was für interessante Leute kennst du? - Ich habe eine Bekannte, die* ***an jóslás glaubt*** *(verí vešteniu).*

1.1.3. Integrácia morfémami včleneného jazyka

Hovoriaci integruje transfery morfologickými prostriedkami včleneného jazyka. Maďarské substantíva sa integrujú do slovenského a nemeckého bázového jazyka pomocou maďarských relačných morfém:

- Čo ťa bolelo? - Bolelo ma ***fülem*** *(moje ucho); - Garibaldi a jeho jednotky sa volajú* ***vörösingesek*** *(červenokošeliari); - Kedy si sa zaoberal dejinami mesta? - Je tu Výskumný ústav. Oni* ***kiírtak*** *takú súťaž a ja som sa prihlásil (vypísali); - Aký je štedrý človek? - Štedrý človek má veľa peňazí a* ***szórja*** *(sype); - Was für Minderheiten leben in Ungarn? -* ***Örmények****, Slowaken, Griechen, Serben, Kroaten, Ruten, Slowenen (Arméni);- Was hast du von deinem Bruder zum Geburtstag bekommen? - Ein Buch und ein* ***könyvjelzőt*** *(záložku do knihy).*

1.1.4. Integrácia bez použitia formálnych prostriedkov

Hovoriaci integruje transfery do bázového jazyka bez potrebných relačných morfém bázového aj včleneného jazyka. To znamená, že používa maďarské slová v ich slovníkovej podobe:

- Ako robíš vyprážaný rezeň? - Najprv dám do misky múku, potom vajíčka, potom ***zsemlemorzsa*** *(strúhanka); - Kde chceš študovať po maturite? - V Nitre alebo* ***Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem*** *(Policajná univerzita Miklósa Zrínyiho).*

1.2. Integácia maďarských synsematických slovných druhov

Používanie maďarských prísloviek, spojok a častíc vo výpovediach v bázovom jazyku je taktiež pomerne časté v reči slovenských a nemeckých gymnazistov. Napríklad:

*- Odkedy kašleš? - Kašlem už **régóta** (dávno); - Nešportovala si ani dávnejšie? - Doma som plávala. V Pešti neplávam, lebo máme **délután** silentium, a nemôžem ísť von (popoludní); - Wie können sie verkehren ? - Sie können nur auf Schienen fahren, **vagy** man muss Tunels bauen (alebo); - Kannst du den Namen des Schriftstellers nicht sagen? - **De**. Erich Kästner (Ale áno).*

1.3. Integrácie maďarských slov – viet

Maďarské citoslovcia ako slová – vety sa taktiež objavujú v slovenských a nemeckých výpovediach. Napríklad:

*- Aké mäso si ochotná zjesť? - **Hát, izé,** prasa (Nuž, oné)); - Ako sa správa nudný človek? – **Hát, izé**, rozpráva o takých nudných témach (Nuž, oné); - Ktoré rastliny patria do tejto skupiny? - Sem patrí cyprus, **nem**? (nie?); - Was kocht ihr am Wochenende? - **Hát**, im Allgemeinen Fisch (nuž); - Wie sieht deine Freundin aus? - **Hát**, sie ist nicht zu groß und hat schöne Haare (nuž); - Was für ein Tier siehst du auf dem Bild? - Das ist eine Schlange, **ugye**?(však?)*

1.4. Opakovanie výrazov v druhom jazyku

1.4.1. Opakovanie maďarského výrazu výrazom z bázového jazyka

Hovoriacemu nepríde na um isté slovo z bázového jazyka. Prvým krokom je včlenenie maďarského slova do výpovede, potom to koriguje a „preloží“ zabudnuté slovo do slovenčiny či nemčiny. Napríklad:

*- Aký kvet je na obrázku? - Na obraze je **hóvirág**, **snehulka**, **snehulienka**, nem tudom (neviem), **snežienka**; - Chodili aj tvoji priatelia na Slovensko? - Oni nemali taký **kapcsolat**, no, **styky**; - Čo robí dievča na obrázku? - Dievča pije **z forrás**, **z prameňa**; - Ich habe ein **edény**, einen **Topf**, und gebe in diesen Topf Wasser, Salz und andere Gewürze, **bazsalikom**, **Basalikum**; - Wie war das Leben nach*

dem 2. Weltkrieg? - Nach dem 2. Weltkrieg war das Leben ***nehéz, schwer****.*

1.4.2. Opakovanie použitého výrazu z bázového jazyka maďarským výrazom

Hovoriaci nie je presvedčený, či použitý výraz bol správny, preto ho opakuje po maďarsky. Napríklad:

- Odkiaľ viete, že narodeniny oslavujú? - Na obraze je aj ***balíček, ajándék*** *(darček); - Čo by si si dal najradšej na obed? - Dal by som si* ***kačiatko, kacsa*** *(kačicu); - Was für Kartoffelngerichten kennst du? -* ***Kartoffeln mit Paprika, paprikáskrumpli*** *(zemiaky na paprike); - Was für Tiere hast du? - Ich habe einen kleinen* ***Schnauzer****. Egy* ***törpeschnauzer*** *(bradáč malý).*

2. Situatívne striedanie jazykových kódov

2.1. Zmena témy

Na hodinách vedených bázovým jazykom je častým javom, že keď sa mení téma, keď sa nehovorí prísne o učebnej látke, žiaci striedajú jazyky. Na organizačné otázky, pokyny odpovedajú sčasti po maďarsky, resp. po maďarsky sformulujú svoje pripomienky adresované učiteľovi. Napríklad:

- Ako si to vypočítala? - Sedem plus sedem. ***Én ezt nem tudom, tanárnő****! (Ja to neviem, pani učiteľka!); - Otvorte si knihu na strane 15. -* ***Tanárnő, nekem nincs könyvem!*** *(Pani učiteľka, ja nemám knihu!); - Die Brunnen werden desinfiziert. - Desinfiziert?* ***Ezt én nem értem*** *(Ja tomu nerozumiem); - Ist deine Hausaufgabe fertig? - Die Hausaufgabe?* ***Nem is hallottam róla*** *(Ani som nepočula o tom).*

2.2. Zmena partnera

Na vyučovacích hodinách vedených po slovensky alebo po nemecky pripomienky adresované vyslovene triede alebo spolužiakovi odznejú väčšinou po maďarsky. Napríklad:

- Ja som srdečná, lebo pomáham každému (časť úlohy); *-* ***Na, ne mondd, hogy nem****!(spolužiakovi) –* (Nehovor, že nie!); *- Ja som voči dievčatám vždy zdvorilý* (časť úlohy) – ***Ne röhögjetek!*** *(triede)*

(Nerehocte sa!); - *Glatteis führte zu Tragödien* (časť úlohy) – **Nálunk is tükörjég volt a múlt héten** (spolužiakovi) – (Aj u nás bola minulý týždeň poľadovica); - *Ich habe das Blatt nicht bekommen.* (učiteľovi) – **Nem így van?** (triede) – (Nie je to tak?)

2.3. Zmena jazykovej situácie

V spontánnych jazykových situáciách, keď žiak z pasívnejšieho člena komunikácie sa stane aktívnejším, teda keď cíti motiváciu na to, aby nejaký príbeh porozprával, pokračuje vo svojom prejave po maďarsky. Napríklad:

- *Nie je ti nikdy smutno, že nemáš súrodencov? - Ale áno, ja som chcela, ale rodičia nie. Povedali, že* ***vagy gyerek, vagy kutya. Most két kutyánk van*** *(alebo dieťa, alebo pes. Teraz máme už dvoch psov); - Aký program si mal cez zimné prázdniny? - No, ani neviem.* ***A tesómtól korit kaptam karácsonyra, de nem megy, azonnal eltanyáztam.*** *(Od brata som dostal na Vianoce korčule, ale nejde mi, hneď som sa zosypal).*

Záver

Zo žiakov navštevujúcich inštitúcie národnostného školstva v Maďarsku rozhodne žiaci gymnázií ovládajú svoj národnostný jazyk na najvyššej úrovni. Napriek tomu výsledok mojej práce poukazuje jednoznačne na to, že ani v ich prípade nemôžeme už hovoriť o symetrickom ovládaní dvoch jazykov. Bezpodmienečne je nutné, aby sa hľadali nové cesty a možnosti na upevnenie prestíže národnostných jazykov v Maďarsku.

Popri sociolingvistických výskumoch by bol bezpodmienečne potrebný aj výskum slovnej zásoby vrátane frazeologizmov a kalkov, aj hlbšia analýza striedania kódov v jazyku národnostnej mládeže. Na vytvorenie presnejšieho obrazu o ovládaní národnostného jazyka a stupni jazykovej výmeny u najmladšej generácie by bolo užitočné uskutočniť výskum aj medzi žiakmi základných škôl.

LITERATÚRA

KISS, Jenő. 2002. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest : Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002. 318 s. ISBN 963-19-2789-X.
LANSTYÁK, István. 2006. *Nyelvből nyelvbe*. Budapest : Pesti Kalligram, 2006. 290 s. ISBN 80-7149-814-9.
UHRINOVÁ, Alžbeta. 2004. *Používanie materinského jazyka v kruhu békeščabianskej slovenskej inteligencie.* Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2004. 215 s. ISBN 963-21-4 959-9

Doc. Eva HORVÁTHOVÁ-FARKASOVÁ, PhD.
Fakulta Jána Vitéza Katolíckej univerzity Petra Pazmáňa
Katedra cudzích a národnostných jazykov
Majer István u. 1 – 3.
2500 ESZTERGOM
MAĎARSKO
farkas.eva@vjk.ppke.hu

KOMUNIKACJA NA LEKCJI A BARIERY INTERAKCYJNE

Anna Guzy – Bernadeta Niesporek-Szamburska

COMMUNICATION IN THE CLASS AND THE INTERACTIVE BARRIERS

The paper presents the results of research and observation of the communication process in the classroom, with particular attention to the communication barriers that occur in the following interactions: teacher – student, student – student, and student – teacher. The barriers can be of socio-cultural, personality, or formal character. They can also appear due to the con-situation, i. e. occur during both verbal and non-verbal communication. A diagnostic survey (questionnaire) plus the participant observation and lesson observation sheets were used in the process of empirical material gathering. A reference was also made to the results of the students and teachers study conducted within the research project *Language knowledge in contemporary school.* In conclusion, the authors aimed to identify changes in communication, to "open up" the students to speaking.

KEYWORDS
communication, educational discourse, interaction, interactive barriers: socio-cultural, personality, formal

Dobra komunikacja jest warunkiem koniecznym dla sprawnego funkcjonowania każdej społeczności. Podstawowe rozumienie samego pojęcia (łac. *communicatio*) odnosi się do przekazywania informacji, idei, emocji, porozumiewania się, które prowadzi do wspólnoty przez wzajemne oddziaływanie (Kopaliński, 1985, Golka, 2008). W relacji edukacyjnej, która opiera się na wykorzystaniu zdarzenia komunikacyjnego[1] w procesie kształcenia, komunikacja nabiera szczególnego znaczenia i charakteru.

[1] Dyskurs rozumiany jest jako zdarzenie komunikacyjne (van Dijk, 2001, s. 10) czy też zdarzenie tworzące tekst (Ricoeur, 1989, s. 75).

Dyskurs dydaktyczny to bowiem swoista wymiana aktów mowy między nauczycielem a uczniem lub uczniami w procesie nauczania i przekazywania wiedzy w sytuacji lekcji szkolnej. „Podstawową kategorią dyskursu dydaktycznego jest dialog, czyli interakcja JA – TY lub JA – WY oraz MY – TY lub MY – WY, odbywająca się podczas lekcji w klasie" (Skowronek, 1999, s. 13). Dialog w założeniu toczy się między wszystkimi jego uczestnikami, ale w klasie komunikowanie kształtuje nauczyciel[2]. Porozumiewanie się podlega jego kontroli: to on jest nadawcą lub głównym odbiorcą, to na jego wezwanie i przy jego aprobacie nadawcą staje się uczeń[3], co przy oficjalności, konwencjonalności i rytualizacji sytuacji komunikacyjnej prowadzi do stereotypizacji kontaktu (najczęściej bezpośredniego – werbalnego i pozawerbalnego: paralingwalnego i niewerbalnego, por. Grabias, 1994, s. 224). W komunikacji szkolnej mamy bowiem do czynienia z asymetrią ról, często nawiązującą do „manipulacyjnego wzorca komunikowania", ponieważ nadawca-nauczyciel kieruje działaniami odbiorcy-ucznia w sposób ukryty (Rittel, 1993, s. 58). Badacze piszą nawet o pozornej dialogowości, gdyż uczniowi nie pozostawia się swobody podczas mówienia (Myrdzik, 1997, Synowiec, 2005)[4]. Role nauczyciela i ucznia są utrwalone, nierównorzędne, co wpływa na sposoby, cele i wzorce interakcji (Skowronek, 1999, s. 15), jak proporcje mówienia uczestników dyskursu – według Flandersa dwie trzecie czasu mówienia zajmuje na lekcji nauczyciel (Janowski, 1989). Oznacza to, że uczniowie nie są dopuszczani w pełni do głosu, a nawet nieświadomie hamowani w swej aktywności w ramach przydzielonej im roli odpowiadania na pytania, zaś nauczyciel sprawuje „władzę nad mową" (Janowski, 1989).

Jak widać, już samo ukształtowanie tradycyjnego dyskursu dydaktycznego utrudnia komunikację, a autentyczny, naturalny dialog, niezależnie od wielu reform edukacji zakładających przejście

[2] Zawsze też występują w nim ONI – niebiorący udziału w dialogu uczniowie.

[3] Rzadko dochodzi do wymiany zdań między samymi uczniami (jedynie w ramach rzadko stosowanej tzw. grupowej formie pracy).

[4] Odpowiedź ucznia ma zawsze zaprogramowany cel, często też formalnie zmusza się go do nienaturalnych odpowiedzi „całym zdaniem". H. Synowiec pisze: „Z pozorów szkolnej konwersacji (»mówienie do nauczyciela«) zdają sobie sprawę sami uczniowie, stwierdzając: »Nie rozmawiamy, to tylko pani zadaje pytania, a my odpowiadamy«" (Synowiec, 2005, s.183).

do *paradygmatu dialogu*[5] czy dialogowego konstruowania wiedzy (Klus-Stańska, 2000), jest w szkole trudny do osiągnięcia. Prawidłowa komunikacja polega na koncentrowaniu uwagi na partnerze, na sobie samym i na przekazywanych treściach, a skupienie się na jednym z elementów (w szkole jest to najczęściej transmisja wiedzy) powoduje pojawienie się trudności i barier, które wyhamowują aktywność odbiorcy i jego mowę eksploracyjną[6].

Inspiracją do poszukiwań związanych z określeniem barier komunikacyjnych w szkole były rezultaty projektu badawczego, w którym uczestniczyłyśmy wcześniej, wskazujące na niewielką świadomość nauczycieli dotyczącą ich zaniedbań w dialogu z uczniem, przy jednoczesnej świadomości braków uczniów w tym zakresie[7]. Nasze badania, oparte na sondażu diagnostycznym, miały na celu sprawdzenie, jak z punktu widzenia uczniów i nauczycieli wygląda komunikacja na lekcjach oraz jakie bariery komunikacyjne uznają oni za najważniejsze[8]. Ze względu na szczupłość miejsca przedstawiamy tylko część z nich.

---

[5] *Paradygmat dialogu* – zasadniczym ideałem ucznia w takim paradygmacie edukacji (w opozycji do paradygmatu *odgórnego przekazu* oraz *nieograniczonej ekspresji*) jest człowiek aktywny i podmiotowy – myślący, przeżywający i poszukujący sensu (Mirski, 1996).

[6] *Mową eksploracyjną* – inaczej: mową potoczną lub wyjaśniającą, nazywa D. Barnes (Barnes, 1988) taki rodzaj komunikacji, w której uczniowie biorą udział w poszukiwaniu informacji i w której dochodzi do częstszych dyskusji między uczniami i nauczycielem, jak też między samymi uczniami.

[7] W ramach projektu badawczego *Wiedza o języku ojczystym we współczesnej szkole* (N N104 175636), prowadzonego w Katedrze Dydaktyki Języka i Literatury Polskiej UŚ w latach 2009 – 2012, przebadano 400 nauczycieli i 1500 uczniów. Badana grupa nauczycieli nie zauważała szczególnych problemów w komunikacji z uczniem, wskazując jednocześnie na wiele braków uczniów utrudniających im porozumiewanie.

[8] Badania ankietowe przeprowadzono w maju i w czerwcu 2012 roku na terenie województwa śląskiego oraz dolnośląskiego, w następujących miastach: Katowice, Zabrze, Wrocław, Chorzów. Wzięło w nich udział ponad **300 uczniów** ze szkoły podstawowej, gimnazjum oraz liceum, jak również **72 nauczycieli**: 21 uczących w szkole podstawowej (w tym 2 mężczyzn), 17 kobiet pracujących w gimnazjum oraz 34 nauczycieli w liceum (w tym 3 mężczyzn). Ankietę wypełniło: 16 polonistów, 26 nauczycieli języków obcych, 7 wuefistów, 6 matematyków, po 4 nauczycieli historii i chemii, 2 fizyków, geografów, biologów oraz uczących religii oraz 1 informatyk. Weryfikację wyników prowadzono także w oparciu o obserwację uczestniczącą lekcji (20 lekcji) oraz arkusze obserwacji z lekcji.
Do analizy właściwej (ankiety) wybrano porównawczo po 100 ankiet uczniów ze szkoły podstawowej oraz liceum, w tym: 68 ankiet dziewcząt oraz 32 chłopców ze SP oraz 46 dziewcząt oraz 54 chłopców z liceum. Wypowiedzi gimnazjalistów wykorzystane zostały podczas prezentacji wyników w analizie jakościowej badania.

Na temat uwarunkowań efektywności komunikowania powstało już wiele opracowań[9]. Funkcjonują wśród nich typologie barier komunikacyjnych i opisy modeli. W swym opracowaniu, pamiętając o zasadach kooperacji komunikacyjnej sformułowanych przez Herberta P. Grice'a, których nieprzestrzeganie może doprowadzić do zakłóceń w komunikacji (Grice, 1980)[10], nawiązujemy się do opisu barier Mariana Golki, socjologa, który dzieli je na: bariery społeczno-kulturowe odnoszące się najczęściej do różnic między kodami językowymi oraz wyposażeniem kulturowym partnerów komunikacji; zakłócenia osobowościowe, wynikające z niedostatków inteligencji emocjonalnej u partnerów[11], oraz bariery formalne odnoszące się do cech formalnych komunikatów (Golka, 2008). Z kolei Małgorzata Mądry-Kupiec, opisująca komunikację w ramach dyskursu dydaktycznego, wylicza czynniki zewnętrzne (do których zalicza hałas i nietolerancję ze strony kolegów), czynniki związane z zachowaniem i cechami osobowości ucznia oraz czynniki związane z zachowaniem i cechami osobowości nauczyciela (Mądry-Kupiec, 2011)[12]. Dwie ostatnie kategorie można uznać za zbieżne z zakłóceniami osobowościowymi w typologii Golki. Czynniki zewnętrzne, w zależności od przykładu, można przyporządkować do barier społeczno-kulturowych, innym razem do barier formalnych, a w jeszcze innym – wiążą się one z konsytuacją. W trakcie analizy nawiążemy więc do pełniejszej typologii Golki, uzupełniając ją

[9] Por. m. in. analizę czynników warunkujących proces porozumiewania się w szkole w opracowaniu H. Synowiec (2005). Wśród czynników warunkujących wymienia ona: czynniki socjolingwistyczne, psychologiczne, biologiczne, dydaktyczne, kulturowe – i szczegółowo je omawia.

[10] Wśród których możemy wyróżnić zasadę ilości, zasadę jakości, zasadę stosunku i zasadę sposobu (Grice, 1980, s. 96 i następne).

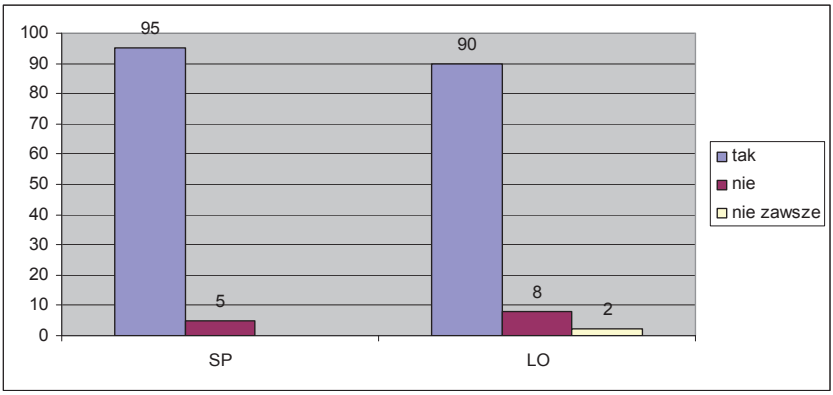
[11] Trudno je uporządkować, gdyż zwykle nakładają się one na siebie. Są to między innymi: brak uwagi lub jej rozproszenie, brak emocjonalnego podłoża w nadawaniu i odbieraniu znaczeń, ignorowanie partnera w komunikacji, udawanie zaangażowania lub postawa defensywna, przerywanie aktu komunikacji, krytykowanie partnera (ale też nieuczciwe chwalenie), pomijanie partnera, agresja skierowana na odbiorcę, moralizowanie, przekonanie o pełnej własnej wiedzy, „nieuczciwe" doradzanie, wypowiadanie komunałów, niepartnerski styl komunikowania, przesunięcia funkcjonalne w obrębie funkcji języka (por. Golka, 2008).

[12] Istnieją również inne interesujące propozycje wyodrębniania barier w komunikowaniu, np. Krystyny Skarżyńskiej (2005), bariery formułowane przez psychologów (Bolton, 2000, s. 177).

w miarę potrzeby o czynniki zewnętrzne, odnoszące się do specyficznej sytuacji dydaktycznej[13].

Przedstawienie rezultatów badań rozpoczniemy od budujących wypowiedzi uczniów, wskazujących, że konstruowanie znaczeń w dialogu ma już w dyskursie edukacyjnym miejsce. Prawie wszyscy uczniowie zapytani, czy nauczyciel daje możliwość wyrażania własnych poglądów na lekcji – skoro fortunna komunikacja polega na ich wymianie, odpowiedzieli pozytywnie, choć nieco lepiej oceniają otwarcie na dialog młodsi uczniowie (por. wykres 1.):

Wykres 1. Możliwość wyrażania własnych poglądów na lekcji

W swych opiniach obie grupy badanych najczęściej stwierdzają, że mają *możliwość wyrażania własnych sądów i opinii podczas każdej lekcji*, *wypowiadania się podczas dyskusji na lekcji*, wyrażają *swoje zdanie na temat przeczytanych lektur*, *podczas odpowiedzi ustnych* (młodsi), *podczas interpretacji wierszy*, *w rozmowach na różne tematy* (starsi). Młodsi uczniowie dodają nawet, że *nauczyciel jest żywo zainteresowany ich zdaniem* (12 %) i *słucha uczniów z uwagą* (24 %). Nieliczni dostrzegają jednak (5 % w SP i 10 % w LO), że nauczycielowi *brakuje czasu na pytanie o zdanie uczniów*, a nawet że *nie ma na to czasu na lekcji, ponieważ trzeba „lecieć z materiałem”*, że *nie pozwala komentować tego, co się powiedziało*, *nie słucha tego, co mówi uczeń*. Przy okazji odpowiadania na inne

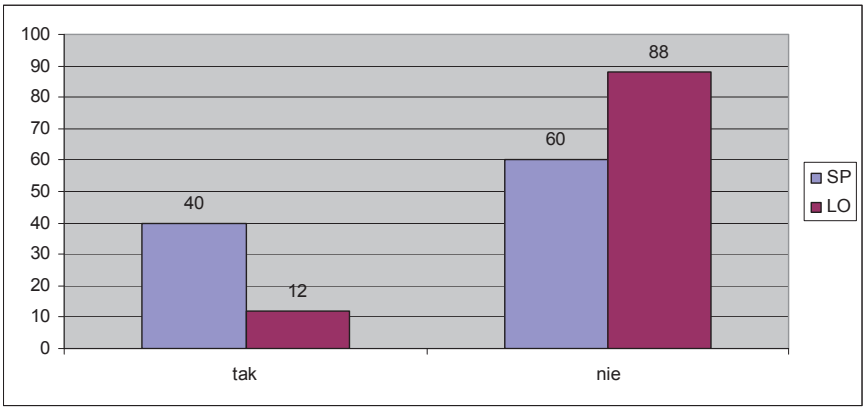
[13] O uwarunkowaniach komunikacji przebiegiem interakcji czy sytuacją zewnętrzną pisze też Z. Nęcki (1996), odwołując się do szumów w kanale Allena Grimshawa.

pytania starsi uczniowie zauważają też pozorność dialogu lekcyjnego, stwierdzając: *nauczyciele chcą, aby mówić i interpretować w określony sposób, nie ma sensu podążać swoją drogą* lub: *nauczyciel ma swoją określoną odpowiedź i chce, abyśmy powiedzieli dokładnie to, o co mu chodzi*. Komunikacja w klasie nie jawi się już tak idealnie.

Pytania zadane uczniom w sondażu dotyczyły także trudności z zabraniem głosu na lekcji oraz ich charakteru, a także zrozumiałości wypowiedzi nauczycielskich[14].

Z analizy wypowiedzi uczniów wynika, że młodsi respondenci częściej zgłaszają trudności z wypowiadaniem się na lekcji. Problem dotyka aż 40% uczniów szkół podstawowych i 12 % uczniów liceum. Wykres 2. ilustruje zależności:

Wykres 2. Trudności z mówieniem na lekcji wśród uczniów w szkole podstawowej i w liceum

Zestawienie odpowiedzi uczniów z opiniami nauczycieli na temat ich odczuć dotyczących trudności wychowanków w komunikacji zaskakują. Jedynie niewielka liczba nauczycieli jest świadoma zakłóceń: tylko 15 z nich (20,83 % ankietowanych)

[14] Pytania ankiety brzmiały: 1. *Czy masz trudności z zabraniem głosu na lekcji? TAK/NIE*
2. *Jakie to trudności i z czego Twoim zdaniem wynikają?* 3. *Czy Twoi nauczyciele wyrażają się w sposób dla Ciebie zrozumiały? TAK/NIE*
Jeśli udzieliłeś odpowiedzi NIE, napisz co Twoim zdaniem może powodować to, że ich nie rozumiesz.

potwierdza, że uczniowie mają problemy w komunikacji z nimi[15]. Nieco większa grupa nauczycieli (21 badanych/30 %) zauważa natomiast zakłócenia w komunikacji uczniów między sobą[16].

Wśród przyczyn trudności w mówieniu wskazanych przez samych uczniów dominują te, które Golka nazywa zakłóceniami osobowościowymi, związane zarówno z samymi uczniami (lęk przed kompromitacją, nieśmiałość, zdenerwowanie), jak i z reakcją nauczycieli (obawa przed udzieleniem złej odpowiedzi, niezainteresowanie aktywnością ucznia), a ponadto pojawia się opis dotyczący uwarunkowań zewnętrznych i barier społeczno-kulturowych (hałas, cisza, niesprzyjająca grupa rówieśnicza). Dosyć licznie odnotowano też bariery formalne (jak nieoswojenie języka przekazu; por. tabela 1.):

Tabela 1. Przyczyny trudności w zabieraniu głosu na lekcji przez uczniów w SP i LO

Odpowiedź	Liczba wskazań	
	SP	LO
obawa przed udzieleniem złej odpowiedzi	25	5
lęk przed kompromitacją na tle klasy, kompromitacja przed kolegą	30	1
nieśmiałość	18	9
trudności ze zrozumieniem pytania	12	-
nauczyciel nie zwraca uwagi na chęć zabrania głosu (podniesioną rękę)/nie słucha odpowiedzi uczniów	11/4	-
zdenerwowanie	9	-
hałas na lekcji	5	7
trudność w skupieniu uwagi	5	-
lęk o konsekwencje złej odpowiedzi	-	4
nadmierna cisza na lekcji	1	-

Tymczasem nauczyciele wszystkich typów szkół, którzy zauważają braki w komunikacji, jako przyczyny podają zakłócenia osobowościowe odnoszące się jedynie do uczniów i ich braki

[15] W odpowiedzi na pytanie 1.: *Czy zdaniem Pani/Pana uczniowie mają problem w porozumiewaniu się z nauczycielem?*

[16] Pytanie 2.: *Czy Pani/Pana zdaniem uczniowie mają trudności w porozumiewaniu się z nauczycielem?*

formalne (w zakresie umiejętności i wiedzy), np. stwierdzają, że uczniowie:
– *mają trudności z wypowiedziami publicznymi*,
– *nie odpowiadają na pytania,*
– *ciężko wydobyć od nich informacje* (tzn. brak im wiedzy),
– *trudno im dobrać słowa, by wypowiedzieć swoje myśli*, *brak im precyzji w formułowaniu komunikatów*, *mają ubogie słownictwo*,
– *brak im umiejętności formułowania wypowiedzi logicznie uporządkowanych,*
– *nie umieją dostosować wypowiedzi do sytuacji komunikacyjnej*.

Podobną diagnozę stawiała duża grupa wcześniej badanych nauczycieli[17], zwrócili oni jednak uwagę także na bariery osobowościowe i społeczno-kulturowe (problemy społeczne i emocjonalne) swoich uczniów.

Charakteryzując zakłócenia w komunikacji w grupie rówieśniczej, nauczyciele różnych typów szkół zauważali następujące przyczyny trudności:
– ***nieśmiałość***,
– ***niektórzy uczniowie nie funkcjonują w grupach rówieśniczych*** *i nie potrafią nawiązać relacji,*
– ***wzajemna rywalizacja***, *wyścig szczurów, niezdrowa konkurencja,*
– *brak tolerancji, nieuznawanie kompromisu, każdy uważa, że ma rację, trudno im uznać rację drugiej osoby,*
– *nastawienie na „ja", poczucie wyższości, brak szacunku wobec drugiego człowieka, brak wrażliwości na potrzeby drugiego człowieka,*
– *brak dobrych wzorów, brak lub rozluźnienie zasad,*
– *nadużywanie wulgaryzmów,*
– *dyrektywność wypowiedzi,*
– ***niechęć słuchania*** *odbiorcy, uczniowie nie potrafią się słuchać, krzyczą, bardzo się emocjonują*
– *nie potrafią dyskutować.*

Zakłócenia dotyczą więc barier społeczno-kulturowych, osobowościowych, jak i formalnych, ale znów – odnoszą się jedynie do samych uczniów. Niepokojące wydają się zwłaszcza problemy społeczne młodych, jak też ich nadmierna agresja (nie tylko werbalna).

[17] W ramach wspomnianego już projektu badawczego.

Młodzi uczestnicy dyskursu sami także zauważają swoje ograniczenia komunikacyjne: wielu z nich (36 % uczniów szkoły podstawowej i aż 60 % licealistów) stwierdza, że nie potrafi wyrazić swoich myśli, a dominujące w uzasadnieniach wskazania pokrywają się z opiniami nauczycieli: dotyczą strony językowej wypowiedzi (por. tabela 2.)[18].

Tabela 2. Przyczyny problemów językowych w wyrażaniu myśli przez uczniów SP i LO

Odpowiedź	Liczba wskazań	
	SP	LO
trudności w formułowaniu myśli; w zebraniu myśli; natłok myśli	22	51
trudności w wysłowieniu się, w doborze odpowiednich słów; nieumiejętność wysłowienia się;	38	51
brak odpowiedzi	34	20
wstyd przed innymi	-	9
czuję, że nikt nie rozumie tego, co mówię	-	12
trudno powiedzieć	5	-
jąkanie się	1	-

Te ograniczenia w komunikacji można zaklasyfikować do barier formalnych, które Stuart Hall wiąże z sytuacją, gdy odbiorca „(1) nie jest oswojony z językiem przekazu; (2) nie zna terminów, […] nie zna pojęć pojawiających się w przekazie; (4) nie nadąża za logiką argumentacji […] (6) nie potrafi odebrać ogólnego znaczenia zgodnie z intencją nadawcy" (Golka, 2008, s. 45). Badania wskazują, że ograniczenia te w dyskursie szkolnym rozszerzają się także na odbiór (słuchanie), bowiem aż 16 % młodszych uczniów i 14 % licealistów nie rozumie języka, którym się posługują nauczyciele, i stwierdza, że język nauczyciela jest trudny, mówi on za szybko i

[18] Pytanie brzmiało: *Czy zawsze potrafisz wyrazić słowami swoje myśli? TAK/NIE Jakie masz w tym zakresie trudności?*

tłumaczy niewłaściwie. Młodzież zwraca też uwagę na jakość wymowy nauczycieli (por. tabela 3.)[19]:

Tabela 3. Przyczyny niezrozumiałości języka nauczycieli w opiniach uczniów SP
i LO

Odpowiedź	Liczba wskazań	
	SP	LO
trudny język, niezrozumiałe pojęcia	10	12
zbyt szybkie mówienie	6	11
nieumiejętne tłumaczenie, zły dobór przykładów	-	13
wada wymowy	-	3

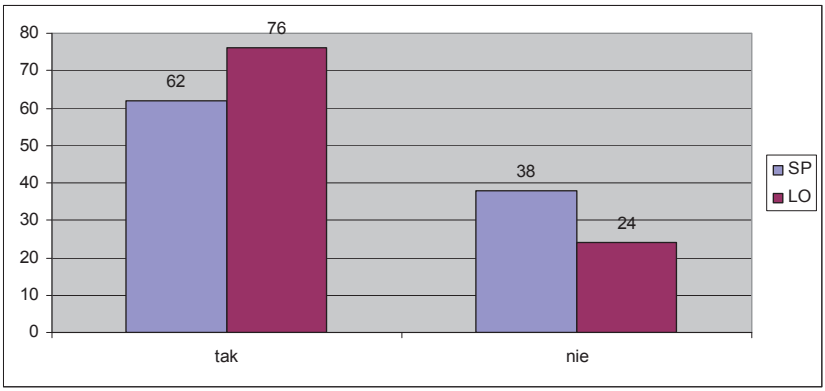
Jeśli uczniowie nie rozumieją języka nauczycieli, porozumienie nie może być fortunne, tym bardziej, że ci drudzy nie mają świadomości nieskuteczności swego „mówienia". Sami wysoko oceniają swoją komunikację z uczniami: na pytanie *Czy ma Pan/Pani trudności w nawiązaniu komunikacji z uczniem/uczniami podczas zajęć oraz indywidualnych rozmów?*, jedynie 5 (7 %) z nich przyznało, że problemy w komunikacji się pojawiają (co świadczy o barierze osobowościowej wynikającej z udawanego zaangażowania). Ci nieliczni podkreślali, że trudno im czasami *dotrzeć do ucznia*, nie zawsze potrafią właściwie zadać pytania, jak również dostosować język do poziomu wychowanków.

W efekcie większość uczniów nie zabiera głosu na lekcji, zajmuje postawę defensywną, pomimo iż zna odpowiedź. Im uczniowie starsi, tym bardziej zniechęceni do mówienia. Wykres 3. ukazuje, jak często młodzi ludzie wybierają milczenie[20]:

[19] 8 uczniów SP (na 100 uczniów szkoły podstawowej) nie wpisało żadnego uzasadnienia dla tego problemu.

[20] Pytanie 6. i 7. ankiety brzmiało: 6. *Czy zdarzały się na lekcji sytuacje, że znałeś odpowiedź na pytanie nauczyciela, ale nie zabierałeś głosu (TAK/NIE)*. 7. *Jeśli odpowiedziałeś „tak", napisz, dlaczego nie zgłaszałeś się do odpowied*zi.

Wykres 3. Milczenie na lekcji (uczeń zna odpowiedź, ale nie zabiera głosu)

Wypowiedzi uzasadniające wybór milczenia wyraźnie wskazują, że wśród młodszych uczniów problem mówienia na lekcji ma swe źródła w barierach osobowościowych i społeczno-kulturowych[21]: uczniowie są nieśmiali, denerwują się, lękają się nieprzychylnego odbiorcy (nauczyciela i jego sankcji, a także grupy rówieśniczej). Natomiast starszym uczniom najczęściej brakuje już motywacji: nie chce im się mówić na lekcji, są znudzeni (por. tabela 4., a także tabela 6.), np.: *Nauczyciel powinien chociaż stwarzać pozory, że interesuje go to, co robi. Powinien chcieć rozmawiać z młodzieżą, poświęcić czas chociaż tym, którzy o to zabiegają* […]. *Moje złe stosunki z nauczycielami wynikały z tego, że przestawali oni ode mnie czegokolwiek oczekiwać, więc ja z kolei traciłam ochotę na cokolwiek* (Chętkowski, 2003, s. 151).

W tabeli 4. zestawiono odpowiedzi uczniów z wypowiedziami nauczycieli na temat przyczyn nieuczestniczenia wychowanków w komunikacji lekcyjnej. Potrafią oni dobrze ocenić zakłócenia osobowościowe po stronie uczniów, nie zauważają jednak stawianych przez siebie barier, dodają za to przyczyny formalne: *brak wiedzy* uczniów czy *nieprzygotowanie do lekcji*.

[21] Samo milczenie może być odmową komunikowania, jak i komunikowaniem: może wyrażać niezgodę na czyjeś argumenty, a nawet pogardę i niechęć do nawiązywania kontaktu. Może też być oznaką obawy komunikowania w strachu przed przewidywaną komunikacją z nadawcą (Mikułowski Pomorski, 2007, s. 38).

Tabela 4. Milczenie na lekcji – przyczyny

Odpowiedź	Liczba wskazań		
	SP	LO	Nauczyciel
nieśmiałość, brak pewności siebie; niskie poczucie wartości	98	-	50
obawa przed krytyką, wyśmianiem przez nauczyciela, jego krzykiem	37	-	-
lęk przed ośmieszeniem na tle klasy; wstyd przed klasą	31	4	39
danie szansy innym uczniom w klasie, słabszym	19	40	-
lenistwo; brak chęci; znudzenie/brak zainteresowania	11	45	37
zdenerwowanie, stres, lęk	30	-	16
lęk przed udzieleniem złej odpowiedzi; niepewność	23	9	31
ktoś odpowiedział szybciej	-	23	-
nauczyciel mnie nie zapytał (mimo podniesionej ręki); nie dopuścił do głosu	11	17	-
krzyk i wyrywanie się do odpowiedzi innych osób; bo inni lepiej odpowiedzą	9	12	-
obawa przed złą oceną;	15	-	-
bo nauczyciele chcą, aby mówić i interpretować w określony sposób, nie ma sensu podążać swoją drogą	-	2	-
gdy nie jestem pewny, czy już nie padła odpowiedź	-	2	-
bo klasa „hejtuje" takie osoby	-	1	-
brak wiedzy/nieprzygotowanie do lekcji	-	-	23

Stosunkowo wysoko w obu grupach uczniów (wyżej wśród starszych) plasuje się argument związany z komunikacją w grupie: uczniowie zwracają uwagę, że trudno w dyskursie szkolnym dojść do głosu (*ktoś szybciej odpowiedział*, nauczyciel *nie dopuścił do głosu*, inni *wyrywają się do odpowiedz*i), a jednocześnie ustępują innym uczniom (starsi zwracają uwagę, że chodzi tu o słabszych w nauce). Wypowiedzi te świadczą także o tym, że komunikacja w klasie nie należy do przyjaznych, że prawo do mówienia uzyskują bardziej przebojowi czy głośniejsi uczniowie, a pozostali muszą czekać – i milczą. Uczniowie piszą w sprawie aktywności: *Nie tylko ci, co się zgłaszają, chcą odpowiadać. Proszę patrzeć na nasze twarze* (Chętkowski, 2003, s. 139).

Młodzi respondenci (14 % z SP i aż 36 % z LO) określają także dodatkowe bariery[22], które utrudniają ich aktywność komunikacyjną. Zwykle są to zakłócenia osobowościowe związane z odbiorem nauczyciela. Ucznia hamują głównie elementy pozawerbalne w jego zachowaniu: podniesiony głos (krzyk) i złość nauczyciela, jego gesty (wskazywanie, gesty znudzenia), stukanie, znaczące spojrzenia, ale też zachowanie pozawerbalne rówieśników: śmiech, buczenie, por. tabela 5.:

Tabela 5. Gesty, sytuacje, słowa utrudniające komunikację na lekcji

Odpowiedź	Liczba wskazań	
	SP	LO
krzyk, złość nauczyciela; mówienie podniesionym głosem	10	40
reakcja klasy (śmiech, hałas, buczenie)	-	23
wskazywanie, kto ma mówić; słowa: „no, proszę, to powiedz"; „no to kto do tablicy?"; „opuść rękę"	4	4
stukanie w ławkę; dłuższe wpatrywanie się w ucznia; zacieranie dłoni	1	10
gesty ukazujące znudzenie (czuję, że nauczyciela nie interesuje to, co mówię); gdy nauczyciel mnie nie zauważa	-	11
zmęczenie, brak chęci	-	9
określenie „źle"	-	5
gdy nauczyciel ma swoją określoną odpowiedź i chce, abyśmy powiedzieli dokładnie to, o co mu chodzi	-	4
gdy czuję, że nauczyciel za chwilę postawi mi złą ocenę	-	2

Listę ograniczeń i barier uzupełnia jeszcze opis sytuacji na lekcji, które „blokują" uczniów całkowicie, czyli powodują zahamowania uniemożliwiające porozumiewanie się[23]. Dla największej liczby uczniów takie zahamowania wywołuje nie tyle sytuacja lekcyjna, co raczej – pośrednio – niedoskonałość własnej inteligencji

[22] Pytanie brzmiało: *Czy są sytuacje, słowa, gesty, które sprawiają, że mniej chętnie zabierasz głos na lekcji? TAK/NIE. Jakie to słowa lub gesty i jaka jest Twoja reakcja na nie?*
[23] Pytanie 10.: *Jakie sytuacje sprawiają, że „blokujesz się" i nie zabierasz głosu na lekcji?*

emocjonalnej (nieśmiałość, stres, lęk) czy niewypełnienie roli ucznia (brak wiedzy). Pozostałe przyczyny „blokady" leżą po stronie nadawcy nauczyciela (nudna lekcja, agresja, ignorowanie, niesłuchanie ucznia, sankcje za niewłaściwą odpowiedź), czy – pozostałych odbiorców (hałas, agresja w odbiorze, niszczenie przebiegu komunikacji, chłód emocjonalny), wreszcie powodowane są sytuacją zewnętrzną (samopoczucie, problemy domowe), por. tabela 6[24].

Tabela 6. Przyczyny „blokowania się" na lekcji przez uczniów w SP i LO

Odpowiedź	Liczba wskazań	
	SP	LO
nieśmiałość, brak pewności siebie	68	22
nic mnie nie blokuje; nie ma takich sytuacji;	40	17
gdy nie znam odpowiedzi; gdy pytania są zbyt trudne; gdy brak pewności czy odpowiedź jest poprawna	56	19
stres	32	34
lęk przed kompromitacją	34	3
gdy źle się czuję, zmęczenie (niewyspanie, ból głowy)	8	29
gdy nudzi mi się na lekcji, znudzenie	-	30
gdy ktoś "wytrąca" z myśli, gdy ktoś przeszkadza; „wybija z rytmu", dziwny wzrok, dziwny „uśmiech"	17	16
gdy na lekcji jest hałas	4	16
gdy spotykam się z krytyką nauczyciela	23	-
gdy nauczyciel krzyczy; złość nauczyciela	3	14
gdy nie potrafię się skupić	-	14
gdy nauczyciel się wywyższa	-	9
gdy zgłaszam się do odpowiedzi, a nauczyciel ciągle wybiera kogoś innego	-	9
gdy mówi w danej chwili jakaś inna osoba; gdy nauczyciel jest zajęty uciszaniem klasy, a nie słuchaniem tego, co mówię; gdy nauczyciel nie słucha, chociaż do niego się mówi	4	8
jeśli za odpowiedź można dostać minusy	7	-
gdy mam problemy domowe	-	5
gdy jest cicho i cała uwaga skupiona jest na mnie	4	-

[24] Wielu uczniów nie ma jednak problemu z „blokowaniem" (SP – 40 %, LO – 17 %).

Wypowiedzi uczniów w różnych miejscach ankiety zawierają podobne sformułowania, zwracające uwagę na wielką rolę zakłóceń osobowościowych. Często sygnalizują oni swoją nieśmiałość, stres, niepewność, lęk przed wystąpieniem publicznym, ale także lęk przed konsekwencjami złej odpowiedzi czy przed reakcją klasy. Piszą też o negatywnych reakcjach nauczyciela, często pozawerbalnych, a także o zakłóceniach zewnętrznych, jak hałas w klasie. „Na ten czynnik wskazało 40 % uczniów i 27 % nauczycieli. Widać z tego, że uczniowie przeszkadzają […] także sobie samym, na dodatek podkreślając, że mówienie utrudniają im »nietolerancyjna klasa« i »wyśmiewający ich koledzy«" (Mądry-Kupiec, 2011, s. 38). Wszystkie te wypowiedzi świadczą o niekorzystnej aurze dla komunikacji mającej służyć przecież wymianie myśli.

Nauczyciele – jako osoby decydujące o wszystkich interakcjach w klasie – nie prowadzą dialogu w stylu partnerskim, choć wiedzą, jak to robić. Zapytani o sposoby motywowania do zabierania głosu podają całe ich zestawy (m. in.: *pozytywny język, dużo pochwał, nagradzanie* (6 głosów), *plusy za aktywność* (10), *dobre stopnie* (7), *pochwały (nawet najmniejszych prób wypowiedzi)* (9), *podkreślanie mocnych stron uczniów* (2), *odpowiednia atmosfera na lekcji* (6), *dawanie dużo czasu na odpowiedź, okazywanie zainteresowanie i cierpliwość* (2), choć na pewno zabrakło tu takich sposobów, jak: interesujące przedstawienie zagadnienia, uważne słuchanie – bez zakłócania wypowiedzi, wzmacnianie, unikanie krytykowania wypowiedzi ucznia. Jak wskazują obserwowane lekcje i wypowiedzi uczniów, nauczyciele rzadko aktywizują przez wymienione sposoby zwłaszcza w klasach starszych[25] (choć w ankiecie stwierdzają wszyscy, że chwalą uczniów), a czas „przydzielony" uczniowi na odpowiedź jest niezwykle krótki. Niektórzy nauczyciele deklarują wprawdzie, że czekają *tak długo, ile trzeba*, *wystarczająco*, *w zależności od sytuacji*, inni stwierdzają, że czekają *krótko*, *10 sekund*, *max. 1 minutę*, *jeśli nie odpowie, pytam kolejnego ucznia*. Nauczyciele przyznają się także do kierowania do uczniów dyrektywnych aktów mowy (prawie 70 % nauczycieli ze szkół podstawowych i liceów oraz ponad 80 % – z gimnazjów przyznaje się wręcz do rozkazywania, narzucania swej woli), a także do ganienia młodych odbiorców w obecności klasy

[25] W ostatnich klasach szkoły podstawowej, w gimnazjum i w liceum.

(76% nauczycieli w SP, 82 % – w gimnazjum i 24 % – w LO). Takie relacje na pewno nie sprzyjają wzajemnemu porozumiewaniu, a stają się przyczyną kolejnych zahamowań, lęków i w konsekwencji – milczenia. A milczenie to też rodzaj komunikatu. Uczniowie piszą: *Praktycznie przed każdą lekcja czuje się strach.* […] *Lekki strach przekształca się w panikę, jeśli nauczyciel okazuje się prawdziwą „kosą"* (Chętkowski, 2003, s. 22).

Analiza wypowiedzi uczniów i nauczycieli, także obserwacja lekcji pozwala na zarysowanie obrazu, który nie zaskakuje. Wiadomo przecież, ze sytuacja komunikacyjna w szkole jest zrytualizowana, że ciągle ciąży ku paradygmatowi *odgórnego przekazu*. To co zaskakuje, to granica, dwa światy widoczne podczas konfrontacji wypowiedzi uczniów i nauczycieli na temat komunikacji i barier, które mogłaby połączyć rozmowa. Rozmowa, służąca przekazywaniu informacji, wyjaśnianiu, ucząca komunikowania z drugim człowiekiem, ale też, co szczególnie ważne w szkole, niwelująca „napięcie w relacji wychowawczej, pomagając w rozwiązywaniu czy też eliminowaniu konfliktu" (Mądry-Kupiec, 2011, s. 107 – 108). Prowadzona w spokoju (a nie w hałasie), w atmosferze bezpieczeństwa, w tolerancyjnym, wspierającym otoczeniu, przy szanującym, dopuszczającym do mówienia i słuchającym odbiorcy – nauczycielu, ale też przygotowanym do swej roli, ciekawym nowej wiedzy wychowanku. Tymczasem dla uczniów rozwiązaniem jest ucieczka w milczenie, nauczyciele zaś pozornie nie zauważają problemu (przede wszystkim w interakcji: uczeń – nauczyciel, także: nauczyciel – uczeń), za problematyczne uznając jedynie braki w wiedzy i braki formalne uczniów. Świadczy to o faworyzowaniu w interakcji czynnika tematycznego, z pominięciem odbiorcy, z brakiem refleksji nad własnymi postawami i zachowaniami.

Warunkiem koniecznym do wprowadzenia wspomnianej rozmowy w klasie – z dobrą atmosferą i umiarkowaną swobodą – jest jej zainicjowanie przez decydującego w szkole nauczyciela, ale jednocześnie – podtrzymanie przez niepozbawionych aktywności uczniów.

LITERATURA

BARNES, Douglas. 1988. *Nauczyciel i uczniowie: od porozumiewania się do kształcenia*. Trans. J. Radzicki. Warszawa : WSiP, 1988. 255 s. ISBN 83-02-03475-4.

BOLTON, Robert. 2000. Bariery na drodze komunikacji. In: *Mosty zamiast murów*. Podręcznik komunikacji interpersonalnej. Ed. J. Stewart. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012, s. 174 – 186. ISBN 978-83-01-14513-2.

CHĘTKOWSKI, Dariusz. 2003. *Z budy. Czy spuścić ucznia z łańcucha?* Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2003. 208 s. ISBN 83-08-034335-7.

DIJK van, Teun A. 2001. *Dyskurs jako struktura i proces*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001. 276 s. ISBN 83-01-13532-8.

GOLKA, Marian. 2008. *Bariery w komunikowaniu i społeczeństwo (dez)informacyjne*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008. 281s. ISBN 976-83-01-15663-3.

GRABIAS, Stanisław. 1994. *Język w zachowaniach społecznych*. Lublin : Wydawnictwo UMCS, 1994. 382 s. ISBN 83-227-0609-X.

GRICE, Herbert Paul. 1980. Logika a konwersacja. In: *Język w świetle nauki*. Ed. B. Stanosz. Warszawa : Czytelnik, s. 91 – 114. ISBN 83-07-00057-2.

JANOWSKI, Andrzej. 1989. *Uczeń w teatrze życia szkolnego*. Warszawa : WSiP, 1989. 256 s. ISBN 83-02-03863-6.

KLUS-STAŃSKA, Dorota. 2000. *Konstruowanie wiedzy w szkole*. Olsztyn : Wydawnictwo UWM, 2000. 412 s. ISBN 83-88343-91-2.

KOPALIŃSKI, Władysław. 1985. *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*. 15. wyd. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1985. 480 s. ISBN 83-214-0279-8.

MĄDRY-KUPIEC, Małgorzata. 2011. *Komunikacja werbalna nauczyciela i ucznia na lekcji*. Kraków : IMPULS, 2011. 164 s. ISBN 978-83-7587-430-3.

MIKUŁOWSKI POMORSKI, Jerzy. 2007. *Jak narody porozumiewają się ze sobą w komunikacji międzykulturowej i komunikowaniu medialnym*. Kraków : Universitas. 2007. 404 s. ISBN 83-242-0769-4.

MIRSKI, Andrzej. 1996. Edukacja dialogu jako szansa kształtowania podmiotowej i aktywnej orientacji ucznia. In: *Nauczyciel – uczeń, między przemocą a dialogiem: obszary napięć i typy interakcji*. Ed. M. Dudzikowa. Kraków : IMPULS, 1996, s. 79 – 90. ISBN 83-86994-03-7.

MYRDZIK, Barbara. 1997. O potrzebie rozmowy w kształceniu polonistycznym (na przykładzie lekcji poświęconych poezji. In: *Wokół szkoły i nauczyciela*. Ed. H. Wiśniewska, J. Plisiecki. Lublin : Wydawnictwo UMCS, 1997. 160 s. ISBN 83-227-1082-8.

NĘCKI, Zbigniew. 1996. *Komunikacja międzyludzka*. Kraków : Wydawnictwo Personalnej Szkoły Biznesu, 1996. 295 s. ISBN 83-85441-45-X.

RICOEUR, Paul. 1989. *Język, tekst, interpretacja*. Trans. P. Graff, K. Rosner. Warszawa : PIW, 1989. 288 s. ISBN 83-06-01702-1.

RITTEL, Teodozja. 1993. *Podstawy lingwistyki edukacyjnej. Nabywanie i kształcenie języka*. Kraków : Oficyna Wydawnicza „Edukacja", 1993. 229 s. ISBN 83-85-89808-5.
SKARŻYŃSKA, Krystyna. 2005. Bariery komunikacji: indywidualne, grupowe, społeczne. In: *Bariery i pomosty w komunikacji językowej Polaków*. Ed. J. Bartmiński, U. Majer-Baranowska. Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2005, s. 45 – 67. ISBN 83-227-2436-5.
SKOWRONEK, Bogusław. 1999. *O dialogu na lekcjach w szkole średniej. Analiza pragmatyczno-językowa*. Kraków : Wydawnictwo Naukowe AP, 1999. 217s. ISBN 83-87-51372-5.
SYNOWIEC, Helena. 2005. O porozumiewaniu się w szkole. In: *Bariery i pomosty w komunikacji językowej Polaków*. Ed. J. Bartmiński, U. Majer-Baranowska. Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2005, s. 179 – 190.
ISBN 83-227-2436-5.

prof. UŚ dr hab. Bernadeta NIESPOREK-SZAMBURSKA
Wydział Filologiczny Uniwersytetu Śląskiego
Katedra Dydaktyki Języka i Literatury Polskiej
pl. Sejmu Śląskiego 1
40-032 KATOWICE
POLSKA
bernadeta.niesporek-szamburska@us.edu.pl

dr Anna GUZY
Wydział Filologiczny Uniwersytetu Śląskiego
Katedra Dydaktyki Języka i Literatury Polskiej
pl. Sejmu Śląskiego 1
40-032 KATOWICE
POLSKA
anna-guzy@wp.pl

STRUKTUROVANÝ DIALOG V MEDIACI

Irena Orszulik

STRUCTURED DIALOGUE IN MEDIATION

The aim of this paper is to point out the dialogue and its specifics as management tools for structuring the mediation process. The importance of dialogue in social discourse is, in historical perspective, an undeniable fact, and the quality of its management is part of cultural heritage of advanced civilization. In terms of communicative-pragmatic perspective, mediation dialogue represents the means of helping the parties to identify and define their position in order to reach an agreement with a long-term effect. Dialogue structuring can be an effective tool in managing of conflict situations.

KEYWORDS
mediation, structured dialogue, managing of the process, communication skills, agreement with long-term effect

Úvod

Záměrem příspěvku je poukázat na funkci dialogu a na jeho specifika jako nástroje řízení a strukturování mediačního procesu. Význam dialogu ve společenském diskursu je z historické perspektivy nepopiratelným faktem a kvalita jeho vedení patří ke kulturnímu dědictví vyspělých civilizací.

Mediační dialog z pohledu komunikačně-pragmatické perspektivy je prostředkem, který napomáhá účastníkům sporu pojmenovat a definovat své pozice s cílem dosažení dohody s možností dlouhodobého efektu. Strukturalizace dialogu může být účinným nástrojem při řízení konfliktních situací.

Základem mediačního procesu je vyjednávání (negociace). Mediaci lze ve vztahu k negociaci pokládat za facilitované vyjednávání s kooperativní perspektivou. U kooperativního (konstruktiv-

ního, principiálního) vyjednávání je důraz kladen na samotný proces vyjednávání a jeho dlouhodobý efekt. Spoluzodpovědnost za výsledek vyjednávání, ve smyslu uplatnění *win-win* strategie, klade nesmírné nároky na samotný proces vyjednávání při hledání dohod přijatelných pro obě strany sporu. Z tohoto pohledu se jedná o vyjednávání postavené na zájmech protistran. Problémy se řeší prostřednictvím identifikace společných zájmů. Zmíněný přístup byl rozvinut např. u autorů R. Fischer – W. Ury[1] z Harvardské univerzity. Jejich přístup *win-win* je založen na dosažení takového řešení, které uspokojuje zájmy obou stran. K zásadám principiálního vyjednávání patří následující postoje:

- oddělení osob od problémů,
- soustředění na zájmy, nikoliv na pozice,
- nalezení možností, které stranám přinesou oboustranný zisk,
- posuzování problému na základě objektivních kritérií.

Autoři zavedli pojem BATNA (*Best alternative to a negotiated agreement*), ve smyslu nejlepší alternativy k vyjednávané dohodě při stanovení minimálního cíle.

Cílem mediace je dosažení dohody založené na zájmech protistran. Jedná se o flexibilní a méně formální způsob řešení sporu při zabezpečení diskrétnosti a mlčenlivosti. Proces je zaměřen na redukování negativních emocí na stranách účastníků sporu a také překonání vztahové krize a perspektiva budoucí kooperace.

Mediaci lze rovněž chápat jako dobrovolný mimosoudní vyjednávací proces, ve kterém neutrální osoba napomáhá protistranám vyřešit jejich spor dohodou. Proces je kontrolován účastníky sporu a je zaměřen na jejich zájmy. Pomoc třetí strany, která nemá rozhodovací povinnost, musí být akceptována všemi účastníky sporu. Výhody mediace oproti soudnímu řešení spočívají v rychlosti procesu, menší finanční náročnosti a orientaci na budoucí vztahy účastníků sporu.

[1] FISCHER, R. – URY, W.: *Getting to Yes.* [Online.]

Mediační dialog z hlediska komunikačně-pragmatického

Z hlediska teorie řečových aktů je dialog chápan jako účelový prostředek směřující k cíli. Jazyk je pojímán jako činnost, při které jsou produkovány znaky, s nimiž lze něco konat. Základními složkami komunikace nejsou slova, věty nebo výpovědi, ale řečové akty, které souvisí s dalšími mimojazykovými, psycholingvistickými a sociolingvistickými aspekty, tzn. s celou problematikou lidského chování a jednání. Vztahy mezi výpovědními formami a řečovým jednáním nemají přímý charakter. K průběhu úspěšného mluvního aktu je třeba nejen to, aby byl správně pochopen (intence mluvčího je posluchačem správně dekódovaná), nýbrž i postoj expektace ze strany posluchače. Každé jazykové sdělení je vnímáno zejména z těchto pozic:

- *je určeno pro mě – týká se mně,*
- *je pravdivé, mohu mu věřit,*
- *je mluvčí na mé straně, nechce mnou manipulovat*.

Realizace komunikačního jednání je činností vědomou a řízenou, je to tvořivý akt směřující ke konkrétnímu účelu. Problematika intence mluvčího je v teorii řečových aktů vyjádřena pojmem *ilokuce*. Každý komunikát má tedy funkci lokuční (něco je řečeno), ilokuční (intence sdělení) a perlokuční (účinky, které vyvolá) (Orszulik, 1998, s. 30 – 35). Z hlediska ilokuce se dělí řečové akty na *reprezentativa*, jichž prostřednictvím je zobrazován stav světa, na *direktiva*, kdy chce mluvit přimět posluchače k jednání, na *komisiva*, kdy se mluvčí zavazuje k budoucímu jednání, na *expresiva*, kdy mluvčí vyjadřuje svůj psychický stav, a na *deklarativa*, kdy dochází k souladu mezi propozičním obsahem a skutečností, např. podepsání mediační dohody.

Komunikační kompetence při vedení procesu mediace je nedílnou součástí odborné způsobilosti mediátora. Z pohledu dovednosti důraz je kladen zejména na lexikální a stylistickou obratnost ve smyslu verifikace, generalizace, formulace a reformulace myšlenkových schémat a jazykových obratů protistran. Mediátor přichází profesionálně do styku s bohatým spektrem osobností, které se v procesu mediace dostávají velmi často do emotivních a exponovaných poloh. Způsob komunikace s temperamentním, ego-

centrickým a agresivním klientem bude vyžadovat jiný komunikační styl než kontakt s klientem submisivním, introvertním a nejistým.

Obecně se autoři shodují na tom, že mediace stojí na třech pilířích (Holá, 2003, s. 89 – 90). Jsou to teorie komunikace, teorie vyjednávání a řešení konfliktů, a také strukturování procesů. Konfliktní situace je chápána jako forma sociální situace, která má svá specifika a liší se od ostatních forem sociálních situací. Porozumění těmto specifikům umožňuje mediátorovi vnímat svého klienta a jeho konflikt individuálně a taktéž ve vztahu ke kontextu, ve kterém vznikl a zároveň se rozhodnout o vhodnosti a účelnosti použít metody mediace. Při rozhodování o možnostech řešení sporu metodou mediace je třeba brát v úvahu účastníky konfliktu, hranice a možnosti mediační metody a osobnost, způsobilost a kompetence osoby mediátora.

Podle způsobu řízení konfliktu lze uvažovat o jeho rovině monologické, dialogické a trialogické. Monolog bývá použit při autoritativním řešení konfliktů, jedná se o druh lineárního komunikačního modelu směrem od mluvčího k posluchači. Komunikace probíhá jedním směrem a od participantů se neočekává zpětná vazba (příkazy, nařízení směrnice, disciplinární řízení apod.) Tam, kde do hry vstupuje dialog, se jedná o diskuzi. Na bázi interakčního nebo transakčního komunikačního modelu účastníci komunikačního procesu usilují o rovnoprávnost navrhovaného řešení problému. Další možnosti řešení sporných situací, kde se participanti neumí nebo nemohou dohodnout, nicméně existuje oboustranná vůle a ochota k dialogu, je role třetí, neutrální strany, která do vyjednávání na základě vzájemné dohody protistran vstoupí. Úlohou třetí strany je buď *facilitace* ve smyslu usnadnění pochopit a vyřešit problémovou situaci, nebo *mediace*, chápána jako alternativní metoda řešení sporů.

Mediační dialog z pohledu jeho strukturalizace

Základem mediace je strukturovaný komunikační proces. Jedná se o řízený dialog s prvky spontánních reakcí[2]. Strany vyprávějí příběh bez závěrečného hodnocení, vyjadřují své emoce, požadují zpětnou

[2] MÜLLEROVÁ, Olga – HOFFMANNOVÁ, Jana: *Kapitoly o dialogu,* s. 55. I v řízeném dialogu je prostor pro vytváření spontánních reakcí a proměně téma, zvláště, když se účastníci znají a mají mezi sebou neformální vztah.

vazbu. Strukturalizace rozhovoru pomáhá mediátorovi a stranám se v procesu orientovat. Struktura umožňuje rovněž pracovat a řídit proces v těžké a nepřehledné situaci, umožňuje mediátorovi řešit situace, kdy jedna strana navrhuje řešení bez vyslechnutí protistrany.

Úkolem mediátora je vybalancovávat komunikaci. Dokončit jeden příběh, shrnout informace, požádat o zpětnou vazbu a pokračovat dalším příběhem. Je nutné se k rozpracovaným věcem vracet, zabalit, na chvíli je odložit, pokračovat v řešení toho, co se nabízí jako jednodušší. Příběh v mediaci není důležitý z hlediska hledání pravdy. Není podstatné, kdo za to může, ale jak to vyřešit. Práce mediátora spočívá v legitimizaci pozic a zájmů stran. Mediátor je ve vztahu ke stranám neutrální a objektivní. Sleduje syžet příběhu a uzavírá jednotlivé motivy se souhlasem a potvrzením protistran. Pragmatický aspekt komunikace spočívá v orientaci na proces, nikoliv na výsledek procesu. Smyslem činnosti je vytvořit takový komunikační rámec, aby protistrany v řízené interakci nalezly konstruktivní řešení trvalého charakteru. K tomu lze použit i další techniky, jako na příklad parafrázování, predikci, brainstorming.

Způsob, jakým mediátor zahájí proces mediace, může ovlivnit směr, kterým se mediace bude ubírat; proto komunikační rámec úvodního setkání by se měl týkat vymezení pravidel průběhu komunikace.

Pro start cílevědomého a řízeného dialogu je podle Tondla (Tondl, 1997, s. 45) charakteristické respektování jistých pravidel, která mohou být normativně fixovaná např. Ve formě jednacího řádu, přijatými konvencemi nebo pouze *ad hoc* vytvořenou dohodou. Při vymezení komunikačního rámce je důležité se soustředit zejména na následující momenty:

- *kdo* (subjekt komunikace, strany, jejich pravomoc, role mediátora, jeho pravomoc oslovování, zásady vstupování do komunikačního procesu, metoda práce mediátora, způsob placení, právní rámec dohody),
- *co* (objekt řešení),
- *kdy* (časový horizont, délka sezení, kontinuita),
- *jak* (pravidla pro společné a oddělené jednání, strukturované a přehledné úvodní slovo, zapojení více smyslů, podpora lepšího pamatování,
- *proč* (cíl mediace – orientace na proces).

Základní struktura dialogu v mediaci

Rekonstrukce sporu – strany vypráví svůj příběh

Po získání zpětné vazby a ujištění, že je možné pokračovat, mediátor vyzve klienty dle dohody o tom, kdo začne první v rekonstrukci sporu. Tento krok se v mediaci označuje jako nepřerušovaný čas; úkolem mediátora je naslouchat a vhodně formulovanými otázkami směřovat ke strukturování a zpřehlednění tematických celků. Převyprávění příběhu umožní protistraně se podívat na konflikt z jiné perspektivy. Úlohou mediátora je v této fázi je pomocí hodně položených otázek zjistit, zda správně strany problému porozuměly a získat zpětnou vazbu od hovořící strany. Může se emocí spojených s konfliktem dotknout, pojmenovat je, ale nepokoušet se je psychoterapeuticky zvládat, nutno zachovat pozici empatie. Povzbuzovat strany, aby o svém konfliktu hovořily otevřeně, poskytovat jim pomocí aktivního naslouchání a formulací shrnujících otázek zpětnou vazbu s žádostí o potvrzení správného porozumění.

Definování sporu – vyjasnění sporných míst a zájmů stran

Definování sporných bodů je pojmenováním těch míst v konfliktu, kde strany potřebují od sebe navzájem ústupky. Jedná se zejména o oblast pozice – zájem (potřeba). *Pozice* chápeme jako ultimativní postoj, přání konečného stavu, kterého chci dosáhnout nebo přání odstranit stav, který mi není příjemný. V případě *zájmů* v konfliktu se jedná o aspirace a cíle člověka, které vycházejí z neuspokojených nebo částečně uspokojených potřeb.

Pokud mediátor v předchozí fázi správně uchopil, pojmenoval a reflektoval zájmy stran, teď je jeho úkolem hledat vzájemné průniky. Musí se soustředit na to, oč jde stranám do budoucna. Otázky, které směřují k zjištění příčiny konfliktu v minulosti, pátrají po viníkovi sporu, jsou velmi nebezpečné pro efektivitu procesu mediace a mohou zpustit další vlnu emocí. Mediátor správnou technikou rozhovoru definuje ta místa v konfliktu, ve kterých jedna strana potřebuje od druhé strany, aby udělala něco (nebo přestala dělat) pro uspokojení jejich zájmů. Někdy stačí jenom problém pojmenovat a porozumět mu, jindy více respektu nebo omluva. Většinou se ale jedná o změnu chování nebo pomoc při realizaci řešení.

Tvorba možnosti řešení konfliktu – návrhy a vyjednávání stran

Tento krok směřuje ke konkrétním návrhům, které protistrany předkládají a mediátor je reflektuje. Může obsahovat následující kroky:

- vymýšlení návrhů řešení,
- vybírání návrhů, které stranám vyhovují,
- vyjednávání řešení z vyhovujících návrhů.

Úkolem mediátora je podporovat strany, aby přinášely řešení. Vést dialog tak, aby návrhy byly konkrétní. Motivovat protistrany k vstřícnosti při předkládání návrhů, spojovat návrhy, reflektovat je ujistit se, zda je jim dobře rozuměno. Veškerá aktivita při vymýšlení způsobu řešení je na protistranách. Mediátor, podle potřeby, je aktivní, pomáhá diskuzi vést, dbá na formulaci návrhů, jejich konkrétnost a jasnost, vede strany k výběru nejlepšího řešení. Důležité je, aby byly otevřeně pojmenované všechny sporné body; mediátor se o tom musí vždy ujistit[3].

Pro ovládání, řízení a efektivní provoz dialogu jsou důležité ještě některé další předpoklady, které lze podle Tondla (Tondl, 1997, s. 49 – 50) formulovat následovně:

a) jaká je zájmová nebo cílově orientovaná motivace účastníků?
b) jaký je problémový a tematický svět účastníků, s jakými shodami nebo rozdíly lze počítat?
c) jaká je kompetence účastníků dialogu vzhledem k jeho cílům a tématice?
d) jsou účastníci ochotni a schopni dialog vést?

Chce-li mediátor orientovat dialog jako cestu hledání konsensu, je vhodné začít těmi tematickými celky, kde shoda již existuje; pak může orientovat dialog k obtížnějším celkům s poukázáním na to, kde shoda již existuje.

[3] Poznámky z kurzu *Mediácia – odborná priprava mediátora*, Bratislava 2. – 5. 2. 2012.

Závěr

Zvládnutí metod a technik řízení strukturalizovaného mediačního dialogu má široké společenské uplatnění. Mediace se může zabývat jak trestními případy, tak civilními spory. Podle druhů konfliktů, lze oblasti mediace například tematicky členit následujícím způsobem:

- obtěžování (mobbing, bossing harassment),
- vztahové konflikty na pracovišti,
- pracovně-právní vztahy mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem,
- majetkové spory,
- obchodně-právní konflikty, porušení smlouvy,
- stížnosti spotřebitelů,
- konflikty nájemce – nájemník, věřitel – dlužník,
- péče o děti, svěření do péče,
- úprava styků s rodičem,
- finanční majetkové uspořádání po rozvodu,
- peer mediace – konflikty ve škole,
- konflikty na základě diskriminace, rasových a etnických předsudků,
- konflikty na základě gender rozdílů,
- konflikty na bázi sociálního a společenského postavení (senioři – junioři), aj.
- konflikty na základě mentálního postižení,
- konflikty vnikající na základě komunikace s lidmi s určitým handicapem,
- ekologické konflikty,
- další.

O mediaci lze uvažovat jako o hledání průniku zájmů protistran. Mediace nepatří pouze do oblasti práva; jedná se o souhrn komunikačních dovedností na bázi psychologických, komunikačních a sociologických znalostí. Jako příklad lze uvést země třetího světa, kde demokratický právní systém nefunguje, právo selhává, nicméně ale funguje tam mediace. Mediace má schopnost fungovat i mimo

právo při iniciaci a vedení sociálních diskuzí, při hledání sociálních smírů, řešení konfliktů se širokým společenským dopadem apod.

LITERATURA

ČERNÝ, Vojtěch. 2011. *Rétorika pro obchodníky i běžný život*. Praha : Edika, 2011. 327 s. ISBN 978-80-251-3052-0.

FISCHER, Roger – URY, William. 2005. *Getting to Yes*. [Online.] 2.vyd. [Cit. 2012-09-13]. Dostupné z: http://www.nine-iq.net/library/files/materials/EN%20-%20GETTING%20TO%20YES.pdf

HOLÁ, Lenka. 2003. *Mediace. Způsob řešení mezilidských konfliktů*. Praha : Grada Publishing, 2003. 192 s. ISBN 80-247-0467-6.

HOLÁ, Lenka. 2011. Mediace v teorii a praxi. 1. vyd. Praha : Grada Publishing, 2011. 272 s. ISBN 978-80-247-3134-6.

MÜLLEROVÁ, Olga – HOFFMANNOVÁ, Jana. 1994. *Kapitoly o dialogu*. Praha : Pansofia, 1994. 94 s. ISBN 80-85804-29-8.

ORSZULIK, Irena. 1998. *Pragmalingvistické aspekty novinových titulků*. Olomouc : Univerzita Palackého, 1998. [Disertační práce. Ved. práce doc. PhDr. Karel Frank, CSc.]

TONDL, Ladislav. 1997. *Dialog. Sémiotické rozměry a rozhraní dialogu*. Praha : Filozofia, 1997. 214 s. ISBN 80-707-092-7.

VYBÍRAL, Zbyněk. 2000. *Psychologie lidské komunikace.* Praha : Portál, 2000. 263 s. ISBN 80-7178-291-2.

Mgr. Irena ORSZULIK, Ph.D.
Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné
Slezská univerzita v Opavě
Katedra společenských věd
Univerzitní náměstí 1934/3
733 40 KARVINÁ
ČESKÁ REPUBLIKA
orszulikova@opf.slu.cz

HOVORENÁ PODOBA JAZYKA V MESTE VEĽKÝ KRTÍŠ – VÝSLEDKY ANALÝZ, SYNTETICKÉ ZÁVERY A PRÍNOS SOCIOLINGVISTICKÉHO VÝSKUMU

Ladislav György

SPOKEN LANGUAGE IN THE TOWN OF VEĽKÝ KRTÍŠ – RESULTS OF THE ANALYSES, SYNTHESIS AND THE BENEFITS OF SOCIOLINGUISTIC RESEARCH

The subject matter of the paper is spoken language in the town of Veľký Krtíš. The paper deals with the interdisciplinary research of spontaneous speech, focused on common communication. The aim of this work, as noted earlier, is to determine both constant and inconstant elements, integration and, simultaneously, differential features of urban speech, employing a sociolinguistic approach. With a view to social and communication aspects, a systemic and structural analysis of spoken language in Veľký Krtíš was made on the phonetic, morphological and syntactic levels. Spoken language in Veľký Krtíš has been formed as a complex communication system of a conglomerate character. It represents a heterogenous language code in a specific territory. It appears as a dynamic intersection variety which draws means from all the elements of the national language. It approaches the Slovak standard language, the position of which has been considerably strengthened in the process of continuous nivelisation.

KEYWORDS
spoken language, stratification, bilingualism, diglossia, communication Veľký Krtíš

Uplatňovanie sociálneho pohľadu pri výskume hovorenej podoby jazyka v meste úzko súvisí s rozvojom sociolingvistiky ako interdisciplinárnej vedy zaoberajúcej sa štúdiom jazyka vo vzťahu k spoločnosti. K jej konštituovaniu dochádza v anglo-americkom prostredí, predovšetkým vo Veľkej Británii a v USA. Po prvýkrát sa termín sociolingvistika objavuje u amerického autora H. C. Currieho

v roku 1952, ktorý vymedzuje program novej disciplíny ako výskum sociálnych funkcií a významov reči (porov. Kraus, in: Švejcer – Nikoľskij, 1983, s. 8). Sociálny rozmer lingvistiky sa tak mohol naplno prejaviť tiež pri analýze živého hovoreného jazyka heterogénneho (mestského) spoločenstva.

Podľa S. Ondrejoviča (1995, s. 9) aj „...slovenská lingvistika zachytila echo paradigmatickej zmeny... v porovnaní s väčšinou európskych krajín s istým oneskorením a zároveň nijako nie frontálne...“ a skúmanie jazyka sa začalo obracať „...od izolujúceho skúmania jazykového systému k skúmaniu jazyka v realite. Pozornosť sa presunula od výskumu imanentných vlastností jazykového systému na funkcie jazyka v sociálnej interakcii.“

Isté oneskorenie zaznamenávame nielen v sociolingvisticky orientovaných výskumoch všeobecne, ale najmä vo výskume hovorenej podoby jazyka v mestskom prostredí. Vzhľadom na dlhodobý agrárny charakter Slovenska bolo prirodzené, že vedci sa orientovali na lingvistický, resp. sociologický výskum homogénneho jazykového útvaru v podobe nárečí. V procese industrializácie v 70. – 80. rokoch minulého storočia však dochádza k rozvoju miest, k migrácii obyvateľstva a následnej prevahe (v počte obyvateľov) urbánnych aglomerácií nad rurálnymi. Tieto zmeny podnietili záujem o nový interdisciplinárny výskum jazyka v slovenských mestách (porov. Urbancová, 2006).

Súhlasíme s konštatovaním V. Luptákovej, že „obrazom dynamiky spoločenského prostredia v 21. storočí je nepochybne mesto a že vnútorná pulzácia mestského priestoru sa navonok prejavuje v komunikačnej interakcii jeho obyvateľov, v ktorej sa zrkadlí sieť rozmanitých sociálnych väzieb a vzťahov“ (Luptáková, 2009, s. 14). Sociolingvistický výskum hovorenej podoby jazyka v meste je preto podľa nášho názoru aktuálny a má svoje opodstatnenie. V snahe zistiť a objektívne zaznamenať skutočnú jazykovú situáciu, ukazuje sa heterogénne mestské prostredie ako ideálny priestor na výskumné bádanie s možnosťou napĺňať stanovené výskumné ciele a dosiahnuť konkrétny výsledok.

Predmetom nášho skúmania bola hovorená podoba jazyka vo Veľkom Krtíši.[1] Venovali sme sa výskumu spontánneho hovoreného prejavu, sústreďovali sa na bežný dorozumievací styk. Naším zámerom bolo odhaliť konštantné a premenlivé prvky, integračné a súbežne diferenciačné znaky v reči obyvateľov mesta, uplatňujúc sociolingvistický prístup.[2] Predkladaná deskriptívno-explikatívna analýza (v intenciách systémovo-štruktúrneho pohľadu na jazyk a s dôrazom na sociálno-komunikačný aspekt) sa preto snaží byť príspevkom do interdisciplinárne orientovaných výskumov nepripravenej ústnej komunikácie, v slovenskej lingvistike, žiaľ, ešte stále absentujúcich.

Na základe uskutočnených analýz a dosiahnutých výsledkov môžeme konštatovať, že plastickosť a adaptabilnosť mestského komunikačného konglomerátu umožňuje vstupovať hovorenej podobe jazyka vo Veľkom Krtíši do vzťahu s hovorenou podobou jazyka iných miest, príp. s celonárodným hovoreným univerzom a vzájomne sa obohacovať novými jazykovými prvkami a prostriedkami (porov. Patráš, 1995, s. 121). V bežnej dorozumievacej sfére, ktorú charakterizuje istá spontánnosť, uvoľnenosť, ekonomickosť komunikácie, sa tak v plnej miere prezentuje dynamická variabilnosť a otvorenosť ústneho dorozumievacieho útvaru na všetkých jazykových rovinách. Formou syntézy uvádzame parciálne závery z výskumu, ktoré sme získali v rámci systémovo-štruktúrnej analýzy

[1] Výber mesta Veľký Krtíš mal objektívno-subjektívne príčiny. K primárnym objektívnym motívom patrí fakt, že sme spolupracovali na riešení výskumného projektu VEGA č. 1/4713/07 *Dynamika spoločenských zmien a stratifikácia slovenčiny* (zodpovedný riešiteľ J. Findra) na Katedre slovenského jazyka a literatúry Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, v rámci ktorého sme skúmali bežnú hovorenú komunikáciu vo Veľkom Krtíši, Krupine, Šahách a priľahlých obciach. Výskum vo Veľkom Krtíši tvoril súčasť vedeckého grantu. Objektívnou príčinou je aj to, že sociolingvistická štúdia o hovorenej podobe jazyka v meste Veľký Krtíš stále absentuje, prípadné analýzy doposiaľ podrobnejšie nereflektujú žiadne súhrnné práce. Subjektívny stimul výberu mesta predstavuje skutočnosť, že Veľký Krtíš je naším rodiskom, prežili sme v ňom 25 rokov života a aj keď už nie je naším trvalým bydliskom, trávime v ňom dostatok času, mesto i jeho obyvateľov dobre poznáme. Zároveň nám to umožňuje objektívne pozorovať jazykovú situáciu v skúmanom prostredí a z uskutočnených analýz vyvodzovať objektívne syntetické závery.

[2] K vymedzeniu teoreticko-metodických východísk a načrtnutiu koncepcií a tendencií výskumu spontánnej, autentickej hovorenej komunikácie, ako aj špecifikácii cieľov a hypotéz výskumnej činnosti vrátane techník realizácie, spracovania, analýzy a interpretácie skompletizovaného textového korpusu pozri štúdiu *Výskum hovorenej podoby jazyka v meste Veľký Krtíš – program a metodológia* (György, 2011).

fónickej, morfologickej a syntaktickej stránky jazyka (lexike sme sa v našej výskumnej aktivite nevenovali).

Fónická rovina. Analýza hovorenej podoby jazyka v meste prostredníctvom fónickej roviny umožnila pomerne jednoznačne určiť a prezentovať výslovnostné špecifiká charakteristické pre spontánne komunikáty obyvateľov Veľkého Krtíša. Potvrdzuje sa hypotéza, že aj zvuková stránka bežnej komunikácie Veľkokrtíšanov odráža posilňovanie pozície štandardnej variety národného jazyka. Príznakové hláskoslovné prvky regionálneho charakteru v procese kontinuálnej nivelizácie ustupujú a čiastočne ich zaznamenávame len v prejavoch príslušníkov staršej generácie (4. vekovej skupiny, v ktorej zaznamenávame najväčšie rozkolísanie jazykovej normy vzhľadom na fónickú rovinu), resp. v radoch komunikantov s najnižším stupňom dosiahnutého vzdelania.

Odchýlky od najprestížnejšej variety – kodifikovanej slovenčiny nie sú výrazné (príčinu vidíme aj v samotnom modrokamenskom dialekte, ktorý je síce na ústupe, patrí však k stredoslovenským nárečiam, ktoré sa stali základom spisovného slovenského jazyka), vo väčšine prípadov tvoria diferencie súčasť spomínanej štandardnej slovenčiny.

Počas rozhovorov sme ani pri jednom komunikantovi nezaznamenali akustickú realizáciu *ä*, miestny dialekt tento monoftong tiež nepozná. Integrujúcim prvkom v reči obyvateľov Veľkého Krtíša sa zdá byť výslovnosť zadnejšie realizovaného *a*, resp. dlhšie trvanie dlhých vokálov. Fonetická realizácia diftongov je pomerne zhodná s kodifikovanou podobou, odlišnosti pozorujeme najmä v ich distribúcii. Pod vplyvom zjednodušovania výslovnosti, rýchlejšieho tempa reči dochádza vo všetkých vekových štruktúrach k monoftongizácii diftongov v tvaroch typu *pozrem*, *môžeš*, resp. k pravidelnému vynechávaniu stredového *-e-* v 1. a 2. os. pl. modálneho slovesa *môcť* (v uvedených prípadoch môžeme hovoriť o nadregionálnej tendencii). Predlžovanie a-ovej a e-ovej zložky diftongov *ĭa, ĭe* (*na vĭánoce*) charakteristické pre neautochtónnych obyvateľov mesta, ako aj výslovnosť diftongu s intervokalickým *-j-* (*ňije*) v skupine niektorých slovensko-maďarských bilingvistov označujeme ako individuálne javy.

V rozmedzí konsonantického systému sa ukazuje stabilným javom nevyslovovanie alveopalatálneho *ľ* vo všetkých pozíciách,

mäkké *ľ* absentuje aj v slovách s graficky vyznačenou mäkkosťou, predovšetkým v pozícii na konci slova (*prňaťel*). Výslovnostná realizácia *ľ* pred *a*, *o*, *u* patrí skôr k špecifikám. Uplatňovanie palatalizovaných korelátov *ď*, *ť*, *ň, ľ* (*šťiri*, *miľi-ón*) nachádzame v komunikátoch staršej generácie, najmä v radoch informátorov so základným alebo stredoškolským vzdelaním bez maturity. Zjednodušujúce a modifikujúce príznaky pozorujeme pri výslovnosti spoluhláskových skupín (*prázňini*, *pretím*, *večí*, *šetko*). Tendenciu k pohodlnejšej výslovnosti uplatňujú komunikanti bez ohľadu na vek a vzdelanie, avšak v mladších a vzdelanejších generačných štruktúrach sa spektrum zjednodušení spoluhláskových skupín zužuje. Prejavuje sa sklon uprednostňovať spisovnú (hovorovú) slovenčinu. K ďalším znakom patrí aj uprednostňovanie výslovnosti s porušeným rytmickým krátením v slovách typu *áčkar, bábkar, rozprávkar, mliekareň*. Tento trend zaznamenávame v prejavoch väčšiny Veľkokrtíšanov, má ráz celonárodného rozmeru. Znelostná asimilácia a výslovnosť cudzích slov prebieha ako v štandardnej variete národného jazyka, odlišnosti môžu byť spôsobené predovšetkým idiolektom.

Morfologická rovina. Prejavy synchrónnej dynamiky zaznamenávame aj v morfologickej rovine. Každodenná jazyková prax sociálne a jazykovo diferencovaného spoločenstva odráža preferovanie tvarov zhodných s paradigmou kodifikovanej slovenčiny a tvarov štandardnej variety národného jazyka, zároveň poukazuje na pohyb v reálnom stave a na výskyt morfologických zmien. Aj slovné druhy podliehajú nivelizácii gramatických foriem, stereotypnosť a jednotvárnosť nepripravených ústnych prejavov je kompenzovaná využívaním variantných, dubletných podôb a pod.

Prítomnosť nárečových podôb je na ústupe, vyššie frekvenčné zastúpenie tvarov z pôvodného lokálneho dialektu (špecifik pre Veľký Krtíš) pozorujeme v používaní zápornej častice *ňi* a substantívnej morfémy *-i* v gen. sg. vzoru ulica (*z ulici*, *do Bystrici*); registrujeme tvary základných numerálií so zakončením *-c* namiesto *-sť*, resp. *-ť* namiesto *-t*, napr. *štrnác*, *osemďesiať*; objavujú sa tiež imperatívne podoby *buc/bucte*, *choj/chojte*. Uvedené tvary sú používané komunikantmi všetkých vekových skupín bez nivelizovania dosiahnutého vzdelania alternatívne, prevahu v používaní tvoria aj v tomto prípade kodifikované podoby.

K javom prítomným v celoslovenskom úze patrí unifikačná tendencia smerujúca k používaniu morfémy *-i* v gen. sg. ženských rodných mien: *Soňi/Táňi* (taktiež *Ančí, Dáši, Saši* a pod.). V gen. pl. substantív zo vzorov *mesto*, *žena*, *ulica* sa preferujú tvary s vkladnou dvojhláskou, a to aj v prípadoch kde by mal platiť zákon o rytmickom krátení, napr. *zo stovïek*, *ot čašňíčïek* atď. Rozkolísanie gramatickej normy je príznačné v gen. pl. pomnožných proprií – vedľa nulovej morfémy sa upevňuje prípona *-ov*: *Vrábeľ – Vrábľov*, *Králik – Králikov*. V triede privlastňovacích adjektív vzoru *otcov* ustupujú menné tvary, preferuje sa deklinácia podľa vzoru *pekný*, napr. *otcová kniha*, *otcové auto*. Pod vplyvom zjednodušovania výslovnosti dochádza k modifikovaniu slovesných tvarov, po konsonante *r* sa spisovný infix *-ňe-* nahrádza krátkym korelátom *e*: *pozreť*, *pozre*.

Syntaktická rovina. Charakteristické črty syntaktickej stránky jazyka možno elegantne pozorovať v bežných ústnych prejavoch a to i napriek tomu, že odklon od normovanej podoby sa prejavuje menej nápadne a pôsobí menej rušivo ako zmeny v lexike, odchýlky vo výslovnosti a v gramatických tvaroch. Potvrdzuje sa názor J. Klinckovej, že syntaktické „prešľapy“ v spontánnych komunikátoch nevnímame tak nepriaznivo, „...pretože nemaria napĺňanie komunikačného zámeru, či komunikačnej stratégie“ (Klincková, 2010, s. 468).

Vychádzajúc z analýzy syntaktickej roviny konštatujeme, že pri výstavbe vetných konštrukcií plnia dôležitú úlohu psycholingvistické a sociolingvistické parametre. Do pozornosti sa dostávajú hlavne postoje účastníkov komunikačných aktov (najmä expedienta k percipientovi), emocionálna stránka prejavu a s tým spojené intonačné výkyvy, expresivita a apelovosť, využívanie mimojazykových faktorov. Vzťahy v štruktúre výpovedí sa javia byť komplikované a samotný výber jazykových prostriedkov je podmienený komunikačnou situáciou a jej pragmatickými aspektmi.

Výstavba hovorených prejavov obyvateľov Veľkého Krtíša je často sprevádzaná neúplnou realizáciou syntaktických konštrukcií, hranice medzi vetnými celkami – jednotlivými vetami sú menej ostré a v závislosti od rôznych biologických a sociologických faktorov sa mení aj ich typ. Rozhodujúcim parametrom sa stáva úroveň komunikačnej zručnosti, temperament komunikantov, ich momentálny stav v čase hovorenia, ako aj tematika rozhovorov. V dôsledku

kumulovania spojok sú ústne komunikáty nasýtené zloženými výrazmi. Ruptúry medzi výpoveďami pomáhajú odstraňovať iniciálové slová s vyšším glutinačným stupňom. Za bezpríznakové prostriedky možno považovať defektné syntaktické konštrukcie, opakovanie informácií a výskyt verb s vyššou frekvenciou. Príznakovo pôsobí množstvo výplnkových prostriedkov, prázdnych, expletívnych slov, parazitných elementov a kontaktových prvkov, ktoré v mnohých prípadoch zabezpečujú nadväznosť a plynulosť komunikácie. Často sa vyskytujú expresívne syntaktické konštrukcie ako rezultát sémantických a pragmatických aspektov komunikanta. Rozkolísanie kodifikácie zaznamenávame pri používaní jednotného a množného čísla v prísudku pri viacnásobnom podmete a pri uplatňovaní kategórie zhody v osobe a čísle v slovesných tvaroch pri vykaní (bez nivelizovania veku a dosiahnutého vzdelania). Z dôvodu čo najrýchlejšie dosiahnuť komunikačný zámer sa frekventovane objavuje v ústnych komunikátoch Veľkokrtíšanov subjektívne členenie výpovede. V nepripravených jazykových prejavoch obyvateľov mesta prevažujú ako dôsledok monologickosti oznamovacie konštrukcie.

Z uvedených analýz vyplýva, že aj v hovorenej podobe jazyka mesta Veľký Krtíš môžeme odhaliť konštantné a premenlivé diferenciačné prvky (porov. Findra, 2007, s. 257 – 269). Ako konštanty sa ukazujú napr. monoftongizácia diftongov v tvaroch typu *pozre*, *berem*, nevyslovovanie mäkkého *ľ* vo všetkých pozíciách (*volba, ale, učiteľ*), porušenie rytmického krátenia v slovách typu *mľiekáreň*; unifikačná tendencia (*Soňi*, *Táňi*), ústup menných tvarov (*otcová kniha*, *otcové auto*) a pod. K premenlivým zaraďujeme výslovnosť diftongu s intervokalickým *j* (*ňije*), zadnejšiu fonetickú realizáciu monoftongu *a*; používanie zápornej častice *ňi*, tvary numerálií *trinác*, *seďemďesiať* atď.

Potvrdzuje sa fakt, že pod vplyvom rôznych komunikačných situácií a v závislosti od komunikačného partnera dochádza v hovorenej podobe jazyka Veľkokrtíšanov k diglosnému prepínaniu kódov vo všetkých generačných štruktúrach. Používanie dvoch alebo viacerých variet toho istého jazyka v tom istom prehovore alebo v tej istej konverzácii patrí k prirodzenému a každodennému javu. Striedanie kódov je funkčné, nastáva s cieľom dosiahnuť konkrétny komunikačný zámer. Intralingválne prepínanie kódov vystupuje ako

konverzačný nástroj za účelom uplatniť istú konverzačnú stratégiu. V rozmedzí intrasentenčnej, resp. intersentenčnej alternácie preto nie sú ničím výnimočné jednotlivé typy interferencie (fonologická, gramatická, lexikálna a sémantická). Spontánna hovorená komunikácia je rôznorodá, prepínanie je ovplyvnené viacerými mimojazykovými faktormi. Dominuje vzťah expedienta a percipienta – výber a zmena komunikačného partnera, sociálne prostredie, v ktorom komunikácia (a zároveň možné prepínanie kódov) prebieha, t. j. sociálne vzťahy, sociálne statusy, v neposlednom rade aj samotná téma komunikácie.

Profil nepripravenej ústnej komunikácie ovplyvňuje vnútorná diferenciácia mestského obyvateľstva. Používanie variet národného jazyka je ovplyvnené sieťou objektívnych a subjektívnych faktorov; k najvýraznejšiemu socio-biologickému determinantu patrí vek informátora.

V hovorenej podobe jazyka mladších vekových štruktúr (vrátane väčšej časti staršej strednej generácie) sa posilňuje štandardná varieta národného jazyka, príznakové prvky regionálneho charakteru v procese kontinuálnej nivelizácie ustupujú. V ich reči pretrvávajú niektoré neuvedomované nárečové javy fónického charakteru, príznakové morfologické javy sa snažia eliminovať. Vnášaním stôp dialektu (sociolektu) do komunikácie, módno-recesným uplatňovaním cudzorodých prvkov sa snažia narúšať stereotypy, expresivizovať svoj prejav (porov. Patráš, 1990, s. 94; 1995, s. 125). Uvoľnenosť komunikátov je dobre pozorovateľná v syntaktickej rovine, resp. v lexike. Výskum tiež potvrdil, že vzdelanie v mladších vekových sférach nefunguje ako kľúčový činiteľ. Pri bežnom dorozumievaní nezaznamenávame markantný rozdiel v prejave Veľkokrtíšanov na základe nivelizovania vzdelanostnej úrovne. Rozhodujúcim parametrom sa črtá regionálny pôvod.

Medzi skupinami strednej generačnej štruktúry (mladšej i staršej) nie sú výrazné diferencie, sú individuálnej povahy (podmienené socio-komunikačnými atribútmi) a nachádzame ich skôr medzi krajnými pólmi, napr. v prejave 25- vs. 55-ročného informátora. Jazykovú ustálenosť vnímame vo vekovom diapazóne 30/35 – 55/60 rokov. Obidve mikrosociety majú sklony k používaniu nivelizovaných elementov, poznajú opozíciu spisovný jazyk – nárečie. Prevládanie „spisovnosti“ v ich každodennej bežnej komunikácii,

resp. rozširovanie štandardnej variety v úze je podmienené niekoľkými mimojazykovými faktormi: pravidelná školská dochádzka, rozmach masmédií a v neposlednej miere fakt, že ide väčšinou o ekonomicky aktívnych – pracujúcich obyvateľov, ktorí sa častejšie dostávajú okrem neoficiálneho aj do oficiálneho/poloficiálneho styku. Samozrejme, v závislosti od aktuálnych komunikačných potrieb prepínajú medzi varietami národného jazyka. Silnejšie zväzky s dialektom, a tým aj presah nárečových prvkov, deklaruje staršia stredná generácia, kým mladšia uprednostňuje využívanie sociolektov (profesionalizmy, slang) a cudzojazyčných prvkov. Vo všeobecnosti je príznačná tendencia ústupu dialektu, ktorý má pevnejšiu pozíciu už len v idiolekte. Hovoriť však o výraznejšej expanzii idiolektu, resp. o jeho výraznejšom postavení v hovorenej podobe jazyka mesta, vychádzajúc z výskumu, nie je celkom správne.

V generácii najstarších príslušníkov mestského spoločenstva vystupuje ako základný diferenciačný faktor (popri regionálnom pôvode) dosiahnuté vzdelanie. Diglosné prepínanie na osi štandardná varieta – dialekt je frekventovanejšie v prejavoch obyvateľov so základným a nižším stredným vzdelaním bez maturity. V bežných spontánnych prejavoch má nárečie, resp. polodialekt mnohokrát dominantnejšie postavenie. V neposlednej miere však závisí od funkcie prejavu, témy rozhovoru a komunikačného partnera.

Na podobe hovoreného jazyka bilingválnych obyvateľov mesta Veľký Krtíš sa taktiež funkčne prejavuje vplyv maďarčiny (jej nárečovej formy – polovského dialektu). Pod tlakom konkrétnych komunikačných situácií sa v rámci bilingválnej komunikácie uskutočňuje mnoho sociálnych kontaktov, pri ktorých zaznamenávame (predovšetkým v radoch Veľkokrtíšanov, pre ktorých je dominantný maďarský jazyk) interlingválne prepínanie kódov, javy interferencie. Zriedkavo sa však stretávame s miešaním jazykov. Pri alternácii kódov v medziach bilingvizmu sa komunikačné napätie manifestuje explicitnejšie než komunikačný pohyb vo sfére diglosie. Kým pri diglosii je výber príslušnej variety národného jazyka podmienený najmä funkčnosťou komunikácie, pri bilingválnom prepínaní kódov sa stáva dôležitou tiež otázka, ktorý z dvoch jazykov je dominatnejší.

Aj keď sme počas rozhovorov neuskutočnili podrobnejšiu anketu ohľadom slovensko-maďarského bilingvizmu, nevšímali sme si hlbšie

otázku výberu, používania daného jazyka a nevenovali sa analýze postojov k jazyku/jazykom, dovoľujeme si na základe výsledkov z výskumu vysloviť určité konštatácie. Ako najvýraznejšie parametre, prostredníctvom ktorých zaznamenávame vplyv bilingválnej komunikácie na hovorenú podobu jazyka v meste, sa javia konštantné faktory regionálny pôvod a vek informátorov. Interferenčné javy zo strany maďarčiny pozorujeme v radoch starších obyvateľov (nejde však o autochtónnych Veľkokrtíšanov, keďže mesto bolo do 50. rokov minulého storočia malou (rýdzo slovenskou) obcou, ale o prisťahovalcov z okolitých slovensko-maďarských dedín), resp. v prejavoch komunikantov staršej strednej generácie, ktorí sa do mesta prisťahovali za prácou a pre bývanie (ich prvým jazykom je maďarčina, absolvovali školy s maďarským jazykom). Ukazuje sa nevýznamný zásah bilingvizmu do komunikácie najmladšej vekovej štruktúry. Minimalizujú sa prejavy interferencie a prepínania kódov. Mladšia a väčšia časť mladšej strednej generácie vystupuje v plnej miere ako autochtónni obyvatelia Veľkého Krtíša, ich dominantným jazykom je slovenčina (a to aj v prípade, že obaja rodičia sú bilingválni). Aktívny bilingvizmus sa mení na pasívny (dokonca zaniká), a tak nezasahuje do hovorenej podoby slovenského jazyka v meste výrazným spôsobom. Mladí ľudia navštevujú slovenské školy, obklopujú ich slovenské masmédiá, verejný styk v meste od nich požaduje komunikáciu v slovenčine. Dominancia slovenčiny sa pretavuje aj do spontánneho bežného dorozumievania, stabilným diferenciačným faktorom sa stáva komunikačný partner. Celkovo však možno povedať, že schopnosť prijímať, čerpať z jednotlivých komunikačných sústav robí hovorenú podobu jazyka v meste flexibilnejšou a dynamickejšou.

Na záver môžeme konštatovať, že hovorená podoba jazyka v meste Veľký Krtíš sa profiluje ako komplexná dorozumievacia sústava konglomerátneho charakteru. Predstavuje heterogénny jazykový kód na vymedzenom území (vzhľadom na sociálno-priestorové špecifiká ako heterogenita konkrétneho prostredia a pestrá štruktúra – sociálna rôznorodosť obyvateľstva). Vystupuje ako dynamická prieniková varieta, ktorá čerpá prostriedky zo všetkých útvarov národného jazyka. Reaguje na dynamiku spoločenských zmien a vďaka svojej variabilnosti a otvorenosti prijíma dynamické premeny

v jazykovom systéme. Približuje sa k štandardnej slovenčine, ktorej pozícia sa v procese kontinuálnej nivelizácie výrazne posilňuje.

Prínos výskumu vidíme vo viacerých rovinách:

a) možnosť podať obraz o jazykovej situácii v meste, charakterizovať hovorenú podobu jazyka Veľkokrtíšanov v kontexte sociolingvistiky;

b) prispieť k podrobnejšiemu opisu jazyka v mestskom prostredí v rozmedzí väčšieho jazykového areálu na strednom Slovensku (Banská Bystrica – V. Patráš, 1990; Zvolen – L. Urbancová, 2006; Liptovský Mikuláš – V. Luptáková, 2009);

c) v budúcnosti môže obohatiť výsledky z prípadného celoslovenského výskumu hovorenej podoby jazyka v mestách;

d) možnosť využiť výsledky z výskumu nielen v grantovom projekte VEGA č. 1/4713/07 *Dynamika spoločenských zmien a stratifikácia slovenčiny*, ale tiež ponúknuť textový materiál (hovorený korpus, resp. vyplnené dotazníkové tlačivá) do databázy Slovenského národného korpusu Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, konkrétne Slovenského hovoreného korpusu;

e) použiť materiál z výskumu ako didaktickú pomôcku na hodinách slovenského jazyka a literatúry;

f) predstaviť výsledky z výskumu samotným obyvateľom mesta a rozšíriť ich kultúrny, spoločenský a odborný prehľad v skúmanej oblasti.

LITERATÚRA

FINDRA, Ján. 2007. Program výskumu rečovej praxe v ústnej verbálnej komunikácii. In: *Slovenská reč*, 72, 2007, č. 5, s. 257 – 269.

GYÖRGY, Ladislav. 2011. Výskum hovorenej podoby jazyka v meste Veľký Krtíš – program a metodológia. In: *Nová filologická revue*, 2011, roč. 3, č. 2, s. 50 – 59. ISSN 1338-0583.

GYÖRGY, Ladislav. 2012. *Interdisciplinárny výskum hovorenej podoby jazyka v meste Veľký Krtíš*. [Rukopis dizertačnej práce.] Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2012. 272 s.

KLINCKOVÁ, Jana. 2010. Syntax hovorených komunikátov. In: *Odkazy a výzvy modernej jazykovej komunikácie*. Ed. J. Klincková. Banská Bystrica :

Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 2010, s. 467 – 485. ISBN 978-80-8083-960-4.
LUPTÁKOVÁ, Viera. 2009. *Interdisciplinárny výskum hovorenej komunikácie v strednej generácii obyvateľov Liptovského Mikuláša*. [Rukopis dizertačnej práce.] Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2009. 255 s.
ONDREJOVIČ, Slavomír. 1995. Sociolingvistické aspekty jazykovedného výskumu na Slovensku. In: *Sociolinguistica Slovaca 1. Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny*. Ed. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1995, s. 9 – 13.
PATRÁŠ, Vladimír. 1990. *Hovorená podoba slovenčiny v Banskej Bystrici*. [Rukopis kandidátskej dizertačnej práce.] Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 1990. 274 s.
PATRÁŠ, Vladimír. 1995. Sociolingvistický profil bežnej hovorenej komunikácie v Banskej Bystrici (90. roky). In: *Sociolinguistica Slovaca 1. Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny*. Ed. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1995, s. 119 – 131.
URBANCOVÁ, Lujza. 2006. *Mestská reč vo Zvolene*. [Rukopis dizertačnej práce.] Brno : Filozofická fakulta, 2006. 232 s.
ŠVEJCER, Aleksandr Davidovič – NIKOĽSKIJ, Leonid Borisovič. 1983. *Úvod do sociolingvistiky*. Z rušt. prel. J. Kraus. Praha : Nakladatelství Svoboda, 1983. 246 s.

PhDr. Ladislav GYÖRGY, PhD.
Filozofická fakulta UMB
Katedra translatológie
Tajovského 40
P. O. Box 263
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKO
Ladislav.Gyorgy@umb.sk

ZÁVEREČNÉ SLOVO

Vážené kolegyne, kolegovia,
vzácni hostia,
milí prítomní,

dozneli posledné vystúpenia, zmĺkli náhľady zanietených diskutérov, po kuloárových debatách nastáva v tomto prostredí dočasné ticho. Som naozaj presvedčený, že nie dlhotrvajúca tíšina. V povedomí i podvedomí nás všetkých totiž rezonuje nosný motív konferencie – sústredená, výrazne interdisciplinárne smerovaná pozornosť na dnešnú jazykovú komunikáciu a na všetko, čo vytvára jej neodmysliteľný individuálny a zároveň sociálny pôdorys a kontext.

V záverečnom hodnotení sa nachádza úroveň nielen odbornej stránky konferencie, ale aj reflexie vynaložených akrivít všetkých, viac či menej zainteresovaných na konferencii. Mám takto na mysli tých, vás, nás, ktorí prihlásením, účasťou a svojím pričinením vytvorili skutočne dôstojný rámec finišujúceho podujatia a tých, ktorí vytvorili patričnú a dôstojnú atmosféru v postavení hostiteľov a podporovateľov 8. medzinárodnej konferencie o komunikácii.

V tejto chvíli nie je možné bez výnimky vymenovať alebo aspoň uviesť všetkých. Moje úprimné poďakovanie za pomoc a spoupráca – to naozaj bez akéhosi zdvorilého zovšeobecnenia – prináleží tým, ktorých sa takpovediac dotkla myšlienka medzinárodných konferencií v Banskej Bystrici, ich vedecká i spoločenská úroveň a sprievodná spoločenská atmosféra. Dúfam, že v tomto napohľad neštruktúrovanom vyjadrení vďačnosti si všetci nájdeme svoj priestor na pocit uspokojenia z naozaj hodnotne, nezabudnuteľne prežitých chvíľ a na inšpiráciu na ďalšie podujatia svojho druhu.

Vážení prítomní,

považujem rokovanie 8. konferencie o komunikácii za uzavreté.

Nastal čas odovzdať pomyslenú organizátorskú štafetu kolegovi a oznámiť predpokladaný rámcový termín nasledujúceho podujatia. 9. konferencia o komunikácii sa uskutoční v septembri roku 2015. Dovoľte už teraz srdečne vás všetkých a ďalších pozvať na podujatie,

pre ktoré – ako je už zvykom – vytvorí dôstojné podmienky naša katedra v spolupráci s fakultnými zložkami, univerzitnými štruktúrami a s ústretovou podporou priaznivcov jazyka, jazykovedy a komunikácie.

Teším sa na kvalitne spracované konferenčné príspevky podľa propozícií. Pokonferenčný zborník sa pousilujeme vydať v primeranom čase.

Želám vám príjemný zvyšok pobytu u nás,

prajem vám šťastnú cestu a úspešný návrat do domovských podmienok,

vinšujem udržiavanie spomienok na prežité chvíle spolu s posilnenými a novými odbornými a ľudskými kontaktmi.

Všetko dobré
a dovidenia v Banskej Bystrici o tri roky!

Názov
POLARITY, PARALELY A PRIENIKY JAZYKOVEJ KOMUNIKÁCIE
Zborník príspevkov z 8. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii konanej 6. – 7. 9. 2012 v Banskej Bystrici

Editor
prof. PaedDr. Vladimír Patráš, CSc.
Jazyková redakcia
Vladimír Patráš
Redakcia anglických resumé
Petra Strnádová, Dagmar Škvareninová
Motív obálky, grafická úprava
Vladimír Patráš, Zuzana Ceglédyová
Náklad
100 ks
Rozsah
334 s. 23,18 AH; 25,57 VH
Vydanie
prvé
Formát
A5
Vydavateľ
Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – BELIANUM
Tlač
EQUILIBRIA s. r. o., Košice

ISBN 978-80-557-0731-0

2014